

ARISTOTELIS ad Nicomachum filium, de *MORIBVS, QVÆ ETHICA* NOMINANTVR, LIBRI DECEM.

NICOLAO GRVCHIO INTERPRETE.

Additis nunc primum ab eodem in singulos libros annotationibus.

Tempora labuntur more fluentis aquae.

PARISIIS,

Ex officina Iacobi du Puys, è regione collegij Cameracensis, sub insigni Samaritanæ.

1572.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

qui bene agit, civilis vero facit, ut alij bene agant, quod moralis ipso ... moralis ... vult se bonum reddere, civilis autem alios

EXTRAICT DV PRIVILEGE.

PAR lettres patentes du Roy nostre Sire, donnees à Bayonne le 23. iour de Iuin, l'an de grace 1565. signees par le Roy à vostre relation de Vabres, & seelees sur simple queuë du grand seel en cire iaulne: obtenues & impetrees par Iaques du Puys marchant libraire iuré d[...] Paris, il est defendu à tous marchans li[...]urs, de n'imprimer ny faire imprim[...] les œuures d'Aristote ny parties [...] ou correction de M. Nicolaus G[...]ue ledit du Puys aura imprimé o[...] l'espace de cinq ans, à compter d[...]uront esté imprimez, sur peine de [...]ures, & des despẽs, dõmages & interest[...], & d'amẽde arbitraire, comme plus amplement il est declaré ausdictes lettres.

Iacobo Brullato Mongeio,

PRAESVLI CLARISSIMO,

Nicolaus Gruchius. S. P. D.

CVM tu ante quinquennium ad visendam sororem tuam Ianam Brullatam, fœminam lectißimam, venisses: & ego tibi in arce Carolomeniliana obtulissem librum vnum de comitiis Romanorum, à me paulò antè in lucem editum: memini te rogasse, nunquid tum aliud mihi esset, in quo scribẽdo occupatus essem. Ego me inter alia de Græco vertisse Aristotelis de moribus ad Nicomachum libros, quos tibi dicare statuissem, respondi: sed nondum esse à me relectos ac recognitos. Hi libri ad hoc vsque tempus in meis aduersariis fuerunt: partim ob multas ac varias occupationes, quæ me cùm in multis sororis tuæ ac liberorum suorum negotiis tractandis, tum in gerendo munere tutelæ nepotis ex fratre mei, totum detinuerunt: partim ob valetudinis infirmitatem, qua multùm ac diu afflictatus sum. At postquam hoc demum anno illis occupationibus liberatus, ad philosophandum, quantum meæ valetudinis patitur imbecillitas, redire potui, hanc meam interpretationem accuratius limatam cœpi transcribere, vt in publicum exeat: quo scilicet hac ex parte studiosis philosophiæ satisfacerem: quos id à me desi-

... ut ne eam respuas, nec velut

tam longo postliminio redeuntem, te etiam atque etiam rogo. Atque vt meæ erga te obseruantiæ, pro tuis in me multis ac magnis meritis, testimonium posteritati præbeat, disertè iubeo. Vale Præsul clarißime, & literas ac literatos, vt soles, colito. Cal. Octob. 1561.

Intentio primo Aristo: est in hoc libro Moraliu ea docere quibus homo felix
felicitate quidem humana quoad fieri potest evadat. Nam cum humana felicitas
sententia eius, sit operatio secundu virtute, de ipsa, et de virtutibus ac omnibus medijs
quæ sententia sua, ad talem felicitatem consequenda perducunt, exactissime tra-
dit doctrina, vt acquirendo nobis virtutes, ac deinde operando secundu eas vita
felici quoad fieri potest, vivamus. Vtilitas huius libri ex antedictis, tu etia ex his
quæ dicentur, facile percipi potest. Nam sicut scientia medicinæ se habet ad sanita-
te corporis: sic doctrina moralis se habere videtur ad animi sanitate. Hæc enim via
et modu nobis ostendit, quo virtute et ipsa omnino felicitatem, quibus sanitas animi
continetur, adipisci et consequi possimus.
Moralia appellari ob id manifestissime constat, quia hæc doctrina nostros instruit mores
et hominem secundu recta ratione vivere docet.
Ordo - Ordo huius doctrinæ, si ad alias scientias et facultates comparetur, talis esse videtur. Na
post Gramatica et rhetorica, si ad philosophia ascendere volumus, danda est opera arte
disserendi, quæ logica dicitur deinde philosophia moralis statim est percipienda, quo eius
doctrina qua cultura quada vitijs radicitus extractis cupiditatibusque repressis animus expe-
ditus non solu ad operandu semper cu recta ratione, sed etiam ad speculandum contemplandumque,
aptus relinquatur. præterea si ad speculativa activa philosophia ordinatur, vt aiunt, pro-
culdubio ipsa moralis præcedere quamvis speculativa scientiæ adsit: ex quo fit vt post
argumentandi disserendique doctrina quæ vtranque philosophiæ partem, veluti quæda
via videtur præcedere, hæc sit nobis amplectenda facultas, si perfecta scientiaru ordine
sectrare voluerimus. Hac aute habita et percepta, œconomica deinde et ipsa demum rei civilis doc-
trina sumenda est. Na sicut liber de Physico auditu se habet ad reliquos libros philosophiæ natu-
ralis, sic moralis doctrina se habere videtur ad reliquas partes philosophiæ activæ. contineat
enim prima elementa, primaque principia. Itaque moralis in ordine præcedit: deinde œconomica,
demum civilis sequitur scientia sive disciplina. atque his cognitis quibus activa philosophia continet-
tur, gradatim postea ad speculativa ipsa acceditur.
Ethicorum In primo libro Philosophus vltimu fine humanu nobis proponit, atque eu diligenter describit et
librorum designat. In secundo considerat de virtute, et ostendit quomodo acquiratur, et quid ipsa sit in
divisio. 2. genere et in communi. In tertio docet de principijs operationu nostraru, et declarare voleas
3. in specie vnaquaque virtutem, incipit determinare de fortitudine et temperantia
4. In quarto prosequitur declarando liberalitate, magnificentia et reliquas gradatim virtutes mo-
5. rales, excepta iustitia. In quinto determinat de ipsa iustitia, et æquitate et bonitate.
6. 7. In sexto docet de quinque habitibus et virtutibus intellectivis. In septima de heroica virtute,
de continentia, de continentia, tu de voluptate et dolore, vt sunt obiecta illaru dispositionu.
8. 9. In octavo de amicitia et speciebus eiusdem. In nono de conditionibus et proprietatibus amicitiæ
10. Indecimo, de voluptate, vt inveniat ea quæ felicitati coniungitur, deinde de vtraque
felicitate: sed præcipue de contemplativa considerat.
Modus. Modus huius doctrinæ, que in hoc libro Philosophus vtitur, partim est resolutivus, partim
demonstrativus, non a priori, sed a posteriori, et demonstratione, quia res est quæ non ex pri-
cipijs necessarijs, vt fit in scientijs demonstrativis, vbi materia patitur talem modu doctrinæ
oportet aute doctrinæ semper accomodare materiæ atque subiecto circa quod talis doctrina ver-
satur, sed materia disciplinæ moralis varia est, atque ex ij quæ plurimu fieri solent, et quæ no
sunt necessario: quare modus doctrinæ non debet esse demonstrativus a priori, sed a posteriori, et ab effectu.
Subiectu. De subiecto huius philosophiæ moralis, etsi plures opiniones afferri soleant, illud tamen præclarior esse
videtur, quæ dicit subiectu esse hominem ea ratione qua liber est in agendo.

INDEX IN DECEM LIBROS ETICORVM ARISTOTELIS:

Cuius à primam, b verò secundam paginam indicat.

A

x

Nam sicut medicina considerat homine, ~~liberum~~ Secundum ea quæ spectant ad corpus: sic moralis philosophia considerat homine liberum: et de homine ea quæ, sunt animi, vt virtutes et operationes, et alia eiusdem generis quæ vt proprij affectus competunt ei.

Contractus

Ars est habitus cũ ratione vera factivus constans ex multis experientia collectis, quae ad usũ humanũ conferunt.
Doctrina est modus et via, qua aut artẽ, aut scientiã percipere possumus.
Actus est secundũ electionẽ hominis operatio id est actio et non factio.
Electio, sive omne agendi consiliũ est principiũ quo homo duobus sibi propositis eligit alterũ potius quã altero. Electio triplicitor dicitur, primo modo ut supra dictus est. alio modo ut est affectus deliberatio ... ut accipitur in tertio huius. Tertio modo quo operatur ... voluntatis quae per habitum efficitur et dispositionem quã habet ... [illegible]

+ voluptas quid sit. 135. a.

FINIS.

ARISTOTELIS AD Nicomachum filium de moribus, quae ethica nominantur, Liber primus,

Nicolao Gruchio interprete.

CAP. I.

OMNIS ars, atque adeò omnis quæ via & ratione procedit cognitio: itémque omnis actio & omne agendi consilium, bonum aliquod sibi proponere, ídque appetere videtur. Ideóque præclarè assertum est bonum ipsum esse, quod sibi res quæque proponerent & appeterent. Finium autem, suæ quædam sunt differentiæ. Alij enim sunt actus operationésve, alij præter actiones sunt opera quædam. Et quarum quidem rerum præter actiones, alij præterea fines sunt, in iis natura sunt opera meliora actionibus. Et quoniam multæ actiones, artes ac scientiæ erant, complures etiam fines extiterunt. Nam & medicinæ bona valetudo finis est, & artis ædificandarum nauium nauis, & imperatoriæ artis victoria, & rationis rei familiaris diuitiæ. Quæ autem eius generis arteis vni alicui facultati subiectæ sunt, (velut rei equestri ea quæ frænos conficit, cæteræque omnes, quæ instrumenta equorum efficiunt: tum

verò hæc ipsa equestris & omnia officia bellica, arti imperatoriæ, itémque aliæ alij) in iis omnibus, fines earum quæ principem locum tenent, magis expetendi sunt, quàm omnium earum quæ sub eas subiectæ sunt: quippe cùm horum causa etiam illi expetantur. Nec quicquam interest, vtrum ipsi actus operationésve sint actionū fines, an præter illos aliud quippiam, quemadmodum in iis scientiis, quas modò diximus, perspici potest.

3. pars. In qua remouet dubitationē quæ oriri posset.

IN CAP. I. NOTAE.

GRVCHIVS.

Omnis ars, atque adeò omnis quæ via & ratione procedit cognitio.] Μέθοδος hic non significat docendi viam & rationē: sed cùm artem dixisset Arist. ne parum dixisse videretur, voluit subiicere aliud verbū quod latiùs pateret. Quasi diceret omnis ars, imò verò omnis cognitio, &c. Quo etiā modo accipi debet secundum membrum, Omnis actio, imò verò omne consilium. Cur verò, ita verterim, auctorem habeo ipsum Aristotelem, qui initio tertij capitis, cùm repetit hoc suum pronūciatum, ita scribit: λέγομεν δὲ ἀναλαβόντες, ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις καὶ προαίρεσις ἀγαθοῦ τινος ὀρέγεται. Vbi γνῶσις dixit pro eo quod antè dixerat μέθοδος. Tolerabilius erat vertere doctrinam: sed magis doctrina διδασκαλίαν significat.

προαίρεσιν agendi cōsilium verti Cicerone authore, cùm multis in locis, tum lib. 3. de Oratore, vbi ita scribit: *Nam aut ipsa cognitio rei scientiáque perquiritur, vt virtus suam, ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi consilium exquiritur, vt sitne sapienti capessenda respub.* Ego tamen non semper retinui idem verbum: sed interdum institutum, nonnunquam propositum verti: tum quod superstitionis est eodem semper verbo vti, cùm pluribus cōmodè possis: tum quod quibusdam in locis non tam aptè reddetur προαίρεσις, si agendi consilium dicas, quàm si aut institutum, aut propositum verteris, id quod suis locis postea indicabo.

Διό καλῶς ἀπεφήναντο τἀγαθὸν οὗ πάντα ἐφίεται. Ego ipsum bonum potius verti quàm summum bonum, quia tametsi illud τἀγαθὸν sæpe his libris significet summum bonum, hoc tamē loco mihi non videtur ita rectè verti posse. Voluit enim Arist. suo more statim initio ponere propositionem quādam perspicuam & nulla probatione indigentem, qua velut principio quodam in demōstratione sequentiū vteretur. Illa propositio est, omnem cognitionem, & omne agendi consilium (quibus duobus omnes res agēdas complecti voluit) suum quendam finem habere, qui finis bonum quiddam sit. Quæ caussa est vt statim subiiciat, *Finium autem suæ quædam sunt differentiæ*. Postquam ergo ita dixit Arist. Omnis cognitio & omne agendi consilium habet finem quendam, atque adeò bonum aliquid quo refertur & quod appetit: tum quasi ex parte genus cōcludens, subiicit. Ideóque præclarè dictum est à veteribus, ipsum omninò bonum esse quod omnia appeterent: Nam hæc definitio ipsius boni à veteribus tradita est, authore Arist. lib. 1. Rhetor. vt nō possit bonum in toto genere aptiùs defi-

niri, quàm si dicatur, bonum esse id quo res quæque spectant quódque appetũt: ita vt idem sint finis & bonum. Neque verò conuenire potest huic loco summi boni interpretatio, primùm, quia Arist. non probat veterum sententiam in eo quod omnium rerum vnum quoddam bonum esse voluerũt. Eius enim verba sunt primo lib. de Moribus ad Eudemum, ὅτι φάναι πάντα τὰ ὄντα ἐφίεσθαι ἑνός τινος ἀγαθοῦ, οὐκ ἀληθές· ἕκαστον γὰρ ἰδίου ἀγαθοῦ ὀρέγεται. Deinde cùm Arist. dicit omnem cognitionem & omne consiliũ bonum quoddam appetere, non ita accipi debet, quasi velit omni cognitioni & omni agẽdi consilio vnum quoddam bonum propositũ esse: alioqui id quasi notum & perspicuum acciperet, quod paulò pòst initio secundi cap. ratione confirmat. Sed hoc tantum voluit initio ponere, quod absque vlla probatione notissimum est, Omnem cognitionem & omne cõsilium suum quoddam bonum appetere. Itaque cùm subiicit præclarè dictum esse à veteribus ipsum bonum esse quod omnia appeterẽt, illud omnia distributiuè (vt verbis in schola vsitatis vtar) nõ collectiuè accipi debet. Idque vt ego significarem, malui vertere πάντα res quæque quàm omnia.

Actus operationésue. Quia vtrumque non modò latinum est, sed etiam Ciceronianum, & propriè respõdet verbo ἐνεργείας, propterea, vt semel admonerem, vtrumque cõiunxi. Cicero pro domo sua, *Omnémque impetum discordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quæ inueterata compresso odio atque tacito iam erumpebat in actum.* Quis nõ videt actum illo loco significare id quod Arist. dicit ἐνέργειαν? Idem Cic. ad Att. lib. 6. in Epist. cuius initium est, Et si nil habeam, ita scribit: *Huius nebulonis operatione si Brutus moueri potest; licebit eum solus ames.* non ergo barbarum est, sed Ciceronianum operationis verbum.

Diuiditur hoc capitulũ in 2 partes

CAP. II.

Quod vnus agibiliũ finis qui ciuilis sit facultatis.

Atqui si quod est rerum agendarum vltimum, quòd & propter se expetamus, & propter ipsum cætera omnia: nec omnia propter aliud sequimur (sic enim res progredietur in infinitũ, vt inanis ac stultus omnis noster appetitus sit futurus) perspicuum est in eo esse summum bonum, ídq; adeò quod est omnium optimum. Huius ergo cognitio ad vitam etiam degendam momentum magnum habet: & tanquam sagittarij signum intuentes, faciliùs quod nostri est officij assequemur. Quod cùm ita sit, danda opera est, vt rudi certè informatione ipsum, & quid tandem sit, & cuius sit scientiæ vel facultatis extremum intelligamus. Et sanè par est, vt eius potissimum sit finis, quæ domina est & princeps omnium, qualis ciuilis scientia videtur esse. Nam & quæ in Rep. scientiæ admittendæ sint, & quas quisque

1 pars in qua ostendit quod est finis vltimus qui est summũ bonũ.

2 pars.

In hoc 2 capite ostendit quod in humanis est quidam vltimus finis et summũ bonũ. Et ordine procedit. Nam primo ostendit esse aliquẽ finẽ boni, deinde meliorẽ, deinde optimum. Diuiditur hoc capitulũ in duas partes. In prima ostendit quod est finis vltimus qui est summũ bonũ. In secunda declarat cuius scientiæ sit, et ad quã pertineat cognoscere talẽ finẽ.

discere debeat, & quatenus ipsa præscribit. Atque etiam facultates eas, quæ in maximo honore sunt & precio, vt artem imperatoriam, vt rei domesticæ rationem, vt rhetoricem, huic subiectas cernimus. Quòd si scientias hæc reliquas omnes, quarum omne opus est in agendo, ad vsum suũ adhibet: præscribítque legibus quid faciendum & à quibus abstinendum sit, profectò necesse est eius extremo & fine reliquarum fines contineri: vt in eo sit summum hominis bonum. Vt enim sit idem vnius hominis bonum atque ciuitatis vniuersæ, hoc tamen quod ad ciuitatem vniuersam pertinet, & assequi & conseruare, maius quiddam ac perfectius videtur. Præclarè enim se res habeat, si & vni, & in solitudine vitam agenti, consulatur: at verò si genti & ciuitatibus, multò & pulchrius & diuinius. Atque hæc quidem quam instituimus via & ratio, quoniam & ipsa ciuilis quædam scientia est, hoc sibi propositum habet, idque expetit.

NOTAE.

τοῦ δέοντος.] τὸ δέον non significat τὸ πρέπον, sed, vt Cicero loquitur, id quod nostri officij est, quod facere oportet.

καὶ τίνος τῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων.] In iis verbis subaudiendum est τέλος ἐστὶ, vt sit sensus, cuius scientiæ aut facultatis sit finis. Id quod sequẽtia paulò pòst verba indicant, cùm concludit ciuilis scientiæ finem reliquarum artium fines cõtinere, ita vt ille ipse finis sit summum hominis bonum.

Ἡ μὲν οὖν μέθοδος τούτων ἐφίεται.] Legendum est τούτου ἐφίεται, vt intelligatur τούτου τέλους, aut ἀγαθοῦ. Estque hic sensus, hæc nostra quàm de moribus instituimus tractatio, bonum illud appetit, finem illum propositum habét: quandoquidem ciuilis scientiæ pars quædam est. Ac legendum ita esse demonstrari potest ex eo quod initio quarti cap. ita scribit: Nunc dicamus quid sit illud bonum, quod à ciuili facultate appeti dicimus.

τί ἐστι οὗ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι.] Hanc verò propterea conclusionem subiecit Arist. vt constaret statim initio horum librorum, quod sibi propositum esset. Et quæ ab initio libri, ad hunc vsque locum ab eo dicta sunt, eò pertinebant vt hanc conclusionẽ eliceret: quæ est prima pars sui proœmij, vt ipse appellat. Quod quidẽ proœmium ipse in tres partes diuidit, in epilogo, quem ad finem tertij cap. his verbis posuit, καὶ περὶ μὲν ἀκροατοῦ καὶ πῶς ἀποδεκτέον, καὶ τί προτιθέμεθα πεφροιμιάσθω τοσαῦτα.

CAP. III.

In qua tractanda ſatis accurata erit oratio, ſi quantum res propoſita feret, explanabitur. Nõ enim in omnibus diſputationibus ſubtile accuratúmque genus rei explicandæ ſimiliter requirendum eſt: vt nec in operibus quæ ab arte proficiſcuntur. Atqui iis in rebus, quæ honeſtæ, quæque iuſtæ ſunt, in quibus ciuilis ſcientia verſatur, tanta ineſt varietas, tanta inconſtantia, vt lege tantummodo, non etiam natura videantur conſtitutæ: quæ etiam inconſtans & inſtabilis natura in bonis rebus locum habet, propterea quòd multi ex iis detrimenta conſequantur. Iam enim aliis diuitiæ, aliis vis corporis exitiũ perniciémque attulit. Ergo ſatis erit, eos qui ex his, & de iis rebus verba faciunt, pingui quadam Minerua & ſubiecta velut rudi forma, quid in quaque re veri ſit, demonſtrare: & qui de rebus, quæ plerunque eueniunt, diſſerunt, ex híſque ſuas rationes conficiunt, tales efficere cõcluſiones, quæ illorum naturam referant. Eodémque modo accipi probaríque debent, quæ dicuntur omnia. 2 pars. *Eſt enim hominis eruditi, ſubtilitatẽ requirere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiatur. Sunt enim hæc perſimilia, Mathematicum probabilia in docendo adhibentem probare, & ab oratore demonſtrationes requirere. Quæ autem quiſque nouit, de iis bene iudicat, eorúmque bonus eſt iudex.* 3 pars *De quaque ergo rerum ſingularum verè iudicabit is, qui eruditione ſingularũ rerum valet: omnino verò ac ſimpliciter, qui omni doctrina eruditus eſt. Quocirca ciuilis ſcientiæ non eſt iuuenis idoneus auditor: eſt enim expers actionum, quas vita deſiderat: hæc autem de actionibus & ex iis tota oratio eſt. Iam*

verò cùm animi perturbationibus ducatur, frustrà & inutiliter audiet: quandoquidem finis huic scientiæ propositus non cognitio sit, sed actio. Qui puer sit ætate, ánne moribus puero par & similis, nihil interest. Non est enim culpa, in tempore, sed in eo quod animi perturbationes in omni vitæ actione sequatur. Nam huius generis hominibus, quemadmodum impotentibus inutilis cognitio futura est. At verò qui rationi suas appetitiones obedientes efficiunt, & actiones sequuntur rationi congruentes, magnum fructum ex harum rerum cognitione consequentur. Ac de auditore quidem, quæque docendi ratio hîc postulanda sit, & quid nobis proponamus his libris, proœmij loco hactenus diximus.

hic ostendit quis sit idoneus auditor

τοῖς δὲ κατὰ λόγον τὰς ὀρέξεις ποιουμένοις καὶ πράττουσιν. In his postremis verbis repeti debet, καὶ τοῖς κατὰ λόγον πράττουσιν, vt sit datiuus participij πράττων. Quæ causa est, vt ita verterim, Et actiones sequuntur rationi congruentes.

4. De summo bono, et recta auditoris educatione

CAP. IIII.

Hic est secundus tractatus huius primi libri in quo intendit docere et tractare de summo bono et ostendere quid sit. Dividitur in 5 capitula.

Nunc repetito principio, quoniam omnis cognitio & omne institutum, agendíque consilium bonum quoddam appetit, statuamus quid sit illud quod ciuilem rationem desiderare dicimus, quídque sit omnium rerum agendarum extremum bonum. Constat quidem ferè inter omnes, quo nomine appellari placeat. Beatitudinem enim & vulgus & qui expolitiores sunt, vocãt: bene autẽ viuere & bene agere (quòd Græci εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν *dicunt) idem esse quod* εὐδαιμονεῖν, *id est beatũ esse existimãt. Quid autem sit beatitudo, nõ constat, deq; eo est inter eos omnis dissensio: neque imperita multitudo & sapiẽtes in eodẽ ponunt. Alij enim in eorũ aliquo, quæ illustria sunt, & in oculis omniũ posita,*

Hoc cap: diuiditur in duas partes. In prima parte inquirit ipsum summum bonum afferendo varias opiniones.

1. pars. Hac in parte Philoso: ostendit opinionem hominum de felicitate, et duo facit. Primo ostendit quod nomine omnes conveniunt scilicet quisque in sua lingua. Secundo quod definitione differunt et ex differentia quam habent homines de ipsa felicitate distinguit ipsos homines scilicet in vulgus et sapientes. Et primo exponit opinionem vulgi, deinde sapientum enumerando ea quae ipsi ponebant pro summo bono.

Vita sumitur bifariam, aut in prima perfectio, aut secunda id est ipsa operatio. Prima est, esse viventis quod profluit ab unione animae et corporis. Secundo modo dicitur vita ipsa operatio quae proficiscitur a potentijs animae, et sic accipitur hic, scilicet pro operatione ~~[illegible]~~.

Plato posuit summum bonum separatum quoddam non illud quod acquiritur in hac vita. Sciebat enim quod sicut albedine fit homo albus, sic felicitate fit foelix quam oportet esse in eo qui sit foelix. Itaque hanc felicitatem etiam ipso hominibus tribuit, quam ipse Aristoteles tribuit ut humanam.

Hæ opiniones de felicitate, vt apparet, oriuntur ex parte modorum viuendi et ex commoditatibus vitæ.

vt in voluptate, vt in diuitiis, vt in gloria, aliíque in alio: plerunque etiam idem in alio atque alio. Cùm enim ægrotat, in bona valetudine ponit: cùm pauper est, in diuitiis. Qui autem suæ conscij sunt ignorationis: eos admirantur, qui magnum aliquid, & quod eorũ ingenij vires superet, dicunt. Quidam verò præter hæc complura bona, aliud quoddam per se, quod & ipsum causa sit, cur cætera bona sint omnia. Et omnes quidem exquirere sententias, superuacaneum sit: cõtenti autem erimus, si exquiramus eas potißimum quæ eminent, maximéque probantur, aut quæ aliqua nituntur ratione. Hoc autem ignorare nõ debemus, interesse inter rationes eas, quæ à principiis proficiscuntur, & eas quæ ad ipsa principia ferunt. Rectè enim hoc Plato dubitabat & requirebat: vtra via esset sequenda, eáne quæ à principiis permaneret ad fines, an quæ ad principia ferret. velut in stadio, ab iis qui præmia proponunt ad metam, an cõtrà. Initium enim capiẽdum est ab iis rebus quæ notæ sunt. sed harum duo genera sunt: aliæ enim cognitæ sunt nobis, simpliciter & per se aliæ. Ac nobis quidem certè ab iis capiendum est exordium quæ sunt nobis cognitæ. Quocirca qui de rebus honestis & iustis, & vno nomine ciuilibus, idoneus auditor futurus est, is sit oportet bonis moribus præditus & institutus. Principium enim est quod ita sit, ídque si satis sit perspicuũ ipsum quamobrẽ sit, nihil desiderabitur. Homini verò eiusmodi aut iã percepta sunt principia, aut facilè alio docente percipientur. Cui autem horum neutrum inest, audiat Hesiodi carmina,

„ Optimus est, sese qui nouit cuncta magistro:
„ Ad finem vsque videns quæ semper sunt meliora.

2 pars capituli in qua quærit modũ procedendi in hac scientia morali in percipiendũ quid sit summũ bonũ rerũ humanarum: et dicit duo sunt modi procedẽdi in perquirendis scientiis, et iis quæ scire volumus, aut a principiis .i. a causis ad effectus aut ab effectibus ad principia, id est ad ipsas causas

Hoc loco Philos: soluit et declarat quod in omni scientia incipiendũ est a notis. Sed quia nota sunt dupliciter. Alia enĩ sunt nota simpliciter vt causæ et principia: alia nostra ex parte et nobis, vt sunt effectus: quædã vero æque nobis nota simpliciter vt in Mathematicis scientiis. In quibus igitur nobis notiores sunt effectus quã causæ, incipiendũ ab ipsis effectibus proficiscendo ad causas, vt sunt hæ scientiæ morales et naturales et artes. In quibus vero æque nota sunt principia et simpliciter vt in mathematicis, in his incipiendũ a talibus principiis et causis demonstrando a priori affectus qui in sunt subiecto

,, *Ille etiam bonus est, alium qui recta monentem*
,, *Audit, & inuentis ponit vestigia lætus.*
,, *At cui consilium sua nec prudentia donat,*
,, *Inducítque animum voces contemnere veras,*
,, *Is nunquam frugi fuerit, sed inutilis orbi.*

Græca illa verba εὖ ζῆν καὶ εὖ πϱάττειν relinquenda esse duxi, quia quæ latinè ad verbum pro his redduntur, bene viuere & bene agere, non planè exprimunt vim & energiam græcorum verborum.

Eas potißimum quæ eminent.] τὰ ἐπιπλάζοντα. Cicero appellat ea quæ eminent in Oratore, cùm ita scribit: sententiarum ornamenta quæ permanent, etiam si verba mutaueris, sunt illa quidem permulta, sed quæ emineant pauciora.

Quod fœlicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut divitiæ

CAP. V.

Nos autem ad eam partem sermonis, ex qua egreßi sumus, reuertamur. Summum enim bonum & beatitudinem nõ sine causa ex vitæ generibus existimare videntur. vulgus quidem & homines importuniß. atque insolentiß. qui eam in voluptate ponunt. Itaque vitæ degendæ rationem adamant delicatam & voluptariam. Tria enim sunt vitæ genera, quæ maximè excellunt: hoc, quo de modò diximus: ciuile: & tertium id quod in contemplatione & cognitione consistit. Ac multitudo quidem persimilis mancipiorum apparet, cùm deligit pecudum vitam: sed causa ei est, propterea quòd complures eorum qui principatu & potestate excellunt, iisdem libidinibus quibus Sardanapalus, constricti tenẽtur: expoliti verò homines, iique omnes quorum vita omnis in actione rerum versatur, beatam vitam in honore ponunt. Ferè enim ei vitæ generi, quod in Reip. administratione positum est, hic propositus est finis: Atqui leuius id est, quàm id bonum quod quærimus: est enim in eorum qui colunt potiùs potestate honos, quàm qui coluntur.

In qua refellit opinionem 2 pars ponentium felicitatem in voluptate, et facit probatur quod voluptas non est felicitas. Illud quod est nobis commune cum belluis non est fœlicitas humana. Sed voluptas non est huiusmodi: ergo ea non est fœlicitas.

In hac parte affert opinionem 3 pars eorum qui emergunt a vulgo, et eos vocat expolitos. Hi autem putant felicitatem humanam in honore consistere, quorum sententia tali modo probatur: finis rerum agendarum est felicitas. At honor est talis: finis ergo ipse est felicitas humana. Duabus rationibus ostendit quod honos non sit felicitas. Prima. Honos non consistit in eo qui honoratur sed in eo qui honorat: at felicitas non consistit in eo cuius est felicitas et non collocatur in alio, quam in eo cuius est. ergo.

Vulgus dicitur similis esse mancipio, quia voluptati ita obedire videtur: ut servi dominis suis.

colũtur. Summum autem bonum, proprium quiddam auguramur, quódque vix eripi, adimiq́ue poßit. Iã verò gloriam & honorẽ persequuntur, vt sibi fidem faciant, se esse probos: itaque coli, afficiq́ue honore à prudentibus volunt, & ab iis quibus noti sunt, ídque ob virtutem. Perspicuum est igitur, vel horum iudicio & sententia, virtutem esse meliorem. quam etiam eandem potius quasi finẽ propositam vitæ ciuili quispiam fortasse existimauerit: verũtamẽ ea quoque à perfecto absolutóque genere distat. Fieri enim posse videtur, vt qui virtute sit præditus, etiam dormiat, aut in vita nihil agat omnino: & præterea maximis in malis miseriisque versetur: eũ autem qui sic viuat, beatum, nisi propositi pertinax defensor, nemo dixerit. Atque hæc quidem hactenus. Satis enim multa de iis dicta sunt in ἐγκυκλίοις, *id est, in iis quæ palàm in hominum circulo factæ sunt disputationibus. Tertium genus est, quod in contẽplandis rebus cernitur, quod postea cõsiderabimus. Nam quæ vita in pecuniis cõgerendis occupata est, habet nescio quid violentum, sine quo esse non posse videtur, & profecto in diuitiis non est id bonum quod quærimus: quoniam sunt in bonis vtilibus, & propter aliud expetuntur. Quapropter in iis potiùs quæ suprà dicta sunt, quia propter se amantur, finẽ vltimúmque bonorum licet putare. Nec tamen in illis est, quanquam multæ ad id confirmandum rationes allatæ sunt & coaceruatæ.*

Secunda. Id quod est ob virtutẽ et testimoniũ eiusdẽ non est felicitas. At honor est huiusmodi: ergo. Si honos esset humana felicitas, sequeretur quod breui tempore aliquis esset felix et non felix, id est nunc felix cũ honoratur, nunc non felix cũ non honoratur

4 pars. In qua consequitur Philos: refellendo nunc eos qui sũmũ bonũ in virtute ponebant: et quanquã hi magis ad veritatẽ accessisse quã superiores, quia virtutẽ habens est in potentia propinqua felix tamẽ hanc opinionẽ reprobat tali ratione. Id quod non est perfectũ non est sũmũ bonũ. at virtus non est perfectũ ergo:

5 pars. Hac in parte refellit opinionẽ eorum qui ponebant sũmũ bonũ in diuitiis, hoc pacto: In ea vita quæ est violenta non consistit felicitas, at ea vita quæ intendit diuitiis, et ei dedita est huiusmodi ergo: Itẽ illud quod est alterius causa et propter aliud, non est felicitas humana, at diuitiæ sunt huiusmodi: ergo. Nã sũmũ bonũ non est ob aliud: alia verò omnia sunt ob ipsũ. Diuitiæ sunt adminicula, quibus vir studiosus potest exercere suas operationes: vt magnificentiæ et liberalitatis: ergo sunt ob operationes virtutum, ut illas, et ordinantur ad aliud vlterius.

φορτικώτατοι.] Importunus latinis significat gr[illegible]em, molestum, odiosum, & quod vulgò dicimus importabilẽ. Est igitur i[illegible]portunus is qui Grecis φορτικὸς dicitur. Cicero primo libro de Finib. *E[illegible] multauit, si sine causa nollem me ab eo ortum tam importuno támque crudeli.* aptissim[illegible]tiam latinè reddet qui φορτικὸν vertet insolentem.

οἰκεῖόν τι.] Proprium hic dicitur quod in nostra est possessione, quod in nostra est potestate, & non alterius cuiusque.

Ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις.] Quid appellet Arist. ἐγκύκλια nemo omnium interpretum videtur assecutus. Ego verò idem ἐγκύκλια quod ἐξωτέρικα esse contendo, ídque authore Simplicio, qui cùm interpretatur locum Arist. primo lib. de Cælo, vbi Arist. citat ἐγκύκλια φιλοσοφήματα, scribit pro eodē accipi ἐγκύκλια φιλοσοφήματα & ἐξωτέρικα. Locus Arist. ita habet, καὶ γὰρ καθάπερ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις φιλοσοφήμασι περὶ τὰ θεῖα πολλάκις προφαίνεται τοῖς λόγοις. Cùm ergo ἐξωτερικοὺς λόγους appellet Aristoteles, eas disputationes ad quas omnes admitterentur, à quibus nemo arceretur ad distinctionem τῶν ἀκροαματικῶν, iure optimo ἐγκυκλίους λόγους vertimus eas disputationes, quæ palàm in hominū circulo fierent. Atque vt magis credam pro eodē accipi ἐγκύκλια & ἐξωτέρικα, facit locus Arist. statim initio libri septimi Polit. vbi scribit, satis multa à se dicta esse de optima vita in disputationibus ἐξωτερικοῖς. Verba eius hæc sunt, νομίσαντας οὖν ἱκανῶς λέγεσθαι καὶ ἐν ἐξωτερικοῖς λόγοις περὶ τῆς ἀρίστης ζωῆς, καὶ νῦν χρηστέον αὐτοῖς. Has profectò disputationes de optima vita ἐξωτέρικας existimo significari ab Aristotele hoc loco, cùm dicit, ἱκανῶς γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις εἴρηται περὶ αὐτῶν.

Ὁ δὲ χρηματιστὴς βίαιός τις.] Ego cum Eustratio repeto ex superioribus verbum βίος, vt intelligatur ὁ δὲ χρηματιστὴς βίος. non autem de homine quærendæ pecuniæ studioso: Nec βίαιος significat eum qui alteri vim infert: sed hanc vitam quæ in quærendis pecuniis occupata est, dicit Arist. esse βιαιόντινα, hoc est, (vt verbū verbo reddam) subuiolētam. Quia enim hæc vita curis & sollicitudinibus plena est, propterea longè abest à beata vita. Nam quæ beata est, eadem tranquilla, sedata, & iucunda censetur. At illa, χρηματιστὴς turculenta est, irrequieta, insedata, & animis nostris vim quodammodo adferens: ob eas scilicet curas & sollicitudines quas requirit.

Plato dicebat esse bonū separatū, id est ideam boni. Arist. refellit hanc opinionem

6. Quod non sit Idea

CAP. VI.

6. caput dividitur in quatuor partes. In prima parte dicit Philo: quod omissis reliquis opinionibus de summo bono, fortasse melior est considerare de universali bono, et communi idea boni, quā plato dicit esse summū bonū et causā cur alia bona quæ sunt hic, sunt bona

Atque his quidem omißis, id bonum quod vniuerso genere continetur, conſiderari eſt melius, quóque modo dicatur exquiri. Quæ nobis etſi ægrè tractabilis, & in præcipiti loco poſita exiſtit quæſtio, quod nobis amici ſint ij, qui ideas induxerunt: tamen ſatius videatur, ac potius ita oportet, veritatis retinēdæ cauſa, ſua etiam decreta tollere, philoſophos præſertim. Etſi enim vtraque chara ſunt, pietatis tamen eſt pluris æſtimare veritatem. Qui hanc ſententiam inuexerunt, non faciebant ideas eorum in quibus prius poſteriúſque dixiſſent: itaque ne numeris quidem ideam fabricati ſunt. At bonum & in ſubſtantia dicitur, & in qualitate, & in iis quæ cum aliquo cōferuntur: quæ verò per ſeipſa ſunt & ſubſtantia, iis ſunt quæ cum aliquo comparātur naturæ ordine priora. Propagini enim hoc ſi-

In hac 2. parte aggreditur Platonis opinionem, ostendendo talē conditionem, quod non est vna cōmunis idea omnibus bonis, vt putavit Plato, et probat 4. rationib[us]. 2. pars

Prima. vbicumq[ue] vel in quibus est prius et posterius non est communis idea et forma at in bonis est prius et posterius ergo in bonis non est communis idea. Maior concessa est a platonicis qui non ponebant ideas in his in quibus esset prius atque posterius, et ideo numerorum non ponebant ideam. Minor probatur a philosoph. [illegible] na substantia est bonū, qualitas est bonū, relatio similiter, et alia quæ sunt in aliis variis prædicamentis in quibus est bonum

mile est, eique rei quæ consequitur id quod iam est. Non igitur esse in his idea cõmunis vllo modo potest. Præterea cùm bonum tam latè pateat, quàm id quod est (dicitur enim in substantia, vt Deus, & mens: & in qualitate, vt virtutes: & in quantitate, vt mediocre: & in iis quæ cũ aliquo cõferuntur, vt vtile: & in tempore, vt occasio: & in loco, vt commodus habitãdi locus, quæque sunt generis eiusdem) perspicuum est commune aliquid vniuersale, & vnum esse non posse. Neque enim in categoriis omnibus, sed in vna sola diceretur. Iam verò, quia eorũ omniũ, quæ ad vnam ideam pertinent, vna tãtùm scientia est, necesse quoque esset bona omnia scientia vna contineri. Nunc verò plures sunt etiam eorum quæ sub vnam categariam subiecta sunt: vt occasionis, in bello quidẽ ars imperatoria: in morbo, medicina: & mediocritatis, in cibo medicina: in laboribus, gymnastice. Sed quærat aliquis, quid tandem sibi velint, cũ res singulas adiecto pronomine, IPSVM, appellant? siquidem in ipsum hominem & in hominem, vna eadémque valet hominis definitio. Neque enim hoc ipso quòd homo est vtrunque, aliquid inter eos interest. Quòd si ita est, nec qua bonum quicquam intererit inter bonum & ipsum bonũ. Nec verò quia æternum est, ideo magis bonum: quandoquidem ne alba res quidem in longum tempus duratura, est albior ea quæ in diem. Mihi verò probabilius de eo dixisse Pythagorei videntur, qui vnum in bonorum ponunt ordine, quos & Speusippus videtur esse secutus. Sed de his quidem alius est mihi ad dicendum constitutus locus. Nunc verò aduersus ea quæ dicta sunt, obiectio quadam suboritur, quoniã de omni bo-

3 pars huius capitis affert obiectione quæ fieri posset contra rationes suas superius illatas

no sint, quæ adductæ sunt à nobis rationes: cũ vno quodã genere cõtineri videamus ea, quæ per se expetũtur & amãtur: conficientia verò eorum, aut aliquo modo tuẽtia, aut etiam contrariorum prohibentia, propter illa, aliáque ratione, bona nominẽtur. Ergo hoc quidem apparet, duo esse bonorũ genera, alia propter se, alia propter illa. Separatis igitur vtilibus ab iis quæ per se bona sunt, an vni ideæ attribuantur, cõsideremus. Ea quidẽ propter se bona quiuis ponat, quæ vel sola & seiuncta à cæteris expetuntur, vt sapere, vt videre, vt sunt nõnullæ voluptates, vt honores. Et si enim hæc ipsa propter aliquid aliud sequimur, tamẽ in iis quæ per se bona sunt, licet ponere: aut certè nihil præter ideã sit in his bonis. Ex quo efficietur, vt inanis & superuacanea species futura sit. Sin autem hæc quoq; sunt in iis quæ per se bona sunt, necesse erit vt in niue & cerusa candoris, sic boni definitionem in iis omnibus eandẽ declarari. Atqui honoris, prudentiæ, voluptatis, diuersæ sunt definitiones, hoc ipso quòd bona sunt. Nõ est igitur bonũ ita commune aliquid, vt vna quadam idea contineatur. Sed quonam igitur modo dicitur? Neque enim ad ea videtur posse pertinere, quæ sunt fortuna & casu homonyma. Est ergo bonum cõmune quippiam & vnum, eo quòd ab vno quodã dicantur, vel ad vnum referantur omnia, aut potius proportione. Vt enim in corpore aspectus, sic est mens in animo, aliúdque in alio. Sed hæc quidem fortassis hoc tempore omittenda sunt, quoniam alterius philosophiæ magis proprium esse videatur de iis accuratè disputare, vt etiam de hac ipsa idea. Etenim si quod vnum est bonum quod communiter dicatur, aut si quod est seiun-

Bona bifariã dicuntur: quædã p se: quædã ob aliquid aliud: per se autẽ bona rursus aut per se simpliciter, et absolute sunt, aut sunt parti propter se, parti ob aliud, quæ sunt quasi media inter ea quæ sunt per se simpliciter et absolute, et ea quæ sunt propter aliud tantũ. per se simpliciter sunt vt felicitas: per se vero bona, quæ parti sunt propter se, parti ob aliud sunt, vt sanitas; ea vero sunt propter aliud, vt in medicina potiones et temperati cibi, et alia huiusmodi quæ faciunt vel conseruant sanitate vel remouent contraria

Bona prædicantur de bonis non omnibus vnivoce, quia bona habent diversas

Neq; æquivoce bonũ prædicetur de bonis, cum non sint similia iis quæ fortuito et a casu eodẽ nomine appellantur. Sed analogice.

Sed primũ dicuntur bona cũ bonis conveniãt, vel quia profluunt ab vno, vel quia pergunt ad vnũ.

altera est natura media inter vnivoca pura et æquivoca pura et ista sunt analogia .i. quæ habent proportione, et similitudine rationem inter se.

4 pars.

In hac parte ostendit quod non pertinet ad moralẽ Philosophum exacte inquirere vtrũ bonũ dicatur vnivoce an æquivoce; et itẽ de idea boni, quã posuit plato: sed talis consideratio diligens pertinet potius ad primũ philoso: et Metaphysicũ.

ctum ipsum per se, perspicuũ est id nec agi ab homine posse, nec haberi. Atqui nunc tale aliquid quærimus. Sed obiectio *fortè eius cognitio cuipiam videatur conducere ad ea bona quæ poßideri à nobis atque agi possunt. Nam si ipsum tã-quam exemplar nobis proponemus, faciliùs, quæ nobis bona sunt, intelligemus: & cùm intellexerimus, cõsequemur. Atque hæc quidem probabilitate quadam nititur oratio:* Hic solvit obiectione 2. rationibus *sed scientiis certè repugnat. Nam cùm bonum quoddam omnes sibi propositum habeãt, requirantque id ipsum semper quod deest: tamen huius cognitionem prætermittunt vniuersæ. Atqui non est consentaneũ, artifices omnes tan-* 2 ratio *tum ignorare, nec quærere adiumentum. Illud etiam quæri potest, ecquid textori aut fabro ad suam artem adiumenti, si ipsum bonum intelligant, afferri queat? Aut quo tandem modo peritior medicus, meliórve dux belli sit futurus is, qui hanc ipsam ideam intuebitur? Constat enim medicum hoc modo non spectare valetudinẽ, sed hominis, aut potius huius hominis. Medetur enim singulis. Atque hæc quidem hactenus.*

Commune aliquid vniuersale & vnum.] Varronis est (Vniuersale) Nimium ergo superstitiosi sunt, qui hoc vocabulum refugiunt. Nam quis Varronem optimè latinè locutum negare audeat?

Δία τὸ μὴ περὶ πάντος ἀγαθοῦ τοὺς λόγους εἰρῆσθαι.] Locus hîc sua obscuritate multas variásque interpretationes peperit, nec mihi videtur vllus interpretũ satis assecutus quid sibi velit Arist. Omnes enim legunt negationem, *μὴ*, quæ delenda est: vt legatur *δία τὸ περὶ πάντος ἀγαθοῦ*. Est autem hæc Arist. sententia: Rationes omnes, quas attulit Arist. ad cõfutandam ideam boni, ita de omni bono absque vlla distinctione loquuntur, quasi velint aduersarij vnum genus esse omnium bonorum: cùm ab iis nomẽ boni multiplex esse ponatur: vt vnum genus sit eorum quę per se expetũtur, quæque verè ac per se bona sint: Alia autem per aliud & quadam ab ista comparatione tãtùm dicãtur bona: quia scilicet aux efficientia sint illorum bonorum, aut conseruantia, aut prohibentia eorum quæ illis sint contraria. Non igitur iniuria aduersus ea quæ hactenus disputauerat Arist. obiici poterat, illum nõ rectè ad sentẽtiam aduersariorum disputare, qui ita de omni bono absque vlla distinctione disputet, quasi omne bonum vno quodam genere contineatur, sitque simplex boni vocabulum. Hanc ergo obiectionem

præsentiens Arist. illi ita occurrit, vt concedat multiplex esse vocabulum boni, eáque multiplicitate distincta ostendere conatur, ne illius quidem vnius generis bonorum, quæ propter se expetuntur vnam ideam esse. Atque ita tametsi eludantur illa obiectione superiores rationes, non minus tamen his posterioribus conuincentur aduersarij.

CAP. VII.

Nunc autem redeamus ad id bonum quod quæritur, vt quid tandem sit intelligamus. Nam satis constat aliud in alia esse actione & arte: quoniā aliud est in medicina, aliud in arte imperatoria, cæterísque omnibus eodem modo. Quid est igitur quod cuique bonum propositum est, nisi id cuius causa reliqua aguntur? hoc in medicina, bona valetudo est: in arte imperatoria, victoria: in architectura, domus, aliúdque in alia: in omníque actione & cōsilio finis, quādoquidem eius causa omnes agunt omnia. Quocirca si vnus aliquis est finis rerum agēdarum omnium, sit in eo summum bonum, id quod sub actionem cadit: sin autem sint plures, in eis ipsis. Atque illo quidem quasi transitu eodē rediit oratio nostra, vnde digressa erat: quod iam nobis apertiùs explicandum est. Quoniam autem plures fines sunt, alióśque propter alios expetimus, vt diuitias, vt tibias, & vno nomine instrumenta: perspicuū est, non omnes esse perfectos. Quod autem optimū est, id omne perfectum. Si ergo vnum aliquid vndique perfectum est, in eo positum est id quod quæritur: sin plura, in eorum absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eò quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nunquam propter aliud expetitur, iis omnibus quæ propter se & propter hoc expetūtur. Id igitur omnibus numeris perfectum est & absolutū, quod propter se semper, nunquam propter aliud expetendū est: qualis fœlicitas videtur ma-

ximè. Nam & propter ſe eam ſemper, & nunquam propter aliud optamus. At verò & honorem, & voluptatem, & intelligentiam, & omnem virtutem propter ſe illa quidem optamus: (quandoquidem & ſi nihil inde amplius expectemus, tamen eorum ſingula optamus) ſed beatitudinis etiam cauſa eadem expetimus, quòd per ea ſperemus nos beatam vitam adepturos. At fœlicitatem neque earum, neque aliarum rerum omnino cauſa nemo expetit. Quod idem ex ea etiam abundantia rerum quæ ſe ipſa contenta eſt, efficitur. Quod enim bonum vndique perfectum eſt, omne ſatis eſſe & ſufficere videtur. Satis autẽ eſſe ac ſuppeditare dicimus non ipſi ſoli, vitam in ſolitudine agenti, ſed parentibus, liberis, coniugi, omninóque amicis & ciuibus: quandoquidem ſic hominis natura generata ſit, vt habeat quiddam innatum quaſi ciuile & populare. Sed in iis certi quidem termini conſtituendi ſunt. Nam ſi progrediamur ad maiores, ſi ad poſteros, amicorúmque amicos, nunquam finis reperietur. Sed hoc rurſus alio loco conſiderabimus. Quod autem ſeipſo contentum ſit, id nos ſtatuimus eiuſmodi eſſe, quod ſolum ſeiunctum, ſecretúmque à cæteris vitam expetendam efficit, & nihil requirentem: qualem beatam vitam eſſe ducimus. Et præterea ſi cum cæteris bonis non coniungatur, anteponendam eſſe omnibus. Sin coniungatur, perſpicuum eſt optabiliorem eam eſſe cum minimo bono coniunctam, quàm ſeparatim: boni enim præſtantia, acceſſione eius quod additur, exiſtit. At quò maius eſt quodque bonum, eò magis eſt ſemper expetendum. Hoc igitur iam apparet, fœlicitatem perfectum quiddam eſſe, omnibúſque ſuis partibus abſolutum, ſeque

ipsam esse contentam, cùm rerum agendarum omnium sit extremum. Sed fortasse beatitudinem summum bonũ appellari inter omnes constat. hic verò locus, vt planiùs doceatur quid sit, expostulat. Id iam patebit, si quod sit hominis opus & officium intelligatur. Vt enim tibicen & statuarius, omnísque artifex, & omnino, quibuscunque est suum quoddam opus, vel actio, in opere ipso suum bonum perfectionémque artis statuunt: sic homini, si quod est eius opus & officium, in eo ipso suum bonum cõstituetur. Ergo fabri erunt & sutoris certa aliqua opera & actiones, hominis nullum erit: sed iners & ad otium natus censebitur? An nõ vt oculi, manus, pedis, singularúmque partium suũ est munus: sic homini quoque præter hæc omnia, opus aliquod munúsque tribuetur? Quodnam ergo erit illud tãdem? Est enim ei cum stirpibus vita communis. At proprium hominis officium quæritur. Vita igitur quæ alendo & augendo cernitur, semouenda est. Hanc sequitur vita in sensuum facultate posita. At communis est & equi & bouis, & animantium omnium. Relinquitur ergo vita ea, quæ in actione versatur, ab ea parte animi proficiscẽs quæ rationis est particeps. Huius porrò pars vna est, quæ rationi paret: altera in qua ipsa est ratio & cogitatio. Cũ verò hæc quoque duobus modis dicatur, ea cõstituẽda & ponẽda est, quæ non habitu, sed actu cernitur. Hæc enim est, quæ verius ac magis propriè dicitur. Quod si ita est, opus officiúmque hominis sit necesse est, animi actus rationi consentaneus, aut certè à ratione non alienus. Est autem idem genere, officiũ artificis, & boni artificis, vt citharœdi & boni citharœdi: quod idem cõtingit in omnibus addita

felicitas est animi actus sive operatio secundum virtutem optimam et perfectissimam in vita undique perfecta.

dita ad officium, virtutis excellentia. Citharœdi enim eſt, citharã pulſare: boni citharœdi, bene pulſare. Quod cùm ita ſit, hominis officium & munus in vita quadam ponemus, quæ eadem actus eſt animi atque adeo actio cum ratione coniuncta: hominis autem boni, rectè ac præclarè in eo ipſo ſe gerere. Atqui ita demum rectè quicquam perficitur, cũ ſua & propria cuiuſque virtus adhibetur. Quod ſi ita eſt, ſummum hominis bonum erit animi actus virtute vtentis. Et ſi plures virtutes ſint optima ac perfectiſsima: idque in vita vndique perfecta. Vt enim vna hirundo nõ facit ver, nec dies vnus: ſic vnus dies aut breue tẽpus nõ efficit beatum. Atque hoc quidem pacto ſummum bonum circunſcriptum ſit. Primùm enim in quaque re ducenda ſunt prima lineamenta, tum ad rem accuratiùs, veriſque coloribus pingendam accedendum. Videtur autem cuiuſuis eſſe producere, ac diſtinctius explicare ea, quorum ſit prima deſcriptio rectè antepoſita: atque earum rerum tempus aut inuentor aut bonus adiutor eſſe. A quo etiam artes ipſæ à tam exiguo principio profectæ, ad tantum decus peruenerũt: poteſt enim quilibet id quod deeſt, addere. Atque etiam meminiſſe debemus eorum quæ ſuprà dicta ſunt: & ſubtilitas non eodem modo quærenda eſt in omnibus: ſed pro rei quæ propoſita ſit natura: atque eatenus, quo ad inſtituta ratione quadam tractatio patiatur. Nam & faber & geometra non eodem modo rectum angulum inueſtigant: ſed ille, quatenus eſt ad opus vtilis: hic quoniam ſpectator eſt & æſtimator veritatis, quidnã ſit, aut qualis, requirit. Eodémque modo faciendum eſt in cæteris omnibus, ne in acceſsione operis, & in eo quod obiter

attingẽdum sit, quàm in eo quod agitur & cuius causa illud ipsum attingitur, longior ponatur oratio. Neque verò pariter in omnibus quærenda causa est: nonnullisque in locis cõtenti esse debemus, si rem ita esse rectè docuerimus: vt fit in principiis. Est autem primum & principiũ, rem ita esse. Principiorũ autem alia inductione cognoscuntur, alia sensu, alia vsu & consuetudine quadam, alia aliter. Eorum autem singula ita sunt tractanda, vt fert eorum natura: dandáque opera est, vt probè definiantur. Habent enim plurimum momenti ad ea quæ consequuntur. Quocirca principiũ plus videtur esse, quàm dimidium totius: multáque adeò eorum quæ in quaque scientia quæruntur, eo cognito, fieri manifesta.

Quandoquidem sit hominis natura, &c.] Verba Cic. lib. 5. de Finib. sic interpretantis verbum illud, πολιτικόν.

CAP. VIII.

Explicandum est igitur hoc principium non solùm per conclusiones, & per ea ex quibus constat definitio, sed ex iis etiam quæ de eo feruntur. Nã & cõgruunt cum vero, quæ vera sunt omnia, & continuò verũ dissentit à falso. Cùm ergo bona in tria genera sint diuisa, sintque alia bona externa, alia animi, & alia corporis: animi bona verißime & maxime bona nominamus. Itaque quoniã actiones & animi actus in animo ponimus, id sane à nobis præclare dictum est, & apte ad hanc sententiã, quæ & vetus est, & philosophorum cõmuni consensu cõprobata: illud etiã recte, quod in actionibus & operationibus quibusdam finẽ extremumque ponamus. Sic enim fit, vt ad bona animi, nõ ad externa pertineat. Cum definitione etiam nostra

id cōgruit quod dici ſolet, bene agere & bene viuere (Græci dicunt εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν) hominem beatum. Nihil enim nos aliud ferè ſummum bonum eſſe diximus, quàm bonam quandam viuendi & agendi rationem, εὐζωίαν καὶ εὐπραξίαν Græci dicunt. Atque etiam in eo, in quo diximus eſſe fœlicitatem, ea omnia inſunt, quæ de beatitudine quærũtur. Aliis enim in virtute eſſe videtur, aliis in prudentia, quibuſdam in ſapientia: nonnulli eam in his ipſis ponunt, aut in horum aliquo, adiuncta vel non ſeiuncta voluptate: alij etiam rerum externarum adiungunt affluentiam. Atque aliæ quidem ſunt multorũ ac veterum, aliæ perpaucorum, ſed clarorum virorum ſentẽtiæ: quorum neutros veriſimile eſt omni ex parte aberraſſe: ſed aliqua aut potiùs magna ex parte rectam viam ſecutos. Et cum iis quidem qui beatam vitam dicunt omnem virtutem, aut aliquã virtutem, conſentit definitio: eſt enim virtutis ea actio, quæ eſt ei ipſi virtuti conſentanea. Magnopere autem refert profecto, in poſſeſsione ſummum bonum, an in vſu & in habitu, an in actu ponatur. Fieri enim poteſt, vt is cui ineſt habitus, nihil rei præclaræ gerat: vt qui ineſt in dormiente, aut alio modo otioſo. At verò actus nõ poteſt: aget enim neceſſario, ac potiùs rectè aget: Vt autem in Olympicis ludis, non formoſiſsimus quiſque, aut robuſtiſsimus corona donatur, ſed qui in certamen deſcendunt: (horum enim nonnulli vincunt) ſic eorum quæ in vita ſunt honeſta ac bona, compotes fiunt ij, qui recta quæ ſunt, faciunt. Quorum etiam vita ipſa per ſe iucunda eſt: nam voluptate affici in iis etiã numeratur, quæ in animo inſunt. Cuius autem rei ratione quiſque cupidus dicitur, ea delectatur, vt equo, is qui cu-

3 pars. In qua nititur accomodare suæ sententiæ opiniones aliorū, qui diverso modo senserunt de felicitate]

pidus equorum dicitur: ſpectaculo, qui ſpectaculorum cupiditate ducitur. Eodémque modo rebus iuſtis lætatur is qui iuſti & æqui ſtudioſus eſt: & omnino rebus quæ ad virtutem pertinent, is cui virtus chara eſt. Ac multitudini quidem quæ ſunt iucunda, ferè inter ſe pugnant, propterea quòd non ſunt natura eiuſmodi. Iis autē hominibus qui ſunt ſtudioſi honeſtatis, ea voluptatem afferunt, quæ natura iucūda ſunt. Quo in genere ſunt, quæ virtuti congruunt actiones. Itaque & his ſunt voluptati, & propter ſe. Quocirca eorum vita voluptate non indiget, tanquam re quadam aduentitia: ſed in ſeipſa incluſam habet voluptatem. Nam præter ea quæ dicta ſunt, non eſt vir bonus habendus is, qui honeſtis actionibus non lætetur. Neque enim quiſquam aut iuſtum dixerit eum, qui iuſtis actionibus non gaudeat: aut liberalem eum, qui non delectatur officiis liberalitatis: itémque in cæteris omnibus. Quæ cùm ita ſint, confitendum eſt per ſe iucundas eſſe virtutis actiones. Quinetiam & bonas & pulchras, atque adeò tria illa in ſummo gradu, ſiquidem verè de iis vir bonus iudicat: at iudicat, vt diximus. Eſt igitur quiddam optimum, pulcherrimum & iucundiſsimum beatitudo. Neque ita diſtincta & ſeparata ſunt, vt in Deliaco epigrammate,

Iuſtitia eſt pulcherrima res: ſuauiſsima rebus
Gaudere optatis: optima ſi valeas.

Inſunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus aut in vna earum optima fœlicitatem eſſe dicimus. Sed tamen bonis, vt diximus, externis indigere videtur. Nemo enim poteſt, aut vix certè poteſt, res magnas & dignitatis plenas gerere, cui nullæ opes, nullæ ſuppetāt copiæ. Permulta enim

felicitas ut ad hoc propositum spectat duobus modis considerari potest. aut ut perficit habentem et est ad ipsum. et sic videtur de se esse sufficiens sine ulla alia accessione. Aut considerari potest ut est ad alios, et tunc est felicitas civilis, quae videtur esse aggregatum ex tribus illis generibus bonorum, et de tali videtur loqui Philo: cum dicit quod videtur indigere externis bonis, id est de felicitate et felici civile.

efficiuntur, quaſi inſtrumentis quibuſdam, vel amicorum opera, vel pecunia, vel authoritate & potentia, qua inter tuos ciues valeas: ſúntque nonnullæ res, quibus ſi careas, beatam vitam labefactant, vt nobilitas, vt proles bona, vt forma. Neque enim planè beatitudinis capax eſt is qui omnino deformis ſit aut ignobilis, aut qui vitã in ſolitudine degat, & ſine liberis: ac multò etiam minus forſan, ſi cui ſint liberi improbiß. vel amici boni è vita exceſſerint. Ergo, vt diximus, has proſperitates videtur beata vita requirere. Ex quo fit, vt quidam fœlicitatem idem eſſe quod ſecundam fortunam: nonnulli, virtutem ſtatuant.

Hic est 3 tract: dividitur in 3. cap:

4 cap: dividitur in duas partes. In prima parte ista quaerit primo, et enumerat causas a quibus videtur posse provenire felicitas. Deinde ponit a qua causa proveniat, et a qua non proveniat. Quaeritur, utrum felicitas oritur a causa interna, an externa. Causam internam explicat per illa prima, scilicet per disciplinam, consuetudinem, exercitationem. Causam vero externam per illa duo explicat, scilicet per divinam sorte et fortuna. Ista dicuntur interna, quia sunt in nobis et in nostra potestate collocata. Sors divina et voluntas dei, tum etiam ipsa fortuna, manifestum est quod sunt extra nos, et quicquid habetur a deo vel a fortuna non est in nostra potestate, sed videtur esse munus ab illis.

Felicitas profluit a deo tanquam ab universali causa, et ab homine tanquam a causa particulari et propinqua.

ϖκεπ῀έον δὴ ϖερὶ αὐτῆς.) Repetendum eſt ex proximo τῆς ἀρχῆς.

CAP. IX. De modo assequendae felicitatis

Ex quo exiſtit quæſtio, num doctrina, conſuetudine, aut alia aliqua exercitatione pariatur, an diuina ſorte, aut etiã caſu & fortuna eueniat. +Ac ſi quod à diis aliud datum munus hominibus eſt, profectò conſentaneum eſt Fœlicitatem etiam datam eſſe à diis: ídque tantò maximè omnium rerum humanarum, quãtò iis omnibus longiſsimè præſtat. Sed hæc ſunt alterius diſputationis magis propria. Hoc verò apparet, etiãſi non data ſit conceſſu & munere deorum mortalium generi, ſed virtute, diſciplina, aut exercitatione pariatur, tamen in rebus maximè diuinis eſſe ducendũ. Virtutis enim +præmium & finis, optimum quiddam eſt, diuinum & beatum. Erit verò etiam hoc modo commune maximè, & latiſsimè patens bonum. Poterit enim comparari diſciplina aliqua, & diligẽtia ab iis omnibus, quorum quidem à virtute animus aliquo vitio nõ retardetur. +Quod ſi ſic melius eſt beatum eſſe, quàm fortuitò, certè ita

Praemium est duplex internum et externum. Internum est ipsa felicitas, quae licet respiciat externas res: tamen remanet in animo, et dicitur internum. Externum praemium est honos, magistratus, potentia et huiusmodi. Philo: hic intelligit de praemio interno.

esse confitendum est: Siquidem quicquid à natura proficiscitur, ita secundum naturam fit, vt optimè affectum esse potest: itémque cùm omnia quæ ab arte & omni causa efficiuntur, tum vel maximè quæ ab optima. Magnum autem scelus sit, rem omnium & maximam & præstantißimam fortunæ committere. Atque etiam ex definitione perspici potest quod quærimus. Diximus enim eam esse certi cuiusdam generis actionem animi ex virtute. Reliquorum autem bonorum partim adesse necesse est, partim sunt adiuuantia & vtilia quasi instrumenta. Sunt verò & hæc cum iis consentanea, quæ initio diximus. Ciuilis enim scientiæ finem esse summum bonum posuimus. Atqui hæc summam diligentiam adhibet in eo, vt ciues certo quodam modo affectos, atque adeò bonos efficiat, & ad res honestas agendas idoneos. Iure igitur nec bouem, nec equum, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum enim eorum est huius particeps actionis: ob eámque causam ne puer quidem beatus est: quippe cùm nondum per ætatem ad has vitæ actiones sit aptus. Quod si qui interdum beati dicuntur, ob spem & expectationem, quam de se concitant, dicuntur beati. Opus est enim vndique, vt dixi, perfecta virtute completáque vita. Multæ enim in vita mutationes, variíque euentus existunt: fieríque potest, vt qui vel maximè secunda fortuna vsus sit, is in maximas incidat calamitates in senectute. quod de Priamo iis in libris qui de Heroibus scripti sunt, ferunt fabulæ. Qui autem adeò secunda fortuna vsus sit tota vita, ad extremum autem miserè è vita migrauerit, eum nemo duxerit in beatis.

Felicitas est quoddā accidens perfectissimū et non potest stare sine subiecto. Quærendū est igitur de subiecto felicitatis quod habeat in se causā per quā felicitas possit in esse. incipit a negatiuis qui [illegible] subiectū felicitatis, illi qui habent virtute perfecta in vita perfecta. id est vsq; ad finē vitæ.

hoc cap: dividitur in duas partes. In prima quaerit verum in vita dum aliquis est felix an post mortem aliquis debet appellari felix. In secunda ostendit quod in vita dum aliquis est felix, potest appellari felix.

CAP. X.

Quod quis in hac vita dicendus sit felix, et quando felix.

Sed quæret aliquis, num vel alius quisquam quoad viuat, iudicandus sit beatus: sed Solonis sententia, expectandum extremum tempus ætatis? Ac si ita quidem illud statuendum est, quæri adhuc potest, an etiam tum, cùm mortem obiit, sit beatus, an potiùs id omnino absurdũ sit? Nobis præsertim qui fælicitatem in quadam operatione statuimus? Quòd si beatum esse negamus eum qui excesserit è vita (nec hoc sanè vult Solon, sed tum denique aliquẽ tutò beatum iudicari posse, cùm iam à malis est miseriisque liberatus) de hoc quoque nescio quid ambigi potest. Etenim mortui suis quibusdam bonis & malis carere nõ vidẽtur: siquidem in viuos, etiam cùm sensus abest, hæc ipsa cadũt: vt decore & dedecore, liberorum adeóque omnium posterorum rebus secundis & aduersis. Verùm ista quoque dubitationem afferunt. Fieri enim potest, vt qui beatam vitam vsque ad senectutẽ protulerit, migraueritque è vita conuenienter vitæ anteactæ, eum multæ in posteris mutationes consequantur: quorum nonnulli boni viri sint degántque vitam ex dignitate: alij contrà. Hoc verò perspicuum est, eos permultis modis à parẽtum vitæ ratione posse desciscere. Absurdum itaque sit, si is quoque commutetur, qui oppetiit mortem, sitque aliàs miser, aliàs beatus. Atqui videtur etiam absurdum, res posterorũ nihil, ne ad vllum quidem tempus ad parentes pertinere. Sed redeundum est ad id quod primum fuit in quæstione positum. Eo enim cognito, fortasse hoc quoq; quod modò quærebamus, intelligetur. Si igitur supremus vitæ dies expectandus est, vt tum quisque beatus existimetur: non quòd tum beatus

[Marginal notes:] * hoc duobus modis videtur posse intelligi aut quod in vita non sit felicitas, sed statim post mortem, aut quod oportet spectare finem, vt post mortem asseramus ipsum fuisse felicem, cum iam constitutus est extra omnes calamitates, quibus subiectus videbatur dum erit in vita.

Hoc videtur non acceptandum, nam ille non videtur extra calamitates consistere, quem bona et mala possunt accedere. Sed ad hominem mortuum possunt bona et mala accedere. ergo etc. hoc ostendit exemplorum.

hoc solvit in sequenti capitulo.

Resumit sententiam Solonis secundo modo expositam, scilicet quod post ipsam finitam vitam possumus felicem aliquem dicere, scilicet tuto, et non prius, et eam refellit.

omnis propositio de praeterito est vera, quando in aliquo praesenti fuit vera.

ipse sit, sed quòd antea fuerit: quid est quamobrem non sit absurdum, cùm quisque beatus est de eo id quod inest, non verè dici? quòd propter varietatem fortunæ minimè placeat viuos dicere beatos, quódque stabile aliquid ac firmũ víxque mutabile beatam vitam putemus: fortuna autem sæpe in eosdem circumuoluatur. Perspicuum est enim, si euenta fortunæ sequamur, eundem nos sæpe aliàs beatum, aliàs miserum esse dicturos. Ita beatum, Chamæleonti similem, nec satis firma sede constitutum, affirmabimus. An id quidem minimè rectum est, fortunam consectari? Non enim in ea posita est bene aut malè vitæ degendæ ratio, sed eam certè humana, vt dixi, vita desiderat. Beatæ autem vitæ dominæ sunt virtuti consentaneæ actiones, cõtrariæque contrariæ. Hanc autem rationem id quoque confirmat quod modò quæsitum est: Nulla enim in re mortalium tanta inest firmitas, tanta cõstantia, quanta in actionibus virtutis. Nam vel scientiis ipsis & firmiores, & cõstantiores esse videntur. Atque earum vt quæque præstantissima est, ita stabilis maximè: idque accidit ob eam causam, quòd in iis maximè exercẽdis asidui sunt homines beati. In eo enim satis causæ esse videtur, cur nulla obliuione obruantur. Inerit ergo in beato quod quærimus, talísque per omne tempus vitæ futurus est. Semper enim vel omnium maximè, ea & geret, & cogitabit, quæ virtuti cõgruunt: & quemcunque fortuna casum inuexerit, hunc maximè decorè & aptè feret: quippe qui verè bonus sit, quadratus, sine culpa. Cũque multos casus fortuna inuehat, iique magnitudine & exiguitate differant, perspicuum est, res secundas & aduersas, quæ paruæ interueniunt, nullum ad

[Manuscript marginal notes:]

Chamæleon est animal paulo leoni simile quod non videtur habere propriã colorẽ, sed cuicunque colori adhæreret talis coloris apparet, et non permanet in eodẽ colore.

2 pars.
In qua postquã illã opinionẽ Solonis i proposuit qui fuit de sententiis, nunc ea refellit, et solvit omino assignando rationes quare aliquis in vita debet appellari felix. ostẽdit primo quod felicitas est in vita solvendo rationẽ solo: deinde alia ratione eandẽ conclusionẽ vel sententiã scilicet quod felix erit in vita, et non solũ in vita, sed etiã per totã vitã. praeterea ostendit quod qui adeptus est felicitatẽ nunquã erit miser, etsi accidere potest vt non sit beatus, et quod felicitas non facile amittitur. denũ concludit quod ii sunt dicendi felices, tamẽ vt homines qui perfecte operantur, et in vita perfecta, vt patebit.

1. Sententia
quadratũ reperitur in numero, in figura, et in corpore.

2. Sententia

Hac in parte Philo: affert successive quinque sententias, quae oriũtur ex dictis suis, et declarant vitam ... felicis. prima est qua ostenditur quod felix potest esse per totã vitã, vt non impediatur a fortũa sed eã feret pulcherrime per omnia, quia habebit ista tria per ordinẽ felix: erit vir bonus, atque ex eo quadratus, et sine vituperatione.
2 sententia est quia magis distincte se declarat

3. Sententia in qua loquitur de magnis et frequentibus motibus fortunae in utramque partem sci[licet] magna et prospera honestant felicitatem. divitiae de se non dicuntur proprie bonae aut malae se[d] potius secundum usum possidentis, vel utentis: ideo dicit usus &c.

vitam momentum habere? quæ autem & magnæ & multæ prosperè eueniunt, vitam efficient beatiorem. Nam & ornamentum afferre solent, & vsus earum honestatis plenus est, atque virtutis. Quæ autem contrà accidunt, eæ vitam beatam illæ quidem turbant & labefactant (nam & dolores afferunt, & multas actiones impediũt) sed tamen ipsa honestas tum splendescit, apparétque maxime, cùm sedate ac moderate quis, & multas & magnas perfert calamitates: non quòd ille quasi stolidus illa non sentiat, sed quòd generoso, forti, magnóque sit animo præditus. Quòd si actiones sunt, vt dixi, vitæ dominæ, certe nemo qui sit beatus, fieri miser vllo pacto potest. Neque enim vnquam quæ odio digna sunt, quæque mala, faciet. Eum enim qui vere bonus sit, quíque vere sapiat, putamus omnes casus fortunæ apte & decore esse laturum: & ex iis quæ sibi suppetant, semper pulcherrima quæque facturum. Non secus quàm bonus imperator exercitu eo qui adest, semper vt vsus belli ferat, cõmodißime vtitur: & sutor ex sibi oblatis pellibus, calceum aptißimum conficit: eodémque modo cæteri omnes artifices. Quod si ita est, qui beatus sit, miser fieri nullo modo potest: nõ tamẽ beatus sit quidem, si in Priami calamitates incidat. Nec varius quidem certe est & mutabilis. Neque enim ex fœlicitatis possesßione facile deijcietur: nec id leues calamitates, sed & multæ & magnæ efficiant. Et qui in has quidem inciderit calamitates, iterũ beatus non fiet exiguo tempore: sed si quo modo id eueniat, eo fiet, quod longo quodam peracto temporis spacio, interim res magnas ac præclaras rursus sit cõsecutus. Quid igitur prohibet nos beatum dicere eum, qui virtutis perfe-

3. Sententia

4. Sententia. in qua ostendit quod magnae adversitates impediunt vel laedunt felicitatem. Impedire videntur operationes ipsius faelicis.

5. Sententia. qua videtur moderari quarta et tollere difficultatem, si qua orietur ex praecedenti sententia

Sunt qui faciunt differentiam inter beatum et felicem, scilicet quod beatus sit perfecte felix et omnibus bonis praeditus, scilicet animi, corporis et fortunae: felix vero possit esse sine bonis externis, et quasi dicat, si quis felix inciderit in aerumnas Priami, quod etiam remanebit felix cum non faciat improba, sed tamen non erit beatus.

Hac in parte Philo: concludit solutionem suam contra sententiam Solonis, et affert descriptionem felicis.

ctæ actiones ſequatur, quique in bonorum externorum ſatis magna abundantia viuat, non aliqua parte ætatis, ſed in omni vita confecta atque abſoluta? An id quoque addendum, qui ita vitam ſit acturus, & mortem quæ anteactam vitam deceat, obiturus? quandoquidem incertus eſt rerum futurarum exitus, & beatitudinem finem eſſe, ac quiddam omni ex parte perfectum ponimus. Quæ cùm ita ſint, beatos ex viuis dicemus eos, quibus adſint, permanſuráque ſint, quæ enumerata ſunt omnia: ídque in hominibus intellectum volo. Atque hæc quidem hactenus.

id est non turpi morte, sed convenientem secundum anteactam vitam, ut moriuntur viri fortes, vel naturali morte dissoluti.

Μακαρίους δὲ ἀνθρώπους.] Ne quis ea quæ de beatis dixerat Ariſt. ad deos transferret, hæc verba adiecit: eámque eſſe Ariſt. ſententiam teſtatur Euſtratius.

Hoc cap. dividitur in tres partes. Primo ostendit quod calamitates posterorum et amicorum pertinent vel redundant ad felices.

Quod posterorum fortunae de defunctos pertineant. — Declaratio sive solutio dubitationis propositae in praecedenti capitulo.

CAP. XI.

Caſus autem poſterorum ac amicorum omnium nihil quidem nos omnino attingere, valde ab amici officio alienũ ſit, ſententiiſque omnium repugnare videatur. At cùm multi caſus ſint, iique longè ac latè differant, cúmque alij magis, alij minùs nos attingãt, ſingillatim omnia perſequi lõgum ſit & infinitum: generaliter & primis velut lineamẽtis fortaſſe ſit ſatis. Vt igitur aduerſæ res quæ ipſis nobis accidunt, aliæ momentum pondúſque habent ad vitam, aliæ leuiores cenſentur: ſic eæ omnes quæ amicis. Sed permultum intereſt, viuis an mortuis mala cõtingant: ac multò etiam magis, quàm vtrũ res iniquæ & ſceleratæ in tragœdiis populo exhibeantur, an gerantur. Atque hinc quidem caſuum diſcrimen eſt colligendum, vel potius quærendum eſt de mortuis, vtrum alicuius boni, aut cõtrarij participes ſint. Ex iis enim videtur effici, etiam ſi quid ad eos pertineat, ſiue boni, ſiue mali, obſcurum id & exiguũ, aut

Hic declarat qualia et quae sunt illa quae perveniunt ad felicem, si qua perveniunt ex posterorum et amicorum fortunis, et dicit quod declarare singula membratim distinguendo quae, et qualia sint, et etiam gradus posterorum, nimium longum, et quasi infinitum videretur.

2. In qua ostendit, quo pacto calamitates posterorum ad felicem perveniant, et quod non ita ad eos mortuos, quam ad viventes. — 2 pars

3. pars. In qua concludit quod prosperitates et adversitates posterorum parum aut nihil pertinent ad mortuos: et si quicquam pertinent, non ita tamen ut felices non felices, aut non felices, felices facere possint, etiam dicit aut simpliciter, aut illis certe esse intelligendum est, quod fortunae parum moment[um] ... felicibus quomodocunque sint: et hoc simpliciter quia fortunae non sunt de essentia felicitatis, vel si hoc universaliter sumptum haberet dubium, quia magna videantur afferre magnum momentum, ideo dicit vel ipsis, scilicet mortuis, quia etiam illa quae sunt magna de se, sunt illis parva vel nullius momenti.

ſimpliciter, aut illis certè eſſe: ſin minùs, certè non tantam vim in eo eſſe, vt vel beatos eos qui non erant priùs, efficiat: vel iis qui antè beati erãt, beatam vitam eripiat. Ergo hoc quidem iam apparet, res & ſecundas amicorum & aduerſas, ad mortuos pertinere illas quidem: ſed ita, & ad eum vſque modum, vt neque ex beatis non beatos faciant, neque aliud quicquam generis eiuſdem.

τὸ μὲν μηδοτιοῦν συμβάλλεσθαι.] Hic συμβάλλεσθαι eodem modo accipitur, quo paulò pòſt cùm ſcribit, συμβάλλεσθαι μὲν οὖν τι φαίνονται τοῖς κεκμηκόσιν αἱ εὐπραξίαι τῶν φίλων. vbi non dubium eſt vertendum eſſe pertinere, attingere. Quo etiam modo in principio verti debet, non ita accipi quaſi ſignificet ad beatam vitam conferre.

προϋπάρχειν ἐν ταῖς τραγῳδίαις, ἢ πράττεσθαι.] Locum hunc non videntur intellexiſſe alij interpretes: quia neſciũt προϋπάρχειν hoc loco ſignificare palàm exhiberi, populo proponi, vt ſit ſenſus tantùm, ac multò ampliùs intereſt vtrum viuis an mortuis mala accidãt, quam vtrum ſcelus aliquod & facinus indignũ re ipſa geratur, an in tragœdia populo exhibeatur, ac velut repræſentetur.

Atque hinc quidem caſuum diſcrimen.] Hæc verba hanc continent ſententiã, Ex differentia rerum quæ in tragœdiis exhibentur, & quæ re ipſa geruntur, colligi debet diſcrimen inter ea quæ viuis & mortuis accidunt. Quantò enim magis mouemur eodem ſcelere cùm nobis ſpectãtibus perpetratur, quàm ſi in tragœdiis ab actore aliquo repræſentetur: tantò quæ ad viuos pertinent plus habent momenti, quàm quæ ad mortuos.

12. Quod felicitas bonũ sit honorabile, potius quam laudabile.

Hic est 4 tract: dividitur in 2 cap:

Hoc cap: dividitur in tres partes; in prima proponit id quod vult inquirere, [illegible] utrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. Bonorum quaedam divina, quaedam humana. Humana quaedam semper determinata [illegible], quaedam indeterminata, vt [illegible] libet, et dici possunt, aut bona, aut mala, prout habentes vtuntur vt quaedam potentiae vel facultates: vt medicina quae dirigi potest ad interficiendum, et sanandum et alia huiusmodi, quorum de numero [illegible] vult esse felicitatem. Bona determinata sunt aut per se, aut ob aliud: ob aliud vt virtutes quae ob operationem sunt, et [illegible] cuntur laudabilia: per se vt operatio [illegible] virtute, id est ipsa felicitas quae non est [illegible] liud, et talia dicuntur de numero bonorum honorabilium.

CAP. XII.

His ita expoſitis, iam fœlicitas in bonis ſi laudabilibus, an potius in iis quæ honore & veneratione quadam ſunt proſequenda, videamus. Eſt enim perſpicuum, eam non eſſe inter facultates numerandam. Igitur hoc apparet, quod laudabile ſit, omne ob eam cauſam laudibus affici, quod certa quadam qualitate ſit præditum, & ad aliud quodam modo referatur. Nam & iuſtos & fortes, & vno nomine viros bonos, & virtutem ipſam propter opera, actionéſque laudamus. Et robuſtos, & qui ad curſum valent homines, cæteróſque eiuſdem generis propterea laudamus, quòd natura certa quadam qualitate ſunt præditi: a-

2 pars. In qua ostendit quod felicitas non est de numero laudabilium. Et hoc probat primo ratione: postea autoritate Eudoxi.

deóque apti sunt ad gerendas res aliquas, quæ in bonis sunt & honestis. Quod ex iis etiam laudibus, quæ diis tribuuntur, perspici potest. Ridiculas enim eas fore constat, si ad nos referantur. Hoc verò fit propterea, quòd laudes, vt dixi, nisi quadam cum altero collatione non intelliguntur. Quòd si laus huius generis rerũ est propria, id perspicuum est, vt quicque optimum est, ita minimè laudem in ipsum cadere, sed maius aliquid & præstantius. Idque ex eo etiam perspicitur, quod & deos beatorum fœliciúmque elogio ornamus: & viros, vt quisque ad deum proximè accedit. Eadémque est rerum bonarum ratio. Beatitudinem enim nemo ornat laudibus, vt iustitiã: sed quasi rem multò & diuiniorem & meliorem suspicit, & quadam veneratione prosequitur. Atque etiam rectè videtur Eudoxus patrocinium voluptatis, vt primæ ei partes tribuerentur, suscepisse. Nam cùm in bonis esset ipsa, neque laudaretur, declarari putabat, eam rebus omnibus præstare, quæ essent laudabiles: in eo autem genere deum modò ac summum bonum esse, quoniam ad ea cætera referrentur. Est enim virtutis laus propria: quippe cùm ea apti simus ad res honestas gerendas. Encomia autem propria sunt factorum tam corporis, quàm animi. Sed hæc quidem accuratiùs inuestigare eorum sit potiùs, qui in encomiis versati sunt: nobis autem ex iis perspicuum est quæ dicta sunt, in bonis iis quæ veneranda nobis & summo honore prosequẽda sunt, perfectísque rebus numerari beatã vitam. Quod ita esse hinc etiam apparet, quod est principium: eius enim causa omnes omnia facimus. principium autẽ idque omne in quo causa est cur cætera bona sint, vt res veneranda atque diuina.

Philosophus probat modū arguendi ipsius Eudoxi, non tamen probat opinionē suā scilicet, quod voluptas sit sumū bonū, quæcunq; sit illa sive turpis, sive honesta. ostendet enim postea quod suma voluptas sequitur et cōitatur felicitatē, tanquā umbra corpus.

3. pars.

In hac parte concludit quod felicitas est de numero honorabiliū et perfectorū, quia est principiū id est causa, et causa finalis cuius gratia ōnia facimus. Vocatur principiū, quia est causa principalissima agibiliū et quod primū est in intentione. finis dicitur quia est ultimū in executione, ad quod omnes actiones diriguntur: nec est absurdū quod idē diversis respectibus dicatur principiū et finis.

[illegible] in qua parte animæ [illegible] animi [illegible] et hec quia [illegible]tit ut incipere possit docere de virtutibus quæ [illegible] in definitione felicitatis: virtutes autem [illegible] non poterant, nisi prius distinguerentur potentiæ animæ quantum pertineret ad moralem et cognitionem virtutum. Dividitur hoc cap: in tres partes. In prima declarat Philo: quod est considerandum de virtute, ut melius percipiatur felicitas, et de anima aliqua ex parte, et tantum quantum pertinet ad civilem vel moralem [illegible] cognitionem ipsarum virtutum.

æstimandum est.

Est enim perspicuum eam non esse inter facultates numerandam.] Vide huius loci interpretationem primo lib. magnorum moralium non longè à principio.

CAP. XIII. De duplici animæ parte ac virtutis divisione.

Sed quoniam beatitudo est actio quædam animi virtuti vndique absolutæ congruens, iam virtus ipsa consideranda cognoscendáque est. Nam etiam ipsa fœlicitas melius fortasse hoc modo intelligetur. Atque is quidem videtur qui ciuili sciētia vere instructus est, huic maximam dedisse operam: quoniam hoc vult, hoc spectat, & ciues bonos efficere & obediētes legibus. Exemplo nobis sunt Cretensium & Lacedæmoniorū legislatores, & si qui alij in eo genere floruerunt. Quòd si hæc ciuilis scientiæ propria est consideratio, perspicuum est cum eo instituto, quod iam inde ab initio secuti sumus, hanc de virtute congruere & consentire quæstionem. Videndum est scilicet, quæ sit hominis virtus. Etenim de summo bono hominis, & de beata hominis vita quærebamus. Sed virtutem dicimus hominis, non quæ corporis est, sed quæ animi, & beatam certè vitam animi actum esse dicimus. Quæ cùm ita sint, perspicuum est, vt eum oculos nosse oportet, qui eos curaturus sit, totúmve corpus, qui totum: sic eum qui ciuili ratione instructus sit, ea quæ ad animum pertinent, quodam modo cognita habere oportere: ac multò etiam magis, quò præstantior ciuilis scientia & melior, quàm medicina est. Et clari profectò, nobiléśque medici multum operæ in cognitione corporis ponunt. Considerandus igitur ei animus est, qui ciuili scientia est præditus. Considerandus est autem horum causa, & quoad satis sit ad ea quæ inuestigantur. Nam subtilior accuratiórq́ eius explicatio maioris nego-

In hac 2 parte incipit dividere animam in partes suas, et affert primo unam divisionem, postea aliam. dicit quod ista sunt antea dicta in ἐξωτερικοῖς. Aristoteles multos libros composuit: in duo genera illos divisit, et eorum quosdam appellavit ἀκροαματικούς, id est, dignos auditu, et tales sunt libri eius primo ordine compositi ad tradendam doctrinam. aliud est genus eorum qui facti sunt extra ordinem illum gratia petentium.

2 pars

tij ſit, quàm ipſa illa res, quæ ſit propoſita. Sed quoniam de ipſa in iis, quas ἐξωτερικοῦς *appellamus, diſputationibus, ſatis multa dicuntur, illinc aſſumenda ſunt quæ ad hunc locum pertinebunt: veluti vnam eius partem expertem eſſe rationis, participem alteram. Vtrum autem ſeparatæ ac diſtinctæ ſint, vt partes corporis, & quicquid ex partibus cõſtat: an ratione & cogitatione duæ res ſint, quæ reipſa ſeparari nequeant, quemadmodũ in ambitu circuli, id quod conuexum dicitur, & concauum: ad id quod agimus, nihil intereſt. Eius autem partis, quæ rationis expers eſt, vna pars eſt, quæ & communis eſſe, & ſtirpibus attributa videtur: eam dico, quæ cauſa eſt cur alamur & augeamur. Hanc enim vim animi, cùm in iis omnibus quæ aluntur, atque adeò in ipſis qui adhuc formantur fœtibus licet ponere, tum verò eandem in perfectis etiam animantibus: hanc enim aptius eſt, quàm aliam. Huius itaque virtus communis eſt, non hominis propria: quippe cùm tum maximè cùm ſomnus capitur, hæc ſiue pars, ſiue vis ſuo officio, & munere fungatur. Atqui bonus ab improbo in ſomno minimè internoſcitur: vnde etiam fertur nihil inter beatos ac miſeros per dimidiatum vitæ tempus intereſſe. Idque iure ac merito accidit, propterea quòd ſomnus, animi eſt requies, ceſſatióue, quâ bonus eſt vel malus, niſi ſi quæ motiones tum fortè leuiter animum pertigant. eóque meliora viſa ſint bonorum, quàm quorumlibet. Sed de iis quidem ſatis. Et alendi certè vis prætermittenda eſt, quandoquidem virtutis humanæ expers eſt. Alia autem eſt etiam vis animi rationis expers, quæ tamẽ rationis quodammodo eſt particeps. Nam & continentis impotentíſque ra-*

Animæ partes quædam rationales, quædam irrationales, quæ quidem partes potentiæ sunt. Philo: sententia est, quod animæ partes ratione tantum differunt non subiecto, id est, ut idem illarum esset unum subiectum anima ipsa, et essentia animæ: differunt autem et distinguerentur ratione, sicut concavum et convexum in circumferentia circuli; ubi ratio convexi alia est a ratione concavi: re autem et subiecto sunt idem in ipsa circumferentia, sicut ascensus et descensus in scala, et similia.

Hic subdividit partem irrationalem: et cum esset dividenda in vegetativam et sensitivam, accepit statim partem vegetativam: sensitivam postea sumerat in terris, ostendit in primis vegetativam non esse propriam hominis 2 rationibus

Scilicet non tantum homini, sed omnibus animatis, et in cunctis quæ nutriuntur, ut plantæ, ut animalia perfecta.

2 ratio

Supra divisit partes animæ in rationalem et irrationalem: irrationalis duas esse partes, scilicet vegetativam, et sensitivam. de vegetativa dixit, nunc sumit alteram partem irrationalem, id est sensitivam, et dicit quod est quædam alia natura, et species irrationalis quæ differt a superiore, quia illa est irrationalis penitus, hæc etiam et irrationalis de natura sua, et essentia sua, tamen quodammodo particeps rationis. in anima erit appetitus sensitivus irrationalis pars, et potentia, quod autem sit aliquid tale in anima repugnans rationi probat Philo: exemplo continentis et incontinentis. nam in utroque est ratio, et est etiam quod adversatur rationi, verum in continente ratio vincit. In ipso incontinente vincitur ab appetitu. et dicit quod ita fit quandoque in anima sicut in corpore quando habet aliqua membra læsa: tunc talia membra feruntur in partem oppositam, et non in eam quam vellet ægrotus: ita fit, dicit Philo: in anima, præsertim incontinentis, ubi [illegible] pars repugnans rationi, ergo irrationalis. in corpore quidem talis repugnantia vel inobedientia magis patet, quia subicitur sensui: in anima vero magis latet.

tionem, & animi partem eam, quæ ratione habet, laudamus. Rectè enim & ad optimas quasque res inuitat, atque hortatur. Constat autem in eis aliquid aliud esse innatum præter rationem, quod repugnat obsistitq; rationi. Vt enim in corpore, si partes neruorum resolutione occupatas dextrorsum moueri velimus, contrà ad læuam peruerse feruntur: sic in animo. distrahuntur enim in contrarias partes impotentium cupiditates. Sed in corpore id quod transuersum agitur, videmus, in animo non videmus. Sed nihilominus tamen existimare debemus inesse quiddam in animo præter rationem, quod ei resistat & repugnet. Quomodo autem ab ea diuersum sit, nihil interest. Hoc autem, vt dixi, rationis est etiam particeps: paret enim rationi in cōtinēte, ac multò etiam magis in temperatis & fortibus, in quibus omnia cum ratione congruunt. Hoc ergo apparet, vim expertem rationis esse duplicem: vis enim ea quæ vegetatrix (vt sic dicam) vocatur, nulla ex parte rationis est particeps: concupiscendi autem & omnino appetēdi quodāmodo ea vtitur, quatenus ei obedit atque paret. Atque eam dicimus compotē rationis in ea significatione, qua aliquem dicimus habere rationem patris & amicorum: non autem in illa, qua dicimus quempiam assecutum esse rationes rerum mathematicarum. Porrò vim expertem rationis parêre quodammodo rationi, & admonitiones & obiurgationes & adhortationes indicant. Quòd si confitendum est, hanc quoque vim compotem esse rationis, duplex vis erit rationis particeps: alia propriè & in seipsa: alia veluti filius qui obedit patri. Hac autem distinctione & dissimilitudine etiam virtus diuiditur: alias enim mē-

Hic ostendit Philo: quod hec pars sensitiua vel appetitiua cū sit natura irrationalis tamen quoq; modo dicitur particeps rationis, ex eo quod paret rationi: vt in homine continente apparet, in quo, etsi appetitus pugnat cū ratione, tamē cedit tandē rationi: sed hoc magis apparet in homine teperato vel forti, in quib; sine vlla repugnantia statī pars appetitiua obtemperat rationi.

Sensitiua vocatur appetitiua, scilicet si sensitiuū est, et appetitiuū est. hec non dicitur particeps rationis, ex eo quia habet in se rationem, vel ita suscipeat in se vt fiat naturalis. nā sic mutaret natura, et essentiā sua, quod est absurdū. sed intelligendū est quod sicut filius obtemperans prudentiæ patris, dicitur quoq; modo particeps prudentiæ: et cæcus qui vidente homine sequitur, dicitur quoq; modo videns, et particeps visus: sic appetitius sensitiuus dicitur particeps rationis eo qd est obtēperans rationi.

probat eandē sententiā, scilicet quod illa irrationalis pars est particeps rationis quoq; modo et hoc probat ex signo, quia si hoc non esset, i. non haberemus in anima partē vnā aptā ad obtemperandū rationi, superflue essent omnes admonitiones et increpationes, ergo &c.

Hic Philo: alio modo affert hanc eandē diuisionem. dicit Philo: quod nihil refert vtrū velimus ponere istā partē quod est obtēperans rationi sub illo membro quod dicitur rationale: et tunc diuidimus hoc pacto: rationalis est 2: quædā p essentiā talis, quædā non per essentiā, sed per participationē talis, et eodē redijt sententia quia pōt collocari sub irrationali, ex eo qd est irrationalis natura: sub rationali, ex eo qd est particeps rationis per obedientiā: nec est absurdū quod diuersis respectibus sub diuersis mēbris locetur 3. pars.

Sagacissima natura quæ non proficiscitur ab extremo ad extremū sine medio, hanc partē appetitiuā collocauit inter vegetatiuā, quæ est penitus irrationalis, et intellectiuā quæ est penitus rationalis. Hæc autē est media, et videtur, et videtur conuenire cū vegetatiua in quantū e[st] irrationalis per essentiā, et cū intellectiua inquantū est particeps rationis, id est obtemperans rationi.

Mathematicas duplex est ratio quantū ad hoc propositū spectat. vna qua incitamur ab amicis, vel a patre, vel ab alijs consulentibus nobis: et talis dicitur persuasiua, cuius dicimur eo modo participes cū ei obtēperemus sicut appetetiua dicitur particeps rationis cū ei obtemperat. Alia est demonstratiua, et necessaria et in sui rationali per essentiā, id est intellectu quæ cogit nos assentiri veritati, vt faciunt mathē: afferentes suas demonstrationes necessarias. Illa prior de qua loquitur Philo: est persuasiua circa res agendas, et non circa sperandas, et suadet assentiri, non cogit.

tis atque rationis esse dicimus, alias morales. Rationis sunt, vt sapientia, vt sagacitas, vt prudentia: morales, vt liberalitas & temperantia. Nam cùm de moribus alicuius loquimur, non sapientem eum vel sagacem dicimus, sed clementem, aut temperantem. Verùm nos sapientem etiam laudamus ob animi habitum: habitus autem eos qui laudabiles sunt, virtutes esse dicimus.

Rectè enim & ad optimas quasque res] sic Vetus interpres & Argyropylus legerunt: atque ea est germana Arist. sententia.

κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν.] Aptiùs hoc loco προαίρεσις vertetur propositum aut institutum quàm consilium. Non est ergo semper retinendum idem verbũ Latinum pro eodem Græco.

Aristotelis Ethicorum

LIBER II.

CAP. I.

SED cùm duo sint virtutum genera, vnum earum quas mentis rationísque esse dicimus, alterum earum quas morales: rationis quidem magna ex parte à doctrina ortum & incrementum habent. Itaque & experientia indigent & tempore: ἡ δ' ἠθικὴ, id est, moralis virtus, ἐξ ἔθους, id est, more & consuetudine comparatur. Vnde etiam nomen duxit, quod paulum ἀπὸ τοῦ ἔθους *deflexit. Ex quo etiam perspicuum est, nullam omnino moralium virtutum ingenerari nobis natura. Nihil enim quod insitum est natura, aliter atque est assuescit: vt lapis qui natura deorsum fertur, nunquam in sublime ferri assuescat, nec si decies millies quidẽ eum quis*

sursum

ſurſum vt cõſuefaciat, emittat. Eodémque modo, nec ignis deorſum, nec aliud quicquã aliter, atque ipſius natura ferat, poteſt aſſueſcere. Non igitur à natura, neque præter naturam in nobis inſunt virtutes: ſed cùm natura apti ſimus ad eas percipiendas, cõſuetudine perficiũtur. Iam verò quæ nobis à natura tributa ſunt, eorum primùm facultates accipimus, deinde officiis muneribúſque fungimur. Quod in ſenſibus cernere licet. Neque enim ex eo quod crebro aut aſpeximus, aut audiuimus, ſenſus accepimus: ſed contrà eorum cùm iam eſſemus compotes, eis vſi ſumus, nõ cùm vſi eſſemus, eos habuimus. At verò virtutes accipimus, ex iis quæ anteceſſerũt actionibus: quod in cæteris fit artibus. Quæ enim facienda ſunt cùm didicimus, ea ipſa agendo diſcimus. Veluti nõ aliter architecti exiſtũt, quàm ædificando, & citharædi fidibus canendo. Similiter tũ iuſti, temperantes, fortéſque efficimur, cùm ea facimus quæ iuſta ſunt, quæ temperata, quæ fortia. Argumento etiam huic rei eſt, quod fieri ſolet in Rebuſp. in quibus legiſlatores cõſuetudine & exercitatione ciues bonos efficiunt. Cumque ſit hæc omnium qui leges ponunt, ſententia & voluntas: tum verò qui id minùs rectè faciunt, aberrant. quippe cùm hac potiſſimum re præſtet vitioſæ bene cõſtituta Reſpub. Iam ex iiſdem rebus & per eaſdem oritur virtus omnis, & interitum accipit. Similis eſt ratio artium omniũ. Nam ex eo quòd vtuntur fidibus, & boni & mali citharœdi exiſtunt. Eadem eſt ratio architectorum, reliquorúmque omnium. Nam ex eo quod ſcitè & peritè ædificãt, boni architecti futuri ſunt: ex eo quod inſcitè, mali. Quod ni ita ſe haberet, nihil doctore opus eſſet, omnéſque boni aut

mali artifices nascerẽtur. Eadẽ igitur virtutum causa & sententia est. Nam agendis iis, quæ pactis continentur iis quæ hominibus inter ipsos intercedũt, alij iusti, alij iniusti efficimur. Et cùm in iis versamur quæ acerba molestáque sunt, assuescimúsque aut timere aut confidere, nõnulli fortes, quidam timidi ignauique existunt. Eodémque modo de cupiditatibus & iracundia iudicandum est: quoniam alij temperantes & clemẽtes, alij intemperati & iracundi efficiuntur: hi quia sic, illi quia secus in iisdem versentur. Atque vt vno verbo finiam, ex sui similibus actionibus omnes habitus oriuntur. Itaque efficiendæ & cõformandæ sunt certo quodam genere actiones: quandoquidem earum differentias habitus consequuntur. Non igitur parui, sed magnopere, atque adeò ad summam refert, vtrum sic, an secus iam inde ab adolescentia assuescamus.

Ἡ δὲ ἠθική.] Quia Arist. à Græci vocabuli etymologia argumentum ducit, propterea verba Græca relinquenda fuerunt.

Quod virtus ab excessu et defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.

CAP. II.

Quoniam igitur huic tractationi quam suscepimus, nõ est proposita contemplatio quasi finis, vt cæteris (id enim agimus, nõ vt quid virtus sit, intelligamus, sed vt boni efficiamur, quandoquidem vsus eius nullus foret) necesse est quis sit actionum proprius modus, considerare. In iis enim situm est, quemadmodum dixi, vt habitus huius vel illius generis oriantur. Ac illud quidem commune est omnium, atque id quidem hoc loco positum sit, rectæ rationi conuenienter agere oportere: de eo autem disseretur posterius, & quid sit recta ratio, & quemadmodum affecta sit ad reliquas virtutes. Illud autem prius constare & cõuenire de-

bet, omnem quæ de rebus agendis habetur orationem, rudius informari, non ſubtiliter tractari oportere, vt initio diximus: quòd rationes pro rei ſubiectæ natura exigendæ ſint. Vt autem in rebus ſalubribus, ſic in actionibus, iiſque omnibus quæ conducunt, nihil ineſt firmitatis, nihil ſtabilitatis. Cúmque eiuſmodi ſit, quæ de genere toto habetur oratio, multò etiã minus ſubtilis & accurata erit, quæ de rebus ſingulis habetur: quoniã nec ſub artem, nec ſub præceptionẽ vllam cadunt, ſed vt in medicina & gubernatoris arte, ſic iis omnibus qui in actione rerum verſantur, tẽporis occaſioníſque & opportunitatis habenda ratio eſt. Quanquam autem id eſt quod nunc agimus eiuſmodi, tamen danda omnino opera eſt, vt oratione huic incommodo opem aliquam feramus. Hoc igitur imprimis intelligẽdum eſt, iis omnibus quæ ſunt in hoc genere, ab eo quod nimium & parum eſt, interitum impẽdere natura (perſpicuis enim & apertis teſtimoniis ad res obſcuras illuſtrandas vtendũ eſt) quemadmodum licet in viribus & valetudine cernere. Nam & quæ ſupra modum, & quæ infra modum ſunt exercitationes, labefactant vires, euertúntque funditus & poculenta ac eſculenta: ſi modũ tranſeãt, vel infra modum adhibeantur labefactant valetudinẽ eodem modo: ſin moderata ſint & modica, pariunt, augẽt, ac tuentur. Sic ergo & in temperantia, & in fortitudine, cæteríſque virtutibus ſe res habet. Qui enim fugit, timétque pericula omnia, quíque nullum perfert, is timidus & ignauus euadit: & qui nullum timet omnino, ſed adit omnia, is audax exiſtit. Itémq; qui omnibus voluptatibus perfruitur, nulláque abſtinet, intemperans: qui verò omnes fugit, vt ſolẽt agreſtes,

2. pars. In qua oſtendit quales actus efficiunt virtutẽ, et quales corrũpunt eandẽ: et dicit quod actus qui ſunt in medio inter exceſſu et defectũ efficiunt et conſeruant virtutẽ: exceſſus et defectus corrũpunt eandẽ et introducunt habitus vitioſos.

In 3. parte a[illegible] aliā sententiā talē quo: q̄ꝫ actus profluunt ab habitu, siue virtuoso siue vitioso: q̄ꝫ inquā, ex quibus generatus est talis habitus: sicut fit in habitibus corporis, ita etiā in habitibus [illegible] sed in habitibus corporis ita fit ut tales operationes sint post habitū quales fuerunt ante habitū ex quibus ille habitus factus est: ergo ita fiet in habitibus animi, tales enim erunt operationes post habitū quales fuerunt illæ ex quibus generatus.

Cū philo: dicit quod tales actus ante et post habitū sunt idem, intelligit ex parte actuum: scilicet quod sunt eiusdē speciei et rationis.

is stupibus & veluti sensus omnis expers iudicandus est: Tollitur enim temperātia, tollitur fortitudo ab eo quod nimium est & parum. At verò saluæ sunt & incolumes mediocritate dominante. Verùm non solùm ortus incremētáque & interitus ex iisdem & ab iisdem efficiuntur, sed in iisdem etiam actionum status constabit. Quemadmodum enim aliis in rebus quæ euidentiores sunt, id contingit, veluti in viribus, vt ex eo gignantur, quòd & multum cibi capiatur, & multi labores ferantur, quæ eadem is qui valet viribus, efficere potest maximè: sic in virtutibus. Nam & ex eo temperantes efficimur, quòd nos à voluptatibus abstinemus: & cùm ij sumus, ab iis facillimè abstinere possumus. Similis est ratio fortitudinis. Nam cùm & ea quæ terribilia sunt, despicere, & eadem magno animo ac forti perferre assuescimus, tum fortes existimus: & cùm tales sumus, quæ terrorem afferunt, facillimè sustinemus.

3 pars.

In hoc 2. cap: vnū tātū ostenditur, scilicet quod signū acquisiti vel non acquisiti habitus, in nobis sumitur ex voluptate, aut dolore comitantes operationes. Nā cū operationes producuntur cū facilitate, tunc sequitur voluptas tales actiones: et est signū acquisiti habitus in nobis. cū vero producuntur difficultate, tunc sequitur dolor, et est signū habitus nondū acquisiti: et hoc probat philo: Ille habitus qui versatur circa voluptates et dolores, habet signū, scilicet vtrū sit acquisitus vel non in nobis voluptatē, aut dolorē sequentes operationes: at virtus moralis est habitus qui versatur circa voluptates et dolores: ergo habet signū suæ vel non suæ acquisitionis, voluptate aut dolore sequente operationes. Maior est nota et exēplis ostenditur. Minorē probat philo: octo rationibus quarū 4. primæ sumuntur ex parte ipsius virtutis, 4. vltimæ ex parte hominis.

3. Quod virtus moralis sit circa voluptates ac tristitias.

CAP. III.

Habitus autem sua quadam velut nota, ex voluptate ac dolore, quæ facta & opera consequuntur, perspici debent. Nam qui se à voluptatibus abstinet, eáque ipso letatur, is temperans: qui id molestè acerbéque fert, is intemperans putandus est. Et qui molesta quæ sunt, forti ac magno animo perfert, ex eóqte voluptatem percipit, aut certè non fert grauiter, fortis: qui ægrè fert, is habendus timidus. Virtus enim moralis in voluptatibus ac doloribus tota versatur. Nā & voluptate ad ea gerēda quæ praua sunt, impellimur: & dolore à rectè fatis auocamur. Itaque Platonis sententia ita educatos esse omnes oportet iam inde à iuuentute, vt quibus oportet lætentur & doleant. Recta

2. ratio

est enim hæc educatio. Iam verò si in actionibus & perturbationibus versantur virtutes, omnem autẽ perturbationem actionémque omnem sequitur voluptas aut dolor: ob eam certè causam virtus in voluptatibus doloribúsque versabitur. Hoc etiam supplicia quæ ex ipsis desumuntur, indicant: medicinæ enim & curationes quædam sunt. At curationes ex contrariis rebus solent effici. Præterea habitus omnis animi, quemadmodum suprà dixi, quibus in rebus positum est, vt melior vel deterior gignatur, ad eas spectat, & in iis vim suam & naturam omnẽ obtinet. A voluptatibus autem & doloribus habitus vitiosi nascuntur: propterea quòd ea quis sequatur aut caueat, in hoc voluptatum dolorúmque genere, vel quæ sequenda fugiendáque non sint, vel quando, vel quomodo sequẽda non sint & cauenda, quæque sunt eiusdem generis, quæ ratio præscribat. Itaque virtutes, vacuitates quasdam esse perturbationum tranquillitatésque animi definiunt. Haud probè quidem, quòd simpliciter ita dicant, nec adiungant, quomodo decet, aut quomodo non decet, & quando, & cætera omnia quæ addi solent. Ergo hoc ponitur, virtutem, quæ in hoc genere est, in voluptatibus, doloribúsque ita versari, vt optima quæque agat: vitium contrà. Quod etiam ex his quæ sequuntur manifestum fieri potest, cùm tria sint quæ sequimur, & tria quæ declinamus, honestum, vtile, iucundum: & tria quæ superioribus contraria sint, turpe, inutile, molestũ: cùm in iis omnibus vir bonus rectè se gerit, & improbus prauè, tum vel maximè in voluptatibus. Nam & cõmunis est animantium omnium, & ea omnia consequitur quæ expetuntur. Etenim quicquid honestum, quicquid

3. ratio

4. ratio

Stoici

5. ratio

voluptas reperitur in honesto et vtili; nõ autem in voluptate semper est honestum, sed quandoque oppositum. Ex quo sciendum est quod si aliquando concurrant, vt idem sit honestum, vtile, et iucundum, tamen differunt secundum suam rationem formalem et sunt res diuersæ. honestum de natura sua semper est bonum: vtile vero et iucundum, non semper est bonum, nec semper est honestum.

Virtus dicitur versari bifariā circa voluptatē. Uno modo veluti circa propriā materiā: ut fortitudo circa terribilia, liberalitas circa pecunias: at hoc modo non intelligit Philo. plures hic virtutes versari circa voluptates et dolores. nā propria materia virtutis in genere, ut ipse dicit, est vel sunt actus et affectus. Alio modo dicitur versari sicut ex quodā consequenti, ut nunc dicit versari virtute circa voluptates et dolores.

6. ratio *vtile, id omne iucundum videtur. Præterea quoniam vnà nobiscum iam inde ab incunabulis educata est, difficile factu est hanc perturbationem euellere omnino, quæ penitus*
7. ratio *in vita implicata insidet. Atque etiā actiones, factáque nostra dirigimus voluptate & dolore: alij minus, alij magis: Ob eā igitur causam necesse est in his versari hoc nostrum institutum. Nō enim in eo parua momenta sunt ad officia & actiones, si quis rectè aut improbè lætetur aut doleat.*
8. ratio *Præterea difficilius est, vt ait Heraclitus, voluptati obsistere, quàm iracūdiæ. At semper vt quicque habet difficultatis & negotij plurimū, ita in eo potissimū ars omnis virtúsque versatur. Quod enim ibi præclarè fit, maiorem obtinet & splendorem & dignitatem. Quare ob eam etiam causam necesse est in dolore ac voluptate versetur omnis quæ de moribus & quæ de ciuili ratione instituitur disputatio. Nam qui his rectè vtetur, is vir bonus: qui peruersè, improbus futurus est. Atque hoc quidem iam explicatum est, virtutē in voluptatibus doloribúsque versari: & quibus ex rebus gignitur, ab iis & augeri eam & interire, vt tamen eodem modo non fiant: & eandem a quibus rebus nata sit, in iis munus suum & officium exequi.*

σημεῖον δὲ ποιεῖσθαι τῶν ἕξεων.] In his verbis subaudiendum est verbum δεῖ.

Dividitur hic cap. in tres partes. In prima proponit dictā dubitationē. Dicit Philo: quod quisquā dubitavit quod iusta agendo quis fiat iustus, et sic in aliis virtutibus. quomodo enī iusta agi possunt nisi a iustis viris. Ergo non videbitur verū quod diximus quod ex iustis operationibus fiunt iusti, sed bene econtra videtur verū quod oportet esse iustū, postea operari. sicut enī fit in artibus sic etiā in virtutibus: sed in artibus ita fit ut prius sint artes, postea operationes: ita debet fieri in virtutibus. nā oportet ut prius aliquis habeat gramatica vel musica postea producat actus musicos vel gramaticos. sic videtur convenire in virtutibus.

Discrimen inter iustē agere, et iuste agere

CAP. IIII.

Quærat autem aliquis, quid sit cur dicamus res iustas agendo, iustos: & temperatas, temperātes, existere oportere: præsertim cùm si res agant iustas & modestas, iusti iam sint ac temperantes. Vt si qui grammatici musicique munere fungantur, ij grammatici sint & musici necesse est. An ne in artibus quidem ita fit? Fieri enim potest, vt quis

Solvit uno modo dubitationē, et videtur concedere similitudinē scilicet quod sicut fit in artibus, ita in virtutibus, sed negat assūptū, scilicet quod ita fiat in artibus sicut in virtutibus, ut prius sint artes, postea operationes, et illae operationes praecedant artes: nec valet consequentia quod aliquis dixit aut scripsit aliquid gramaticē ut habeat habitū et artē gramaticae: quia potest proferre aliquid gramaticū a casu, vel alio suggerente, et tamen non sequitur ut gramaticus sit. sed tunc est gramaticus cū agit secundū habitū gramaticae qui in eo est, quare non sequitur, produxit actū artificiosū: ergo habet artē nec etiā sequitur produxit actū studiosū: ergo habet virtutē, et in hoc conveniunt virtutes et artes, et sunt similes.

quid præstet eorum quæ grammatici arte continentur, & fortuitò, & alio subiiciente. Ergo tum denique grammaticus erit, si quid eorum quæ grāmatici propria sunt, atque id grammaticè faciet, hoc est, si ab ea quæ in eo inest arte grammatica proficiscatur. Iám ne artium quidem ac virtutum est eadem ratio, propterea quòd quæ ab artibus proficiscuntur, suam habēt in seipsis perfectionem: ideóque satis est ea certo quodam modo effici. At verò quæ virtute geruntur, non si ea quodam modo affecta sint, continuò iustè temperatéque efficiuntur: sed si is etiam qui faciat, quodammodo sit affectus: primū, si sciens: deinde, si consilio adhibito, atque adeò propter ea ipsa suscepto: tertiò, si constanti, firma & stabili voluntate faciat. Quorum præter scientiam nihil artibus tenendis percipiendísque requiritur. Ad virtutes verò, cùm sciētia parum aut nihil valet, tum non parua, sed omnia momenta sunt in cæteris: quæ quidem etiam consuetudine iustè moderatéque viuendi comparātur. Ergo tum denique res iustæ ac temperatæ dicuntur, cùm eiusmodi sunt, quales viri iusti tēperantésque agerent. Iustus autem & temperans is demum est, non qui eas res gerat omnino, sed qui ita gerat, vt iusti & temperantes faciunt. Hoc ergo verè dicitur iustè temperatéque agēdo, iustos moderatósque viros effici. At qui has actiones non sequatur, is nunquam est futurus bonus. Sed plerique cùm hæc non faciant, ita denique se & probos fore & verè philosophari putant, si ad disputationes cōfugiant. Ii simile aliquid faciunt quod ægroti, qui medicos illi quidem libēter audiunt ac diligenter, sed nihil eorum quæ præscripta sunt, faciunt. Quemadmodum igitur illis nūquam be-

2. cap: hic est secundus tractatus in quo philo: assignat definitione virtutis quae indicat non solu esse=tiã virtutis, sed etiã ipsius felicitatis: cũ in eius definitione virtus ponatur. diuiditur in duo cap: primo inuestigat genus virtutis; In secundo differentias eius, vt cõpleta habeatur definitio, scilicet ex genere et differentia. hoc 1. cap: diuiditur in suas partes. In prima proponit intentione suã.

ne habiturum est corpus qui ita curantur: sic nec iis animus, qui isto modo philosophantur.

In omnibus ferè Græcis codicibus legitur ὥσπερ καὶ ἐκ τοῦ. vbi legendum est ἅπερ καὶ ἐκ τοῦ.

De affectu, potentia, et habitu, et quod habitus genus virtutis.

CAP. V.

2. pars. In qua inuestigate incipit genus virtutis. In vltimo primi libri declarauit virtutẽ esse in animo, et hoc iã probatũ est. Cũ ergo virtus sit aliquid eorũ quae sunt in animo, et illa sunt tria quantũ spectat ad hoc propositũ, scilicet perturbatio, facultas, habitus: relinquitur vt virtus sit aliquid horũ triũ.

Ista diuisio philo: non videtur esse sufficiens. nã praeter illa tria videntur et alia esse in animo, vt conceptus, et species rerũ intelligibiliũ, et operationes et huiusmodi talia, quae non sunt perturbationes, nec potentia nec habitus: philo: accepit in hac diuisione principia necessaria, a quibus profluunt operationes humanae. nã hic non loquitur de omnibus operationibus sive principiis earũ sed tantũ de nostris actionibus practicis, et eax principiis quae videntur illa esse tria.

Affectus non capitur hic vt propria passio cuiusque quae non separatur ab his rebus quarũ est passio vt visibilitas hominis. verũ hic capitur affectus vt est motio appetitus sensitiui ad prosequendũ aut fugiendũ aliquid a nobis agendũ: collocatur autẽ affectus talis in anima.

His expositis deinceps videndum est, quid sit virtus.

2. pars. *Quoniã igitur tria sunt in animo, perturbationes, facultates, habitus, ex his tribus vnum aliquid sit virtus necesse est. Perturbationes autem appello, vt cupiditatem, vt iram, vt excandescentiam, timorem, confidentiam, vt inuidiam, gaudium, amicitiam, vt odium, desiderium, æmulationem, misericordiã, & omnino ea omnia, quæ vel voluptas consequitur, vel dolor. Facultates autem, quibus ad perturbationes accipiẽdas apti sumus, dicimus, vt per quas vel irasci possumus, vel dolere, vel misereri. Habitus verò sunt, quibus probè vel malè affecti sumus in perturbationibus: velut cũ irascimur, si vehemẽtius vel remißius, malè: sin mediocriter, bene affecti sumus: itémque in cæteris. Ac perturbationes quidem nec virtutes sunt, nec vitia, propterea quòd ex perturbationibus, nec probi nec improbi nominamur, ex virtutibus et vitiis nominamur: quódq; perturbationes nobis nec laudi dãtur, nec vitio. Nec enim qui timet laudatur, nec qui irascitur: nec qui omnino ac simpliciter irascitur, vituperatur, sed qui certo quodã modo. At verò propter virtutes & vitia laudamur, aut vituperamur. Iam irascimur & timemus inconsultò: virtutes, aut quædã agendi consilia sunt, aut non sine consilio. Ad hæc, perturbationibus moueri dicimur: virtutibus & vitiis non moueri, sed quodammodo affici dicimur: ob easdẽ* B

autem:

autē cauſas nec facultates quidē ſunt. Neq; enim eò vel boni dicimur aut mali, quòd ſit in nobis ſimplex & nuda agēdi facultas: nec verò laudamur aut vituperamur. Præterea facultate præditi ſumus naturâ, boni vel improbi nō ſumus: quod ſuprà oſtendimus. Quòd ſi nec perturbationes ſunt virtutes, nec facultates, relinquitur vt ſint habitus. Ac virtutis quidem quod ſit genus, dictum eſt.

CAP. VI.

6. De duplici mediocritate et virtutis substantia./

Dicendum eſt autem nō ſolùm habitum eſſe virtutem, ſed etiam qualis habitus ſit. Hoc igitur confitendum eſt, virtutem omnem id, in quo ipſa ſit, probè affectum reddere, officiūque ac munus eius probe exequi. Vt virtus oculi & ipſum oculum integrum efficit, & munus eius perfectum: virtute enim oculi probè cernimus. Itémque virtus equi, equum bonum efficit, & ad curſum aptū, & ad vehendum eum qui inſideat, ad expectandóſque hoſtes idoneum. Quod ſi ita eſt in omnibus, certè hominis virtus habitus erit, quo & bonus homo efficitur, & officio ſuo ac munere probè fungitur. Hoc quemadmodum futurum ſit, etiam diximus, & nūc ita denique perſpici poterit, ſi qualis eius ſit natura, etiam atque etiam cōſiderabimus. Licet quidem in omni natura cohærente & continuata, quæque ſecari poteſt & diuidi, quod maius ſit, notare, & quod minus, & quod æquale eſt: idq; vel in re ipſa, vel habita ratione noſtri. AEquale autem dicitur, id quod medium eſt inter exuperationem & defectionem. Rei autem medium appello id, quod æquè abeſt ab vtraque extremitate: ídque apud omnes vnum idémque eſt. Ad nos autem id medium eſt, quod nec tranſit modum, nec deſerit, quod nec vnū, nec

Diuiditur hoc cap: in 4. partes. In prima proponit intentionē suā, scilicet, quod cum virtus sit habitus, videndū est qualis sit habitus, et affert quandā eius conditionē pertinentē ad officiū eius./

2 pars. In qua affert differentiā ponendā in definitione virtutis, scilicet quod est mediocritas quædā inter excessū et defectū, et quod est mediocritas non rei, sed respectu nostri.
Mediū duplex est, vnū Arithmeticū, alterū geometricū. Arithmeticū superat et superatur æqualiter et solū attenditur vt sit æqua distantia secundū quantitate. velut sex est mediū inter duo et decē, quia æqualiter distat ab vtroq; extremo: et ita fieri videtur in numero et in re diuisibili. Geometricū mediū oritur ex similitudine rationis: et hic attenditur æqualitas non ratione quantitatis, sed proportionis.
Mediū primo modo sumptū secundū quantitate et Arithmetica proportione non est obiectū virtutis, sed secundo modo, id est secundū proportione vel proportionalitate geometricā et similitudinē quandā rationis, quod requirit multas circumstantias: et non est idē apud omnes homines.

idem eſt apud omnes. Vt ſi decẽ multa ſint, duo verò pauca, ſex pro rei medio capientur: æquè enim ſuperant atque ſuperantur. Hoc autem medium eſt proportione arithmetica. At quod nobis medium eſt, non ita ſumitur. Non enim ſi cui decem minas edere nimium ſit, duas parum, ſex minas aliptes omnino præſcribat. Eſt enim hoc fortaſſe nimium vel parum ei qui accipiet, vt Miloni parum, tyroni nimium. Eadem eſt & curſus ratio & luctæ. Hoc igitur modo nimium & parum qui ſcientia ſunt præditi vitant, mediocritatem & exquirunt & perſequuntur: ac mediocritatem non rei quidem, ſed quæ à nobis ducitur. Quòd ſi omnis ſcientia ita denique præclarè ſuum munus exequitur & abſoluit, ſi mediocritatem intuetur, ad eámque ſua opera omnia adducit (hinc ſolent de operibus iis quæ perfecta ſunt & abſoluta prædicare, nec iis detrahi quicquam nec addi poſſe, quaſi nimium & parum omnem præſtantiam laudémque rei labefactet, conſeruétque mediocritas) boni autem artifices hoc ipſum, vt dixi, intuentes operantur: & vt natura, ſic certior accuratiórue ac præſtãtior eſt virtus, quàm ars omnis: profectò mediocritatis ea ſit indagatrix neceſſe eſt. De ea loquor quæ more perficitur, vt quæ in perturbationibus actionibúſque conſiſtit, in quibus eſt & nimium, & parum, & mediocritas: vt & timere: & confidere, & concupiſcere, & iraſci, & miſereri, & omnino gaudere, & dolere poſſumus & nimium, & parum: quorum vtrunque non rectè fit. At verò quando, quibus de cauſis, & in quos decet, cuiúſque rei cauſa, & quomodo oportet hæc facere omnia, medium quiddam eſt ac optimum: quod quidem in virtute ſitum eſt. Eodem

ὁ ἀλείπτης: ludi magister.

[Handwritten marginal note:] 3. pars. 3. pars. In qua postquam ostendit quo pacto sumitur medium, et praesertim illud nostra ex parte nunc declarat sententiam suam, et concludit quod virtus est indagatrix medii. Virtus est praestantior arte quia ars versatur circa cognitionem rei quae ipso procedit, nec videtur consistere in bono in quo consistit ipsa virtus, et ars est ad bonum et malum apta, virtus autem semper ad bonum: nec versatur circa cognitionem, nec ei sufficit scientia et cognitio ut in arte, sed requiritur electio et iudicium firmum. Natura est praestantior arte: cum ars sit imitatrix naturae, et id quod imitatur aliquid, est imperfectius eo quod imitatur: unde ars dicitur perfecta quando maxime assimilatur naturae.

etiam modo ſunt in actionibus nimium & parum, & mediocritas. At virtus in perturbationibus, actionibúſque verſatur: in quibus & exuperatio in peccatis cenſetur, & defectio vituperatur: mediocritas in laude ducitur & rectè factis, quæ duo virtutis ſunt maximè propria. Eſt igitur virtus, mediocritas quædam: vt quæ medium aſſequi & quaſi ſcopum propoſitum attingere conatur. Iam peccare licet multis modis, quoniam vt Pythagoræi coniiciebãt, malum infinitum incertúmque eſt, bonum certum atque finitum. At verò rectè facere vno modo licet. Itaque illud facile, hoc difficile eſt. Nam à ſigno diſcedere facile eſt: at ipſum attingere, magni negotij. Ob eámque cauſam nimium & parum in vitiis numerantur, mediocritas in virtute. Etenim ait ille,

Vnica virtuti ſtat via, multa malis.

Eſt igitur virtus, habitus conſtans agendi conſilio, in mediocritate poſitus, ea quæ ad nos eſt, ratione definita, & vt prudens præſcripſerit. Mediocritas autem duorum vitiorum eſt: quorum alterum eò quòd nimium eſt, alterum eò quòd parum eſt, cernitur. Itémque ob id, quòd alia vitia in perturbationibus & actionibus decorũ modúmque trãſeant, alia ab eo deficiant: in quibus virtus & inuenit & ſequitur mediocritatem. Quocirca virtus natura ſua & definitione, qua quid ſit explicatur, mediocritas eſt: rei verò optimæ perfectæque ratione, extremitas. Neque verò in omnem actionem & perturbationem cadit mediocritas. Sunt enim quædam quæ ſtatim nomine ſuo vitioſa declarari videntur, vt maleuolentia, vt imprudẽtia, vt inuidia: & in factis, vt adulterium, furtum, cædes. Hæc enim

hic probat et concludit quod virtus est mediocritas quaedam. Quando Philo: dicit quod virtus est medij indagatrix, intelligit medij, aut affectus, aut ipsius actus circa quae versatur: quando vero dicit quod ipsa est mediocritas intelligit quod ipsa est habitus quidam medius

A. Hic Philo: concludit definitione tota virtutis: deinde declarat extrema inter quae collocatur media virtus. demum quod virtus, et mediocritas dici potest, et etiam extremum alio respectu.

o Declarat hic Philo: quomodo et inter quae virtus sit mediocritas, scilicet inter duo vitia quorum alterum est excessus, alterum defectus. et non est mediocritas inter duos affectus vel actus, quorum vnus sit excessus, alter defectus: sed bene versatur circa illos actus vel affectus, in quibus vitia excedunt et deficiunt virtus autem in illis medium eligit

q. Hic declarat, quod virtus etsi mediocritas sit secundum substantiam et essentiam suam rationalem: tamen alio respectu, id est secundum quod bene se habet, erit extremum, id est secundum proprietatem quae competit ei. virtus igitur bifariam considerari potest: primum in quantum est bonum quod opponitur malo, et sic dicitur extremum, sunt enim duo opposita extrema, scilicet bonum et malum. Alio modo considerari potest virtus secundum essentiam et tunc est mediocritas inter duo extrema vitia, id est excessum et defectum.

4. pars. In qua supra dictum sit quod affectus et actus suscipiunt excessum, defectum et medium: nunc limitat talem sententiam, et ostendit quod non omnis actus et omnis perturbatio suscipit mediocritatem. et hoc probat tribus rationibus.

Dubitatur hic utrum virtus consistat inter duo vitia et media: et probatur quod non. Inter extrema infinita non potest esse medium. at extrema virtutis, id est vitia quae infinitis pene modis fiunt sententia Pythago: videntur esse talia. ergo virtus non erit media inter vitia, ut vult Philo: Pro solutione huius dubitationis notandum quod medium sumitur pluribus modis. primo modo ut est particeps utriusque extremi. Alio modo dicitur medium per negationem utriusque extremi. Tertio modo sumitur in quantitate quod distat aequaliter ab omni extremo, ut centrum in circulo. Item quod distat ab utroque extremo per aequalem distantiam secundum arithmeticam proportionem. Item dicitur medium secundum similitudinem rationis, et proportionem geometricam. Item alio modo dicitur medium formae, ut forma embrionis est media inter formam seminis et hominis. His praemissis, et animadversis afferuntur conclusiones nonnullae. Prima quod virtus consistit in medio, non ut sit particeps extremorum, sed per negationem utriusque extremi. Secunda quod virtus sit in medio, non in eo quod est secundum aequalem distantiam quantitatis, et arithmeticam proportionem: sed quod est medium respectu nostri, et secundum proportionem geometricam. Tertia quod virtus non est in medio, ut dicitur medium formae.

omnia, quæque ſunt eiuſdem generis, ipſa per ſe vitioſa dicuntur: non eorum exuperationes & defectiones. Nunquam igitur in rectè factis eſſe hæc poſſunt, ſed in iis ſemper offenditur: nec in iis talibus illud rectè, aut non rectè verſatur, adulterãdo qua cum decet, vel quãdo, vel quemadmodum oportet: ſed abſolutè quiduis eorum facere vitioſum eſt. Perinde igitur eſt, ac ſi quis in iniuſtitia, in ignauia, in intemperantia mediocritatẽ requirat & exuperationem & defectionem. Nam iſto quidem modo erit exuperationis & defectionis mediocritas, & exuperationis etiam exuperatio, defectioniſque defectio. Vt igitur temperantiæ & fortitudinis nec nimium eſt, nec parum, propterea quòd mediocritas quodãmodo in ſummo ſita eſt: ſic iſtorum modus nullus eſt, nec nimium, nec parum: ſed vt quicque geſtum eſt, ita eſt in vitio: omnino enim nec eius quod nimium eſt, & parum, modus vllus eſt, nec mediocritatis nimium & parum.

2. ratio. quam probat idem ex similitudine habituum vitiosorum.

3. ratio. Sicut in virtutibus non est excessus et defectus: sic etiam in quibusdam actibus et affectibus non est mediocritas nec excessus et defectus.

Hic est tertius tractatus huius libri, in quo postquam ostendit essentiam, et definitionem virtutis, nunc dividit virtutem in suas species, ponendo cuiusque nomen. Dividitur hic tractatus in tria cap: In primo dividit virtutem in suas species tanquam genus. hoc cap: dividitur in duas partes. In prima proponit suam intentionem.

Eſt igitur virtus habitus conſtans agendi conſilio.] Ego ἕξιν προαιρετικὴν ita latinè reddidi: quia teſte Ariſt. initio lib. 6. moralis, virtus ob id προαιρετικὴ dicitur quod agendi conſilio tota ferè nititur. hac autẽ differentia ab artibus & ſcientiis diſtinguitur, reliquæ differentiæ virtutem à vitio diſtinguunt. Id parum videntur animaduertiſſe alij interpretes.

7. Mediocritatum inter duo extrema dispositio.

CAP. VII.

Hæc autem non ſolùm de genere toto virtutum dicenda ſunt, ſed ad ſingulas etiam conuenit accommodare. Omnium enim diſputationum, quæ de actionibus inſtituuntur, quæ ad genus vniuerſum accommodantur, latius illæ quidem patent: quæ verò ad partes, ad veritatem propius accedunt. In ſingulis enim rebus actiones verſantur, quibus debet reſpondere oratio. Hæc igitur ex ſubiecta ſunt deſcriptione capienda. Ac in metu quidem & confidentia,

2. pars. In qua Philo. primo enumerat virtutes, et earum extrema quae versantur circa affectus, deinde virtutes quae respiciunt res externas: deinde eas quae respiciunt quosdam actus exteriores in conversatione humana et addit etiam quasdam mediocritates, et earum excessus et defectus, quae non sunt proprie virtutes: sed potius affectus ut verecundia et similia. In primis igitur enumerat virtutes quae versantur circa affectus: et quia affectus sunt in appetitu sensitivo, appetitus sensitivus duplex est, aut irascibilis, aut concupiscibilis: in irascibili collocatur fortitudo tanquam in subiecto, in concupiscibili ponitur temperantia, et si quae aliae ad eam reducuntur. Hae potentiae animae, quia ex sufficienti divisione potentiarum oritur numerus sufficiens ipsarum virtutum et percipitur cur sint tot species, et non plures: ex diversitate vero obiectorum circa quae versantur, oritur ipsarum diversitas, quae inter se distinguuntur, sunt tot, quia tot sunt potentiae: sunt diversae quia diversa sunt obiecta circa quae versantur.

fortitudo mediocritas eſt. Eorum autem qui modum tranſeunt, qui timoris quidem vacuitate exuperat, vacat nomine: (ſunt autem multa vacantia nomine.) qui autem confidentia impulſus, modum egreditur, audax confidénſque nominatur. At qui nimium timet, parúmque confidit, timidus dicitur. In voluptatibus autem & doloribus non omnibus quidem, ſed ad corpus pertinentibus, iíſque potiſsimum, quæ tactu percipiũtur, minus etiã in doloribus, modus eſt, temperantia, nimium, intemperantia. Qui porrò à voluptatibus nimiùm abhorreant, nõ admodum multi reperiuntur, vt ne nomen quidem habuerint. Appellentur ſanè ſenſus expertes & ſtupidi. Iam in dandis accipiendíſque pecuniis mediocritas, liberalitas dicitur: quæ modum trãſit, prodigalitas effuſióue: quæ ab eo deficit, auaritia & illiberalitas. Contrarióque modo in iis vltra modum progrediuntur, ab eóque deficiunt. Prodigus enim largiendo modum tranſit, & accipiendo abeſt ab eodem. At verò auarus in accipiendo nimius eſt, in dando parcus. Atque hæc quidẽ nunc rudi veluti propoſita imagine, ac ſummatim exponimus, hoc ipſo contenti, pòſt diſſeremus ſubtilius. Verſantur etiam in pecuniis aliæ affectiones, quarum mediocritas magnificẽtia nominatur. Nam inter magnificum & liberalem hoc intereſt, quòd ille magnis, hic in paruis cernitur. Nimium, ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία, *nimium luxum, profuſam largitionem, & ineptam profuſionem vocare poſſumus parum,* μικροπρέπεια *dicitur, ſordes ſordidámque parſimoniam appellare poſſumus: differúntque ab iis quæ ſunt liberalitatis. Quid autem differant, poſterius docebimus. Porrò in honore & infamia mediocritas, magni-*

tudo animi appellatur: exuperantia, elatio animi & superbia: defectio, paruus pusillúsque animus & despicientia. Quam autem rationem liberalitatem ad magnificentiam habere docuimus, eo differentem, quòd in paruis cernatur, eandem habet ad magnitudinem animi quæ in magnis honoribus versatur, alia quæ in paruis cernitur. Licet enim, & vt decet, honorem gloriámque expetere, & nimium & parum. Qui nimia cupiditate ducitur gloriæ, is ambitiosus: qui nō satis, vacuus ab honoris cupiditate & gloriæ cōtemptor: at qui modum tenet, vacat nomine. Atque etiam affectionibus nullum nomen impositum est, nisi quòd ambitiosi affectio vocatur ambitio. Hinc extremi de vacua regione, quæ intra fines eorum quasi media locata est, litigant & contendūt: éstque cùm nos eum qui modum tenet, ambitiosum: est cùm eundem, abhorrentem ab omni honore nominemus. Atque aliàs ambitiosum laudamus, aliàs eum qui nulla honoris studio tenetur. Quod quamobrem faciamus, deinceps explicabimus. Nunc quo institueramus modo, disseramus de cæteris. Est igitur in ira exuperantia, defectio, & mediocritas. Cúmque eorum non ferè extent nomina, eum qui modū tenet, clementem, & mediocritatem clementiam, mansuetudinémque nominamus. Extremorum is qui vltra modum progreditur, iracundus, & vitium iracundia appellatur. Qui autem parum irascitur, lentus: vitium, lentitudo dicitur. Sunt etiā tres aliæ mediocritates, finitimæ omnino, sed tamē inter se differunt aliquid. Nam cùm in sermonum factorúmque communione versentur, hoc tamen differunt, quòd vna in veritate, aliæ duæ in eorum iucunditate cernuntur. Atque huius

quidē iucunditatis pars altera iocis tribuitur, altera rebus, quæ in vitæ humanæ consuetudine interueniunt. Quamobrem de his etiam nobis dicendum est, quo facilius in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, & extrema nec recta, nec laudanda, quinetiam vituperanda. Et quanquam permulta sint eorum vacantia nomine, tamen danda opera est, vt iis sicut aliis nomina imponamus, quò & res dilucidior sit, & nos facilius consentanea dicamus. Igitur in veritate qui modum adhibet, verax: & habitus, veritas dicitur. Simulatio si nimium se extollat, arrogantia: & qui eam habet, arrogans: sin sua nimium extenuet, ipsa affectio dissimulationis: & qui ea præditus, dissimulatoris nomine & crimine notādus. In iucunditate porrò quæ ad iocum accommodatur, qui modum quendam adhibet, is festiuus, facetus, seu vrbanus habēdus est, & affectio, vrbanitas & festiuitas: at quæ modum egreditur, scurrilitas, & in quo ipsa inest, scurra dicitur. Qui verò omnino à iocis abhorret, is agrestis & rusticus: affectio ipsa rusticitas habenda est. Quod autem attinet ad reliquam iucunditatem, eam quæ in vita adhibetur, qui ita se iucundum præbet, vt ratio postulat, is facilis, comis, & affabilis: & mediocritas, facilitas dicitur. Qui modū egreditur, si nulla causa ductus, nimium facilis, blandus & obsequens: sin emolumenti sui causa, assentator habendus est. At qui omnino abhorret, disceditque à modo & rotione, seque tristem, iniucundum & insuauem in rebus omnibus præbet, is morosus & diffidilis putādus est: Atque etiam in perturbationibus, iisque rebus omnibus, quæ in perturbationibus versantur, mediocritates reperiūtur. Ve-

recundia enim non eſt illa quidem virtus, attamen qui pudore afficitur, laudari ſolet. Nam his in rebus alius modũ apponit, alius eum tranſit: vt pauidus, qui omni ex re pudore afficitur. Tertius, qui à modo deficit, nulláque ex re omnino pudore afficitur, impudẽs: qui autem modum adhibet, is pudens & verecundus dicitur. Indignatio verò mediocritas eſt inuidentiæ & maleuolentiæ. Cernuntur autẽ in iis ægritudinibus & voluptatibus omnibus quæ ob eas res ſuſcipiuntur, quæ proximis eueniũt. Nam indignabundus dolet illorum rebus ſecundis, qui illis indigni ſunt. Inuidus hunc ſuperans, ex omnibus ægritudine afficitur. At maleuolus tantùm abeſt ab eo, vt aduerſis rebus aliorum doleat, vt etiã capiat voluptatem: ſed de his quidem alius erit mihi ad dicendum locus. De iuſtitia autẽ quando non vno modo dicitur, poſtea diuiſione adhibita, quemadmodum mediocritates vtræque ſint, differemus, itémque de virtutibus quæ rationi attributæ ſunt.

οἱ μὲν καθόλȣ καινότεροι] In quibuſdam codicibus legitur κενότεροι, ſed hæc meo iudicio verior lectio eſt, quam etiam veteres interpretes ſecuti ſunt.

Prodigalitas effuſione.) Salluſtij eſt, prodigalitas: Cic. in Partitionib. effuſione.

Νῦν μὲν οὖν τύπῳ] τύπον Cicero initio tertij lib. Tuſc. quæſt. vocat adumbratam imaginem: alibi ſæpe rudem imaginem appellat.

Diuiditur hoc caput in 4. partes. In prima affert intentione sua, dicendo quod media quae sunt virtutes, et extrema quae sunt vitia inter se omnia ista opponuntur, et dicit quo modo.

8. De virtutu ac vitiorum mutua oppositione: et etiã vitiorum inter se declarat philoso: in hoc cap:

CAP. VIII.

Cùm tres ſint affectiones, duæ vitioſæ, quarũ vna ſupra modum, altera infra modum, & vna virtus in mediocritate poſita, ſunt illæ omnes inter ſe quodãmodo contrariæ. Nã extremæ & mediæ affectioni ſunt, & inter ſe contrariæ, & media extremis. Quemadmodum enim ſi id, quod æquale eſt, cum re minore comparetur, maius eſt: ſin cum maiore, minus: ſic medij habitus, ſi cum eo quod

2. pars. In 2. parte incipit declarare quomodo virtutes opponuntur suis extremis. Virtus potest considerare bifaria: vno modo vt est mediocritas, alio modo vt est bonu: vt est mediocritas, opponitur duobus extremis, quor vnum est ex vna parte, vt excessus: alteru ex alia vt defectus: vt autẽ est bonu, ex vna parte contrariatur illis simul sumptis, vt malo ex altera parte, et magis contrariatur vt bonu malo, quã vt mediocritas excessui atq defectui. Ex his dubitaret aliquis quomodo Arist: velit duo extrema vni medio opponi, vt ait. Dicendu quod oppositio ad hoc propositu bifaria considerari potest: aut simpliciter et absolute, aut secundu quid in oppositione, simpliciter vnu tantu vni opponitur, albu nigro: In oppositione secundu quid possunt vni plura opponi, vt albu nigro, fusco et huiusmodi. extrema igitur opponi medio videntur secundu quid, et etiã videntur inter se contrariari secundu quid: simpliciter vero virtus si sumitur vt bonu, et extrema, vt malu non eni respective, sed ex parte rei opponuntur et simpliciter.

parum

parum est, conferantur, superant: si cum eo quod nimium est, deficiunt, & in perturbationibus & in actionibus. Fortis enim si cum ignauo cõferatur, audax: si cum audaci viro, ignauus timidúsque videatur. itémque temperans, si cum homine stupido, intemperans: si cum intemperante, stupidus videbitur. Et liberalis cum auaro comparatus, prodigus: cum prodigo, auarus habebitur. Ideóque repellũt à se, ac protrudunt extremi medium, vterque ad alterum: appellantque fortẽ virum, audax quidem ignauum, ignauus audacem. Eadémque est ratio cæterorum. Hæc cùm ita sint inter se contraria, maior quædam extremorum inter ipsos, quàm cum medio repugnantia est: quandoquidẽ lõgius absunt alter ab altero, quàm vterque à medio, quẽadmodũ res magna à parua longius abest, & parua à magna, quàm vtraque ab æquali. Iam quædam extrema ad medium videntur quadam similitudine accedere, vt audacia ad fortitudinem, effusio ad liberalitatem. Extremis autem inter ipsos dißimilitudo maxima est. At ea quæ plurimum differunt, aduersa definiuntur. Ita fit, vt magis etiam inter se aduersa sint, quæ plus distant. Medio autem in nonnullis repugnat magis defectio, in quibusdã exuperatio. Vt magis est fortitudini contraria, non audacia quidem quæ modum transit: sed ignauia quæ à modo & ratione deficit. Et temperantiæ non stupor & stoliditas, cùm sit defectio: sed intemperantia, quæ exuperantia est. id quod ob duas causas accidit: vna quæ ex rei ipsius natura ducitur. Nam quia proprius est atque similius alterum extremum medio, idcirco non ipsum, sed cõtrarium eius magis opponimus. Quæ enim plùs absunt à medio, eadem ipsi

3. pars. hic ostendit philo: quod maior est contrarietas inter extrema ad inuicẽ, quã inter extrema ad mediũ. et secundũ respectũ quandã oppositionẽ maior oppositio esse videtur extremi ad extremũ, quã medij ad virtutis extremũ, si virtus sumatur vt mediũ, et extrema vt excessus et defectus: sin vero virtus sumatur vt bonũ et non vt mediũ: extrema vero vt malũ, et non vt excessus et defectus: tunc virtus magis opponetur vitijs, quã vitia inter se quia opponentur vt bonũ malo, et illa vt malũ malo et bonũ malo absolute opponitur, et secundũ oppositionẽ simpliciter, et ex parte rei: non respectu nostri sicut videntur opponi medio et excessus et defectus inter se.

4. pars. In qua ostendit, quod virtus magis opponitur alteri extremo, deinde declarat qua ob causã hoc fieri videtur.

magis aduersantur: atque hæc quidem causa ex rei natura sumpta est, à nobis ducta est altera. Nam quas ad res sumus procliuiores naturâ, eæ sunt medio magis cõtrariæ: vt quia propensiores sumus ad voluptates naturâ, idcirco ad intemperantiam sumus, quàm ad modestiam ac moderationem procliuiores. Quapropter ea magis contraria dicimus, ad quæ maior est accesio: ob eámque causam magis est intemperantia quæ exuperantia est, contraria temperantiæ.

Quam ad modestiam ac moderationem.] Obseruandum est hoc loco κοσμότητα vocari, quam supra σωφροσύνην appellauit: vt autem Latinè reddidi, perspicuum est me authore Cicerone id facere.

CAP. IX.

Satis dictum esse arbitror, virtutem moralem esse mediocritatem, quóque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo vitia, id est nimiũ & parum: eámque talem esse, propterea quòd sibi quasi signum proponat, illud medium, quod in perturbationibus actionibúsque reperitur. Quocirca difficile est virtute esse præditũ. Nec enim quicquam difficius, quàm reperire in omni re medium. Vt circuli medium non cuiuslibet est, sed periti tantummodo reperire. Itémque irasci quiuis potest, largiri pecunias, sumptúsque facere, ídque facile: at verò irasci, & largiri pecuniam cui rectum est, & quantum, quando, qua de causa, quóque modo irascendum dandúmque est, nec cuiusuis est, nec facile. Quapropter quod rectum ac perfectum est, & rarum est & laudabile: quod & ipsum honestũ est. Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exquirunt, primùm ab eo debent quod magis ei contrarium est, discedere: quemadmodum Calypso monebat:

Tu procul à fumóque regas, vndíſque carinam.

Extremorum enim alterum grauius peccatum eſt, leuius alterum. Quoniam igitur modum tenere difficillimum eſt, ſecunda, vt aiunt, nauigatione minimum malum eſt eligẽdum. Quod fiet ea potiſsimùm ratione, quam docebamus. Videndum eſt etiam diligenter, quæ ad vitia ſimus procliuiores. Alij enim ad alia naturâ procliues ſumus. Quod facilè ex ea voluptate & ægritudine quæ nobis accidit, intelligemus. Se autem quiſque ab eo in contrariam partem debet abducere. Longè enim à delinquendo abducti, veniemus ad mediocritatem. Quod quidem faciunt ij qui ligna contorta in rectũ dirigunt. In omni autem re debemus ſedulò à rebus iucundis, atque adeò à voluptate cauere: quippe de qua non veniamus incorrupti ad iudicandum. Quocirca quo animo ſenes illi erga Helenen affecti fuerunt, eodem nos eſſe debemus erga voluptatem, ad omnémque rationem illorum vox accommodanda eſt: ſic enim dimiſſa illa & abiecta minus aberrabimus. Vt ergo rem in pauca conferam, hæc ſi faciamus, facillimè poterimus & conſequi & ſeruare mediocritatem. Arduum hoc profectò, præſertim in rebus ſingulis. Neque enim facile eſt explicare oratione, quonam modo, quibus hominibus, quibus de cauſis, & quandiu ſit iraſcendum. Nos enim interdum homines eos, qui minus ſuccenſent, quàm deceat, laudamus. clementéſque appellamus: interdum iracundos, viriles dicimus. Sed qui paulùm aliquid modum vel vltra vel citra egreditur, non eſt in vitio: qui autem longius euagatur, is quoniam minimè latere poteſt, nõ caret reprehenſione. Sed quatenus, quantúmque ſit egrediendum, vt in reprehenſio-

Secundũ noſtra ex parte.

Tertiũ ex parte voluptatis.

ſenes Troianorũ q̃ãuis ſit pulchra, sũ tamen reſtituamus: vt refert Homerus. Iliad. 7.

3. pars. In qua Philo: oſtendit quod determinate aſſignare iſtud mediũ diffi-cile eſt præſertiũ in ſingulis rebus circa quas verſantur noſtræ actiones.

nem incurrat, nõ eſt facile oratione explicare, vt nec quicquam eorum quæ ſub ſenſum cadunt: in rebus verò ſingulis conſiſtunt hæc omnia, & omne de his rebus ſenſus eſt iudicium. Ergo iam hoc quidem perſpicuum eſt, medium habitum in rebus omnibus eſſe laudabilem: deflectendúmque eſſe nunc ad id quod nimium eſt, nunc ad id quod parum. Sic enim medium, & quod rectum perfectúmque ſit, nos facillimè eſſe conſecuturos.

Διόπερ ἐστὶ τὸ εὖ καὶ σπάνιον καὶ ἐπαινετόν.] In quibuſdam codicibus legitur ὅπερ ἐστὶ τὸ εὖ, ſed hæc mihi verior videtur lectio.

Κατὰ τὸν δεύτερον φασὶ πλοῦν.] Secunda nauigatio non ſic accipienda eſt, vt proſperam ſignificet: ſed ſi prima nauigatione deſtituimur, vtendum eſſe ſecunda: Si velis non poſſumus, vtamur remigio.

Ariſtotelis Ethicorum Liber III.

1. De voluntario et involuntario.

CAP. I.

SED quoniam virtus in perturbationibus actionibúſque verſatur, ac in his rebus quæ voluntate ac ſponte noſtra ſuſcipiuntur, laudi & vitio locus relinquitur: in iis autem quæ nobis inuitis fiunt, veniæ, interdum etiam miſericordiæ: profectò explicanda vis eſt ratióque earum rerum quæ ſponte, & quæ nobis inuitis fiunt, iis præſertim, qui in virtutis cognitione verſantur: quæ explicatio cõditoribus etiam legum, ad honores decernendos, conſtituendáſque pœnas

Hic incipit Philo: docere de uno membro ipsius vel non spontanei quod fit per violentiam vel invite fit per violentiam et ignorantiam. In definitione inviti tria notantur ad hoc ut aliquid sit violentum, unum quod principium quo movet non sit internum ei rei quae movetur violenter sed sit extrinsecus: deinde quod tale principium sit potens per se movere: tertio quod id quod movetur violenter non conferat aliquid adiumenti moventi extrinsecus. cum igitur violento deficit aliqua istarum conditionum, non proprie talis res appellatur violenta

vtilis est. Sunt igitur ea præter volũtatem, nobísque inuitis fiunt, quæ vi fiunt, aut imprudentia. Vi autem id fit, cuius causa & principium extrinsecus eiusmodi adhibetur, ad quod nihil adiumenti adferat is qui illud facit aut patitur: vt si quò ventus impulerit, aut homines in quorum sis potestate & dominio. At verò quæ metu maiorũ malorum, aut honesti causa fiunt (velut si quis tyrannus qui in sua potestate habeat parẽtes & liberos nostros, proponat turpe aliquid faciendum, hac lege, vt si faciamus, incolumes sint ac salui: sin minus, interficiantur) vtrum sponte an inuiti faciamus, magna est quæstio. Eadem est etiam ratio iacturarum, quæ fiunt, cùm tẽpestates oriuntur. simpliciter enim voluntate sua nemo iaciat: salutis autem suæ ac cæterorum causa, omnes qui quidẽ sana mente sint. Sunt igitur mixtæ huiusmodi actiones illæ quidem, sed voluntariis similiores. Deligũtur enim tum cùm geruntur. Finis autem actionis, temporis conditioni ac rationi attribuitur: & voluntaria certè ac præter voluntatem cùm agitur, dicenda est actio. At sponte agit, quippe in quo principium positum sit commouendarum partium, quæ actionibus eiusmodi perficiendis quasi instrumenta adhibentur. Quarum autẽ rerum in quoque sunt posita principia, eas agat & nõ agat, in eo sitũ est. Sunt igitur hæc talia volũtatis. Et tamen sunt fortasse simpliciter ac genere ipso contra voluntatẽ: quandoquidem nemo quicquam eorum per se expetit. Dantur autem interdum laudi hæc ipsa, cùm homines magnarum ac præstantium rerum causa turpe aliquid aut molestum perferunt: sin contrà faciant, vituperantur. Quæ enim ipsa fœdissima sunt, ea rei nullius præclaræ & honestæ, aut certè

Hic Philoso: primo affert quandam dubitationem, deinde eam solvit tribus rationibus: postea duas difficultates, demum concludit et declarat quae sint violenta simpliciter et quae non proprie sint.

1. ratio

2. ratio.

3. ratio.

mediocris causa sustinere, est in vitio. Sunt autẽ quædam, in quibus laudi locus nullus relinquitur, sed veniæ duntaxat: cùm ea quis facit quæ non sunt facienda, iis impulsus malis quæ & humanam naturam longè multúmque superant, & nemo poßit sustinere. Sunt autem quædam certè ita fœda & flagitiosa, nemo vt ad ea impelli debeat: potiúsque oppetenda mors est grauißimis toleratis cruciatibus. Etenim ridicula videntur ea, quæ ad cædem maternã Alcmæona Euripidis impulerunt. Difficilè autem est interdum, quid cui præponendum sit, quidq́ue pro quo perferendum, iudicare. Difficilius etiam est stare in eo quod sit iudicatum. Ferè enim & quæ expectantur, molesta sunt: & ea ad quæ impellimur, turpia. Hinc laudem & reprehensionem, qui inducti sunt aut non inducti, consequuntur. Quæ igitur vi dicenda sunt fieri? An omnino ac simpliciter talia dicenda sunt, cùm causa extrinsecus est, & qui facit, nihil adiuuat? Quæ autem per se quidem sunt contra voluntatem, sed hoc tempore, & horum loco expetenda, eorúmque in eo qui agit principia inclusa sunt: per se illa quidem & simpliciter præter voluntatem sunt: hoc verò tempore, horúmque loco voluntaria: potiúsque accedunt ad voluntariorum naturam: quippe cùm in rebus singulis, quæ hîc voluntate geruntur, actiones factáque versantur. Quid autem cui sit anteponendum, non est facilè exponere. Multæ enim sunt rerum singularum differẽtiæ ac dißimilitudines. Quòd si quis iucunda quæ sunt, violenta ac necessaria dixerit, quòd cùm extrà sint, vim adferant & cogant: eadem ratione violenta ei sunt futura omnia. Horum enim causa omnes omnia faciant. Et

Hic affert breviter duas difficultates quæ eveniunt in his quæ fiunt ob metũ maiorũ malorũ: quarũ vna est ex parte cognitionis alia est ex parte experientiæ

violentũ duplex est: vnũ contra naturã, et opponitur naturali: aliud est contra id quod sponte fit, et opponitur principio sponte agendi, quod proprie est in animalibus, et præsupponit cognitionẽ. primũ vero non præsupponit cognitionẽ.

ſanè qui vi coacti inuitique faciunt quippiam, iis illud affert moleſtiam: qui verò iucundis rebus incitati quippiam faciunt, iis voluptatem adfert quod agunt. Ridiculũ eſt igitur ea accuſare quæ externa ſunt, nõ ſeipſum potius, qui à rebus eiuſmodi facilè capiatur: réſque præclaras ſibi, fœdas & turpes attribuere voluptati. Hoc igitur iã quidẽ apparet, vi id fieri, cuius principium cum extra ſit, nihil id cui vis infertur, adiuuat. Quod autem fit per imprudentiam, eſt omne quidem non voluntarium: ſed tum demum inuito fit, cum moleſtum eſt, & cauſas adfert pœnitentiæ. Nam qui per imprudentiam fecit quidlibet, nec ſe id egiſſe moleſtè fert, non fecit ille quidem ſponte quod ignorauit: nec rurſus inuitus, cum minus ægrè ferat. Eorum igitur qui per imprudentiam aliquid faciunt, is quidem quem facti pœnitet, inuitus quem non pœnitet, quoniam alius diuerſusque ab illo eſt, appelletur ſanè non volens: quoniã enim ab altero differt, aptius eſt habere ſuũ nomen. Aliud etiam eſt per imprudentiam facere, aliud imprudentem. Non enim ebrioſus & iracundus videtur, quæ facit, per imprudentiam facere, ſed per illa quæ diximus, ebrietatem & iram: nec ſciens tamen agit, ſed imprudens. Ac ignorãt quidem improbi omnes quæ faciẽda ſunt, quæq; fugienda: iniuſtíque & omnino mali ex eo errore naſcuntur. Nec ſi quis quod vtile ſit ignoret, quod aget, dicatur ſtatim inuitus agere. Neque enim ignorantia, quæ conſilio ſuſcipitur, vt quid contra voluntatem factum dicatur, cauſa eſt, ſed improbitatis: nec rurſus rerum vniuerſarum ignoratio, quandoquidem ea culpatur: ſed rerum ſingularum, in quibus, & circa quas omnis verſatur actio. In his enim locus

concludit Philo: ſententiã iã probatã

2. pars. Hic declarat quid inuiti facimus per ignorantiã. Verũ cũ aliquid fieri non ſponte per ignorantiã duobus modis contingere poſſit, aut per ignorantiã agere inuitũ, aut non agere inuitũ, nec tamen ſponte

Hic affert differentiã quæ eſt inter ignorãter agere, et per ignorantiã agere: vt oſtẽdat ignorantẽ eſſe et non eſſe cauſã vt aliquid fiat ab inuito: et vult quod cũ duplex ſit ignorãtia, vna qua aliquis eſt ignorans, alia per quã agimus ignoranter, quã iſta differant inter ſe. et hoc oſtendit 2. rationibus vt in textu [illegible]

Hic oſtendit quod ignoratio ea qua aliquis dicitur eſſe ignorans, non eſt cauſa vt aliquis inuitus dicatur operari inuitus, ſed illa potius quæ fit in circumſtantiis rerũ ſingularum, cũ hoc vt ſequatur pœnitudo. Talis enĩ ignoratio videtur eſſe digna cauſa, vt aliquis dicatur agere inuitus, et non eſt cauſa vitii, ſed digna venia.

Omnis circumstantia aut respicit agens et causam actus, aut respicit ipsum actum: si agens et causam actus tunc aut est causa efficiens, aut finalis, aut materialis: si efficiens aut est principalis, id est quis et persona agentis: aut instrumentalis id est quo. si finalis, tunc est finis .i. gratia cuius: si materialis, tunc est circa quod: et sic habemus 4 circumstantias ex parte causae actus: sin vero circumstantiae respiciant ipsum actum tunc considerabitur, aut secundum substantiam et essentiam suam, id est quid aut secundum mensuram suam, id est in quo, scilicet vel loco vel tempore: aut secundum qualitatem, id est quomodo. et sic habemus tres alias.

Hic Philos: affert numerum circumstantiarum quas appelat singulas circa quas versatur omnis nostra actio, et primo enumerat ipsas circumstantias.

est & veniæ & misericordiæ: quoniam qui eorum aliquid ignorat, facit inuitus. Sed non alienum est quæ quótque sint exponere. Videndum igitur, quísnam, quídque agat [vel in quo agit, et hoc bifaria, scilicet in quo loco vel in quo tempore] *quisque, & qua in re versetur actio: interdum etiam quo quasi instrumento, cuiúsque rei causa, vt salutis: & quo tandem modo, vt remiße, an vehementer. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare poßit, modò ne sit insanus: sed nec eum qui agat, vt perspicuum est: nam qui se ignorabit ipsum? Quid autē agat, aliquis ignoret, vt cùm sibi aiunt excidisse, aut se nescisse occulta et arcana esse, vt AEschylus mysteria. Aut cùm vellet monstrare, emisisse telum, vt ille qui catapultā: putet etiam aliquis filium hostem esse, vt Merope: & hastam mucrone obtuso esse, quæ cuspidem habeat: & lapidem esse pumicem: & vt interficiat qui salutis causa ferit: & qui docere velit verberet, vt faciūt ij qui extremis manibus dimicant. Cùm igitur in his omnibus ignoratio versetur, in quibus actio: qui eorum aliquid ignorabit, fecisse videbitur inuitus, & maximè si eorum ignarus erit quæ principatum obtinent. Principatum autē tenent, finis, & in quibus cernitur actio. Et quanquam id quod proficiscitur ex illa ignoratione & imprudentia, inuitis nobis fieri dicatur, tamen debet esse præterea molesta actio, & pœnitentiæ plena.*

Hic ostendit qualium sit ignoratio qui non omnium circumstantiarum est ignoratio. et dicit quod omnia haec, scilicet collective, nemo ignorabit, modo sit sanae mentis. Nam personam agentis nemo ignorare potest, aliter seipsum ignoraret. quod non fit, nisi sit aliquis insanus. In aliis vero ignoratio fieri potest ut ostendit Philo:

5\. 3. pars. Hac in parte declarat spontaneum et id quod fit a nobis sponte, deinde excludit et posthabet errorem quorundam scilicet Cyrenaicorum, ut aiunt. Affert rationes ad refellendam eam sententiam, et ostendendum quod illa quae fiunt per iram aut cupiditatem fiunt sponte. probat autem sex rationibus.

Quoniam igitur nobis inuitis fiat, quod vi fit, & quod imprudentia: sponte fieri dicetur, id cuius in se principium continet is, qui scit res singulas, in quibus actio consistit. Profectò enim non rectè dicuntur ab inuitis fieri ea quæ vel ira fiunt, vel cupiditate. 1. ratio *Primùm enim nullū aliud animal, neque puer, sponte faciet.* 2. ratio *Deinde quæro, vtrum nihil eorū omnino quæ ira vel cupidita-*

te

te impulsi facimus, sponte ac voluntate nostra facimus? an verò honesta quæ sunt, volũtate: quæ turpia, inuiti? an non id ridiculum sit, cùm præsertim vna sit eorum causa? Absurdum verò sit fieri ab inuitis dicere ea, quæ appetere decet. Atqui decet, & irasci quibusdam in rebus, & nonnullarum duci cupiditate, vt bonæ valetudinis atque disciplinæ. Satis etiam constat, ea molestiam afferre omnia, quæ inuiti facimus: quæ verò cupiditate ducti agimus, oblectationem habent. Iam verò in quo tandem erit discrimen, vt non eadem ratione dicantur præter voluntatẽ ea in quibus ratione & animi iudicio, quàm ea in quibus per irã peccatur? Vtraque enim fugienda sunt: nec minus videntur esse hominis propriæ, quæ sine ratione sunt, perturbationes. suntque actiones hominis quæ vel ab ira, vel à cupiditate proficiscuntur. Atqui illas absurdum est in iis quæ nobis inuitis fiunt, ponere.

3. ratio 4. ratio 5. ratio 6. ratio

τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον.] Ego τὰ ἑκούσια interdum voluntaria, interdum spõte suscepta appello, quia vtroque modo video Latinos authores, imprimísque Ciceronem, loqui: τὰ ἀκούσια verò sapius ea quæ nobis inuitis fiunt verto, nonnunquam tamen præter voluntatem aut contra voluntatem facta appello. At non voluntatia pro illo ἀκούσια non probo: sed pro illo οὐκ ἑκούσια.

Quod si quis iucunda quæ sunt, violenta ac necessaria dixerit.] Ego codicem Argyropyli optimũ iudicaui. In quo, vt ex eius interpretatione apparet, neq; καλὰ, neque λυπηρὰ legitur, sed tantùm ἡδέα. vt sit εἰ δέ τις τὰ ἡδέα φαίη βίαια εἶναι. Hæc verò aduersus Platonem scribi videntur, qui nono de Leg. malos homines fieri inuitos, videtur asserere. Illud etiam admonendum est in Græcis exemplaribus legi statim post hæc verba ἀνάγκη γὰρ, vbi legendum est ἀναγκάζει.

Iam verò in quo tandem erit discrimen.] Totus hic locus alioqui valdè obscurus à me apertè explicatus est. Alij interpretes quàm rectè, doctorum esto iudiciũ.

CAP. II. De electione

Expositis iis quæ & sponte, & inuiti homines faciunt, sequitur vt de προαιρέσ. *(electione) id est, consilio agendi, & facta animi iudicio agendi susceptione dicendum esse videatur. Nam & virtuti coniuncta est maximè, & mores quales*

sive consilio agendi — Hoc in capite tractat de electione quae est principium externarum [illegible] docet igitur primis ad moralem philo: pertinere considerationem de consilio agendi, deinde ostendit quidnam est consilium, demum quid ipsa est definiendo eam.

Hic Philo ostendit quid nam sit electio, sive consiliu[m]. Dubitatur, quia non videtur veru[m] id quod ... animalibus brutis. quod in his non fit consiliu[m]. nam videtur eligere: et in pascuis prosequi ea quae ... fugere opposita quae nocent. Dicendu[m] quod consiliu[m] potest considerari 2. modis aut proprie aut improprie. propriu[m] erit duaru[m] reru[m] propositaru[m] alterius acceptio, cu[m] consultatione. Impropriu[m] est acceptio alterius cu[m] appetitione. primu[m] co[m]petit tantu[m] habentibus ratione[m]. Secundu[m] vero irrationalibus, quae habent sensu[m] et appetitu[m] sensitivu[m]. Philo: loquitur de consilio vero, et quae proprie dicitur consiliu[m]. / scilicet externa

sint magis, quàm ipsæ actiones, ipsa iudicare videtur. Consilium igitur est illud quidem voluntarium, sed tamen non idem quod voluntarium, ídque adeò quod sponte fit, patet latius. Eius enim quod sponte fit, & pueri sunt & beluæ participes: consilij non sunt. Nec mihi quidē rectè videntur dicere ij, qui agendi consiliū vel cupiditatem aiūt esse, vel iram, vel voluntatem, vel quandam opinionem. Non enim commune eorum etiam est agendi cōsilium, quæ sunt expertia rationis: cupiditas & ira sunt. & impotētes cupiditate, non agendi consilio ducuntur ad agēdum: contráque cōtinentes consilio, non cupiditate ac libidine. Præterea consilio aduersatur cupiditas, cupiditati cupiditas non repugnat. Cupiditas etiam rei iucundæ est, & omnis cum dolore coniuncta: consilium nec rei iucundæ est, nec cum molestia. Multò etiam minus idem est quod ira, quoniam minimè videntur quæ per iram fiunt, consultò fieri. Nec voluntas quidē, etiam si ad eam proximè accedere videatur. Consilium enim & propositum non est eorum quæ fieri nequeunt: etsi quis ea se sibi proponere ad agendum & consilio suscipere atque instituere dicat, insanus esse videatur. At voluntas eorum etiam est, quæ fieri non possunt, vt immortalitatis. Et voluntas in iis etiam cernitur, quæ non statuat agere qui illa vult: vt aliquis vult histrionem quendam athletámque vincere. At nemo hæc talia sibi proponere, eáque se animi iudicio suscipere dicitur, sed ea omnia, quæ à se putat posse administrari, quæque ipse agēda suscipit. Iam verò finem potius spectat voluntas: consilium & prima susceptio ea quæ ad finem pertinent. Vt valere volumus, et cōsilio adhibito suscipimus ea quibus va-

Margin notes:

Probat hic consiliu[m] agendi non esse cupiditate[m] 4. rationibus — 1. 2. 3. 4.

Consiliu[m] non esse ira[m], hic probat

neq[ue] esse voluntate[m], ostendit 3. rationib[us] — 2. 3.

letudinē adipiſcamur. Et beati eſſe omnes volumus, idq́ue ita dicimus: at ſi illud nos conſilio ſuſcipere & ſtatuere, ſi hoc nobis conſilium eſſe dicamus, ineptè loquamur. Omnino enim in rebus iis verſatur agēdi conſilium, quæ ſunt in noſtra poteſtate. Nec opinio igitur eſſe poßit, quoniam in rebus omnibus cernitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non poſſunt, quàm iis quæ in nobis ſitæ ſunt. Præterea falſo ac vero diuiditur opinio, nō malo & bono: in quibus agendi cōſilium potius cernitur. Non igitur idē eſt quod opinio omnino, nec id fortè quiſquā aſſerit. Nec verò idē eſt quod quædā opinio. Ex bonorū enim vel malorū propoſito ac ſuſceptione tales, hoc eſt boni, vel mali dicimur, ex opinione nō dicimur. Et cōſilium capimus vel aſſequēdi quip- 2.
piam vel declinandi, & ſi qua ſunt eius generis. At quid quicque ſit, quámque ad rem cōducat, opinamur: aſſequendum autem aliquid, aut vitandum, non admodum opina- 3.
mur. Præterea conſilium laudatur, quòd ſit eius quod potius agere oporteat, vel quòd rectè ſtatutum ſit: at opinio, quòd ſit verè iudicatum. Atque ea deligimus ac ſuſcipi- 4.
mus, quæ ſcimus optima: ea opinamur, quæ non certò ſcimus. Nec iidem videntur ſuſcipere & opinari quæ ſunt 5.
optima: ſed nōnulli ſunt qui optimè ſentiant: per malitiam tamen & improbitatem, quæ mala ſunt, ſequuntur. Nec verò, quòd antecedat opinio agēdi conſilium, aut conſequatur, quicquam intereſt: non enim id agimus, ſed vtrum ſit idem quod aliqua opinio. Quid igitur: aut quale eſt agendi conſilium, quandoquidem in nullo eſt ſuperiorum? ac illud quidem apparet ex genere voluntariorum eſſe, nec tamen quicquid voluntarium eſt, id omne etiam deligendum

Hic oſtendit conſiliū non eſſe opinionē, et primo oſtendit quod non eſt omino idem quod opinio: deinde quod nullo modo eſt opinio

Superius probavit philo: qđ conſiliū non eſt omino idem quod opinio, et tamē hoc non excluderet qđ aliqua vel aliqua ex parte non poſſet eſſe idem: ideo nunc oſtendit quod nec etiā aliqua ex parte eſt idē cū opinione. et hoc pluribus rationibus

Hic oſtendit quid ſit conſiliū, non tamē perfecte sed in ſequenti cap. definiet eā perfecte.

& consilio suscipiendum, sed cùm antegressa est delibera tio. Nam cum ratione & mentis iudicio cõiunctum omn agendi cõsilium est, id quod etiam nomen significat προαιρετὸν *quasi* πρὸ ἑτέρων αἱρετόν.

In tertio cap: docet Philo: de deliberatione ex quo etiã patebit definitio consilij age: di in quo cadit deliberatio: est enim consilium quasi quidam finis, et effectus deliberationis. Diuiditur in 3. partes. In prima declarat quid sit illud quod cadit sub deliberatione, affert per modum dubitationis ea, in quibus est deliberatio, et de quibus; et soluit in genere, dicendũ quod non de omnibus est deliberatio, sed his tantũ de quibus homo sanæ mentis delibera

Cupiditas etiam rei iucundæ est, & omnis cum dolore coniuncta.] Petri Victorij re stitutionem huius loci, & probaui, & secutus sum. mũens ipsa excalijs [illegible]

Et si quis ea se sibi proponere ad agendum, &c.] Verbum προαιρεῖσθαι, multis modi à me latinè redditur, interdum animũ inducere, interdũ statuere, interdũ con silium capere, interdum illis verbis quibus hoc loco. Idque eo libentiùs facio quòd non videtur aptè vnum latinum pro vno græco semper retineri posse.

3. De consultatione. CAP. III.

Sed illud hoc loco quærendum est, vtrum in delibera tionem cadant omnia: an de quibusdam nulla sit delibera tio. Cui quæstioni sanè respondendum est, cadere in delibe rationem, non ea de quibus stultus aliquis vel insanus de liberet, sed de quibus solent ij qui sana mente sint. Sed de rebus æternis nemo consultat, vt de mundo, & de eo, quòd diameter cum latere non est comparabilis: nec de iis quidẽ, quæ sunt ipsa quidem in motu, sed semper eodem modo eue niũt, siue necessitate, siue natura, aut alia aliqua causa, cu iusmodi sunt solis conuersiones & ortus. Eodem modo de iis iudicandũ est, quæ aliàs aliter eueniunt, in quo sunt ge nere siccitates & imbres. Nec verò ea in deliberationem cadunt, quæ casibus fortunæ subiecta sunt, qualis est the sauri inuentio. At ne res quidem omnes, quæ naturam at t ingunt humanam, cadunt in deliberationẽ. Neque enim quemadmodũ optimè Rempub. Scythæ administrare pos sint, Lacedæmonij deliberãt: nihil enim eorum per nos fieri potest. At de iis deliberamus, quæ vt gerantur, sunt in no stra potestate, quoniam illa sola reliqua sunt. Nam præter istas causas, naturam, necessitatem, fortunam, nulla est alia

supra ostendit Philoso: quæ nos non deliberamus. hic ostendit quæ a nobis sunt deliberata.

causa præter mentem & alios affectus, quibus ad agẽdum homines impelluntur. Singuli autem homines de his deliberant, quæ ipsi efficere poßint. Nec verò de scientiis iis quæ certæ subtilésque sunt, & seipsæ contentæ, deliberatio est, vt de literis quonam modo scribendæ sint, non est contentio. Sed quæ à nobis effici possunt, non autem semper eodem modo, ea demum cadunt in deliberationem: vt ea quæ medicina, quærendæ pecuniæ facultas, & gubernatoris ars tractãt potius, quàm quæ gymnasticæ, quo minus certæ & exquisitæ sunt. Similis est ratio cæterarum. Sæpius etiam in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus, quàm quæ à scientiis proficiscuntur: propterea quòd magis ea veniunt nobis in dubium. Consilij autem capiendi deliberatio partim in iis rebus cernitur, quæ plerunque eueniunt, cùm incertum sit, quam in partem inclinare ac euenire debeant: partim in iis quæ vtrinque incertæ sunt. Ad res autem magnas eligendas, alios homines in consilium adhibemus, nobis ipsi diffisi, quasi minus ad statuendum simus idonei. Deliberamus autem, non de finibus, sed de iis quæ ad fines pertinent. Neque enim aut medicus an sanabit, consultat: aut orator, an persuadebit: vel ciuilis officij peritus, an legibus bene institutam ciuitatem faciet: vel alij artifices de fine deliberãt: sed omnes proposito sibi fine aliquo, quemadmodum, & quibus rebus eum assequantur, inquirunt. Quòd si compluribus ad eum rationibus perueniri posse constet, tũ quàm facillimè & optimè poßit, inuestigãt. Sin vna via perfici queat, quemadmodum per hanc assequantur, considerant: ad illámque rursus, per quam perueniunt, ídque eo vsque persequuntur, dum ad primam causam ventum sit,

Hic declarat de quibus humanis est consultatio, considerando res vt sunt sub artibus certis et scientijs, et facultatibus, aut non certis, et affert 3. sententias. Prima est quod de his non est deliberatio quæ sunt determinata et certa,

2. quod non æque de omnibus quæ a nobis fieri possunt, est deliberatio.

3. quod magis deliberamus de ijs quæ cadunt sub artibus, quã de ijs quæ cadunt sub scientijs. et ratio est, quia ea quæ cadunt sub artibus, sunt minus certa, et de magis dubijs magis consultamus.

2. pars. In quo philo: ostendit modũ et effectũ siue terminũ deliberationis. Et primo modũ et ordinẽ procedendi in delib[illegible] ratione. deinde effectũ eius. i. le. postreo tertiũ ipsius

1. Non ōnis perquisitio est consultatio: sed contra ōnis deliberatio est perquisitio. Nā inquisitio est tanq

quæ in inueniendo postrema est. Nam qui deliberat de re aliqua, is inquirere ac retexere eodem modo solet, quo Geometræ in suis demonstrationibus conficiendis. Illud autem apparet, non omnem inquisitionem esse deliberationem, cuiusmodi sunt mathematicorum inquisitiones: deliberationem verò omnem esse peruestigationem & inquisitionem.

Hic ostendit effectū deliberationis: quæ est executio

Etiam illud apparet, quod in analysi postremum est, id primum esse in rei ortu. Quòd si tale aliquid inciderit, quod fieri nequeat, veluti si pecuniis sit opus, nec poßint alicunde suppetere, tum rem aggredi desinunt: sin autem fieri posse constiterit, tum omnes neruos intendunt, vt efficiant. Atqui ea fieri possunt, quæ à nobis possunt effici. Nam quæ amicorū opera fiunt, per nos fiunt quodammodo: quia principium in nobis situm est. Quæruntur autem aliàs instrumenta, aliàs vsus eorum, itémque in reliquis: interdum qua tādem re, aut quibus, aliquādo qua ratione res effici queat.

Hic declarat Phil: quasi concludendo quod in omni deliberatione est quidā terminus: et hic ostendit ex parte hominis agentis quia intendit in his quæ ab eo fieri possunt

Atque homo videtur, quemadmodum dixi, principium esse actionum: deliberatio autem in iis versari, quæ ab eo agi possunt. At actiones aliorum causa sunt, alióque referūtur. Nunquam igitur cadet in deliberationē finis, sed ea duntaxat quæ ad fines pertinent, atque conducunt: nec res singulæ quidem, vt sit ne hoc panis, & vtrum, vt oportet, pistus aut factus sit, nécne: quoniam hæc cadunt sub sensum omnia: de quibus si semper deliberandum esset, res ad exitum perduci non posset.

3. pars.
In qua comparat deliberationē cū consilio agendi, declarando vtrunque

Quod autem in deliberationem cadit, & quod cōsilio suscipitur, eadem sunt: nisi quòd iam statutum ac definitum est, id quod consilio suscipitur. Quod enim consultando statutum iudicatúmque est, id demum consilio suscipi dicitur. Tum enim quisque desinit, quem-

admodum quicque gerat exquirere, cùm principium ad se retulerit, atque adeò ad eam sui partem, quæ tenet principatum: hæc enim pars est, quæ consilium capit. Quod ex veteribus etiam rebus publicis, quas Homerus imitatus est, potest perspici. Quæ enim reges statuissent, populo renuntiabant. Quoniam autem id προαιρετὸν, *id est, consilio susceptum est, quod per deliberationem expetendum esse constitutum est, in iis quæ in nostra sunt potestate: profectò* προαίρεσις, *id est, agendi consilium sit necesse est: appetitio eorum quæ in nostra sunt potestate, cùm antegressa est deliberatio. Iudicio enim ad deliberationem, quæ antecessit, adhibito, tum sequi consilium cupimus: atque agendi quidem consilium quid sit, quibúsque in rebus versetur, & quod eorum sit, quæ ad fines spectant, expressa velut primis lineis forma dictum est.*

Ex dictis confudit definitione consilii scilicet quod consilium est appetitio earum rerum quae a nobis fieri possunt ex deliberatione proveniens.

καὶ πᾶν τὸ δι' ἀνθρώπου.] Totum hunc locum ex mea interpretatione facilè est intelligere, qui alioqui ob ἀτλικισμὸν valde obscurus est.

In 4 cap. docet de voluntate quae est actus internus, a quo procedunt operationes externae, et dicitur non solum potentia volitiva voluntas: sed etiam operatio. Dividitur hoc cap. in 3 partes. In prima ostendit quod voluntas est finis, non eorum quae sunt ad finem. Nam ea quae ad finem volumus non primo et per se, sed propter finem.

CAP. IIII. De voluntate et voluntate affectabili.

In hoc cap. tractat de eo pront dicit actum, et operationem ipsius potentiae voluntatis, ostendendo circa ea quae est actus talis, et declarando id quod est affectus voluntati i. obiectum voluntatis.

Voluntatem autem finis ipsius esse diximus: sed aliis eius esse quod verè bonum sit: aliis eius quod bonū videatur. Atqui consequens est, vt qui quod sub voluntatem cadit, verè bonum esse dicant, etiam fateantur non cadere sub voluntatem id, quod is velit, qui minus rectè eligit. Si enim voluntate appetatur, bonum etiam sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem aiunt, quod sub voluntatem cadit, esse id quod bonum videatur, eos necesse est fateri nihil esse voluntati subiectum naturâ, sed id demum quod cuique visum sit. Atqui aliud alij, & si ita res ferat, etiā contraria videntur. Quæ si minus probantur, hoc

2 pars. In qua affert duas opiniones diversas de obiecto voluntatis. Prima est quod id tantum quod est per se bonum, sit obiectum voluntatis. Secunda est, quod id tantum quod est apparens bonum, sit obiectum volūtatis. Primam hic reprobat.

Secunda hic.

3. pars. In qua affert suam sententiam, ex qua ponere possumus duas conclusiones probandas. Prima id quod est per se bonum est simpliciter volibile vel obiectum volūtatis. Secunda id quod est apparens bonum, est non simpliciter, sed aliqua ex parte, et respectu aliquorum volibile vel obiectum voluntatis.

Notandum quod Philo: loquitur hic de voluntate non vt potentia animae est: sed vt operatio eius potentiae et voluntatis: et similiter fecit de consilio et deliberatione vt actus interni sunt, et non vt potentiae. Voluntas capitur bifariam primo vt est communissima et aequalis intellectui in latitudine sua, et sic potest etiam velle impossibilia. Alio modo est regulata a ratione, et sic non est impossibilium. Nam ratio recta non dictat nisi ea quae fieri possunt.

certè confitendum eſt, ſimpliciter ac reuera id quod bonum ſit, ſub voluntatem cadere: quod verò ad hos vel illos attinet, quod cuique videatur. Ac viro quidem bono id bonũ, quod verè bonum eſt: improbo quod occurrit, videtur. Vt corporibus probè affectis, ſalubria ſunt ea quæ reuera ſunt eiuſmodi: quæ autem in morbis ſunt, alia: itémque & amara, & dulcia, & calida, & grauia, & cætera omnia. Nam & verè de omnibus vir bonus iudicat, & rectè quid in re quaque veri ſit, perſpicit. Propria eſt enim ſua cuiuſque habitus & honeſtas, & voluptas, excellítque vir bonus plurimum in perſpiciẽdo, quid in quaque re veri ſit, quaſi rerum omnium mẽſura & norma. At verò multitudo à voluptate decipitur. Nam cùm bona non ſit, tamen eſſe videtur. Itaque plerique voluptatem ſequuntur, vt bonum: dolorem fugiunt, vt malum.

In hoc cap: accõmodat ista principia ad virtutes et vitia, ostendendo tã vitia quã virtutes esse in nostra potestate et redarguit opinionẽ quorundã. Diuiditur in 4 partes. In prima probat quod virtutes et vitia sunt in nostra potestate

De ijsquæ in nostra potestate sunt.

CAP. V.

Quoniam autem quod ſub voluntatem cadit, finis eſt: quæ verò in deliberationem cadunt, & quæ conſilio adhibito ſuſcipiuntur, ea in iis cernuntur quæ ad finem ferunt: efficitur, vt actiones quæ in illis verſantur, omnes conſilio ſuſcipiantur, omnéſque ſint voluntariæ. Atqui in illis ipſis verſantur virtutis actiones. Virtus igitur ipſa, itémque vitium in noſtra ſunt poteſtate. Quas enim res in nobis ſitum eſt vt agamus, eas etiam in nobis ſitum eſt, vt ne agamus: quáſque res in nobis ſitum eſt, vt non agamus, eaſdem vt agamus, in noſtra eſt poteſtate. Ita ſi in nobis eſt agere quippiam, cùm id honeſtum ſit, & non agere erit in nobis, cùm id turpe ſit. Et ſi in nobis ſitum eſt, non agere quippiã, cùm id non agere ſit honeſtum, erit quoque in nobis ſitum

id agere, cùm turpe sit. Quod si in nobis situm est, vt honesta quæ sunt, & turpia faciamus, eodémque modo vt ne agamus: hoc autem est bonos & malos esse: certè probi, improbíve simus, est in nobis. At verò dicere Sponte improbus, aut fœlix inuitus nemo fit: illud, falsum: hoc, verũ videtur. Nam & nemo est beatus inuitus, & improbitas spontanea est. Alioqui ea quæ à nobis nunc dicta sunt, in controuersiam vocare oportebit: negandúsque homo erit, author esse & procreator actionum, quasi liberorum. Quæ si perspicua sunt, neque ea possumus ad alia referre principia, nisi ad ea quæ in nobis sita sunt: hoc certè confitendum est: quarum rerum in nobis sita sunt principia, eas in nostra esse potestate, nostræque esse voluntatis. Testes huius rei sunt, & priuatim singuli, & publicè legislatores, qui sumunt supplicium de iis omnibus qui flagitia admittunt, nec vi, nec per ignorationem, cuius ipsi sibi auctores non sint: honores autem decernunt iis qui præclara facinora faciunt, vt illos deterreant, hos adhortentur. Atqui nemo quenquam ad ea gerenda hortatur, quæ nec sunt in nostra potestate, nec sunt nostræ voluntatis: vt nihil attinet inducere aliquem, vt ne caleat, vel doleat, vel esuriat, aut aliud quiduis eiusdem generis patiatur, quia nihilominus ea perferet. Etenim ignorationis causa in eo vindicatur, qui sua culpa nescierit: vt in vinolentos duplex pœna constituta est: propterea quòd principium in eis situm sit. Est enim in eis situm, vt ne vino obruantur: quod quidẽ causa est ignorationis. Quinetiam eos puniunt qui aliquid ignorant eorum quæ legibus continentur, quæ ipsa & cognosci debent, nec sunt difficilia: itémque in cæteris, si qui negli-

2. pars. In qua ponit opinionẽ quorundã dicentiũ virtutes esse in nostra potestate: vitia vero minime, et eã refellit.

gentia impediti aliquid videntur ignorare, quod in eis situm erat, vt ne ignorarent: quãdoquidem in eorũ erat potestate, vt darent operam. 3. pars. *Sed aliqui fortè iam tales sunt, vt nullam dent in eo operam: verum ipsi sibi auctores sunt, vt tales fierent, dum mollius viuunt, & dissolutius: itémque vt iniusti & intemperantes essent: illi, dum fraude & dolo agunt: hi, dum degunt vitam in compotationibus, aliísque generis eiusdem. Nam quæ in quaque re opera ponitur, tales homines efficit. Quòd ex iis facile perspici potest, qui ad quoduis certamen, vel officium & actionem se comparant: semper enim & absque intermissione id agunt. Hoc ergo ignorare, ex collocata in re quaque opera, gigni habitus, hominis est ab omni sensu procul abhorrentis.* 2. *Hoc etiam alienum absurdúmque sit, eum qui iniustè agere soleat, nolle iniustum effici, & qui intemperatè viuat, intemperantem. Atqui si quis non imprudens gerit ea, ex quibus iniustus necessariò fiet, profectò sponte sua efficitur iniustus. Nec tamen si velit quidem, cohibere se possit, vt iniustus esse desinat, fiátque iustus: quoniã ne ægrotus quidem, bene valere potest cùm velit, etiam si ita acciderit, vt sponte ac voluntate sua ægrotaret: quia & intẽperanter viueret, nec medicis crederet. Ac tum illi quidem licebat morbum declinare: at posteaquã se præcipitauerit,* 2. *& proiecerit in morbum, iam non licet. Vt is qui lapidem iaculatus est, non potest iam reuocare, nec sustinere iactũ, quãquam esset antea in eius potestate, ne iacularetur, cùm in ipso situm esset principium: sic iniustis ac intemperantibus initio ab his vitiis declinare licuit: ideóque tales sua sponte existunt. at posteaquam eiusmodi extiterunt, iam*

In qua primũ affert vnũ fundamentũ opinionis eorũ, qui dicebant virtutes esse in nostra potestate, non autẽ vitia et id refellit: deinde affert aliud fũdamentũ, et etiã euertit illud.

Affert hic conclusionẽ contra idẽ fundamentũ, scilicet quod antea quã habitus vitiosi acquirantur, erat situm in nobis ea fugere, et euitare. postea vero quã facti et inveterati sunt, non est pene in nobis eos abijcere.

non licet. Nec verò animi ſolùm. ſed in nonnullis corporis 3.
etiam vitiā ſunt voluntaria: quæ etiam in reprehenſionem
incurrunt. Nam quæ à natura tributæ ſunt deformitates,
eas nemo vituperat: at quæ nimio otio & negligentia ſu-
ſcipiuntur, omnes dantur vitio. Eadē eſt infirmitatis ratio,
& debilitationis membrorū. Nemo enim cæcitatē ei qui à
natura priuatus eſt oculis, aut morbo, aut vulnere, vt pro-
brū obiicit, ſed miſericordia potius cōmouetur: cui autē ex
vinolentia aut alia intemperātia hoc euenerit, is culpatur
ab omnibus. Quæ ergo vitia corporis in noſtra ſunt pote-
ſtate, culpantur: quæ non ſunt, non item. Quod ſi ita eſt, in
cæteris etiā omnibus quæ crimini dātur vitia, ea in noſtra
ſint poteſtate, neceſſe eſt. Quòd ſi quis dixerit, omnes expe-
tere ea, quæ bona eſſe videāntur: ſed illam viſionem non in
eorum eſſe poteſtate: ſed qualis quiſque ſit, ei talem finem
videri: huic reſpondeo, ſi ſibi quiſque gignendi habitus cau- 1.
ſa eſt quodammodo, profectò & viſionis hoc eſt, cur ei ſic
videatur eundem ſibi cauſam eſſe. Sin nemo ſibi cauſa 2.
eſt, praua quæ ſunt & flagitioſa agendi, ſed ignarus finis
ea agit, exiſtimans ita ſe ſummum bonum aſſecuturum:
finíſque appetitio non eſt illa quidem planè noſtri conſilij,
ſed ita facti omnes inſtitutíque eſſe debent à natura, vt
quaſi aſpectum quendam habeant, quo verè iudicabunt,
atque id quod verè bonum eſt, ſequentur. Atque is demum
bene natus & bene animo conſtitutus, cui hoc præclarum
munus à natura eſt datum (eſt enim hoc & maximum
& præſtantiſsimum, quódque nemo nec accipere ab a-
lio poſsit, nec diſcere: ſed qualecunque à natura cuique tri-
buitur, tale obtinebit. Cuius ſi ſumma & excellens quæ-

Affert aliud fundamentū eiuſdē erroris qd ſumitur a potentia cognoſcendi. Ad euertendū illud fundamentū affert philo. 2 concluſiones.

dam à natura concessa sit facultas, ea demum perfecta verâque sit indoles necesse est.) Si hæc, inquam, vera sunt, cur virtus potius, quàm vitium volũtatis erit? cùm præsertim vtrisque & bonis & malis finis eodem modõ, vel natura, vel quomodocunque videatur atque obiiciatur: cætera verò eò omnia referant, itáque agant quomodocunque. Siue igitur finis non naturâ qualiscunque cuique videtur, sed aliquid etiam est in ipso: siue finis naturalis est, ob eámque causam virtus voluntaria, quod vir bonus voluntate ac sponte reliqua gerat: profectò vitium nihilominus futurum est voluntarium. Improbis enim eadem ratione inest, & in actionibus & in fine, facultas per seipsum, & authore se agendi. Quòd si ex eo virtutes voluntatis sunt, vt dicitur, quòd causas adiuuamus habituum, quódque quales sumus, talem etiam finem ponimus: profectò vitia quoque nostra
4. pars. *voluntate necesse est suscipi. Eadem enim ratio est. Ac ea quidem quæ communia erant virtutum omnium, explicauimus. Nam & quod earum esset genus: adumbrauimus. nempe mediocritates eas esse & habitus: tum à quibus gignantur, easdémque eorum à quibus nascantur esse effectrices, ídque per se: eas etiam in nostra esse potestate tradidimus, iudicióque nostro ac voluntate suscipi, atque ita,*
2. *vt recta ratio præscripserit. Nec verò sunt actiones volũtariæ & habitus eodem modõ. Nam à principio ad finem in nobis sitæ sunt actiones, si modò rerum singularum sit in nobis cognitio: habituum verò solùm ab initio. Rerum verò singularum minus est nota accessio, vt in ægrotationibus contingit. Sed quoniam sic secúsue iis vtamur, in no-*
3. *bis erat, idcirco dicuntur esse voluntatis. De singulis autem*

In qua breviter repetit ea quae de virtutibus et operationibus dicta sunt, deinde declarat quod non aequo modo actus et habitus subijciuntur principio sponte agendi, demum facit transitionẽ ad sequentia.

nunc velut ab initio quæ ſint, quibúſue in rebus, & quemadmodum verſentur, diſſeremus. Nam vna eadémque opera, quo ſint, facilè intelligetur.

Virtus igitur ipſa.] Ἐφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετή. Sic legendum eſt, non vt alij legunt δὲ, vt ſit concluſio ex ſuperioribus ducta.

Sponte improbus aut fœlix.] Ex Iambico ſenario Græco nos fecimus latinum ſenarium.

εὐφυΐα.] Ea eſt quæ latinè appellatur bona indoles quemadmodum reddidimus, vt εὐφυὴς ſit is qui bona eſt indole.

Ἀλλά τι καὶ παρ' αὐτὸ ἐστίν.] Cum Argyropylo legendum eſt παρ' αὐτῷ.

CAP. VI.

Ac primùm de fortitudine, quam modum confidentiæ ac formidini adhibere, antea diximus: planum enim id factum eſt. Timemus autem ea ſcilicet omnia quæ pertimeſcenda ac formidanda ſunt: quæ eadem (vt ſemel dicam) mala ſunt. Itaque metum definiunt, mali expectationem. Ea igitur metuimus omnia quæ mala ſunt, vt dedecus, vt paupertatem, vt morbum, amicorum penuriā, mortem: ſed tamen non in his omnibus fortis cernitur. Sunt enim quædam pertimeſcenda, ídque præclarum eſt, quæ eadem turpe ſit non timere, vt dedecus. Nā qui id metuet, is probus & pudens: qui non extimeſcat: impudens iudicandus eſt. Quanquam is à nonnullis fortis nominatur, per metaphoram, quoniam ſimile quiddam cum forti habeat: eſt enim etiā fortis interritus quidā. Nec fortaſſe paupertas eſt pertimeſcēda: nec morbus, nec omnino quicquam in quo nulla ſit culpa noſtra, & quæ præſtare non poſſimus. Nec ſi quis in his ſe interritum præſtiterit, is continuò fortis habendus eſt. Quanquam eum etiam ſimilitudine quadam fortem dicimus. Sunt enim qui in periculis bellicis ignaui ſunt ac timidi: iidem liberales, & ad iacturam pecuniarum faciendam paratiſſimi. Nec ſi quis contumeliam liberis & vxo-

ri timeat, vel inuidiam, aut si quid est eiusdẽ generis, ignauus ac timidus putandus est: nec fortis is, qui fidenti sit animo tum, cùm flagris cæsum iri se videat. Quibus ergo in rebus metuendis fortis cernitur? an in maximis? neque enim viro forti quisquam maiore æquioréque animo terribilia perferre potest. Omnium autem rerum nihil morte terribilius, nihil acerbius: vt quæ omnium rerum sit extremum, & vltrà iam nullo in malo aut bono videantur esse mortui. Nec verò in omni genere mortis vir fortis cernitur, vt si cui in mari sit mors oppetenda, vel morbo. Quo ergo in genere? an non in pulcherrimo? qualis est ea quæ in bello euenit: quippe quæ in maximo pulcherrimóque periculo oppetatur. Hoc indicant honores, qui & in rebuspublicis & apud reges decerni solent. Quocirca propriè ac verè fortis videtur is, qui morte honesta proposita, iisque omnibus quæ mortem adferunt, cùm appropinquant, & proximè impendent, metu vacat: cuiusmodi sunt maximè quæ in bello versantur. Attamen & in mari, & in morbis vir fortis vacuus est ille quidem à metu, sed non more nautarum. Fortes enim & de salute sua desperant, & genus hoc mortis acerbè ferunt: illos bona spe sustineri, confidentíque animo esse docuit vsus & experiẽtia. Sunt etiam forti magnóque animo, cùm aut viribus locus est, aut pulchrum exire de vita: quorum neutrum in his generibus interitus contingit.

3. pars. In qua philo: postquam superius declarauit in genere, quod fortitudo versatur circa terribilia, et exipit nonnulla quae non videbantur proprie obiecta esse fortitudinis: nunc in specie et determinate affert.

CAP. VII.

Diuiditur hoc cap: in 2 partes. In prima parte philo: distinguit terribilia. 1. De terribilium diversitate et fortitudinis extremis.

Nec verò eadem sunt formidolosa omnibus, éstque aliquid quod supra hominis vires esse dicitur, quod omnes profectò qui sana sint mente, pertimescent. Quæ autem

humanas vires non excedunt, ea magnitudine differunt: aliáque grauiora sunt, alia leuiora : similitérque ea omnia quæ præbent animis nostris fiduciam. Vir autem fortis terrore vacat, quantum hominis natura patitur: illa igitur vt decet, pertimescet : vtque ratio postulabit, perferet : idque honestatis causa, quoniam is est virtuti propositus finis. Fieri autem potest, vt hæc quis & nimium & parum metuat: præterea vt quæ nō sunt pertimescēda, perinde quasi talia sint reformidet. Hinc peccata nascuntur : aliud, quòd timeatur id quod timendum non est: aliud, quòd non timeatur, quemadmodum timendum est: aliud, quòd non metuatur aliquid tum, cùm metui debet : & si qua sunt generis eiusdem. Eadémque est ratio in iis omnibus quæ animum nobis fiduciámque præbent. Qui ergo quæ, cuiusque rei causa, & quemadmodum decet, perfert, extimescítque omnia, quíque eodem modo est in confidendo affectus, is fortis habendus est : pro rerum enim dignitate, & quando rectum est, & vt ratio præcipit, vir fortis & patitur & agit omnia. Omnis autem actionis & officij finis est id, quod cum ipso animi habitu cōiunctum est. At forti viro fortitudo honesta videtur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi : Etenim fine res quæque definitur. Honestatis verò causa magno fortíque animo vir fert, facítque ea quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis verò qui modum transeunt, qui vacuitate quadam metus exuperat, vacat nomine. Esse autem multos qui nomine vacarent, suprà diximus. Quòd si nomen fingere placet, appelletur sanè insanus vel stolidus, si modò nihil metuat, neque motū terræ, neque maris tempestates, quales aiunt esse Celtas.

2. Pars. In qua ostendit operationes vitiorum, quae sunt opposita fortitudini, id est excessus atque defectus.

Qui autem nimis confidit iis in rebus, quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Qui etiam arrogans videtur eſſe, ſibíque fortitudinem vendicare. Itaque quo ille animo in rebus formidoloſis eſt, eodē hic cupit videri: quocirca quibuſcunque rebus poteſt, eum imitatur. Ita fit, vt plerique eorum ita audaces ſint, vt etiam ignaui ſimul ſint, θρασυδειλοὺς vno verbo Græci vocant. Cùm enim in his audaciam præ ſe ferant, tamen nunquam res formidoloſas ſubeunt. At qui metuendo modum egreditur, is ignauus timidúſque appellatur. Nam & quæ metuenda non ſunt, & vt non oportet, metuit: quæque ſunt eiuſdem generis omnia, eum conſequuntur. Deficit etiam in confidendo: ſed tamen modum tranſire & exuperare, in iis omnino quæ dolorem afferunt, potius videtur. Deſperabundus ergo eſt timidus omnis, quoniam omnia pertimeſcit: at fortis contrà: confidere enim eius eſt qui ſpe ſuſtentatur. Ac in iis quidem rebus omnibus timidus, audax & fortis, illi quidem verſantur, ſed non eodē modo affecti ſunt: illi enim modum trāſeunt, & ab eo deficiunt: at hic modum in iis tenet, atque in iis ita ſe gerit, vt oportet. Atque audaces quidem præcipites ac temerarij ſunt, & antè cupiunt adire pericula, quàm inſtant: cùm adſunt, ea defugiunt. At fortes in ipſis rebus acres ſunt & vehementes, antè verò quieti ac remiſſi. Quapropter, vt dixi, fortitudo mediocritas eſt earum rerum quæ hominibus vel fiduciam præbent, vel terrorem afferunt, quibus in rebus oſtendimus: quæ eadem ſequitur ac tolerat, quia honeſtum eſt ea & ſequi & perpeti: aut certè quia turpe eſt contrarium. Mortem autē ſibiipſi conſciſcere, fugientem vel paupertatem, vel amorem, vel moleſtiam

leſtiam, fortis viri non eſt, ſed potius timidi. Nam quæ laborem ſolicitudinémque deſiderant, ea fugere mollis animi eſt atque effœminati. Neque verò mori ſuſtinent, quòd id ſit honeſtum, ſed quo malum fugiant. Ac fortitudo quidem tale quippiam eſt.

γίνεται δὲ τῶν ἁμαρτιῶν ἡ μὲν ὅτι οὐ δεῖ.] Ita legitur in multis codicibus: ſed mendoſè. Legendum enim eſt ὅτι οὗ οὐ δεῖ

CAP. VIII.

Quod quinque modis fortitudinis non veræ sed similis fortitudinem

Eius autem alia quinque genera traduntur. Primum genus eſt eius quæ ciuilis dicitur, cùm ad illam proximè accedere videatur. Excitantur enim ad ſubeunda pericula ciues & pœnis, & probris, & honoribus, qui decreti ſunt legibus: ob eámque cauſam apud eos fortiſſimi exiſtunt maximè, apud quos ignaui ſunt inglorij, fortes honorati: quales Homerus facit Diomedem & Hectorem,

Dividitur hoc cap. in 5 partes, secundum 5 species fortitudinis, non tamen veræ sed similiter quas, et veram et proprie dictam fortitudinem ponit differentias. Prima species dicitur civilis, quæ vehementer similis videtur veræ fortitudinis. Differt tamen a fortitudine, quia vere fortis aggreditur opus fortitudinis primo et principaliter, quia est honestum, et propter ipsum honestatem sive sequatur honor an non: iste vero civilis principaliter subit pericula ob honorem consequendum vel fugiendam infamiam.

Polydamas fœdum mihi primus crimen inuret.

Et Diomedes,

Nanque feret Troas inter fortiſsimus Hector,
Me fugiens naues Tirydes fugit ad altas.

Hæc autem ſimillima videtur ei, de qua ſuprà diſſerui, quòd à virtute naſcitur, nempe à pudore & ab honeſtæ rei cupiditate, nempe honoris: & à probi, quod eſt turpe, fuga. Eorum autem in numerum adſcribere licet eos, qui idē hoc præſtant coacti ab iis, quorum ſunt in imperio & poteſtate. Sed ſunt hi, quàm illi, deteriores, quòd non pudore, ſed metu inducti id faciunt: nec turpitudinis fuga, ſed moleſtiæ. Cogunt enim ij, penes quos eſt dominandi poteſtas, vt Hector.

Quem procul à pugna labentem fortè videbo,

Mox canibus, nec id effugiet, prædam dabit artus.

Et qui ordines ducunt, si pedẽ illi referant, verberãt. Iden faciunt ij qui ante fossas & alia eiusdem generis, suos a pugnã instruunt: cogunt enim hi omnes. Atqui decet, qu honestum est, fortem esse, non vi aut necessitate. Atque eti omnis in quaque re experientia, nomen fortitudinis videtur obtinere. Itaque fortitudinẽ sciẽtiam esse putabat Socrates. Ac tales quidẽ se præstant alij in aliis rebus, in bellicis milites. Sunt enim pleraque belli vana & inania, quæ his maximè explorata & perspecta sunt. Quocirca fortes videntur esse, propterea quòd alij quæ illa sint, non intelligant. Deinde verò omnia facere, nihil pati omniũ maximè possunt, idque ea qua præditi sunt experientia: tum cauere ictus, & ferire, quia vsu armorũ valent. His denique instructi sunt omnibus, quæ ad id valent, vt nocere poßint aliis, & ipsi se tutos præstare. Pugnant igitur quasi armati cum inermibus, & quasi athletæ cum iis qui in gymnasio nunquam depugnarint. His enim in certaminibus non fortißimo quisque & maximo animo maximè ad pugnandũ aptus est, sed qui plurimum valet viribus, optiméque affectus corpore est. At verò stipendiarij milites tum ignaui demum timidique existunt, cùm periculum impendet, inferioresque sunt & copiis & apparatu. Primi enim fuga elabuntur: at vrbanæ copiæ stantes in acie decumbunt. id quod apud Hermæum in oppido Bæotiæ Corona euenit. Nam & fuga turpis his erat, & mors tali saluti anteponenda. At illi initio quidẽ pugnæ periculis se obijciebant, quasi superiores essent. At cognito periculo, fuga elapsi sunt, quòd mortem magis, quàm dedecus pertimescerent.

2. pars

Affert philo: 2. speciẽ fortitudinis improprie dictæ quã dicit esse experientiã quã ĉa in rebus bellicis: hanc non vult propria fortitudinẽ, quia videtur esse ab arte et experientia acquiri: non autẽ electione vt est vera fortitudo

Qualis nō ſolet eſſe vir fortis. Iram etiam ad fortitudinem transferunt. Fortes enim videntur ij etiā qui ira incitati, tanquam belluæ toto impetu in eos feruntur, qui vulnerarint: quoniam fortes iracundiores eſſe ſoleāt. Eſt enim maximus ad ſubeunda pericula aculeus, iracūdia. Hinc Homerus, Vires furor auxit: &, Animúmque citauit: &, Ingens per nares vis: &, Sanguis pectore feruet. Hæc enim omnia ſignificare videntur cōcitationem animi ac impetum. Ac fortes quidem honeſtatis cauſa gerunt omnia, eíſque ira adiumento eſt. Belluæ autem dolore incitatæ, quòd vel vulnus acceperint, vel ne accipiāt, extimeſcant. nam ſi ſint in nemoribus & luſtris, haud in quenquam impetum faciunt. Non igitur fotitudo eſt, dolore ac ira incitatum adire pericula, nihil eorum quæ moleſta & aſpera proueniunt, prouidentem. Nam iſto modo quidem licet dicere fortes aſinos, cùm eſuriunt, quòd ne verberibus quidem deterrentur à paſtu. Quinetiam adulteri cupiditate ducti multa faciunt audacius. Non igitur fortitudinis eſt, dolore vel ira ad pericula impelli. Videtur autem naturam attingere ea maximè quæ ab ira ducitur: quæ ſi conſilium finémque adhibuerit, veræ fortitudinis nomen poßit laudémque obtinere. Homines etiam tum, cùm ira commouentur, dolent: cùm ſumunt ſupplicium, ſéque vlciſcuntur, gaudent. Qui verò his excitantur, pugnaces nominantur: fortes, nō item. Neque enim honeſtate vel ratione, ſed perturbatione ducuntur. Simile quiddam in illis eſt, qui eò quòd bona ſpe ſuſtinentur, ad ſubeundum periculum incitantur, nec tamen fortes habendi ſunt: quippe cùm propterea in periculis audentes ſint, quòd ſæpe ac permultos vicerint. Sunt tamen

3. pars. Aliā affert speciē fortitudinis, improprie dictæ, quæ fit per irā. Et primo ostendit quo modo est similis: deinde quomodo differt.

Dubitatur, quia Philo: dicit, quod ira videtur fortibus adiungere, hoc non videtur verū. Nā id quod non obtemperat rationi, sed ira naturali motione mouetur, non videtur adiumentare fortitudinis at ira est huiusmodi; ergo: pro solutione notandū quod ira considerari potest prout est in excessu, vt etiā vt est in mediocritate: si accipiamus eā vt est in excessu, tunc non dicimus esse cū fortitudine: si autē sumatur 2. modo tunc est affectus regulatus a ratione, et potest cū forti operatione. Operatio fortitudinis duplex esse videtur: vna tollerandi: alia aggrediendi. Ad prima operatione non est opus ira: Ad 2. vero in aggrediendis periculis videtur opus esse ira moderata.

4. pars. Affert 4. speciē fortitudinis improprie dictæ, quæ est in illis, quæ spe quadā confidunt, ex eo quod sæpe hostes superarunt. et ostendit quomodo conveniunt viri fortes et isti, et etiā quomodo differunt.

illis persimiles, quòd vtrique sunt confidenti animo: sed tamen fortes ob eas causas, quas dixi, audentes sunt: illi, quia se sperant fore superiores, nihílque vicißim esse passuros. Atque tale quippiam etiam ebrij faciunt, quòd tum maximè sunt spe rata. Quòd si excidant ea quæ fouebantur spe, tum fugiunt. At fortis erat, quæ metuenda homini & sunt, & talia se offerunt, ea ob eam causam ferre, quia honestũ sit: & nõ ferre, turpe videatur. Itaque viri fortis videtur esse, in subitis repentinísque terroribus, omni animi perturbatione & metu vacare potius, quàm in prouisis: quòd ea magis ab animi habitu proficiscãtur, sintq́ minus præparata. Nam quæ prouisa sunt & præmeditata, cõsilio etiam & ratione quiuis approbare ac sequi poßit. At in repentinis virtutem ostẽdere, animi est suo quodam habitu confirmati. Atque etiam fortes habentur ij, qui ignoratione periculi ducuntur ad agendum: nec procul ab iis absunt, qui spe ac fiducia freti faciunt quippiam: sed tamen hoc sunt deteriores, quòd in his nihil splendoris, nihil dignitatis eluceat. Qui autem falsi sunt & decepti, statim vbi rem aliam esse atque suspicati erant, intelligunt, fugiunt. Quod Argiuis euenit, qui in Lacedæmonios, quos Sicyonios putabant, inciderunt. Ac fortes quidem qui verè sint, quique videantur, iam diximus.

καὶ οἱ προστάττοντες.] Sensus requirit vt legatur προτάττοντες, vt eos significet qui ordines ducunt quemadmodum reddidi.

Itaque fortitudinem scientiam putabat esse Socrates.] Vidè Platonem in Lachete & Prothagora.

δοκεῖ γὰρ εἶναι πολλὰ καινὰ τοῦ πολέμου.] Non dubium est quin legendum sit κένα, vt ad tritum prouerbium referatur, Multa in bellis inania.

At verò stipendiarij milites.] στρατιώτας ego sic latinæ reddidi, quia Arist. hic opponit copiis vrbanis στρατιώτας: vnde perspicuum est auxiliarios, atque adeò stipendiarios milites, hoc verbo significari.

οὐ δή ἐστι ἀνδρεία, &c.] Totus hic locus sic restituẽdus est, οὐ δή ἐστι ἀνδρεία τὸ διὰ ἀλγηδόνος καὶ θυμοῦ ἐξελαυνόμενον πρὸ τὸν κίνδυνον ὁρμᾷν.

5. pars.

Affert 5. speciẽ fortitudinis in proprie dictæ, ~~quæ est in illis qui spe quadã confidunt~~ et ostendit eã non esse verã fortitudinẽ, et etiã ostendit qd est deterior 4. species præcedenti.

Notandũ quod sufficientia 5. specierũ supradictarum potest ostendi hoc pacto, scilicet cur sunt tot, et non plures nec pauciores. Nã fortitudo proprie dicta consistit in tribus scilicet in cognitiõne, electione, et fine, quæ est honestas accõmodata fortitudini. Quod si aliqua sit fortitudo non proprie dicta, deficit ab aliquo horũ triũ: si deficit in cognitione sive scientia oritur fortitudo per ignorantiã, scilicet 5. species. si vero desit electio sive consiliũ, tunc fit aliqua perturbatione aggressio periculorũ, scilicet aut ira, aut spe: et oriuntur illæ duæ, scilicet tertia et quarta. Si vero fit error in fine, hoc bifariã, aut ob aliquã artẽ et peritiã, et tunc est 2. id est militaris: aut non propter cõmune bonũ et honestatẽ, sed ob proprium bonũ, scilicet propter honorẽ. et tunc oritur prima species id est ciuilis.

Diuiditur hoc cap. in 4 partes. In prima ostendit quo modo fortis se habet circa metus et fiducias et terribilia.

CAP. IX.

De proprietatibus fortitudinis proprie dicte

Fortitudo autem cùm in fiducia metúque versetur, non tamen æquè in ambobus, sed in rebus formidolosis magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione vacat, quíque in eis ita est affectus animo, vt decet, is potius fortis est, quàm qui talem se iis in rebus præbet, quæ fiduciam adferunt. Fortes igitur ex eo, vt dixi, dicuntur, quòd ea quæ acerba & molesta sunt perferunt. Itaque cùm molestia coniuncta est fortitudo: eáque iure laudatur. Difficilius est enim res acerbas, molestiæque plenas ferre, quàm se ab iis, quæ voluptatem afferunt, abstinere. Sed tamen fortitudinis finis iucundus est, etsi propter eas res, quæ vndique circunstant, obscuretur. Vt in iis ludis qui gymnici appellantur, contingit. Nam pugilibus, quem sibi quisque proposuit, finis dulcis iucundúsque est, vt corona, vt honores: at plagæ & vulnera, quoniam ipsi ex carne constant, dolorem adferunt & molestiam: vt omnis etiam labor durus est ac molestus: sed quoniam hæc, quæ vndique molesta interueniunt, multa sunt, finis autem exiguus & tenuis, in eo nihil inesse voluptatis videtur. Si ergo in fortitudine tale aliquid vsu ueniat, mors & vulnera aspera, & odiosa forti viro, velit nolit, futura sunt. Attamen ea omnia forti magnóque animo subit, quia pulchrum est, aut certè, quia non subire turpe sit. Atqui idem quò magis virtutibus omnibus instructus ornatúsque est, quóque beatior, eò molestius mortem acerbiúsque perferet. Nam cùm is sit, qui vita diutißima sit dignißimus, sciens & prudens maximis bonis spoliatur. Quod etsi asperum molestúmque est,

2. pars. In qua affert aliam proprietatem ~~ostendens de quo modo~~ scilicet quod fortitudo versatur circa dolores, et ex actionibus fortibus proueniunt etiam in agendo aliqui dolores

3. pars. In qua affert aliam proprietatem ostendendo quo modo fortitudo se habet circa voluptatem et habet voluptatem

tamen in his fortis excelsúsque animus apparet: eóque magis, quòd illis omnibus talibus, id quod in bello cernitur decus, ipse & gloriam anteponat. Non igitur conuenit omnibus virtutibus iucundè agere, nisi quatenus finem attingunt. Nihil autem prohibet, milites esse optimos, eos qui non sint eiusmodi, sed qui & minus fortes sint, & nihil aliud boni habeant. Prompti enim sunt isti ac parati ad pericula, vitámque exigua mercede commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus. Quid autem ipsa sit, non difficile est ex iis quæ dicta sunt simpliciter, & vt rudem eius formam habeamus, cognoscere.

CAP. X.

De qua quoniam diximus, iam de temperantia disseramus. Sunt enim hæ virtutes earum partium propriæ, quæ sunt rationis expertes. At temperantiam quidem mediocritatem in voluptatibus esse iam diximus. Minus enim & non simili modo versatur in doloribus, in iis verò etiam intemperantia cernitur. Nunc quibus in voluptatibus versetur, explanemus. Distinguendæ autem sunt quæ sunt animi, ab iis quæ sunt corporis: vt sunt ambitio, & discendi cupiditas. Vterque enim delectatur eo, cuius afficitur cupiditate: cùm nihil corpus, sed mens potius perpetiatur. Qui autem in voluptatibus eius generis occupati sunt, nec temperantes, nec intemperantes nominantur. Nec ij omnino qui alias sequuntur, quæ non ad corpus pertinent. Nam qui fabellarum cupiditate ducuntur, vel studio narrandi trahuntur, & qui in rebus minimi aut nullius momenti dies totos conterunt, eos nu-

gatores, non intemperantes dicimus. Ne eos quidem, qui vel pecuniarum vel amicorum causa ægritudine afficiuntur. Versetur ergo necesse est in voluptatibus corporis temperantia, nec tamen in omnibus. Qui enim delectantur iis rebus quæ sub aspectum cadunt, vt colore, vt figura, & pictura, ij nec temperantes appellantur, nec intemperantes. Tametsi videatur fieri posse, vt iis quispiam delectetur, vt oportet, & nimiũ & parum. Idémque de iis quæ subiecta sunt auditioni, iudicandum. Neque enim eos quisquam, qui præter modum cantu, vel fabularum actione lætantur, intemperantes: aut eos qui modicè, moderatos appellat. Nec eos, qui iis rebus gaudent, quæ subiectæ sunt odorationi, nisi ex accidente & quadam velut consecutione. Nam qui malorũ, rosarũ, suffumigationúmque capiũtur odoribus & fragrantia, eos non intemperantes appellamus, sed eos qui vnguentorum potius & opsoniorũ. Ex his enim libidinosi capiunt voluptatẽ, propterea quòd ex ipsis redeant in memoriam cupiditatum. Cernere etiam licet alios cùm esuriunt, epularum odore capere voluptatẽ. At gaudere rebus eiusmodi, hominis est intẽperantis: quoniam eius hæ sunt cupiditates propriæ. Nec verò his sensibus capiunt cætera animantia voluptatem, nisi aliena vi & ratione. Neque enim aut canes leporum delectantur odore, sed pastu, cuius sensum odor attulit: aut leo voce bouis, sed esu, quòd eũ in propinquo esse sensit ex voce: itaque eo ipso lætus est. Itémque nec quòd cernat, aut inuenerit ceruum, vel capram feram, ex eo gaudet, sed quia pastum nactus sit. Versantur igitur in ijs voluptatibus omnibus tẽperantia & intemperantia, quarũ reliquæ participes sunt

cũ relinquantur voluptates corporis, primo dicit philos: qđ circa eas versatur temperantia, deinde declarat quod non circa omes tales corporeas: demũ ostendit circa quas corporeas proprie versatur.

Hic successiue ostendit circa quas voluptates ipsa versetur, et tria ex ordine affert. primo qđ ipsa versatur circa voluptates corporis, quæ percipiuntur gustu et tactu. non enĩ versatur circa voluptates quæ percipiuntur visu, vel auditu, vel olfactu, nam ex his voluptas non capitur nisi per accidens vt supra probatũ est. Secundũ quod magis circa voluptates tactus quã gustus versatur. Tertio infert obortũ quoddã et soluit dubitatioñe quæ fieri posset.

animantes. Itaque seruiles eas belluinásque esse constat. Cuiusmodi sunt, quæ gustatu tactúque capiuntur. Ac gustatu quidem nihil, aut paulùm admodum vtuntur. Est enim in gustatu saporum iudicium: quod quidem ij faciunt, qui vina probant, & opsonia condiunt. Neque verò iis valde oblectantur saltem qui intemperantes sunt, sed plena & omnimoda fruitione, quæ ex tactu percipitur, in esculentis, poculentis, iisque rebus quæ venereæ nominantur. Itaque Philoxenus quidam Eryxidis filius, cùm epularum voluptate nimium duceretur, collum sibi dari quàm gruis longius optabat, quòd ex tactu caperet voluptatem. Tactus autem ex sensibus vnus patet latißimè, in quo sita intemperantia est, quæ iure vt probrũ maximè obiectatur, propterea quòd inest in nobis, non quatenus homines sumus, sed qua animalia. His igitur talibus delectari, eáque adamare, belluarum est. Eas enim excipimus quæ honestæ liberalésque cùm maximæ sint, ad tactum pertinent: quales sunt quæ in gymnasiis frictione & calefactione gignuntur. Neque enim intemperantium tactus toto corpore fusus est, sed quibusdam partibus inhæret.

Itaque Philoxenus quidam Eryxidis filius.] Mēdum est in Græcis codicibus, vbi legitur φιλόξενος Ἐρύξιος: legendum enim est φιλόξενος ὁ ἐρύξιδος, vt apparet ex libro ad Eudemum tertio, & ex Athenæi libro primo.

CAP. XI.

Cupiditatum autem aliæ communes sunt, aliæ propriæ & ascititiæ, vt cibi cupiditas naturalis est. Omnes enim cùm inanes & ieiuni sunt, cibum vel siccum, vel humidũ appetunt, aliàs vtrũque. Et, vt ait Homerus, cubile optãt iuuenésque viríque. At hunc vel illum cibum, non iam, nec

nec eosdem omnes desiderant. Itaque hoc iam nostrum est, quanquam habeat quiddam naturale. Alij enim aliis delectantur: suntque res quædam quibus omnes delectentur magis, quàm quibuslibet temerè oblatis rebus. Ac in iis quidem, quæ à natura profiscuntur, cupiditatibus, delinquitur atque peccatur à paucis: atque id vno tantùm modo, nempe in eo, quòd modus exceditur. Nam edere quæcunque adsint absque vllo ciborum delectu, aut potare dum supra modum compleare, id est, extra modum in eo prodire, quod secundum naturam est. Expletio enim eius quod deest, eius est cupiditatis quæ à natura proficiscitur. Itaque homines huiusmodi appellantur γαστρίμαργοι, *quòd ventrem plus æquo farciunt, quales existunt qui mancipiorum sunt persimiles. At verò in propriis & priuatis voluptatibus complures peccant, atque id multifariam: nam cùm cuiuscunque generis earum cupidi ex eo dicantur, vel quòd iis gaudeant, quibus non oportet, vel plus quàm ratio postulet, aut quemadmodum plerique, vel non quemadmodum decet, vel quo dedecet: intemperantes sanè in omnibus modum transeunt. Nam & ex quibusdam rebus percipiũt voluptatem, ex quibus, quoniam odio dignæ sunt, non decet percipere. Et si quibusdam ex rebus voluptas capienda est, ex ijs maiorem capiunt, quàm debent, vel vt vulgus. Ex quo quidem perspici potest, intemperãtiam, exuperantiam esse in voluptatibus, eóque vituperandam. In doloribus autem non dicitur quis temperans, vt in fortitudine, ex eo quòd eos perferat: nec intemperans, quòd non ferat: sed intemperans quis appellatur, quòd molestius, quàm decet, ferat, se voluptate non perfrui. Itaque*

2. pars. In qua ostendit quomodo se habet temperans et intemperans circa actibus circa dolores.

ei affert dolorem voluptas. At temperans propter ea, quòd nec se priuari voluptate doleat, nec abstinere. Ac intemperans omnes voluptates concupiscit, aut certè maximas: sicque earum cupiditate ducitur, eas vt rebus omnibus anteponat. Itaque & nõ fruendo angitur & concupiscẽdo. Est enim cum dolore omnis coniuncta cupiditas: tametsi absurdũ videri poßit, ex voluptate percipere dolorẽ:

3·pars

Hac in parte philo: declarat vitiũ opposi-tũ temperantiæ, id est defectũ, qui etsi nõie proprio caret, tamẽ vt declaretur quoad fieri potest, appellatur a philo: sensus vacuitas quæ in admodũ paucis reperitur, quia non videtur esse huãna

Qui autem parum, aut minus, quàm æquũ sit, voluptate afficiantur, pauci admodum reperiuntur. Nõ enim in hominem cadit huiusmodi sensus vacuitas, & in voluptatibus aspernandis immanitas. Etenim cætera animalia pastum discernunt à pastu, alióque delectantur, alio nõ item. Sed si quis est huiusmodi, cui nihil voluptatẽ afferat, quiq nihil putet interesse inter aliam rem atque aliam: is profectò procul absit à natura hominis, hominémque ex homine exuerit necesse est. Talis quoniam non admodum reperitur, vacauit nomine.

4·pars

In hac parte ostendit Philos: quomodo tẽperans se habet in actibus circa voluptates et cupiditates et dolores, et declarat quod medio critatẽ seruat; fugit autẽ extrema, vt patet in textu.

Temperans autem iis rebus omnibus modum adhibet. Nam nec delectatur iis, quibus intemperans maximè: sed eas fastidit, eísque offenditur potius: nec omnino quibus ex rebus voluptas percipienda non est, nec vehementer vlla eiusmodi: nec si absint, dolore conficitur: nec concupiscit, nisi moderatè. Quòd si concupiscat, nullam magis quàm debet concupiscit: nec quando nõ oportet, nec vllã omnino ardentiùs desiderat eius generis voluptatem. Quæ autem ad valetudinem pertinent voluptates, vel firmam corporis constitutionem, eas modicè, &, vt decet, cõcupiscit: cæterásque res omnes voluptatum effectrices, quæ his non sint impedimento, vel honestati non repugnẽt, aut facultates exhauriant. Nam qui ita animo affectus est, is

vehementius, quàm æquum ſit, voluptates eiuſmodi adamat. At temperans talis non eſt; ſed vt recta ratio poſtulat, ita in iis ſe gerit.

Cùm inanes & ieiuni ſunt.] Sic Cic. lib. tertio de Orat. ἐνδεῆ appellat.
μετὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία.] Idem valent hæc verba, quod ea quæ ſupra cap. 2. dixi præclarè reſtituta eſſe à Petro Victorio, ἐπιθυμία ἐστὶ ἐπίλυπον.

CAP. XII.

Intemperantia autem magis noſtræ volũtatis eſt, quàm timiditas & ignauia. Illa enim ex voluptate, hæc ex dolore naſcitur, quorũ voluptas expetenda eſt, dolor fugiendus. Ac dolor quidem naturam eius in quo eſt, à ſuo ſtatu dimouet ac labefactat: voluptas nihil tale facit, ſed potius à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque maiore reprehenſione digna eſt: quandoquidem facilior eſt earum rerum conſuetudo, quæ ſunt voluptatis. Nam & multa & varia eius generis in vita verſantur, & eorum conſuetudo ſine periculo omnis capitur. In rebus autem formidoloſis cõtrà contingit. Sed timiditas non ſimiliter voluntaria, ac ſingulæ timiditatis actiones, eſſe videatur: quòd illa dolore vacat: hæ doloris præſentia homines de ſtatu mentis adeò deiiciunt, vt & arma abiicere, & alia permulta contra decorum homines facere cogantur: ob eámque cauſam violẽtæ videntur. Contráque intemperantis res ſingulæ voluntate ac ſponte ſuſcipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiſcat, totum verò genus, minus. quandoquidem nemo intemperans eſſe cupit. Nomen autem τῆς ἀκολασίας, *id eſt intemperantiæ, ad puerilia delicta transferimus: nec iniuria. Eſt enim inter hæc quædam ſimilitudo. Vtrum autem*

ab altero ductũ sit, nihil ad id quod agimus, pertinet. Hoc sanè planum est, posterius ductum esse à priore. Nec malè certè facta translatio est: κεκολάσθαι enim, id est, castigatione quadam adhibita, contrahi coërcerique debet id omne in nobis, quod rerum turpium ac libidinosarum cupiditate rapitur, nimiúmq; exultat ac luxuriat, cuiusmodi sunt appetitus, & puer maximè. Nam cupiditatibus ducti viuũt etiam pueri, & in iis maximè rerum voluptatem efficientium valet appetitus. Quòd si minus rationi parebunt, eíque subiecti erunt appetitus, longius euagabũtur: (est enim cùm per se vnluptatis insatiabilis & inexplebilis cupiditas, tũ omni ex parte in eo, qui sit mente corrupta.) Etenim cupiditatis actus, eius quod cognatum est, vires amplificat: ac si maiores & vehementiores existant, planè mentem è sua sede & statu dimouent: itaque modus in iis retinendus est, efficiẽdúmque vt ne rationi repugnet. Atque hoc ipsum est, quod obediens, castigationéque adhibita moderatum esse dicimus. Vt enim puer ex pædagogi præscriptione, sic vis hæc concupiscendi conuenienter rationi debet viuere. Quocirca debet in viro temperante rationi congruere ea pars animi, quæ cupiditatum est sedes. Vtrique enim proposita pro scopo honestas est. Et appetit temperans quæ decet, omnia, & quemadmodum, & quando decet: quemadmodum enim ratio præcipit. Ac de temperantia hactenus.

Quartus ~~Secundus~~ liber in 5 tractatus diuiditur. In 1 tractatu declarat virtutes circa pecunias, quae sunt 2: scilicet liberalitas et magnificentia. In 2 declarat virtutes circa honores quae etiã sunt 2 scilicet magnanimitas, et virtus innominata, et haec quatuor ~~existimantur~~ dicuntur versari circa ea quae existimantur bona externa. In 3 declarat virtutẽ circa ea quae existimantur mala externa, quae est mansuetudo. In 4 declarat virtutes circa communẽ conversationẽ, et actus humanos, quae sunt tres, scilicet amicitia, veritas, comitas. In 5 docet de verecundia, qui est affectus laudabilis, non tamen virtus. Primus tractatus diuiditur in 2 capit. In primo docet de liberalitate, dividitur 1 cap. in 4 partes. In prima igitur parte dicit [illegible] deinceps, scilicet post fortitudinẽ et temperantiã, de liberalitate dicamus. Ea enim videtur sequi in ordine, quia sicut illae moderantur affectus vt irascibilẽ, et concupiscentiã voluptatũ: sic ista affectus internos, id est cupiditatẽ circa pecuniã.

Obiectũ seu materia cuiuslibet virtutis est duplex { Propinquũ et Remotũ } { Nam fortitudo versatur circa timores et fiducias, tanquã circa materiã propinquã; circa pericula bellica et mortẽ tanquã circa remotũ. Sic de temperantia

est cuius materia propinqua sunt voluptates, cupiditates et huiusmodi: remota vero sunt illa, quae afferunt ~~voluptates~~ cupiditates, et efficiunt voluptatẽ, vt cibus, potus res venereae. Liberalitas est etiã duplex materia propinqua est cupiditas pecuniae: remotae vero sunt ipsae pecuniae: et sic dicitur, quia virtutes non solũ circa actus versari videntur, sed etiã circa affectus quos moderantur.

Aristotelis Ethicorum Liber IIII.

CAP. I. De liberalitate, et eius extremis.

DEINCEPS de liberalitate dicamus, quæ in pecunis mediocritas quædam esse videtur. Laus enim liberalis, posita est non in bellicis rebus, vel iis in quibus temperans cernitur: nec rursum in iudiciis, sed in dandis accipiendísque pecuniis, potiúsque in dandis. Pecunias autem appellamus res omnes, quarum nummus metitur æstimationem. Sunt autem in pecuniarum vsu duo vitia: quorum alterum in exuperãtia positum est, dicitúrque prodigalitas & luxuria Latinis, Græcis ἀσωτία: alterum in defectione, quæ appellatur auaritia. Ac auaritiæ quidem crimen iis semper attribuimus, qui nimio pecuniarum studio tenentur. Prodigalitatẽ autem luxuriámve, quandoque cum aliis vitiis confundimus. Impotentes enim, & qui sumptus faciunt, profundúntque pecunias in eas res quæ sunt intemperantiæ, asotos & prodigos dicimus. Itaque improbissimi videntur esse, quòd multis simul vitiis sint flagitiísque contaminati. Non igitur proprio nomine appellantur. Nam vt propriè dicatur asotus, eum oportet certo quodam vitio esse implicatum, quod in effundendis pecuniis & consumendo patrimonio cernitur. Ἄσωτος enim est, qui salutem suam negligens per se ipse perit. Videtur autem ipsius interitus quidam esse,

facultatum effusio, reíque familiaris consumptio, quòd ex iis vita sustentatur. Prodigalitatem igitur hoc pacto intelligimus. Quarum autem rerum vsus aliquis est, iis & rectè & peruersè vti licet. Sunt autem diuitiæ in bonis vtilibus: qui verò virtute præditus est ea quæ in re quaque cernitur, is optimè scit vti re quaque. Optimè igitur diuitiis vtetur is, qui virtutem, quæ in pecuniarum vsu versatur, habuerit: qualis est liberalis. Vsus autem pecuniarum in sumptu & donatione cōsistit: in acceptione verò & custodia magis cernitur possessio. Quocirca liberalis est, dare potius quibus dandum est, quàm vnde accipiendum est, accipere: aut vnde accipiendum non est, non accipere beneficiū. Virtutis enim magis proprium est beneficium in alios conferre, quàm ab aliis accipere: & quæ sunt honesta facere, quàm turpia non facere. Dubiū autem non est, quin dantem, bene mereri, & honestè agere comitetur: accipientem verò, beneficium accipere, aut certè non turpiter agere. Et gratia ac laus multò etiam magis, dantem, ac non eum qui non accipit, sequitur. Facilius etiam est, non accipere, quàm dare: suum enim quisque minus sæpe profundere solet, quàm accipere alienum. Atque etiam liberales dicuntur ij, qui largiuntur. Qui verò non accipiunt, iis non tam liberalitatis laus tribuitur, quàm iustitiæ: Qui autem accipiunt, non admodum ij laudari solent. Iam omnium, qui ob virtutem nobis chari sunt, ij ferè diliguntur maximè, qui liberales sunt: prosunt enim aliis: quod in largiēdo quidem positum est. Virtutis autem actiones præclaræ sunt, honestatísque causa geruntur: dabit ergo liberalis honestatis causa, & rectè. Largietur enim

X 2. pars. In qua affert conditiones, quæ requiruntur ad liberalitatē, et proprietates quasda quæ ei competunt, adducendo plures sententias et conclusiones.

quibus, & quantum, & quando largiendum erit: cæteráque ſeruabit omnia, quæ rectam largitionem ſequũtur: eáque faciet libenter, aut non grauatè quidem. Quod enim in virtute ineſt iucundum, aut non moleſtum, idem minimè graue eſt. At verò qui largitur, quibus largiendum non eſt, nec honeſti ſtudio, ſed alia aliqua cauſa ductus, hic non eſt habendus liberalis, ſed alio aliquo nomine appellandus.

Hic affert philo: nonnullas conclusiones negatiuas, quæ oriuntur ex dictis, quas adducit, ut manifestius cognoscantur liberalis, et eius officia.

Ne is quidem qui grauatè id facit: quoniam præclaris actionibus & officiis facilè pecunias anteponat: quod procul abeſt à liberali. Nec verò liberalis vnquam accipiet, vnde non decet: quippe cùm non ſit huiuſmodi acceptio eius qui pecunias contemnat, ac pro nihilo putet. Nec idem ad petendum procliuis eſt, quòd non libenter beneficium accipiat is, qui dare ſolet. Accipiet tamen vnde æquum erit, tanquam de ſuis facultatibus: nõ quòd honeſtum ſit, ſed quia neceſſe, vt ad largiendum ſuppetant copiæ.

Actus liberalis duplex est { primus dandi, et magis proprius. / Secundus accipiendi, qui est gratia primi }

Nec verò ſua negliget, vt qui nonnullis ex his opitulari velit. Paßim autẽ cuiuis nõ largietur, vt ſuppetant copiæ ad largiendũ, quibus rectum erit, & quãdo, & vbi honeſtum erit. Eſt etiã liberalis in dando valde excellere, vt ſibi minora reliqua faciat.

Hic philo: affert quasdam proprietates quæ competunt homini liberali.

Liberalis eſt enim, ſibi ſuíſque commodis minus conſulere. Sed pro facultatibus omnis expendenda liberalitas eſt. Neque enim ex multitudine beneficiorum quæ dantur, ſed ex animi habitu eius qui dat, omnis eſt ſpectanda liberalitas: habitus autem in dando rationem habet facultatum. Quamobrem nihil prohibet liberaliorem eſſe eum qui minora confert beneficia, ſi ex minoribus quæ ſuppetant copiis largiatur. Videntur autem liberaliores eſſe ij, qui non

ſuo labore & diligentia opes pararunt, ſed ab alijs partas acceperũt: neque enim experti ſunt egeſtatis, quàm ſit graue malum. Et ſua cuique opera chariora eſſe ſolent, vt parentibus & poëtis. Difficile eſt autem liberalem locupletem eſſe, nec accipientem aliunde, nec ſua attentius cuſtodientem. Quinetiam largientem, pecuniámque non propter ſe amantem, ſed ad beneficentiam, liberalitatémque conferentem. Itaque accuſatur fortuna, quòd minimè locupletes ſint ij qui ſunt digniſsimi. Quod tamen nõ ſine ratione contingit. Neque enim opibus, vt nec cæteris rebus abundari poſſunt ij, qui nullã dant operam vt conſequantur. Nõ tamen dabit indignis, aut quando non erit largiẽdum: eáque ſeruabit omnia, quæ ſunt generis eiuſdem. Nõ enim iam faciat, quæ ſint liberalitatis. Quas in res ſi profuderit facultates, nõ iã poſsit in eas quas oportet ſumptũ facere. Vt ergo diximus, is demum liberalis eſt, qui pro facultatibus, atque in eas res, quas decet, profundit pecunias: qui autẽ modum tranſit, prodigus dicitur. Itaque Tyrannos non appellamus prodigos, quòd nõ facilè ſit eorum opes & copias, quas maximas habent, vllis largitionibus aut ſumptibus exhauriri. Quoniam igitur mediocritas quædã eſt liberalitas, quæ largiendis accipiendíſque pecuniis cernitur: largietur quidẽ liberalis, & ſumptus faciet, in quas res debet, & quantum decebit æquè in magnis, atque in paruis: ídque faciet libenter, accipiétque vnde, quantúmque accipiendum erit. Nam quia in vtroque hæc virtus, vt modus quidam cernitur, vtrũque pro dignitate præſtabit. Nam æquam largitionem talis conſequitur acceptio. Quæ verò talis non eſt, contraria eſt. Ac eæ quidem quæ

Nunc comparat liberalẽ cũ prodigo.

ſe

se consequuntur, sunt in eodem: contrariæ autem non itē. Quòd si præter decorum & honestum accidat, vt profundat pecunias, ægrè feret ille quidem, sed modicè & decore. Virtutis est enim & lætari & dolere, quibus rebus, & quemadmodum decet. Iam in re nummaria liberalis facilem se socium lenémque præbebit. Quoniam enim despicit ac pro nihilo putat pecunias, facilè fert sibi fieri iniuriam. Idémque molestius feret se sumptus nō fecisse quos debuit, quàm doleat se in eas res, quas minimè decuit, pecunias effudisse: nec Simonidis sententiam probabit. At verò prodigus in his etiã omnibus offendit. Nam nec gaudet quibus, aut quemadmodū æquum est, nec offenditur: quod ex iis quæ postea dicemus, facilius intelligetur. Atque hoc quidem iam diximus, prodigalitatem & auaritiam exuperãtias esse ac defectiones: eásque in duobus versari, largiendis accipiendísque pecuniis: sumptus enim referimus ad largitionem. Et prodigalitas quidem largiendo & non accipiendo modum transit: accipiendo verò, modum deserit. Auaritia autem largitur parum illa quidem, sed accipiendo, nisi in paruis, vltra modum progreditur. Ea igitur quæ sunt prodigalitatis propria, non possunt vnà diutius consistere, accessionémque capere. Neque enim facile est eum, qui à nemine accipiat, largiri omnibus. Celeriter enim desunt ad largiendum facultates priuatis quidem hominibus, quales videntur esse prodigi. Atqui cùm prodigus sit eiusmodi, tamen videtur multò melior auaro. Facilè enim ad sanitatem traduci potest & progressu ætatis, & inopia coactus: ad mediocritatemque peruenire posit. In eo enim sunt ea omnia quæ sunt liberalis, quod et largitur,

Sententia Simonidis fuit, quod debemus dolere quando facimus id quod non oportet: non autē debemus dolore si non facimus id quod non oportet: hoc autē non placet liberali. dolet enim si non dederit vbi oportet.

3. pars. In qua comparat prodigū cū auaro, declarando primo prodigū simpliciter: deinde prodigū habentē alia vitia cōnexa.

nec aliunde accipit. Sed tamen in vtroque nec decorũ seruat, nec quod rectum est. Quod si facere assuescat, aut aliàs commutetur, iam erit liberalis. Nam & quibus largiendum erit, largietur: nec vnde minus æquum erit, accipiet. Quocirca non videtur deprauatis corruptísque moribus præditus. Non enim improbi est aut ingenerosi, sed stulti potius, largiendo, nec accipiendo, finem modúmque transire. Qui ergo ad hunc modum est prodigus, multò est auaro melior, cùm ob eas causas quas diximus, tum quòd hic prodest multis, ille nemini, ne sibi quidem. Sed plerique prodigorum, vt diximus, à quibus non debent, accipiunt, atque in eo auari existunt: parati autem sunt ad accipiendum, propterea quòd inest in iis cupiditas sumptus faciendi, neque id facilè efficere possunt. Cùm enim dando egere celeriter cœperint, aliunde suppeditare coguntur: & quia nullam honestatis rationem ducunt, sine delectu vndecunque possunt, accipiunt. Inest enim cupiditas in eis largiendi: sed quomodo, aut vnde, nihil laborant. Quare largitio eiusmodi non debet liberalis videri. Nam nec honesta est, nec honestatis causa, nec vt oportet: sed nonnunquam quos homines æquum erat omni ope desertos vitam in summa inopia degere, eos potißimum locupletant: atque iis quidẽ qui bonis sunt moribus, nihil largiũtur, assentatores autẽ, eósque omnes qui aliarum ministri sunt voluptatum, magnis opibus adaugent. Ita fit, vt plerique eorum sint intemperantes. Quoniam enim faciles sunt ad sumptus faciendos, ad ea sumptuosi fiunt quæ sunt intemperantiæ. Et quoniam vitam ad honestatem non dirigunt, declinant ad voluptates. Ac prodigus quidem, nisi recta velut pæ-

*Hic philos: videtur loqui de prodigo simpliciter, et non de eo qui habet cũ prodigalitate alia annexa vitia, quæ solent comitari prodigalitatẽ in homine prodigo, et ideo tales flagitiosissimi existimantur ob plura vitia.

Hic docet de prodigo, qui non est simpliciter prodigus, sed mixtus.

dagogi institutione regatur, in hæc vitia incidit. Qui si cura diligentiáque adhibita coërceatur, facilè ad mediocritatem officiúmque perueniet. At verò auaritiæ malum insanabile est. Nam senectus, omnísque imbecillitas auaros efficit. Eadémque magis tributa est à natura hominibus, quàm prodigalitas: quòd multò plures studio pecuniæ trahantur, quàm parati sint ad largiendum. Latè etiam patet, eiúsque genera sunt plura: multi enim modi auaritiæ videntur esse. Cùm enim in rebus duabus cernatur, nempe si minus largiare, quàm oportet: et si modum accipiendo transeas: non inest tota in omnibus, sed interdum seiungitur, aliíque extra modum accipiendo prodeunt, alij parum largiuntur. Qui enim his nominibus appellantur parci, tenaces, aridi, omnes in largiendo modum deserunt: sed alienum nec appetunt, nec volunt accipere: quorum alij ad faciunt bonitate quadam, rerúmque turpium fuga (videntur enim quidam, aut certè aiunt se ob eam causam tueri ac conseruare sua, vt ne aliquando turpe aliquid facere cogantur. In his est & cumini sector. & si quis est talis: qui omnes ex singulari quodam nemini vnquam largiendi excessu nominati sunt) alij autem metu ab alieno manus abstinent: quòd non sit facile, qui ab aliis accipiat, eius res ab aliis non vicißim accipi. Placet igitur his talibus, neque dare aliis quicquam, nec vicißim ab aliis accipere. Sunt verò etiam alij in accipiendo nimij, qui paßim & quiduis accipiunt, quales sunt ij qui sordidas artes exercent, vt lenones, & omnes eiusmodi, vt fœneratores, & qui exigua dant, vt maiora ferant. Omnes enim hi homines, à quibus, & quantum æquum

4. pars. In qua Philo: declarat auaritiã affectio conclusiones de ipsa.

non est, accipiunt: cõmunis autem iis omnibus, turpis, sordidúsque quæstus videtur. Nam propter quæstum, atque eum perexiguum, omnes probra & dedecora sustinen. Qui enim magna à quibus, & quæ non debent accipiu, quales sunt tyranni, qui vrbes diruunt, fana diripiunt, ij non auari, sed scelesti potius, impij & iniqui sunt habendi. Attamen & aleatores & fures atque latrones auari putandi sunt, quòd in turpi quæstu sunt occupati. Nam spe quæstus vtrique hæc instituta sequuntur, & probra perferunt. Atque hi quò aliquid rapiant, maximis periculis se offerunt: illi ab amicis, quæ iis suppeditari æquius est, ea lucrantur. Vtrique igitur, quoniam vnde minimè æquum est, quæstum facere instituunt, sordidi quæstus cupidi sunt censendi. Quamobrem omnes huiusmodi acceptiones illiberales sunt. Iure autem liberalitati illiberalitas aduersatur, quod maius est malum, quàm prodigalitas: sæpiúsque ea peccatur, quàm illa quam diximus effusione. Ac de liberalitate quidem & vitiis ei contrariis hactenus.

ὅσον δεῖ λήψεται οἷον ἀπὸ τῶν ἰδίων κτημάτων.]Ne quis fallatur, hæc particula οἷον non significat exempli caussa, sed verti debet, tanquam.

2. De magnificentia et eius extremis.

Diuiditur hoc cap. in 5 partes. In prima declarat materiam magnificentiae, et vitiorum oppositorum

CAP. II.

Sequitur vt de magnificentia differendum esse videatur, eo ipso quòd ea etiam virtus in pecuniis cernitur. Sed non ad omnes actiones & officia pecuniaria, quemadmodum liberalitas, sed sumptuaria modo pertinet, in quibus liberalitatem magnitudine superat. Est enim μεγαλοπρέπεια, *vt nomine ipso significatur, in magnis rebus sumptus decorus. Magnitudo autem ad aliud refertur. Neque enim*

idem ſumptus trierarcho dignus eſt, & præfecto ſpectaculorum: in omnibúſque rebus vt decorum conſeruetur, & perſonæ, & temporis, locíve, & rerum ipſarum habenda ratio eſt. Qui autem ſumptus facit in res vel paruas, vel mediocres pro dignitate, is non magnificus, vt ille qui dicebat, Sæpe dedi peregrinis: ſed qui in res magnas, is demum magnificus eſt iudicandus. Qui enim magnificus, idem cõtinuò liberalis: qui autem liberalis, idem non continuò magnificus eſt. Huius autem animi habitus defectio, ſordes, & ſordida parſimonia appellatur: exuperantia, luxus, & profuſa ineptáque largitio, & ſi qua ſunt eius generis vitia, quæ extra modum non prodeunt ſumptu quibus in rebus decet, ſed in quibus dedecet: & qua ratione non decet, ſplendorem oſtentant, de quibus mox diſſeremus. Magnificus autem ſcienti ſimilis eſt, quoniam quid decorum ſit intelligit, ſumptúſque magnos aptè ſuggerere. Nam cùm habitus omnis definiatur actionibus, initio vt dixi, iíſque omnibus in quibus verſatur: magnifici autem ſumptus magni ſint & decori: fit etiam vt eiuſmodi ſint opera. Ita enim ſumptus magnus futurus eſt, & ad rem aptus & accommodatus. itaque oportet opus ſumptu dignum eſſe, ſumptus autem opere dignos, aut etiam maiores eſſe. Sed hæc omnia honeſtatis cauſa (hoc enim virtutibus omnibus cõmune eſt) magnificus faciet, idq́ue libẽter ac largiter. Nam nimium diligens ſubductio & exactio, ſordes ſectantis ac ſplendorem fugientis eſt propria. Magíſque qua ratione quicque ſplendidiſſimè efficiatur, cõſyderabit, quàm quanti, quóque modo minimo. Magnificus igitur liberalis etiam ſit neceſſe eſt. Nam cùm eos liberalis ſumptus ſuppeditat,

quos & quemadmodum decet, tum in iis si quid magnum & splendidum est, id magnifici est proprium: quasi magnificentia sit magnitudo quædam liberalitatis in sumptibus
7. *faciendis. Id etiam magnifici est, quod æquo sumptu opus efficiet splendidius. Neque enim eadem virtus est & commendatio possessionis & operis. Vt enim quæque res, quam possideas, maximi precij est, ita plurimum commendatur, vt aurum: ita vt in precij æstimatione sit possessionis commendatio: at operis commẽdatio est, si præclarum est atque magnum. quoniam talis operis inspectio est mirabilis. At quod magnificũ est ac splendidum, id omne mirabile: éstque*
2. pars. *rei & operis splẽdor ac dignitas in magnitudine. Sumptus*
In qua Philo: affert sumptus qui ad magnificũ pertinent, et opera eius in quibus tales sumptus facit.
autem in hoc genere ij probantur maximè, quos honorabiles dicimus, qualia sunt quæ diis dicãtur donaria, apparatus, sacrificia, similitérque ea omnia quæ in cultu & religione diuina impenduntur, & quæcunque publicè honestæ gloriæ causa exhibentur: vt sicubi ludos fieri splendidè putent oportere, aut triremis præfecti munus exequi, aut publicum epulum præbere. Sed in his omnibus videndum est, vt dixi, non modò, qualis is sit qui agat, sed quales etiam ei suppetant ad efficiendum facultates. Sunt enim ad res quæ suscipiuntur accommodandæ: nec solùm quid opus deceat, sed etiam quid eum qui sumptus facit, deceat, vidẽdum est. Quocirca pauperũ nemo possit esse magnificus, quòd ei nihil suppetat, vnde sumptus queat decorè sustinere. Quod si aggrediatur, quoniam id faciat præter dignitatem, ídque quod sui est officij: cùm virtutis proprium sit non discedere à recto, profectò stultus habeatur necesse est. Huiusmodi verò sumptus iis potissimum decori sunt, quibus illos sum-

ptus facere, vel ab ipsis est receptum, vel à maioribus suis, ut alio quodã propinquitatis iure ipsos attingentibus institutum: tum verò nobilibus & claris hominibus, & si qui sunt ex hoc genere: inest enim in his omnibus amplitudo quædam & dignitas. Ac magnificus quidem vir est eiusmodi, in hísque talibus sumptibus magnificẽtia cernitur maximè. Sunt enim & maximi, & maxima digni gloriatione. Eorum autẽ qui priuatim fiunt, huc pertinent ij omnes qui semel fierit cõsueuerunt, vt nuptiæ, & si quid eiusmodi. Itémque ea in quibus aut tota ciuitas studium suum potißimùm collocat, aut ij qui authoritate & dignitate præstant & excellunt: hospitum etiam recipiendorum iura, legationes, dona, & remunerationes. Neque enim sui causa sumptus solet facere magnificus, sed Reipub. Et dona simile quiddam habent iis rebus quæ diis dedicantur. Est etiam magnifici viri, domum conuenienter suis opibus ædificare: nam & hæc ornamenti aliquid & dignitatis adfert. Et in eas res potius pecunias profundere, quas diutius durare oporteat: (hæ enim præclarißimæ res sunt) ita vt suum quæque decus obtineat. Non enim eadẽ diis hominibúsque cõueniunt, nec fanis & sepulchris. Omnis etiam sumptus magnus est ex suo genere æstimandus. Atque ille quidem magnificentißimus est, qui magnus est, & in magnam aliquam rem factus. Secũdo verò loco est, qui in huiusmodi res aliquas, de quibus agimus, magnus erit. Interest autẽ inter id quod in re, & quod in sumptu magnum appellatur. Nam pila quidem aut vrceolus, si pulcherrima sint, doni puerilis splendorem & magnificentiã habent: eius autem æstimatio & precium perexiguum est,

4 pars. In qua affert sumptus pertinẽtes ad magnificum, non ut principales sed ut secundarios: & affert etiã quosdã qualus. ut patet in textu.

& illiberale. Ob eámque causam magnifici est, in quocunque genere quid faciat, magnificè id splendidéque gerere. Nã quod ita fit, nec facilè superari potest, & fit pro sumptus dignitate: ac magnificus quidem vir talis est. Qui autem modum transit, & in sumptibus insolens est, hoc ipso, vt dictum est, modum transit, quòd profundat præter decorum pecunias. In rebus enim parui momẽti magnos sumptus adhibet, splendorémque ineptè ostentat, vt nuptiali apparatu eos excipiens qui symbolum dederũt, & qui comicos ludos facturus, quà sunt transituri comœdi, omnia purpura exornat, vt solent Megarenses. Atque hæc facit omnia non honestatis, sed ostentandarum diuitiarnm causa, & quòd se putet admirationẽ cæterorum excitaturum. Atque idem quæ res magnos sumptus desiderant, in iis parcus est: quæ exiguos, in iis profusus. Sordidus verò in omni re abest à decoro: qui cùm magnos sumptus sustinuetit, in exiguo quicquid præclarum & honestum sit, peruerrit. Quod si faciat, & cunctando id efficit, & qua ratione minimo sumptu præstare poßit, cõsyderat, atque id grauatè, ac velut ingemiscens: idémque se splendidius omnia quàm oporteat, facere arbitratur. Ac sunt hi habitus vitia illa quidem, sed non ferè in probrum & reprehensionẽ incurrunt: ídque fit ob eam causam maximẽ, quòd nec proximis noceant, nec insignem habeant deformitatem.

Quasi magnificentia sit magnitudo quædam liberalitatis in sumptibus faciendis.] Hic rursus particula οἷον, non sic accipienda est, quasi exemplum subiiciat. Arist. sed quo modo à me explicata est.

Ἐνταῦθα δὲ, τὸ ἐν τούτοις μέγα.] Sensus huius loci postulat, vt ἐνταῦθα, non loci sed ordinis aduerbium sit. Quæ causa est vt interpretatus sim (secundo verò loco) hoc ceteri interpretes parum animaduertisse videntur. Ego verò existimo legendum esse ἔπειθεν δέ.

φεύγειν παρασείσαντι.] Huius loci restitutionem nos debemus Petro Victorio lib. 22. Variarum lectionum: legebatur enim in nostris codicibus παραπείσαντι.

Despicien-

In qua Philo: declarat vitia opposita magnificentiæ. 5. pars.

Notandũ quod cũ sint 4. virtutes quas isti appellant cardinales, scilicet tẽperantia fortitudo, iustitia, prudentia, ad quas reliquæ morales actiuæque reduci videntur: quæritur ad quã istarũ reducantur liberalitas et magnificentia. Alij dicunt ad iustitiã; et adducunt rationes, quia sicut iustitia est circa actus et extenditur ad exteriores personas: eodem modo liberal: et magnifi: extendunt actus suos. Præterea videntur convenire in materia, quia iustitia videtur versari circa bona externa, et etiã circa pecunias tribuendo cuique quod suũ est. Alij dicunt has reduci ad tẽperantiã, quia dicunt liberal: versari circa affectus, sicut temperantia. Nã illa circa cupiditatẽ pecuniarũ: hæc circa cupiditatem voluptatũ corporis. Pecunia non sunt materia remota liberalitatis: propinqua autẽ est cupiditas pecuniarũ. Sed dicet aliquis quod ista ratio isto loco non valet: quia cupiditas circa quã versatur liberal: non est eadẽ cũ cupiditate circa quã versatur temperantia, quæ quidem cupiditas videtur esse corporeæ voluptatis. liberalitatis vero minime. Ad hoc dicendũ quod maior est propinquitas, et similitudo inter affectũ et affectũ, si illi duo affectus conveniant in aliquo communi, quã inter affectũ et actũ: ex quo melius videntur opinari qui liberalitatẽ et magnificentiã redigunt ad temperantiã, quã qui ad iustitiã: eorũ tamẽ rationes non sunt contemnendæ.

Hic est 2 tractatus huius 4. libri, qui diuiditur in 2. cap: In primo tractat de magnanimitate. primum capitulum diuiditur in 4. partes. In prima ostendit materiam magnanimitatis in genere: deinde in specie, et etiam declarat quomodo vitia opposita se habent circa eandem materiam.

Despicientia.] Sic Cic. in Partitionibus appellat.

CAP. III. De magnanimitate et eius extremis.

Magnitudo autem animi magnis in rebus, vt nomen ipsum significat, cernitur. Sed primùm in quibus, nobis explicandum est. Nihil autem interest, vtrum ipsum habitum nobis proponamus, an eũ qui eo sit præditus. Magnanimus autem esse videtur, qui res magnas illas quidem, sed quibus dignus sit, sibi deberi iudicat. Qui enim, cùm indignus sit, de se idẽ hoc sentit, is stolidus habendus est. Atqui eorum qui virtutis nomine commendantur, nemo stolidus, nemo amens putatur. Ac magno quidem vir animo is est quem diximus. Qui autem exiguos honores meritus est, quos sibi tribui æquum censet oportere, is nõ magnanimus, sed modestus & moderatus est iudicandus. Magnanimitas enim in magnitudine cernitur, quemadmodum pulchritudo in magno proceróque corpore. Breues autem homines sunt illi quidem vrbani, belli & lepidi, aptáque compositione membrorum præditi, formosi non itẽ. Qui verò magna præmia se meritũ putat, iis cùm sit indignus, superbus dicitur. Nec verò qui maioribus se dignos existimant, quã eorum sint merita, omnes elati superbique iudicandi sunt. At qui minora quàm habere sit dignus, sibi deberi iudicat, is demisso pusilloque animo putandus est, siue magna, siue mediocria, siue exigua illius extent merita, quibus minora sibi etiam tribui putet oportere: sed potissimum, si magna eius merita videantur. Quid enim, si tantis esset indignus, facturus fuisse videatur? Ergo magnanimus, summus ac extremus est ille quidẽ magnitudine, sed modo, rationéque medius. Nam suis se ipse meritis metitur: alij vel

Hic ostendit quomodo extrema opposita se habeant circa eandem materiam assignatam in genere.

Hic remouet dubium Philo: quod oriri posset. Nam cum magnanimitatem consistere in magnitudine, et ob hoc videtur, quod occupet extremum: ergo non erit mediocritas, nec ex consequenti virtus. Tollit hanc dubitationem, ostendendo quod diuersis rationibus et respectibus potest magnanimus appellari extremus et medius.

modum transeunt vel deserunt. Qui si magna atque adeò maxima sibi, quia dignus sit, deberi iudicat, profectò vna in re maxima eius merita cernuntur. Quid ergo tandem illud sit, ex dignitate intelligẽdum est, dignitas autem ad externa bona refertur: quorum maximũ ponimus id, quod & diis tribuimus, & quod maximè expetunt omnes ij qui sunt in magistratu, & quod rerum gestarum, vel præclarissimarum quasi mercedem omnes desiderant, qualis gloria est. Est enim bonorum externorum maximum, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita animo affectus est, vt ratio æquitásque postulat. Quod etiam nulla adhibita probatione facilè perspici potest. Gloria enim est, qua magni viri se esse dignissimos, idque pro dignitate, arbitrantur. At qui demisso pectore pusillóque animo est, is deficit, siue ad ipsum respicias, siue ad magnanimi dignitatem. Qui autem elato animo est, quod ad se quidem attinet, in exuperatione est: at cum magnanimo comparatus, non exuperat. Sed quoniã maximis honoribus magnanimus dignus est, idem optimus sit necesse est. Semper enim quo quisque melior, eo maiore dignus est gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita eum qui verè sit magnanimus, virum bonum esse necesse est.

2. Atque etiam magnanimi proprium videatur, quod in quaque virtute magnum excellénsque ducitur. Nequaquam etiam deceat magno animo virum citatis manibus fugere, aut cuiquam facere iniuriam. Nam cuius rei causa turpe aliquid faciat, cui nihil magnum esse videatur?

3. Ac mihi quidem certè singula spectanti, omnino ridiculus magnanimus videtur, qui non idem sit bonus: qui

si malus sit, ne honore quidem esse dignus potest. Est enim virtutis merces, gloria, quæ eadem bonis viris tribuitur. Quocirca videtur magnitudo animi quasi splendor quidam & ornamẽtum esse virtutum omnium. Nam & maiores eas splendidioresque facit, & constare sine illis nullo modo potest: ob eámque causam difficile est verè magnanimum esse. Siquidem esse sine singulari quadam & eximia bonitate nullo pacto potest. Maximè igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. Atque idem magnis honoribus, & qui à bonis viris tribuentur, moderatè ille quidem lætabitur, tanquam suos aut etiam minores sit consecutus (virtute enim vndique perfecta & absoluta, nullus honos satis dignus potest esse) sed tamen eos ille quidẽ recipiet hoc ipso, quòd nihil maius habeant, quod ei tribuant. Eos autem quos vulgus ei tribuet, & exiguos, omnino cõtemnet, ac pro nihilo putabit, siquidem tales meritus non est: itémque dedecus & infamiam, quòd ei iure non possunt cõtingere. Imprimis igitur ac maximè in gloria magnanimus, vt dixi, cernitur. Attamen & in diuitiis & in potentia, & in secũdis rebus & aduersis, affectus erit quàm moderatißimè fieri poßit: neque prosperis rebus lætabitur nimis, neque asperis aduersisque mærebit. Neque enim isto pacto in honore & gloria, quæ res est maxima, affectus est. Imperia enim & opes gloriæ causa expetendæ sunt. Itaque ea omnia sibi gloriæ esse volunt, qui iis sunt præditi. Quid ergo videatur ei magnum in rebus humanis, cui etiam cõtemptui est gloria? Quocirca magno animo excelsóque viri, iidem superbi & contemptores videntur esse. Atque etiam secundæ res videntur multũ magnitudini animi conferre.

[Marginal manuscript notes: "Ex praedictis infert 2 oborta." — "2 pars. In qua Philo: more et ordine suo ostendit actibus magnanimi, et primo circa propria materia sua i. circa honores: deinde circa quasdam materias secundas, id est circa prosperitatem quandam, vt circa diuitias et huiusmodi."]

Notandū quod magnanimi videntur esse superbi, tamē non sunt. Eos em̄ superbos dicimus qui mediocritatē excedunt, et per fas et nefas antecellere aliis volunt im̄oderata quadā cupiditate.

Nam & mobiles honore digni putantur, & ij qui potentia & dominatu excellunt, & opulentia, quòd excellent aliqua præstantia. Habet autem venerationem iustiorem, quicquid bono excellit. Itaque maiores elatioréſque animos hæc ipſa faciunt: ſiquidem ex iis gloriam à nonnullis cōſequūtur. Quanquam, ſi verum iudicare volumus, ſolis bonis honos debetur. tamen cui vtrunque adſit, is neſcio quomodo maiorem laudem ac gloriam meretur. In quibus autem hæc talia bona inſunt ſine virtute, ij neque ſe ipſi iure magno honore dignos putant, nec magnanimi rectè nominātur. Neque enim hæc conſtare ſine virtute vndique perfecta vllo modo poſſunt. Superbi verò & contumelioſi, & aliis huius generis vitiis præditi fiunt. Difficile enim eſt, ſi à virtute defeceris, ferre aptè res ſecundas. Quoniam autem ferre illi non poſſunt, & ſe præſtare cæteris putant, eos contemnunt: ipſi quicquid libuerit, faciūt. Imitantur enim magnanimū, cùm ab eo abſint, diſténtque plurimū. Atque hoc quibuſcunque rebus poſſunt, faciunt. Virtute igitur nec gerunt quicquam, & tamen contemnunt cæteros. At verò magnanimus vir iure deſpicit. Veritatem enim ille ad iudicandum, plerique autem magis temeritate ducuntur.

3. pars. In qua philo: affert multas proprietates magnanimi. verum cū dictū sit magn. animū operari summū in vnaquaq; virtute, primo affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarū virtutū, præsertī fortitudinis et liberalitatis, quæ sibi magis accōmodatur: deinde affert proprietates quæ sumuntur ex materia propria ipsius magnanimi: demū affert eas alternis proprietates quæ sumuntur ex aliis, puta ex mediocritatibus illis quæ versantur circa cōmunē conversatione̅ hominū. Alia.

Et quoniam parui facit ac negligit omnia præter admodū pauca, ideo non ſolet paſsim ac temerè periculis ſe offerre, nec ea optare. Magnis autem ac grauibus ſe obiicit, in quibus vitæ non parcit, hoc ipſo quòd indignum ſit omni modo in vita manere. Atque is eſt, qui & beneficia conferat, & accepto beneficio pudore afficiatur: quòd illud eius ſit qui excellat & præſtet, hoc eius qui inferior ſit. Idem maius beneficium reddit, quàm accepit. Sic enim debitor fit, is

qui prior dederat, ac beneficij acceptor ex datore redditur. De iisque commemorare solent magnanimi, de quibus bene meriti sunt, non autem de iis, qui beneficia contulerunt. Est enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficium. At vult hic noster superior esse. Et quæ contulit beneficia, libenter: quæ accepit, de iis audit grauatè. Itaque Thetis apud Iouem beneficia sua in eum non commemorat, nec Lacedæmonij apud Athenienses, sed illorum erga se. Est etiam magnanimi viri, nullo omnino, aut vix egere, & opitulari vltrò: apúdque eos qui dignitate & potentia valent, prosperáque fortuna vtuntur, magnum: apud mediocres, modestum se mediocrémque gerere. Nam illis præstare difficile est ac gloriosum, his, facile. intérque illos gloriari ingenuum est, inter humiles autem & abiectos homines, importunum: vt si quis cum imbecillis vires suas ostentare vellet. Nec solet idem ad ea commeare omnia, quæ sunt apud vulgus in honore & precio, aut vbi obtinent alij principatum. Quietus est etiam & cunctator, nisi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucas res agit ille quidem, sed magnas & percelebres. Idem & apertè oderit necesse est, & apertè diligat, quòd timidi sit tegere ac occultare sententiam: denique magis ex veritate pendet, quàm ex opinione, dicendo ac gerendo palàm omnia: siquidem id contemnentis est. Itaque liberè quæ sentit, solet dicere: ídque eò facit, quòd & contemptor sit, & veritatem sermonis amet, nisi fortè si quid dißimulatione tegendum sit. cui rei locus est apud multitudinem. Id etiam magnanimi est, non posse ad nutum alterius viuere, nisi amici, quòd id seruile existimet. Itaque & omnes assentatores, seruiles:

alia ex parte liberalitatis.

alia

Affert hic nonullas proprietates quæ sumuntur ex materia propria magnanimitatis, scilicet ex parte honorum.

Affert alias proprietates ex parte illarum virtutum quæ consistunt circa commune conversationis et vivendi modum.

3. et alia proprietas, scilicet quod magnanimi est loqui et agere palam.

hic alias affert Philo: proprietates ex dispositione propria ipsius magnanimi. Admiratio fieri potest circa interna et circa externa. Circa interna admiratio videtur competere interno, quia admiratur, et magnifaciat viros summis virtutibus preditum. Alia est circa externa, scilicet circa divitias, et potentia, et similia, et de hac loquitur Philo: et eam removet a magnanimo.

& humiles, assentatores esse solent. Et quoniam magnum ei nihil videtur, nihil mirabile ei videri solet. Non recordatur iniurias, siquidē magnanimi non est meminisse praesertim iniurias, sed potius contemnere: nec de hominibus sermonem habet: quandoquidem nec de se praedicabit, nec de caeteris. Nam nec ut laudetur ipse laborat, nec ut alij vituperentur: nec laudat alios libenter, nec conuitiator est, ne inimicorū quidem, nisi fortè propter contumeliam. Minimè verò de necessariis & exiguis anxius solicitúsque est. Industrij enim & laboriosi hominis est, his in rebus eam animi affectionem retinere. Atque etiam is est qui res honestas & praeclaras, quanuis inutiles vtilibus ac fructuosis anteponat. Hoc enim eum potius decet, qui se ipse cōtentus est. Incessus etiam magnanimi viri tardus est, vox grauis, tarda oratio. Neque enim aut festinat is qui paucis rebus studet: aut vehemens est, cun nihil magnum esse videatur: quibus de causis & acutae voces suspiciuntur, & in ingressu celeritates. Ac magnanimus quidem huiusmodi est. Qui autem iis deest officiis, angusto pusillóque animo dicitur: qui modum transit, elato: qui quidem mali & improbi minimè videntur esse, quoniam nihil improbè faciunt, sed errant tamen. Nam qui demisso abiectóque est animo, is quibus bonis dignus est, se ipse spoliat, & malo quodam praeditus videtur, quòd se indignum bonis iudicat. Idémque se ipse ignorat: aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cùm sint in bonis. Nec stulti quidem videntur esse, sed pigri potius, quae eos deteriores facit opinio. Nam cùm ea omnes expetant, quae meritis ipsorum debentur: tamen isti ab honestatis actionibus studiísque

Marginal notes: alia — alia — alia — alia

Alia proprietas sumpta ex dispositione magnanimi, scilicet quod magnanimi motus et incessus est tardus, vox gravis et non nimis properata. His enim contraria indigentis et imperfecti potius esse videntur.

4 pars. In qua secundū ordinē suā Philo: declarat vitia opposita magnanimitati.

[illegible] comparat ista extrema inter se respectu medij. Dubitationes nonnullæ ex supra dictis oriri videntur. Primo [illegible] vtrum magnanimitas sit virtus: et probat quoniam humilitas est virtus, vt asserit veritas nostræ fidei: magnanimitas videtur esse opposita humilitati, ergo &c. ad hoc dicimus, quod verum est illum habitum qui aduersatur virtuti non [illegible]. Sed minor negatur quod magnanimitas repugnet humilitati quæ proprie est virtus. Et cum dicitur quod est contemptiua: ad hoc respondere possumus quod non contemnit studiosos viros et virtutibus præditos, sed qui virtutibus vacui sunt ob res externas. Item dubitatur cuiuscunque virtutis opus & materia videtur esse in eo cuius est virtus: et honos qui est materia magnanimitatis est in honorante vt ait Philosophus in primo: ergo &c. Ad hoc dicendum quod proximus et immediate magnanimitas versatur circa cupiditatem honorum, cuius ipsa est moderatio, et est in potestate habentis secundario, et remote circa honoribus quæ sunt in honorante. Et sic patet solutio.

 52

quasi indigni sint, itémque à bonis externis se remouent. At superbi & stulti sunt, & se ignorant ipsi, atque id apertè: nam tanquam digni sint, ea aggrediuntur quibus laus & gloria proposita est, ex quo deinde in reprehensionem incurrunt. Itémque vestitu, gestu, aliísque eiusdem generis se ornant: suásque res secundas notas volunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicant, quasi hæ res sint ipsis honori futuræ ac dignitati. Contraria autem est magis animi magnitudini despicientia, quàm elatio & altitudo. Nam & sæpius vsu venit, & maius malum est. Ac animi quidem magnitudo, in magno, vt dixi, honore versatur.

4. cap. In quo declarat secundam virtutem circa honores paruos vel mediocres quæ caret nomine tamen est mediocritas et habitus qui a medijs inter duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum vero græce φιλοτιμία, quasi vanitas appetitus honoris. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima proponit intentionem suam

CAP. IIII. De modestia eiusque extremis.

Videtur autem etiam in eo quædam virtus consistere quemadmodum suprà dictum est, quæ eandē habet rationem ad animi magnitudinem, quam ad magnificentiam liberalitas. Nam cùm vtraque recedat à magnitudine, tũ nos in rebus mediocribus paruísque rectè afficit. Vt autem in accipiendis dandísque pecuniis mediocritas reperitur, nimium & parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alij parum: quidam eam quærunt, vnde & quemadmodum quærenda est. Nam & ambitiosum vituperamus, & eum qui nulla gloria ducitur: illum, quia nimio honoris studio trahitur, & iis in rebus gloriam cõsectatur, quibus quærenda non est: hunc, quoniam ne ex rectè quidem factis instituit gloriam quærere. Incidunt autem nonnunquam tempora, cùm & ambitiosos, quemadmodũ suprà dixi, vt virili animo præditos, & honestatis cupidos laudamus: & eos qui nullum honorem expetunt, vt moderatos & modestos. Perspicuũm autem est, cùm rei

2. pars. In qua declarat suam propositam intentionem

cupidus multafariã dicitur, quia respectu eius cup. [illegible] dicimus, qui minime cupit: et sic etiã cupidũ dicimus, qui cupit quantũ oportet: et cupidũ eũ esse dicimus, qui plura cupit, et vt non oporteat.

alicuius multifariam quis cupidus dicatur, nos non eodem semper modo vsurpare nomen cupidi honoris, quem ambitiosum vocamus, sed interdum in laude, vt si honoris cupidior est quàm vulgus, interdum in vituperio, vt si magis quàm oportet, cupiat. Quoniam autem mediocritas vacat nomine: idcirco extrema de ea quasi deserta regione disceptant. Sed quibus in rebus nimium & parum reperitur, in iis etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimium expetunt, & parum. Expetũt igitur vt expetendus est. Quare laudatur habitus, qui modum adhibet in expetenda gloria, etiam si vacet nomine: hoc autem apparet, si virtus hæc cum ambitione comparetur, fore, vt honoris cõtemptus nimij: sin cum honoris nimium remisso studio, ambitionis speciem præ se ferat: si autem cum vtraque, vtranque quodammodo imitari videbitur. Quod in reliquis etiam virtutibus cernitur. Sed quoniam mediocritas nomen non habet, contrarij esse hic extremi inter se videntur.

4 pars. In qua Philo: determinat de medio et extremis circa mediocres vel paruos honores.

Quia nunc cũ alio, nunc cũ altero videtur habere similitudinẽ: verũ non est, intelligendũ vtraq, &c. scilicet quod mediũ est quoddã tertiũ constans ex vtrisq, vel vtrorũq particeps, sicut rubedo est particeps albedinis et nigredinis. Nã mediũ tale, qd est virtus, nullo pacto dicitur per participatione extremorũ, sed per negationẽ ~~vtriusq~~ penitus.

CAP. V.

De mansuetudine et eius extremis.

Hic est tertius tractatus huius libri qui continet hoc vnũ tantũ cap: et diuiditur in 3. partes. Dicit autẽ in primis more suo philo: qd mansuetudo est mediocritas circa irã tanquã circa materiã suã.

Mansuetudo autem seu clementia, mediocritas quædã iræ est. Sed quoniam medium vacat vero proprióque nomine, ac ferè etiam extrema, ad medium clemẽtiam transferimus, quæ ad id quod parũ est deflectit, quod etiam nomine vacat. Exuperantia autem iracundia appelletur: ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus, variísque gignitur. Atque is quidem qui quibus de rebus, quibúsque hominibus debet, irascitur, quique id facit quemadmodũ, quando, & quãdiu decet, is laudibus afficitur, quem eundem clementem & mansuetũ appellari licet. Siquidem in laude

2. pars. In qua determinat de ipsa mediocritate.

laude clementia est. Nam is ferè solet πρᾶος, id est, mansuetus videri, qui animi agitatione & velut turbatione careat, non à perturbatione rapiatur & distrahatur, sed vt ratio præscripserit, sic & his de causis, & tādiu succenset. Peccare autē in eam potius partem videtur, quæ modum deserit. Neque enim vlcisci cupit clemens, sed ignoscere. At verò defectio, siue lentudinem, siue alio quouis nomine appellari placet, est in vitio. Qui enim minus succēsent ob eas causas, ob quas decet succensere, iJ stulti vidētur: & qui non quomodo, quando, quibus irascendum est. Sunt enim omnis sensus & doloris expertes, qui irasci nesciunt, nec propulsant iniuriam. Quinetiam contumelias & cōuitia æquo animo ferre, ac in propinquis negligere, seruile est. Exuperantia verò illa quidem in omnibus existit (nam & quibus hominibus, & quibus de causis nō est irascendum, & irasci possumus, & vehementius, aut celerius ac diutius, quàm ratio postulet) sed tamen non in eodem hac quidem insunt omnia: neque enim possunt. Cùm enim per se omne malum labefactat, tum si integrum, & omni ex parte absolutum sit, intolerabile existit. Ac iracundi quidem celeriter commouentur, & in quos non decet, & quibus de causis, & vehementius quàm sat sit: sed facilè ac citò etiam eorum ira desistit, quod in illis quidem est optimum. Idque eis propterea accidit, quia iram non retinent, sed statim animum explēt, eò quòd aperti sunt, ob acutum illorum cōmotionem: hinc finem faciunt. ἀκρόχολοι autem, id est, extremæ bilis homines, nimium procliues sunt, & omni re facilè concitantur ad iracundiam, & quauis de causa: vnde etiam traxere nomen. At acerbi ægrè placan-

3. pars. In qua declarat defectū mansuetudinis.

4. pars. In qua declarat alterū extremū excessū circa irā qui appellatur iracundia. Sed primo declarat qualis est iste excessus, deinde affert nonnullas species eius quæ videntur esse 3.

tur, diúque irati sunt: nam iram retinent, & cùm iniuriā vlti sunt, tum sedatur ira. Vltio enim modum finémque iræ adhibet, pro dolore voluptatem adferens. Quòd si id minus fiat, quasi onus quoddam sustinent. Quia enim hoc minus apparet, nemo ad eos placādos se applicat: ad mitigandam autem & quasi concoquendam apud se ac per se iracundiam, tempore opus est. Cùm autem hoc hominum

3. *genus sibi molestißimum est, tum amicis maximis. Infensos autem ac difficiles homines appellamus eos, qui quibus de causis minus rectum est, irascuntur, & vehementius & diutius quàm ratio postulare videatur: & qui nō redeunt*

5 pars. In qua cōparat viter se, et ad ipsū medium, et ostendit quod excessus magis opponitur mansuetudini, quā defectus.

in gratiam, nisi vltio, vel animaduersio sit consecuta. Clemētiæ autem repugnat magis vitium, quod modum transit, ob eam causam quia sæpius accidat. Nam vlcisci iniuriam, magis naturam attingit humanam: & qui sunt infesto, infensóque animo homines, minus apti sunt ad vitæ

6. pars. In qua remouere videtur obiectionē quæ fieri posset contra eū.

communionem. Hoc autem & suprà dictum est, & ex iis quæ docemus nunc, perspici potest, non esse dictu facile, quo modo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, & quandiu deceat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulùm aliquid modum, vel in eo quod plus est, vel in eo quod minus excedit, vituperari nō solet. Interdum enim eos laudamus, qui modum deserunt, clementésque dicimus: & iracundos virili animo esse dicimus, quasi ad imperandum idoneos. Ergo quantum quisque vel quomodo modum egressus vituperandus sit, non est facilè explicare oratione. In rebus enim singulis, atque in sensu positum iudicium est. At illud quidem certè perspicuum est medium habitum esse laudabilem, quo qui-

bus rectum est irascimur, quámque ob causam, & quomodo oportet, & sic alia generis eiusdem. Illæ verò affectiones quæ modũ transeunt, ac deserunt, sunt omnes in vitio: ac si parum medium deserant, leuiter, si aliquanto maiore interuallo, grauius: in magno quidã insignique spacio vehementer sunt reprehendendæ. Hoc igitur perspicuum est, medium in his habitum obtinendum. Ac de his quidem animi affectionibus, quæ in ira versantur, hactenus.

Hic est 4. tractatus huius libri. diuiditur in 3. capit: In primo docet de quadam virtute quam per similitudinem vocat amicitiam. primum cap: diuiditur in 3. partes: In 1. ostendit circa voluptates, et dolores non omnes, sed eos qui proueniunt in conuersando ex communione verborum et actuum esse mediocritatem et extrema.

CAP. VI. De affabilitate eiusque extremis.

In consuedudine autẽ vitæ, sermonúmque ac factorum communione ἀρέσκοι, id est obsequentes, & nimium faciles & blandi videntur ij qui ad voluptatem laudant omnia, nec vlla in re aduersantur, quinetiam putant se iis quibuscum viuunt, nullo loco molestos esse oportere. Alij cõtrà & in omni re aduersantur, nec de cuiusdam offensione ac molestia laborant, qui difficiles, fastidiosi ac morosi vocantur. Non est quidem dubium id, quin hi, quos modò diximus, habitus sint in vitio: medius autem horum sit in laude, quo ea omnia quæ recta sunt, vtque ratio præcipiet, probabuntur, respuentúrque contraria. Nomẽ autem ei græcum non est impositum, quanquam φιλίας, id est, amicitiæ similis párque videatur. Qui enim ea animi affectione præditus est, quæ medium locum tenet, non absimilis ei est, quem nos commodum & facilem amicum vocamus, adiuncto amandi affectu. Hoc autẽ differt ab amicitia, quòd affectu, eorúmque vacat amore, quibuscum ipse versatur. Neque enim amore vel odio ductus probat, vt decet, omnia, sed quia ita animo est constitutus. Æquè enim hoc erga ignotos ac notos: erga familiares æquè, ac erga eos, quorum non

2. pars. In qua declarat hanc mediocritatem ex parte cuiusdam nominis quo ea appellatur. similitudinem quandam amicitiæ: ponit tamen differentiam quæ est inter ea, et amicitia proprie dicta, quia hæc non est cum affectu et cum amore: illa vero cum affectu.

v. Nam gradus plures sunt societatis hominum. ut in libro de officiis Cicero docet. Sumatis igitur affert Philo: quasdam proprietates quae tali habitui tribuuntur, quae videntur esse quinque.

est implicatus consuetudine præstabit, nisi quòd in omnibus id faciet pro dignitate. Neque enim eodem modo decet familiares atque exteros obseruare, nec rursus offende-
1 re. Atque hoc quidem generaliter dictum est, eum talem hominem in quotidiana vitæ consuetudine, se ita esse ge-
2 sturum, vt ratio postulabit. Semper autem honestatis vtilitatísque rationem habens, inuestigabit inibítque rationem, qua non poßit offendere, aut certè delectare poßit.
3 Nam iis in iucunditatibus molestiísque cernitur, quæ ex vitæ consuetudine nascuntur. Harum autem si quæ sunt quibus ipsi minus honestum est, aut etiam incommodum delectationem adferre, eas ita respuet, vt etiam malit esse molestus. Quòd si qua res sit eiusmodi, quæ turpitudinem facienti, eámque non paruam afferat, vel incommodum, sed in qua si aduersetur, sit allaturus leuē molestiam,
4 non probabit, sed aspernabitur. Aliter autem cum iis versabitur, qui authoritate & dignitate aliqua præditi sunt, aliter cum quolibet, magísque aut minus notis. Itémque in aliis hominum differentiis suum cuique tribuet decorum.
5 Ac per se quidem placere volet ac gratus esse, molestus autem esse verebitur. Semper tamen euentus, honestatem dico & vtilitatem, si plus valere debeant, spectabit & sequetur: magnæque in posterum voluptatis causa, leuiter offendet. Ac medius quidem talis est, nec vllo appellatus est proprio græco nomine, latini facilem & comem appellant. Qui autem aliis affert delectationem, in eóque nihil aliud sequitur, nisi vt gratus sit, obsequens, blandus, nimiúmque facilis dicitur. Atqui id facit, vt adiumentum ad opes adipiscendas, eáque omnia quæ pecuniis parantur,

Tertia proprietas duplex est. nunc ex parte huius conversantis, nunc ex parte illius cum quo talis conversatur.

3 pars In qua declarat vitia opposita tali mediocritati.

nanciſcatur, is aſſentator eſt habendus. Eum verò qui moleſtus ac triſtis eſt omnibus in rebus, iam difficilem ac moroſum appellandum diximus. Contraria autem eſſe inter ſe videntur extrema, quod medium nomen non habet.

CAP. VII.

De veritate et eius extremis: arrogantia et dissimulatione

Hoc capitulum dividitur in 4 partes. In prima videtur tria afferre: unum quod circa eandem versatur arrogantiae mediocritas, quae est ipsa mediocritas, cuius excessus est arrogantia. 2. quod non est inutile de iis disserere. Tertio assignat huius rationem.

Iidem ferè in rebus arrogantiæ mediocritas cernitur, quæ etiam vacat nomine. Ac de iis non erit alienum diſputare. Nam facilius ea quæ ad mores pertinent, intelligemus, ſi de ſingulis diſſeruerimus: & virtutes mediocritates eſſe tum maximè credemus, cùm ita eſſe in omnibus perſpexerimus. Iam de iis qui in vitæ ſocietate voluptatem vel moleſtiam ſpectant, dixerimus. Nunc de iis qui verum vel falſum enuntiant, ac præ ſe ferunt, ſeu dictis, ſeu factis, & ſimulatione diſſeramus. Igitur arrogans appellatur is, qui ſibi res magnas & præclaras ſumit & vendicat, cùm non inſint, vel maiora, quàm quæ inſunt. Diſsimulator contrà, qui quæ inſunt, negat ineſſe, aut extenuat. At verò medius vir ſui ſemper ſimilis, verax eſt & vita & oratione: ea in ſe ineſſe confirmans, quæ inſunt, nec maiora, nec minora. Licet autem quanque harum rerum, & rei alicuius, & nullius cauſa facere: qualíſque eſt quiſque, talia ſunt eius & facta, & oratio, & vita, niſi rei alicuius agat gratia. Ac per ſe quidem omne in malo vitióque mendacium eſt, veritas honeſta & laudabilis. Ita verax, quoniam medium locum obtinet, eſt laudabilis. Qui autem mentiuntur, vtrique ſunt illi quidem vituperandi, ſed maiore quadam ratione arrogans. De quorum vtroque ita diſſeremus, ſi prius de veraci pauca præponamus. Non enim de eo inſtituimus dicere, qui in pactis, rebúſque contrahendis verus

2 pars in qua ostendit, quid est medium circa hanc materiam, et quid extrema [illegible] pertinent ad utrumque.

3 pars. In qua ostendit et declarat ipsam mediocritatem et quid maxime pertineat ad eam et ad veracem

*est, aut in omnibus quæ ad iniustitiā iustitiámve pertinent,
(sunt enim hæc alterius virtutis) sed de eo, qui in quibus
rebus nihil tale postulatur & agitur, se & vita & oratio-
ne veracē præstat, hoc ipso, quòd tali habitu animi sit præ-
ditus, quem eundem probum virum appellari licet. Nam
qui veri cupiditate ducitur, quíque tum verum enuntiat,
cùm nihil interest, is multò etiam potius verax futurus est
cùm aliquid interest. Mendacium enim, vt turpe aliquid,
vitabit, quod quidem etiam per se ipse fugiebat. Atqui
talis vir laudandus est. Sed ad id potius quod minus est, ac
inferius vero deflectit: id enim magis decet, quoniam quic-
quid modum finémque transit, nimiúmque est, id omne mo-*
4·pars *lestum odiosúmque est. At verò qui maiora sibi quàm quæ
insunt, vendicat & sumit, rei nullius causa, est ille quidem
improbo similis, (neque enim mendacio delectaretur) sed
tamen stulti vaníque hominis potius, quàm mali nomen*
2· *mereri videtur. Qui autem alicuius rei causa id facit, si
gloriæ vel honoris, non est ille quidem admodum vitupe-*
3· *randus: qualis est arrogans. At qui pecuniæ, vel earum re-
rum causa, quæ pecuniæ locum tenent, is multò deformior
est. Nec verò facultate ac potestate arrogans, sed agendi
consilio cernitur. Ex animi enim habitu, & quia talis sit
omnis arrogans, iudicatur, vt & mendax: qui duplex est,
alius mendacio ipso delectatur, alius gloriæ aut quæstus
causa mentitur. Atque ij quidem qui cupiditate gloriæ si-
bi aliquid arrogant, ea sibi vendicant omnia, quæ vel ad
laudem, vel beatæ vitæ opinionem pertinent. Qui autem
spe quæstus sibi aliquid arrogant, ea sibi vendicant, quæ
etiam vsui sunt proximis, quæque si minus adsint, celare*

In qua philo: declarat vitia opposita tali mediocritati; et primo videtur distinguere arrogantē. et dicit quod est [illegible]ica, vt in textu patet

& occultare licet: velut medicum & vatem ſapientem eſſe. Ob eámque cauſam huiuſmodi artes ſibi plerique ſumunt & arrogant, quòd in eis illa inſunt quæ diximus. In diſsimulatoribus autem, cùm ſua ipſorum illi extenuãt, lepidorum morum ſpecies apparet: quippe qui nõ videantur quæſtus cauſa dicere, ſed quòd faſtidium aliis adferre moleſtiámque fugiant. Atque hi ea ſibi detrahunt maximè, quæ ſunt glorioſa, vt Socrates faciebat. Qui autem exiguas res paruíque momẽti, quæque perſpicuæ ſunt omnibus, diſsimulant, veteratores dicuntur, iíque facile ac iure contemnuntur. Id quod etiam arrogantiæ datur interdum, qualis eſt veſtitus Lacedæmoniorum. Nam & ſua extollere nimium, & valde extenuare, quandam ſpeciem fert arrogantiæ. At verò qui moderatè vtuntur diſsimulatione, & in iis, quæ minus ante oculos poſita patent omnibus, iĳ politi homines atque vrbani videntur. Sed arrogans quoniam deterior eſt, veraci videtur opponi.

αὐθέκαστός τις ὤν] αὐθέκαστος, is dicitur qui vnam velut perſonam ſemper gerit, qui de ſuo ſtatu non dimouetur: ego hominem ſemper ſui ſimilem appellaui: num rectè, iudicabunt lectores linguæ Græcæ periti.

βωμολόχοι δοκοῦσιν εἶναι καὶ φορτικοί.] Cui dubium eſt non poſſe aptiùs verti illud φορτικοὶ hoc loco, quàm importuni?

CAP. VIII.

Sd quoniam requieti quoque in vita loci aliquid relictum eſt, in eáque aliquid iocis & hilaritati conceditur tẽporis, efficitur vt hîc quoque decora quædã, & apta cõſuetudo, congreſsióque ea & dicendi & audiendi, quæ, & quemadmodum decet & dicere & audire vigere videatur. Magnopere etiam refert, vt perſonarum habeas, tum dicendo, tum audiendo rationem. Ex quo perſpicuum eſt, & tranſiri in iis medium, & deſeri. Atque illi quidem

qui risu ac facetiis vltra modũ prodeunt, scurræ ac importuni habẽdi sunt, præsertim cùm omni ex parte ridiculorũ affectatione ducti, dent operam potius vt risum moueant, quàm vt quæ honesta sunt dicãt, aut ne eum, in quẽ scomma iaciunt, offendant. Qui autem nec facetũ quid dicunt ipsi, & tamen eos qui dicunt, permolestè ferunt, agrestes & duri vidẽtur. At verò qui salibus & facetiis modũ quendam adhibent, ij εὐτράπελοι Græcis vocantur (vrbanos Latini, facetos & festiuos vocant) quasi εὔτροποι, id est, qui faciles habent conuersiones. Morum enim hæ sunt motiones. Vt enim corpora, sic mores ex motionibus iudicãtur. Quoniam autem facetiæ ac sales patẽt latißimè, compluresque ludicris ac dictis plus capiũtur, quàm ratio postulat: factũ est vt scurræ, vrbani & faceti, quasi elegantes & politi homines appellarentur. Sed tamen ex iis perspicuum est, quæ

3. pars in qua philos: successiue ostendit quid pertinet ad quenque istorũ triũ habitũ

dicta sunt, inter eos magnas esse dißimilitudines. Huic autem mediocritati finitima dexteritas est. Dextri verò est, ea & dicere, & audire omnia, quæ probo viro ac libero digna sunt. Eum enim talem hominem, quædam & ioco dicere decet & audire. Magna etiam est distinctio inter iocos ingenui & illiberalis hominis, eius etiam, qui eruditus est & indocti: quod ex antiquis nouisque comœdiis perspicere licet. Illis enim facetũ erat, verborum obscœnitas: his verò, suspicio & significatio obscœnitatis satis habet ridiculi: quibus in rebus multum est discriminis ad venustatem seruandam. Vtrum igitur qui rectè iocatur, saléſque iacit, ex eo statuendus sit, quòd ea dicat, quæ libero homine digna sunt, an quòd eum qui audit, minimè offendat, aut delectet potius, an ne hoc quidem certum est? Alios enim

alia

alia offendunt atque delectãt. Idem etiam talia audiet libentius. Quæ enim quiſque audire ab altero vellet, eadem etiam facere videtur. Non igitur omnia faciet. Scomma enim, quod nos cauillum ac ſalsè dictum interpretamur, conuitium & maledictum quoddam eſt. Et legiſlatores quædam iactari conuitia prohibent: æquum autem erat idem de dictis cauere. Quocirca politus & liberalis homo ita animo affectus erit, vt ſibi ipſe lex eſſe videatur. Atque is quidem, qui medium locum obtinet, eum ſe ipſo præſtabit, ſiue dexter, ſiue vrbanus nominetur. At verò ſcurra à riſu longè multúmque ſuperatur, qui nec ſibi parcit, nec cæteris, modò vt riſum cõcitet: atque idem eiuſmodi commemorat, quæ homo politus nolit vnquam dicere: nonnulla etiam quæ ab aurium comprobatione abhorreãt. Ruſticus autem omnino ad has congreſsiones inutilis eſt. Nam cùm nullum ipſe ridiculum iaciat, offenditur omnibus. Atqui videtur in hominum vitam requies & iocus inuectus neceſſariò. Tres igitur, quas dixi, verſantur in hominum vita mediocritates, quæ omnes in quorundam dictorum, factorúmque ſocietate conſiſtunt. Hoc autem differunt, quòd vna in veritate, aliæ in vitæ iucunditate cernuntur. Earum autem quæ in iucũditate poſitæ ſunt, vna in iocis, altera in aliis vitæ ſocietatibus cõgreſsionibúſque conſiſtit.

Hic est 5. tractatus huius libri, qui habet unũ tantũ cap: et diuiditur in 3. partes Sed in prima suã intentionẽ proponendo dicit quod verecundia non est virtus.

CAP. IX. De verecundia./

De verecundia autem non eſt quod, vt de aliqua virtute, dicendum eſſe videatur: ſiquidem perturbationi eſt, quàm habitui ſimilior. Itaque definitur eſſe metus quidam dedecoris & infamiæ: eodémque modo naſcitur, quo me-

tus is, qui in rebus asperis formidolosisque cernitur. Nam & erubescunt, qui pudore afficiũtur: & qui mortis metu exhorrescunt, terrore pallescũt. Quare ad corpus vtrunque quodãmodo pertinet, quod perturbationi magis videtur, 1·pars quàm habitus proprium. Nec verò omni ætati, sed adolescentiæ conuenit hæc perturbatio. Ea enim ætate qui sunt homines, verecundos pudentésque putamus esse oportere: idque ob eam causam, quòd cùm perturbationibus multũ ducantur, peccatis multis contaminari solent, à quibus pudore deterrentur ac reuocantur. Ac adolescentes laudamus verecundos: senem autẽ quòd pudore afficeretur, nemo laudauit vnquam. Nihil enim eum existimamus facere oportere eorum, ex quibus pudor nascitur. Neque enim hominis probi est verecundia affici: siquidem propter mala oritur, quæ nequaquam faciẽda sunt. Quòd verò aliæ res per se turpes sunt, aliæ opinione, nihil refert: quandoquidem
2 neutræ faciendæ sunt, vt non sit pudori locus. Est autem improbi, ita animo affectum esse, vt quod turpe fœdúmque sit, velit facere. Absurdum verò sit, eo esse animo, vt si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te probũ iudices. Pudori enim est locus in rebus voluntariis. At vir probus nunquam volũtate sua quæ praua sunt, faciet. Sed tamen potest ex hypothesi probitatis esse verecundia. Nam si turpe aliquid gesserit, ex eo pudore afficietur. Atqui hoc nus-
3 quam reperitur in virtutibus. Quòd si impudentia in malis est, & nullo pudore affici ex turpibus factis, malum: nihilo magis eum qui hæc faciat, pudore affici probitatis
3·pars est. Nec verò continentia virtus est, sed mediæ ac mixtæ naturæ, de qua postea disseremus. Nũc de iustitia dicamus.

In qua philo: ostendit verecundiã cõpetere tantũ sicut propriũ ætati iuvenili, et recenti. Ex quo etiã inferre potest quod non est virtus, quia non cõpeteret senibus quã adolescentibus.

Nunc videtur philo: afferre tres obiectiones, et eas soluere.

In qua affert quandã dispositionẽ laudabilem, quæ etiã non est virtus, et hæc est continentia, quasi dicat, quod non est mirandũ quod verecundia sit laudabilis, et tamẽ non sit virtus: quia sunt etiã aliæ, id est dispositiones quædã laudabiles, quæ tamen non sunt virtutes, sicut est continentia. Continens enĩ nondũ habet habitũ, et quamvis in eo ratio superet appetitũ, tamẽ non sine difficultate et pugna. In ipso vero temperato qui habet iã habitũ virtutis, statĩ rationi obtemperat appetitus. Sed hæc in 7. ~~[illegible]~~ latius.

Arist-

ARISTOTELIS DE moribus ad Nicomachum

LIBER QVINTVS.

CAP. I. De iustitia et iniustitia, et modis iniusti.

DE iuſtitia & iniuſtitia hoc cognoſcendum eſt, quibus in actionibus cernantur: & iuſtitia quænam mediocritas ſit, quarúmque in rerum medio ius iuſtúmve ipſum conſiſtat. Qua in explicatione eandem quam in ſuperioribus viam & rationem ſequemur. Videmus igitur huiuſmodi quendam habitum omnes iuſtitiam dicere, quo apti ſunt ad res iuſtas geredas, quoq́ue iuſtè agunt, & quæ iuſta ſunt, volũtate amplectuntur. Eodémque modo de iniuſtitia ſentiunt, qua iniuſtè faciunt, & res iniquas iniuſtáſque volunt. Itaque hæc primùm quaſi prima quædam lineamenta ſint à nobis propoſita. Neque enim eodem modo ſe res habet in ſcientiis & facultatibus, vt in habitibus. Facultas enim & ſcientia contrariorum eadem videtur eſſe: habitus autem contrarius contrariorum non videtur, vt à valetudine non efficiuntur contraria, ſed ſolùm quæ valetudini conſentanea ſunt. Ambulare enim quempiam valenter diximus, cùm ambulat vt valens. Contrarius ergo habitus ex contrario ſæpe intelligitur: plerunque etiam habitus ex rebus ſubiectis. Etenim ſi firma corporis affectio nota ſit, infirma quoque nota conſtitutio eſt: ex iiſque rebus quæ firmam affectionem efficiũt: firma affectio, & ex hac

ipſa quæ ad firmam conſtitutionem pertinent. Si enim bene conſtitutum corpus poſitum eſt in carnis craßitudine, neceſſe eſt malè conſtitutum affectúmque corpus in carne tenui conſiſtere, quódque ab bene conſtituendũ corpus conducat, carnis efficere craßitudinem. Conſequitur etiam ferè, vt ſi alterum multis modis dicatur, multi etiã modi ſint alterius: veluti, ſi quod iuſtum eſt, variis modis dicatur, & iniuſtum: porrò autem multis modis dici, iniuſtitia & iuſtitia videntur. Sed quia vicina eſt, ac finitima eorum nominum homonymia, id obſcurum eſt: nec ſi perſpicuum, vt in iis quorum magnæ ſunt dißimilitudines: in quibus magna eſt in ſpecie differentia: veluti ſtatim apparet clauiculam homonymωs dici, cùm pars corporis appellatur, quæ ſub collo animalium eſt, & cum ea qua oſtia clauduntur. Hoc igitur intelligendum eſt, quot modis iniuſtus quis dicatur. Videtur autem iniuſtus eſſe & is qui leges violat, & πλεονέκτης, id eſt, qui ſemper maiorem ſibi partem aufert, adeóque iniquus eſt: vt perſpicuum ſit, iuſtum eſſe eum, qui pareat legibus, & qui æquus ſit. Iuſtum ergo id erit quod leges iubẽt, & quod æquum eſt: & iniuſtum id, quod contra leges eſt, & quod iniquum. Et quoniam qui iniuſti ſunt, πλεονέκται etiam ſunt, id eſt, qui meliorem ad ſe partem transferunt, verſabuntur in bonis, non omnibus quidem, ſed in iis tantummodo, in quibus res aduerſæ proſperæque conſiſtunt. Quæ ſimpliciter bona ſunt, ſemper illa quidem, ſed alicui non ſemper. Atque hæc optant homines, ac conſequuntur, nec debent: ſed optare debent potius, quæ verè bona ſunt, ea ſibi bona eſſe, ea autem ſequi quæ ſibi bona ſint. Verùm iniuſti non ſemper, vt in duobus per

3. pars. In qua philo: diuidit eã in ſuas partes ſubiectiuas.

se ac simpliciter malis, maius, sed etiam minus eligunt. Sed quia minus malum: etiam boni speciem gerit quodammodo, ipsáque πλεονεξία in bonis versatur, idcirco πλεονέκται omnino esse videntur, id est, omnia sibi præcipua semper auferentes. At certè iniqui sunt omnes iniusti: hoc enim verbo continetur vtrunque, & commune vocabulum est. Continet enim quod iniquum est & plus & minus. Sunt etiam παράνομοι, hoc est, legum violatores: quoniam hoc ipsum violare leges, iniustitiam omnem complectitur, fusúmque est per omnem iniustitiam. Quoniam autem omnis est, qui contra leges facit, iniustus, & omnis iustus qui paret legibus: perspicuum est ea omnia quæ legitima sunt, in iustis esse quodammodo numeranda. Quæ enim à disciplina legum ferendarum constituta sunt, ea legitima habentur, eadémque omnia iusta dicimus. Leges autem de omnibus præcipiunt, in eóque vel communem omnium vtilitatem exquirunt vel optimorum, vel principum: ídque vel actionibus virtutis, vel alia huiusmodi ratione. Quocirca iusta appellamus vno modo ea quæ beatam vitam, & eius partes in ciuili societate efficiunt ac tuentur. At lex quidem & forti suum officium præscribit, vt non deserere ordinẽ, nec fugere, nec arma abiicere: & temperato, vt non adulterari, nec vi constuprare: & clementi, vt non verberare, neque conuitiari: itémque in cæteris virtutibus & vitiis, illa iubet, hæc vetat. Ac salutaris quidem habetur ea quæ rectè lata est: quæ inconsultè & inconsideratè, perniciosa. Atque hæc iustitia, absoluta est illa quidem virtus & perfecta, non illa quidem per se ac simpliciter, sed quatenus alterius cõmoda & vtilitates respicit. Ob eámq;

4. pars. In qua Philo: declarat iustitiã, quae dicitur tota virtus, et legalis sive legitima. et primo determinat de iusto tali qui nobis est notius, [illegible] de iustitia.

Hesperus et Lucifer eadē est stella, scilicet [illegible], et in ortu dici[illegible] Lucifer, quia procedit sole; in occasu Hesperus quia sequitur.

causam iustitia sæpe videtur omnium virtutum præstantißima, neque Hesperus (Euripides inquit) *aut Lucifer tantam sui excitant admirationem. Ex quo factum est iam tritum sermone omnium prouerbium,*

Iustitia in sese virtutes continet omnes. Versus Theognidis.

Eadémque, virtus perfecta est ob id maximè, quòd inest in ea vsus virtutis vndique perfectæ. Perfecta est autem propterea quòd qui ea præditus est, is etiam erga alios, non in se modò, virtutem exercere ac excolere potest. Plerique enim in suis rebus virtute vti possunt, in iis, quæ sibi cum aliis intercedunt, non possunt. Quocirca præclarè dictū est illud à Beante, magistratum virum ostendere. Qui enim magistratum gerit, is iam res curat aliorū, & in hominum societate versatur. Ob eámque causam omnium virtutum sola iustitia, in bonis alienis ducitur, quia non ad suū commodum, sed ad aliorum omnia confert: totáque se ad alienas vtilitates porrigit atque explicat. Aliorum enim commodis vtilitatíque seruit, nempe aut principis, aut Reipublicæ. Ac sceleratißimus quidem est habendus is, qui malitiam & ad suam & amicorū perniciem exitiúmque cōuertit. Optimus autem is, qui virtutem non ad suam, sed ad aliorum vtilitatem refert. Est enim hoc arduum opus. Atque hæc ipsa iustitia, non pars virtutis est, sed virtus vniuersa: & iniustitia ei contraria non pars vitij est, sed vniuersum vitium. Qualis autem sit differentia virtutis & huius iustitiæ, perspicuum ex iis est, quæ dicta sunt. Est enim re idem, ratione autem non idem: sed quâ ad alterum refertur, iustitia: quâ habitus est talis, absolutè consideratus, virtus nominatur.

Loquitur hic Philoso: de actiuis, nā speculatiua virtus excellentior est quam actiua licet tantū habentē pficiat.

Veluti statim apparet clauiculam homonymως dici] Vt apud Græcos κλεὶς multiplex vocabulum est, ita apud Latinos clauicula: propterea sic latinè reddidi. est autem clauicula pars illa corporis quæ diuidit pectus à ceruice, quæ Græcis κλεὶς vocatur.

In multis exemplaribus legitur, τοῦτο γὰρ ἡ παρανομία ἤτοι ἡ ἀνισότης περιέχει πᾶσαν, sed malè: deinde enim sunt hæc verba, ἡ παρανομία ἤτοι ἡ ἀνισότης. Vt intelligatur in hoc τοῦτο γὰρ, παράνομον εἶναι subaudi.

Quia non ad suum commodum, sed ad aliorum omnia confert] Verba sunt Cic. lib. secundo de Oratore.

Totáque se ad alienas vtilitates. &c.] Verba sunt Cic. ex lib. 2. de Repub.

Ἡ δὲ τοιάδε ἕξις ἁπλῶς ἀρετή.] Distinctio post verbum ἁπλῶς ponenda est: vt sic legatur, ἡ δὲ τοιάδε ἕξις ἁπλῶς, ἀρετή

CAP. II.

Quid iustitia particularis, et quotuplex.

Diuidit hoc cap: in 4 partes. in prima autem ostendit quod est alia iustitia, quæ est vt pars virtutis. et hoc declarat ex iniustitia sibi opposita. contrarius enim [illegible] tus ex [illegible] contrario cognoscitur vt superius dixit.

At enim quærimus iustitiam, quæ pars subiecta est virtuti (est enim, quædam, vt diximus) & iniustitiam eã quæ pars est. Aliquam autem esse eiusmodi, ex hoc velut signo intelligi potest. Nam qui agit eorum aliquid quæ cæterorum vitiorũ sunt propria, is facit ille quidem iniustè, attamen non plus æquo sibi auferre dicitur. Velut si quis abijciat clypeum propter ignauiã, aut maledixerit per excandescẽtiam, aut pecuniis non iuuerit propter auaritiam. Cùm autem plus sibi sumit quis, sæpe ad nullũ ex illis singulis vitium illud, nec ad vniuersa, sed ad certum iam aliud pertinet: vituperamus enim tanquam iniustitiã. Est igitur aliud genus iniustitiæ, quæ vt pars subiecta est generali, itémque aliud quoddam iniustum subiectũ toti iniusto, quòd est contra leges. Præterea si quis quæstus causa stuprum inferat, quæstúmque inde faciat, alter cupiditate incensus idem, de suo largiẽs, & cum damno rerum suarũ faciat: hic intemperans potius quàm πλεονέκτης, id est, ad rem plus æquo auidus esse videatur: ille iniustus, intẽperans nõ item. Perspicuum igitur hoc propter quæstum contingere. Iam verò in cæteris sceleribus ac iniuriis omnibus si peccetur, id semper ad certum aliquod vitij genus refertur, &

pertinet: velut si adulteratus est, ad libidinem & intemperantiam: si in acie commilitonem deseruit, ad ignauiam: si pulsauit, ad iracundiam: at si quæstum fecerit, ad nullum

2. pars. In qua philo: cõparat iustitiã legitimã quæ tota cũ quæ dicitur pars et particularis, declarando in quo conveniunt et in quo differunt.

vitium refertur, nisi ad iniustitiam. Quare perspicuum est, esse præter generalem, certam quandam iniustitiam, quæ illi subiecta sit, eodem nomine appellatam, quoniam in eodem genere posita est definitio. In rebus enim quæ nobis cũ alio intercedunt, vtraque vim suam obtinet. Sed hæc in honore, aut in pecuniis, aut in salute, aut si quo vno nomine hæc complecti omnia possumus, & in voluptate ea quæ ex quæstu percipitur: illa in iis spectatur omnibus, in quibus qui omnino virtute præditus est. Hoc ergo iam apparet, iustitiæ plura esse genera, aliúdque esse præter generalem virtutem, iustitiæ genus. Quæ autem, qualísque sit,

3. Pars. In qua philo: declarat que ordinẽ habent inter se istæ iustitiæ.

deinceps explicandum est. Partitio à nobis posita est rerũ iniustarũ, alias esse contra leges, alias iniquas. Et iustarum alias legitimas, alias æquas. Ac iniustitia quidem, de qua suprà dictum est, in eo posita est & consistit, quod fit contra leges. Quoniam autem quod iniquum est, & quod fit contra leges, non sunt eadem, sed alterũ alteri, vt pars generi subijcitur (quod enim iniquum est, id omne cõtra leges est: quod autem contra leges, nõ omne etiam iniquum) efficitur, vt quæ iniusta sint & iniustitia, non sint idem quod illa, sed aliud omnino. Atque hæc tanquam partes sunt, illa tãquam genera: siquidem hæc ipsa iniustitia, pars est iniustitiæ generalis: itémque iustitiæ subiecta est iustitia. Quare & de iustitia & de iniustitia, quæ vt partes subiectæ sunt generi, uobis dicendum est, & de iusto & iniusto eodem modo. Prætermittenda est igitur nobis iustitia

ea

ea quæ generali virtuti attributa est, & iniustitia: quarum in altera vsus virtutis vniuersæ erga alterum cernitur, in altera vitij. Ex quo etiam perspicuum est, iusta & iniusta quæ ab iis proficiscuntur, quo pacto sint explicanda. Pleraque enim eorum quæ legibus comprehenduntur, ea sunt quæ ab vniuersa virtute præscribuntur. Nam & ex quaque virtute vitam degere, præscribit lex: & ex vitiis, vetat. Efficientia autem virtutis generalis, sunt ex legitimis ea omnia, quæ de disciplina publica cauta sunt legibus. Nã de ea disciplina quæ priuatim ad singulos pertinet, ex qua absolutè ac simpliciter boni viri existunt, vtrum ad ciuilem scientiam pertineat, an ad aliam, postea disputabimus. Aliud est enim fortaßis virum bonum esse, aliud ciuem bonum. Sed iustitiæ quæ tanquam pars subiecta est generi, iustíque eius quod ab ea ducitur, vnum genus est, quod in distribuendo honore, vel pecuniis cernitur, cæterísve rebus omnibus, quæ diuidẽda inter eos sunt, qui in ciuili societate & communione versantur, ea enim possunt vel æqualiter inter ciues diuidi, vel inæqualiter. Alterum genus est, quod in pactis contrahendísque rebus tanquam regula adhibetur. Cuius sunt duæ partes. Nam contractuum alius voluntatis est, alius fit nobis inuitis. Voluntarij sunt, vt venditio, emptio, mutuatio, sponsio, locatio, conductio: qui voluntarij propterea dicuntur, quòd à voluntate nostra principium eorum proficiscatur. Eorum autem qui sunt præter voluntatem, partim clandestini sunt, vt furtum, vt adulterium, vt veneficium, vt lenocinium, vt seruorum solicitatio, vt cædes dolo facta, vt falsum testimonium: partim vi fiunt, vt verbera, vt vin-

Q

4. pars. In qua Philo: omissa iustitia legitima incipit late de ea exponere quae est [illegible] et particularis iustitia. Itaque eam sumit et diuidit in 2. species, quarum vna dicitur iustitia distributiua, alia vero dicitur commutatiua siue correctiua morum et commerciorum. Haec rursus 2. sumitur modis, quia sunt commerciorum genera: quaedam fiunt voluntate vt venditio et alij huius modi contractus: quaedam vero fiunt inuite, et hac dupliciter, aut per ignorantiam aut per vim, exempla ponit Philo: in textu. et in sequentibus latius declarabuntur.

cula, mors, rapinæ, membrorum debilitatio, conuitium, contumelia.

Diuiditur hoc 3. cap: in 2. partes. In prima ostendit iustū distributiuū esse mediū, et secundū aliquā proportionē vel similitudinē rationis.

Quoniam autem quod iniquum est, &c.] Totus hic locus valdè corruptus est in Græcis exemplaribus, sed facilè erit ex mea interpretatione cum Græcis collata restituere: sunt enim delenda illa omnia, τὸ μὲν γὰρ πλέον ἅπαν ἄνισον, τὸ δ' ἄνισον οὐ πᾶν πλέον

Posteà disputabimus.] Id pertinet ad lib. 3. Polit. Arist. cap. 3.

Mutuatio.] Ciceronis est lib. prim. Tuscul. quæst.

Conductio.) Ciceronis est sec. Orat. in Verrem.

3. De iusto distributiuo.

CAP. III.

Quoniam autem iniustus iniquus est, & quod iniustum, idem iniquum: perspicuum est, quoddam esse medium eorum quæ iniqua sunt, id scilicet quod æquum est. In quacunque enim actione plus & minus versatur, in eadē etiā quod æquale est, cernitur. Quòd si quod iniustum est, idem inæquabile est: profectò quod iustum est, idem sit æquabile necesse est. Quod quidem omnes, etiam si non afferatur ratio, intelligunt. Quoniam autē quod æquabile est, idem medium quoddam est, ius, ídque adeò quod iustum est, medium quiddam sit necesse est. Quod autem æquabile est, id in duobus minimum cernitur. Necesse est igitur quod iustum sit, medium quiddam esse & æquabile: referríque ad aliud, & quibusdam tribui. Et quatenus medium est, aliquorum est, quæ plus minúsve nominamus. Quâ æquabile est, in duobus spectatur: quâ ius est quibusdam tribuitur. ita necesse est ius in quatuor rebus vt minimū consistere inter quos enim ius est, duo sunt: in quibus cernitur, res duæ. Eadēque erit æquabilitas, & eorū hominū inter quos ius est, & earum rerū in quibus ius spectatur. Vt enim inter se affectæ sunt res eæ, in quibus ius positū est: sic etiam ij inter quos ius est, inter se affecti sunt. Neque enim si pa-

æquū duobus modis accipi potest, Vno modo vt nec superet, nec superatur: alio modo vt superet quidē, sed tamē seruit æqualitatē respectu personarū quibus distribuitur.

res non ſint, paria ferent. Aliter pugnæ hinc, criminationes, quærelæque naſcuntur: ſi qui pares ſunt, non æqua auferunt: aut qui pares non ſint, paria accipiant. Quod etiam ex eo perſpici poteſt, quod cuique tribuitur pro dignitate. Nam quod ius poſitum eſt in diſtribuendo, id omnes confirmant pro dignitate eſſe oportere. Dignitatem autem non eandem omnes dicunt: ſed in libertate eam ponunt, qui eã formam Reip. ſibi propoſuerunt, in qua populus præeſt: in qua pauci præſunt, in diuitiis, alij in nobilitate generis qui optimatum Reip. ſtatum ſibi conſtituerunt, in virtute. Quod ergo ius eſt, id proportione quadam conſtat. Neque enim ſolùm numeri, quo quid numeramus (μοναδικὸς *Græcè dicitur) ſed omnino numeri propria eſt proportio & cõparatio. Eſt enim proportio parilitas ſimilitudóque rationis, quæ minimum in quatuor reperitur. Ac deiunctam quidem proportionem perſpicuum eſt in quatuor conſiſtere. Attamen & coniuncta non minus in iis conſiſtit. Vnùm enim in hac pro duobus adhibetur, biſque dicitur: velut quemadmodum A ad B, ſic B ad C. bis igitur B dictum eſt, Quocirca ſi bis ponatur B, quatuor erunt analoga, id eſt proportione inter ſe collata. Ius igitur in quatuor rebus minimum cernitur, eadémque eius ratio erit. Diſtincti enim ſunt ſimiliter ij quibus tribuendum eſt, & ea quæ tribuenda. Ergo vt eſt A extremum ad B, ſic C ad D: viciſsímque vt eſt A ad C, ita B ad D. Ergo ad tota, quæ ipſa diſtributione iunguntur. Quod ſi ita compoſita ſunt, iuſtè copulantur. Ipſius ergo A extremi cum C, & ipſius B cum D coniunctione, ius quod tribuendo cernitur, omne continetur, éſtque ius in me-*

2. pars. In qua Philo: posteaquã declarauit q[uo]d iustũ distributiuũ consistit in aliqua proportionalitate rationis: nunc ostendit qualis sit ista proportio, afferendo duo [illegible] q[uo]d proportio rationis consistit non solũ in numero simpliciter et absolute accepto, qui dicitur constare ex vnitatibus abstractis a rebus: sed etiã in numero rerũ numeratarũ.

dio eius, quod à proportione est alienum. Quod enim analogon est, idem medium: quod autem iustum est, medium est analogon. Hanc proportionem vocant Mathematici geometricam, quòd in ea contingit vt tota sic cum totis, quemadmodum vtraque cum vtrisque conferantur. Non est autem coniuncta hæc analogia, propterea quòd nō vsuuenit vt sit, vnum numero extremū cui tribuitur, & quod tribuitur. Atque hoc quidem ius analogon est: quod autem iniustum est, id contra proportionem est. Existit ergo hîc plus & minus: quod quidem etiam in factis accidit. Qui enim alteri facit iniuriam, boni plus adipiscitur: cui verò fit iniuria, minus. Contrà fit in malis, propterea quòd leuius malum speciem quendam fert boni, si cum maiore conferatur. Est enim minus malum potius, quàm maius eligendum. Quod autem eligendum est, id bonum est: & quod magis eligendum est, id maius bonum est. Ac vnum quidem iuris genus est huiusmodi.

4. De iusto comutativo

CAP. IIII.

Diuiditur hoc cap: in 2. partes. In prima ostendit quod hæc iustitia est mediū secundū proportionalitatē arithmeticā, et quod est mediū inter lucrū et dānum

Alterum ac reliquum genus est quod velut regula adhibetur contractibus, & voluntariis & non voluntariis Huius autem generis alia quædam forma est, atque superioris. Nam quod ius in diuidendis tribuendisque communibus inter ciues rebus consistit, semper ea quam dix proportione constat. Nam si diuidendæ sunt publicæ pecuniæ, eadem ratio seruanda erit, quam habent inter se pecuniæ in publicum collatæ: eáque iniuria quæ huic iuri cōtraria est, ab ea proportione est aliena. At verò ius id quo in contrahendis negotiis cernitur, quædam pars est æquitatis, & iniuria iniquitatis: sed tamen non ad illam ana

logiam seu comparationem, verùm ad arithmeticam pertinet. Nihil enim attinet, vtrũ probus improbum fraudauit, an probum improbus: nec vtrum probus, an improbus adulteratus sit: sed lex damni solùm spectat dissimilitudinem, vtitúrque pro paribus, si alter iniuriam fecit, alter iniuriam passus est: Etsi hic damnum dedit, ille accepit. Ideóque iniuriam hanc, quoniã inæquabilis est, ad æquabilitatem iudex conatur reducere. Nam cùm hic verberatus sit, aut interfectus, ille verberarit, aut etiam interfecerit, diuisa in inæqualia perpessio & actio est: sed ea ad æqualitatem, multa imposita, iudex redigere conatur, detrahendo aliquid de lucro. Vocatur enim (vt id semel dicam) in rebus eiusmodi, etiam si minus aptum quibusdam nomen videatur, in eo qui verberauerit, lucrum, emolumentum & quæstus: in eo qui violatus est, detrimentum & damnum. Cùm autem perpessio ad æquabilitatem reuocata est, hoc damnum, illud lucrum nominatur. Ita & eius quod amplius est, & eius quod minus, medium æquabilitas est. In lucro autem & damno contrario modo plus & minus cernuntur. nam plus boni, minus mali lucrum est, cuius contrarium est damnum, quorum quidem medium æquabilitas est, quam eandem ius esse dicimus. Ergo ius illud quod ad emendandum valet, medium damni & lucri, detrimenti & emolumenti sit necesse est. Itaque cùm orta controuersia est, confugiunt ad iudicem: confugere autem ad iudicem est ad ius confugere. Profitetur enim se iudex velut animatum ius esse. Conquirunt iudicem omnes, qui medius sit, quem eundem nonnulli μεσίδιον, id est, quasi mediatorem appellant, quasi si quando me-

dium consequantur, ius suum se putent obtinere. Medium ergo quiddam ius est, si quidem etiam iudex. Et iudex quidem ad æquabilitatem reuocat: similitérque facit, vt si linea in partes non æquas secta sit, & detrahat particulam qua maior præstat dimidiatam, eámque ad breuiorem addat. Cùm autem in duas partes æquas totum sectum est, tum suum quisque tenere se prædicat, cùm id quod est

2 pars *æquabile obtinuit. Æquabile autem in medio positum est eius, quod maius minúsque est proportione arithmetica: ob eámque causam δίκαιον Græcis vocatur, quòd δίχα, id est, bipartito diuisum sit: vt si quis vocet δίχαιον & δικαστὴς vocatur quasi διχαστὴς. Si enim res duæ pares sint, ab earúmque altera detrahatur quippiam, quod ad alteram addatur, duabus his partibus præstabit alteri. Etenim si detracta fuisset, non etiam addita, profectò vna modò parte superaret. Medium ergo vno superatur: & medium id superat, vnde detractum est, vno. hinc ergo perspicere possumus, & quid ei adimentum sit, qui plus est consecutus, & quid addendum ei, qui minus. Qua enim re medium præstat, ea addenda illi est, qui minus tulit: & qua superatur, à maxima est auferenda. Ponamus tres esse lineas æquas inter se, A A, B B, C C. ab A A linea detracta; pars A E addatur ad C C lineam, appelletúrque C D. Ita tota linea D C C, lineam E A vincit parte C D, & parte C F. Ergo linea B B parte C D vincit. Quod etiam in aliis artibus contingit. Tollentur enim funditus, nisi & quantum & quale opus artifex efficit. tantundem ac tale is qui accipit, accipiat. Profecta sunt autem damni & lucri nomina à contractu voluntario. Nā vendedo, emen-*

In qua Philo: quo pacto invenitur medium tale iustitiae correctivae, quod est inter plus et minus, secundum similitudinem arithmeticam.

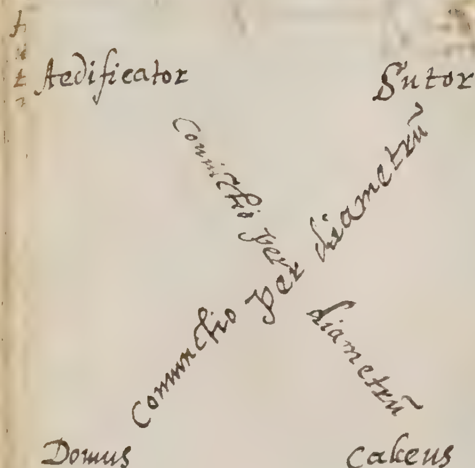
do, aliisque omnibus contractibus qui lege concessi sunt, si plus auferas quàm quod tuum erat, id demum lucrum dicitur: sin minus, quàm apud te fuit, à principio auferas, damnum. At verò si neque plus neque minus abstuleris, sed eadem pro ijsdem acceperis: tum se sua quisque habere cōfirmat, vt nec damnum acceperit, nec lucrum fecerit. Quare in damni lucrique medio ac moderatione ius positū est, id quidem quod in iis cernitur quæ sunt præter voluntatem, cùm & antè quàm res contrahatur, & postquam cōtracta est, quod æquum est obtinetur.

CAP. V.

At in lege talionis videtur quibusdā ius esse omnino positū: in qua sentētia Pythagorei fuerūt. Definiebāt enim omnino ius esse, talionis reciprocationē. Atqui lex talionis, nec ad ius quod in tribuēdo cernitur, nec ad id quod emendandi causa cōparatum est, accommodatur: tametsi volunt hoc quidem etiam à Rhadamantho profectum ius dicere,

Si quod quisque alij facit, hoc patiatur, erit ius.

Multis enim id locis alienum esse videatur: veluti, si quēpiam magistratus verberauerit, non est referiendus. Et si quis magistratui manus attulerit, nō solùm referiēdus, sed supplicio etiam coërcendus est. Præterea permultum interest, vtrum volūtate ac sponte nostra, an inuiti quid faciamus. Attamen in communicatione quæ rebus contrahendis cernitur, hoc ipsum ius talionis proportione, nō æquabilitate, hoc de quo agimus iure concluditur. Vicissitudine enim factorum, quæ proportioni cōgruat, resp. continetur ac permanet. Aut enim nocendi quærunt occasionem ij scilicet quibus facta est iniuria: quod si minus contingat, serui-

tus videtur esse, si minus, par pari referre liceat: aut benemerẽdi cùm beneficium scilicet acceperunt: sin minus, non extat ciuium cum ciuibus res suas communicandi voluntas. Atqui societate & suarum inter homines vtilitatum cõmunicatio stant ciuitates. Itaque Gratiis delubra media vrbe consecrantur, vt referatur gratia. Hoc enim gratiæ est proprium. est enim ei qui gratificatus est referenda gratia: & rursus qui beneficium acceperat, alterum officiis prouocare debet. Facit autem per diametrum extremorum coniunctio, proportione constãtem remunerationem: veluti esto architectus A, sutor B, domus C, calceus D. Architectum igitur necesse est à sutore ipsius opus sumere, eíque vicißim suum communicare. Si ergo primùm æquabilitas proportione constans extiterit, deinde vicißim inter se res suas cõmunicent, tum quod dixi, extabit omnino. Sin minus, nec æquabilitas extabit, nec societas retinebitur. Nihil enim prohibet, vnius opus præstãtius esse, quã alterius. oportet igitur illa adæquari. Quod etiam in aliis fit artibus. Tollantur enim omnes funditus, nisi quanti precij & quale opus artifex affecerit, tantidem & tale emat qui accipit. Neque enim ex duobus medicis constat ciuilis societas, sed ex medico & aratore, atq; iis omnibus qui diuersas inter se ac dißimiles artes exercent: quos tamen oportet pares reddere & adæquare. Itaque oportet res omnes, quarum est permutatio, quodam modo inter se esse comparabiles. Ad quem vsum comparatus est nũmus. Qui quoniam omnia metitur, idcirco mensura quodam modo efficitur. Quocirca quod pluris est, & quod minoris metitur: vt quot tandem calcei, domus vel alimẽti preciũ poßint, adæquare,

re, intelligatur. Æquum est igitur, vt architectus est, aut agricola ad sutorem, tot esse ad domum, aut alimẽtum calceos. Nam si id minus fiat, nec inter illos pactum intercedat, nec vlla communio. Illud verò, si non sint quodam modo paria, esse nõ poterit. Ergo vna re aliqua metienda sunt & æstimanda omnia, quemadmodum suprà dictum est. Ea autem est re quidem vera indigentia, qua omnia continentur. (Etenim si nullo indigerent homines, aut si non pariter indigerẽt, profectò aut nullum, aut certè non idem inter eos pactum conuentúmque intercederet.) Verùm introductus est numus, vt esset indigentiæ velut subsidiaria permutatio: ídque ex pacto & hominũ instituto. Ob eámque causam νόμισμα appellatur: quòd non natura, sed νόμῳ, id est lege numus valeat: in nobísque id sit, vt mutetur & reddatur inutilis. Erit igitur tum demum locus legi talionis, quando ita res exæquatæ fuerint: vt quod est architectus ad sutorẽ, hoc sit sutoris opus ad architecti. Non sunt autem ad formam ac speciem proportionis deducendi tum, cùm iam rem inter se cõtraxerint, alioqui extremum alterum vtranque præstantiam obtinebit, sed cùm adhuc sua quisque tenebit. Sic pares futuri sunt, résque suas vicißim inter se communicabunt: propterea quòd tum inter ipsos hæc ipsa æquabilitas poßit intercedere. Esto agricola A, alimentum C, sutor B, opus illius adæquatum D. Quòd si minus hoc modo vicißim darent & acciperent, nunquã vlla societas rerúmque communicatio intercedet. Indigentia autem societatẽ hanc velut vno quodam vinculo contineri hinc intelligi potest, quòd cùm vterque altérue nihil alterius desiderat, contractus inter eos nullus solet inter-

uenire. Quemadmodum cùm alicuius, verbi causa, vini penuria quis laborat, quo alter abundat, datur exportandi frumenti potestas. Hæc ergo exæquanda sunt. Futuræ autem permutationis, si fortè nulla re nunc nobis opus est, eius tum cùm opus erit nobis facultatem futuram, numus velut fideiussor quidam datur. Etenim qui illum portat, facultatem accipiendi id quo indiget fieri oportet. Ac numus quidem patitur idem quod indigentia: neque enim semper æqualis precij est: sed tamen permanere solet diutius. Itaque debent rerum omniũ certa esse precia: sic enim contractus sempiterni futuri sunt: qui quãdiu futuri sunt, tamdiu futura est hominum inter ipsos societas & communio. Numus igitur tãquam norma & regula, rebus inter se aptè comparatis & dimensis, eas exæquat. Neque enim sublato cõtractu consistere societas vllo modo potest: neque contractui locus relinquitur sublata æqualitate: neque æqualitati, sine apta quadam rerum inter se mensura & compositione. Ac verè quidẽ vt dicam, non possunt res tam inter se dißimiles aptè inter se cõparari: sed quantum satis sit ad vsum neceßitatémque, possunt. Vnum ergo aliquid necesse est adhiberi: ídque hominum conuentione & instituto: vnde etiam νόμισμα, id est, numus vocatur. Hic enim res omnes facit comparabiles: siquidem numo omnia æstimamus ac metimur. Esto domus A, libræ decem B, lectus C. atque A, sit ipsius B dimidium, vt domus quinque libras aut tantidem æstimetur. C autem, id est, lectus, pars sit decima ipsius B. Numo igitur perspicuum est lectos quinque domus æquare precium. Hoc etiam apparet, hanc rerum contrahendarũ rationem, antequam numus inuen-

tus esset, fuisse seruatam. Quid enim interest, vtrum lecti quinque pro domo, an quanti lecti quinque valent, dentur? Atque iniuria quidem quid sit, & quid ius, diximus. Quibus expositis, perspicuum est, iustè agere, medium esse, inter facere & accipere iniuriam: quoniam illud est plus habere, hoc minus. Sed iustitia mediocritas est illa quidem, non tamen quomodo superiores virtutes: sed quia est medij, hoc est eius quod æquabile est. Iniustitia verò extremorum est. Ac iustitia quidem virtus est, qua quis aptus est & propensus ad ea consulto & certo animi iudicio præstanda quæ iusta sunt: & ad res ciuibus inter se communes ita distribuendas, & sibi, si cum altero, & alteri, si cum altero conferatur, vt non sibi plus emolumenti, proximo minus, damni autem contrà: sed quod æquum est sibi atque alteri proportione tribuat: itémque alij ad alterũ. Iniustitia verò contrà eorum est quæ iniusta sunt, quæ sunt detrimenti & emolumenti excessus & defectus, præter iustam proportionem. Itaque iniustitia est nimium & parũ, propterea quòd vtrumque & quod nimium est & quod parum efficiat. Ac in sua quidem causa, si agatur vtilitas, plus accipit: sin detrimentum, minus. At si res aliorum agatur, in vniuersum quidem similiter facit: quod verò attinet ad extrema, quæ sunt extra proportionem, citra vllam rationem temerè in vrunque declinat, ita vt modò plus, modò minus tribuat. Quod verò ad iniuriam attinet, accipere iniuriam, est habere id quod minus est: facere autem iniuriam, est habere id quod plus est. Ac de iustitia & iniustitia quæ tandem vtriusque vis sit & natura: itémque de toto genere iuris & iniuriæ hoc modo dictum sit.

4. pars in qua philo: posteaquã [illegible] superioribus declarauit quomodo iustũ est mediũ ostendit quomodo iusticia [illegible] habitus sit medius [illegible] et primo ostendit quo pacto [illegible] iusticia sit mediũ: praeterea qualis habitus sit iusticia. postea qualis habitus est iniusticia: postremo epilogat supradicta

Hic est 2. tractatus huius libri. In quo ostendit quid sit iustum ciuile. Diuiditur hic tractatus in 4 cap. In primo ostendit quid sit iustum ciuile, et in quibus consistit et in qui bus non consistit. Primum cap. diuiditur in 3. partes. In prima parte Philosophus monet dubitationem quam etiam in 3 cap. huius tractatus latius soluit.

Talionis reciprocationem.] Ita A.Gell.vocat lib.20.cap.1.

6. De iniuria, iusto ciuili, herili, et oeconomico.

CAP. VI.

Quoniam autem fieri potest, vt quis iniuriam faciat, nec sit ipse iniustus: quam tandem iniuriam inferendo in quoque iniustitiæ genere, iam iniustus habeatur? verbi gratia adulter, fur, latro? Anne sic quidem quicquam interest? Nam qui non consilio & certo animi iudicio, verùm animi perturbatione cũ muliere rem habuerit, quam etiam nouerit quæ sit: faciat ille quidem iniuriam, sed tamen nondum sit iniustus: quemadmodum nec fur, qui tamen furatus est: nec adulter qui adulteratus est, itémque in cæteris. 2. pars. *Ac iam quidem suprà, quam rationem lex talionis ad ius haberet, explicauimus. Verùm hoc ignorare non debemus, hoc ius quod quærimus, & omnino ac simpliciter ius esse, & ciuile ius esse. Ius autem ciuile est inter socios vitæ, vt abundè omnia suppetant, eósque liberos & æquales vel proportione vel numero. Itaque inter quos hoc non est, inter eos ius ciuile non est, sed quoddam par ac simile. Inter eos enim iuris communio est, inter quos est legis cõmunio. Legis porrò cõmunio inter eos est, inter quos iniustitia. Iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio est. Inter quos autem iniustitia est, inter eos iniuriæ faciendæ locus est. Sed inter quos iniuriæ faciendæ locus est, non est etiam inter eos omnes locus iniustitiæ: quæ quidem tum est, cùm sibi ipsi plus eorum quæ simpliciter bona sunt, tribuit, & eorũ quæ simpliciter mala sunt, minus. Idcirco non hominem imperare sinimus, sed rationem quòd hæc sibi ille sumit, fitque tyrannus. Est autem custos, conseruatórque iuris, magistratus: quòd si iuris, & æquabilitatis. Quoniam*

In qua Philosophus ostendit quid est illud iustum ciuile de quo loquitur. Sciendum quod iustum multifariã dicitur, scilicet iustum simpliciter, et hoc est ciuile: aliud [illegible] per cõparationem dicitur tale scilicet iustum rei familiaris de quo non loquitur.

Ex supradictis Philosophus infert tria obiecta, id est tria correlaria. 1. 2.

autem si iustus sit quispiam, nihil sibi plus æquò sumit & attribuit (neque enim sibi vnquam plus tribuit, quàm aliis, eorum quæ simpliciter bona sunt, nisi penes eum sit quæ proportione spectatur maior dignitas) idcirco quæcunque agit, ad aliorum commoda refert. Ob eámque causam in bonis alienis (vt suprà diximus) iustitiam numerant. Danda igitur merces aliqua est: quæ cùm sint honos & gloria, quibus hæc non sint satis magna præmia, tyranni efficiuntur. Ius verò domini in seruos, & patris in liberos, licet simile sit, non idē est quod illa. Neque enim in res suas locus est iniustitiæ, quæ simpliciter ita dicitur. Atqui possessio cuiusque, ac liberi quoad adoleuerint, & de patris potestate exierint, quasi partes quædam ipsius censetur: sibi autem nemo de industria vult obesse: ideóque non est cuiquam erga seipsum iniustitiæ locus. Quare nec ius ciuile, nec iniuria. Hæc enim lege dicebamus constare, intérque eos omnino locum habere, inter quos naturâ legis communio est. Qui quoniam sunt ij inter quos æquabilis quædam est imperandi parendíque vicißitudo, idcirco inter virum & vxorem potius, quàm inter patrem & liberos dominum & seruos communio iuris est. Nam hoc ius est, quod domesticum & familiare dicitur: quod aliud est atque ciuile.

CAP. VII.

Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimum. Naturale est, cuius vis eadem est apud omnes, non quòd sic videatur, aut secus. Legitimum autem id appellatur, quod initio nihil interfuit, sic an secus fieret: cùm autem latum positúmque est, iam interest. Veluti captiuos mina

redimi, aut capram immolare, non duas oues: præterea quæ lege cauta ſunt de rebus ſingulis, vt Braſidæ ſacra facere: & quæ publicis decretis ſancita ſunt. Atque omnia iura, quorundam quidem opinione, in hoc ſecundo genere ſunt, propterea quòd ea quæ naturalia ſunt, immutabilia ſunt, & vbique idem valent (vt ignis & hîc & apud Perſas vrit) iura autem mutari conſpiciuntur. Sed non ita eſt omnino, verùm quodammodo. Nam apud deos quidem certè nuſquam mutabile eſt, quòd natura eſt inſitum: apud nos autem quædam certè à natura inſita & tributa mutantur, etiam ſi non omnia. Nec minus tamen aliud natura conſtat, aliud non natura. Quæ verò cenſenda ſint naturæ, eorum quæ ſecus etiam atque ſunt, euenire poſſunt, quæque non natura, ſed pacto & lege conſtare (ſiquidem vtraque pariter ſunt mutabilia) hinc perſpici licebit, atque ad cætera omnia eadem diſtinctio accommodabitur. quòd cùm robuſtior ſit dextra natura, tamen fieri poteſt, vt omnes ſint, vt ſic dicam, ambidextri. Porrò quæ iura hominum inſtituto conſtant, & vtilitate diriguntur, ſimilia ſunt mēſuris. Neque enim vbique terrarum pares ſunt vini triticíque menſuræ: ſed quo in loco emuntur, maiores: vbi venduntur, minores. Itémque iura non naturalia, ſed humana, non idem vbique valent: quando ne ciuitatis quidem regēdæ vna ſeruatur apud omnes ratio: tametſi vna quædam ſit quæ vbique optima ſecundum naturam ducitur. Iura autem & legitima quæque eandem ad ſingula quæ aguntur, habent rationem, quàm res vniuerſæ ad ſingulas: Quæ enim geruntur, multa ſunt: illorum vnūquodque eſt vnum, quoniā vniuerſum quid & totum eſt.

2 pars

In qua philo: cū velit removere opinionē quorundā de supradicto: prius eā affert, deinde refellit.

Differt autem ab eo quod iniustum est, iniuria, & iure factum à iure eóve quod iustum est. Quod enim iniustum est, omne est vel natura vel instituto: quod ipsum posteaquam factum est, iniuria dicitur: prius quàm gestum sit, nondum iniuria est, sed iniustũ: quod quidem cùm factum est, iniuria est. Eadémque ratio est in eo quod iure factum est, quod Græcis est δικαίωμα. *Sed tamen quod commune est, magis* δικαιοπράγημα *dicitur:* δικαίωμα *autem, iniuriæ emendatio. Quorum omnium quæ, quótque sint genera, quibúsque in rebus versentur, postea videbimus.*

De triplici nocumento quod aliis irrogatur.

CAP. VIII.

Dividitur hoc cap: in 4 partes. Dicit ergo in prima quod omnia quae sunt sponte sunt ius vel iniuria: quae vero fiunt invite non dicuntur esse ius vel iniuria nisi per accidens, accidit enim ut haec sint iusta vel iniusta.

Sed cùm ea quæ iusta sunt, quæque iniusta, ea sint quæ exposuimus: tum quisque facit iniustè aut iustè, cùm volũtate sua facit: cùm inuitus, nec iniustè, nec iustè facit, nisi ex accidēte: quòd ea gerat, quibus vt iusta sint aut iniusta accidit. Voluntate igitur, eóque quod fit præter voluntatẽ, iniuria, & iustè factum definita sunt. Cùm enim à voluntate proficiscitur, tum & in vitio est, & simul iniuria est. Ergo aliquid iniustũ est, quod non idem iniuria est, nisi voluntas accesserit. Dico autem voluntarium id quod in sua quisque (vt antè diximus) potestate positum, sciens agit: nec eũ ignorans, in quo versetur actio, nec quo instrumēto agat, nec finem ipsum: vt verbi causa, quem verberet, quo instrumento, & qua de causa verberet: atque illa non ex accidente, aut vi faciat: veluti si quis arrepta manu alterius alium pulset, non faciat ille sua voluntate: quãdoquidem in eo id situm non est. Potest autem accidere, vt pater sit qui pulsetur, cùm tamen is qui pulsat, hominem esse cognoscat: aut quēpiam eorum qui adsunt, patrem autem esse

nesciat. Quod idem & in fine, & in tota actione considerandum est. At quod quisque ignorans facit, aut si minus ignorat, nō est in eius potestate, aut vi cogitur: id demum est quod quis inuitus facere dicitur. Multa enim eorum etiam quæ naturæ neneßitas adfert, scientes & gerimus & sustinemus: quorum nihil nec voluntarium est, nec præter voluntatem: vt senescere aut mori. Cadit autem pariter in iusta & iniusta illud per accidens. Etenim si reddat depositum quis inuitus aut metu coactus, is non est dicendus res iustas facere, nec iustè agere, nisi ex accidēte. Itémque qui coactus aut inuitus depositum non reddiderit, non est dicendus iniuriam facere aut agere quæ iniusta sunt, nisi ex accidente.

2. pars.

In qua inquirit et declarat quaenam sint illae iniuriae, ex quibus proprie aliquis dicatur iniustus quia pluribus modis sponte agitur: et in hoc consistit solutio dubitationis motae in 2. capitulo 2 tractatus

Eorum autem quæ volūtaria sunt, quædam consultò agimus, quædam inconsultò. Consultò, cùm anteceßit deliberatio: inconsultò, cùm non præceßit deliberatio. Cùm autē in vitæ humanæ societate tria sint noxarum genera, quæ per imprudentiam geruntur, peccata sunt: cùm admiserit in eum, de quo nihil tale cogitarat, nec quo id instrumento ageret, neque quid, quáque de causa faceret. Aut enim voluit non pulsare, aut non quo pulsauit, aut non eum quem pulsauit, aut non ea de causa quam putabat: sed fortè fortuna accidit secus quàm putarat: veluti non vt vulnus infligeret, sed vt pungeret, aut non quem putarat, aut non quemadmodum volebat. Cùm ergo inopinatò nocetur, infortunium dicitur. Cùm autem non inopinatò, sed tamen absque dolo & malitia, peccatum nominatur. Tum enim peccat quispiam, cùm in eo positum est causæ principium. Infortunio autem agit, cùm extra est principiū. At cùm sciens quidem, sed re minus deliberata,

iniuria

iniuria dicitur. Quo in genere sunt ea quæ per iram fiunt, aut aliis animi perturbationibus, quæ cùm necessariæ sint, aut naturales, in hominem cadere solent. Nam qui iis incitati, nocent aliis ac delinquunt, faciunt illi quidem iniuriam, ac rectè iniuriarum nomine dicuntur quæ ita fiunt: nec tamen sunt propter hæc iniusti nec improbi habendi. Neque enim malitiosè damnum illatum est. At cùm cogitatò & consultò nocetur, tam iniustus & improbus habendus est. Itaque rectè ea quæ per irã fiunt, iudicãtur non fieri de industria: quippe cùm non is author & caput mali sit qui ira incitatus facit, sed qui incitauit. Præterea non id quæritur, cùm quis iratus nocuit, vtrum factum sit nec ne, sed vtrum iure: quoniam ira non nisi ex obiecta iniustitiæ specie nascitur. Neque enim hic de facto controuersia est, sicut in hominum conuentionibus inter se: in quibus necesse est alterum improbum esse, nisi id per obliuionem faciant, sed concesso facto, omnis de iure controuersia est. At qui dolũ adhibuit, non facit imprudẽs. Quocirca alter sibi factam iniuriam putat, alter nõ putat. Quòd si cõsultò noceat, iniustè agit: & qui huiusmodi tandem iniurias infert, iniustus est habendus: quando à iusta proportione, aut æquitate discesserit. Itémque iustus is, qui cõsultò rem iustã gerit: iustam autem rem gerit, iustéve agit, si modò sponte. Eorum autẽ quæ fiũt nobis inuitis, alia venia digna sunt, alia non digna. In quibus enim homines non modò imprudentes, sed etiam per ignorationem delinquunt, in iis veniæ locus esse debet. Quæ autem non per ignorationem agunt, sed imprudentes propter animi perturbationem nec naturalem nec humanam, iis nullo modo ignoscendum est.

3. pars. In qua philo: allatis superioribus sententiis: nunc illas hic declarat et probat.

4. pars. In qua philo, distinguit ea quæ fieri videntur a nobis inuitis.

Diuiditur hoc cap: in 4 partes. In prima movet tres dubitationes, et ibi includitur vna alia et sic videntur esse quatuor et eas soluit, et ex illis oriuntur duae aliae dubitationes quas etiam postea soluit in 2 parte.

9 De pati iniuriam

CAP. IX.

Sed hic quærat aliquis, satísne accuratè de accipienda faciendáque iniuria disseruerimus? Ac primùm, vtrum sic est, vt Euripides absurdè dixit,

Quid sit cur natus matrem occíderim meam?
Breuis quidem non longa sit defensio,
Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum inquam fieri poßit, vt sua quis volũtate iniuriam accipiat, an non poßit: sed totum hoc præter voluntatem sit, quemadmodum facere iniuriam, voluntatis? Et vtrum totum est huius vel illius generis, quemadmodum omnis iniuriæ voluntaria est illatio: an verò partim voluntatis est, partim non est? Quod idem de obtinendo iure quæri potest: nam iustè agere, omne à voluntate proficiscitur. Itaque consentaneum est eodem modo ista duo iniuriam accipere, & ius suum obtinere, respicere sua contraria, vt sit vtrunque voluntatis, vel neutrum. At enim ius suum obtinere, omne voluntarium esse, absurdum est. Sunt enim quibus inuitis ius suum tribuitur. Alioqui hoc etiam cuipiam dubium videatur, vtrum qui iniusti aliquid tolerat, etiam accipiat iniuriam? An verò vt in faciendo, sic etiam in perferendo res se habet? fieri enim potest, vt ex accidente sit quispiam iuris & agendo & patiendo particeps, quod idem in rebus iniustis posse accidere planum est. Neque enim idem est, quæ iniusta sunt facere, quod iniuriam facere: nec quæ iniusta sunt ferre, quod accipere iniuriam. Eadémque est ratio tribuendi obtinendíque iuris. Vt enim iniuria accipi nõ potest, nisi sit qui inferat: sic nec ius tribui, nisi sit qui tribuat. Quòd si simpliciter iniuriam

facere, est alicui sua sponte nocere: ac sponte quidem ita, vt sciat & cui noceat, & quamobrem, & quo quasi instrumento noceat: impotentes autem sponte ac voluntate sua de se ipsi malè merentur: efficitur vt sponte accipiatur iniuria, & sibi quis sponte iniuriam inferat. Est autem hoc vnum eorum quæ quærebamus, vtrum fieri poßit, vt quis sibi ipse faciat iniuriam. Iam verò sponte etiam aliquis per impotentiam damno affici ab alio volente poßit. Ergo fieri potest, vt voluntate sua quis iniuriam accipiat. An non rectè explicata definitio est, addendúmque est præter illa (obesse quempiam scientem cui noceat, qua re, quoque modo noceat) contra illius cui obsit voluntatem. Læditur ergo quis sponte sua, & rem iniustam perfert: ac iniuriam nemo sua sponte accipit. Nemo enim vult, ne impotentes quidem: sed quicquid faciunt, id omne contrà ac volunt, faciunt. Neque enim vult quisquam, quod bonum esse non arbitretur. Impotens verò facit, quod sentit non esse faciendum. Nec verò qui sua dedit (quemadmodum Homerus ait de Glauco, qui cum Diomede permutauit,

AEre laboratis auro radiantia: nouem
proq; nouem centu[m] pro ferro tradidit auru[m]
AEstimata bobus pro fortè valentibu' centum)

Iniuriā accipit: quandoquidē vt det, in ipsius situm est potestate. At nō est in cuiusquam situm potestate, vt iniuriam accipiat: sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iā apparet, iniuriam sua sponte neminē accipere. Iam verò hîc explicare liceat duo ex iis quæ ad hoc nostrum institutū pertinent, vter tandem iniuriā facit, ísne qui plus tribuit contra dignitatem, an is cui tribuitur? Et vtrū fieri potest, vt

2. pars. vbi ex supradictis duo determinanda restabant.

quiſpiam ſibi ipſe iniuriā inferat. Si enim ita ſit illud quod prius dictum eſt, atque adeò is qui tribuit, non qui plus accipit, facit iniuriam: ſi quis alteri plus tribuat, quàm ſibi ſciens & volens (id quod vſuuenit modeſtis: ſiquidem vir probus de iure ſuo decedere ſolet) is profectò ſibi ipſe facit iniuriam. An'ne hoc quidem ſimplex eſt? plus enim ſibi ſumit alterius boni, vt gloriæ, ſi ita res ferat, vel eius quod ſimpliciter honeſtum eſt. Adde quòd ſolui etiam illud poteſt per definitionem eius quod eſt inferre iniuriam. Nihil enim ei accidit contra ipſius voluntatem. Ergo nō ſi minus ſumat, idcirco accipiat iniuriam, ſed id modò dici poteſt, quod damno afficitur ac læditur. Hoc verò etiam apparet, eum que diuidit ac diſpertit, inferre aliis iniuriam, nō eum ſemper ad quem peruenit quod plus eſt. Neque enim in quo ineſt quod iniuſtum eſt, is iniuriam facit, ſed is qui hoc efficit ſua volūtate. Hoc autem eſt vnde ſumit initium actio, quòd in eo eſt qui diuidit, non in eo qui accipit. Præterea ſi facere multis modis dicatur, fieri poteſt vt & res inanimæ, & manus, & ſeruus iuſſu domini interficiant, nec tū faciant iniuriam: cùm interim res iniuſtas faciant. Præterea ſi quis imprudens ignarúſue iudicium tulit, non faciat ex iure legitimo iniuriam, nec iniuſtum ſit iudicium: eſt tamen alio quodam modo iniuſtum. Aliud enim eſt ius legitimum, aliud primum. Sin autem ſciens & prudens iniuſtè iudicauit, iniuſtus habendus, quòd ad eum plus peruenerit vel gratiæ vel vindictæ. Perinde igitur ac ſi in partem venerit ſceleris & iniuriæ, qui etiam his de cauſis iniquum fert iudicium, plus adipiſcitur. Nam qui illis inductus agrum adiudicauit, non agrum accepit, ſed argen-

tum. Homines autem in ſua poteſtate eſſe putant, vt faciant iniuriam: ideòque facile eſſe, iuſtum eſſe: ſed non ita eſt. Nam & cum vicini vxore concumbere, & verberare proximos, & largiri manu argentum, facile eſt, & in eorum poteſtate ſitum: at verò ita animo affectos hæc ipſa præſtare omnia, nec facile, nec in eis ſitum eſt. Similitérque 2.
iuſta quæ ſunt cognoſſe, & quæ iniuſta, in nulla parte ſapientiæ ponunt: propterea quòd non ſint difficilia cognitu quæ leges iubent aut vetant. Sed hæc non ſunt in iuſtis numeranda, niſi ex accidente: verùm ita demum iuſta ſunt, ſi quodam modo agantur, certóque quodam modo tribuantur. Quod quidem præſtare multò maioris negotij eſt, quàm quæ ſalubria ſunt, tenere & comprehendere. Nam illic quoque mel, vinum, veratrum, aduſtionem, inciſionem noſſe facile eſt: at ea quemadmodum accommodatè ad ſanitatem adhibenda ſint, ſcire, & cui, & quando, tam difficile eſt, quàm verè medici nomen obtinere. Ob eámque 3.
cauſam iuſti hominis aiunt eſſe nihilominus facere iniuriā: quòd nihilo minus iuſtus vir, immò verò magis poßit horum vnumquodque agere. Etenim & alienam vxorem ſtuprare, & alium verberare poſſe: & fortem, clypeum abiicere, & dato tergo quo libuerit, fuga elabi. At ignauum eſſe, & iniuriam facere, non eſt illa quidem facere niſi ex accidente: ſed ſi quis animo certo quodam modo affectus ea faciat. Vt mederi & ſanare, non eſt incidere aut non incidere, potionem dare aut nō dare, ſed certo quodam modo hæc ipſa præſtare. Inter eos autem iura locum habēt, inter quos eorum quæ ſimpliciter bona ſunt, communio eſt, vt interim locum in iis habeat exuperantia & defectio.

3. pars. In qua Philos: adducit tres opiniones quae tunc florebant apud vulgus, et eas refellit.

4 pars. In qua ostendit in quibus hominibus debeant esse ista de quibus locutus est et ad quos pertineat ista iustitia tam distributiva quam commutativa.

10. cap: Hic est 3 tractatus, et 2. pars principalis huius libri. Continet autem hic tractatus unum cap: secundum nonnullos, quidam vero et forsitan melius dicunt continere 2. cap: et subiciunt ei secundum capitulum, quod illi alii dicunt esse tractatum. Quicquid sit, quia non multum refert, primum cap: dividitur in 2. partes. In prima proponit inquirendo et dubitando quid sit boni et aequi.

Nam quibusdam, vt certè in diis, non est eorum bonorum immoderata copia. Aliis autem, vt insanabilibus & deprauatis hominibus, nulla ex parte sunt vsui, sed obsunt omnia, aliis prosunt aliqua ex parte: ob eámque causam humanum hoc appellatur.

Ε᾽πεὶ καὶ ταῦτα διαπορήσειεν.] Ego verti, alioqui, ídque velim obseruari ab iis qui huius particulæ, ἐπεὶ, vim ac proprietatem non satis intellexerũt in hoc authore vertendo: Multis aliis in locis ita reddidi, de quibus suo loco obiter mentionem faciam.

10. De aequitate et bonitate; et aequo et bono.

CAP. X.

Sequitur vt de æquitate, æquoque & bono disseramus: quam tandem æquitas ad iustitiam rationem, quã æquum & bonum ad ius habere videantur. Nam qui hæc volet diligenter exquirere, nec idem esse omnino, nec genere diuersa esse videbuntur. Atque interdum quidem æquum & bonum laudamus, & hominem qui eo præditus est, laude prosequimur. Vnde etiam ipsum in laude solemus interim in aliis rebus pro bono vsurpare: idq; adeò quod æquius est, melius iudicamus. Aliàs iis qui rationem consectantur, alienum videatur, æquum & bonum quòd ab eo quod iustum est, diuersum sit, laudabile esse. Aut enim ius virtuti cõsentaneum non est, aut æquum & bonum, si à iure aliud est: aut si ambo sunt virtuti consentanea, idem sunt. Atque ex his quidẽ omnis nascitur dubitatio, quæ est de æquo & bono. 2. pars. In qua solvit dubitationem et affert causam eiusdem. *Quæ consentanea sunt omnia quodam modo, nec vlla ex parte inter se pugnant. Nam æquum & bonum cùm sit aliquo iure melius, tum ius ipsum est: nec iam quasi genus quoddam aliud, iure est præstantius. Idem ergo est ius & æquum & bonum. Etenim cùm ambo virtutis sint, tamen præstat multo æquum & bonum. Sed hoc*

dubitationem adfert, quod cùm æquum & bonum ius sit, non tamen ius legitimum est, sed iuris legitimi emendatio. In causa est, quòd lex est generalis omnis: quædam verò sunt de quibus non potest in genere rectè constitui. In quibus ergo est necesse de toto genere dicere, nec id effici rectè potest. id vnum accipit & designat lex, quod plerunque solet contingere, non ignara peccati, & tamen rectè lata est: quippe cùm culpa sit non legis aut legislatoris, sed rerum agendarum naturæ, quæ statim est huiusmodi. Cùm ergo de toto genere lex dicit, atque aliquid in iis rebus cõtra generalem legis comprehensionem existit, tum percommodè accidit, vt qua parte scriptor legis aliquid prætermisit, ac peccauit generaliter locutus, id quod prætermissum sit, corrigatur. Quod etiam legislator, si adesset, pronunciaret, de eóque si præsciuisset, legem tulisset. Itaque est ius illud quidem, & quodam iure præstantius, non eo tamen quod omnino ac simpliciter ius est, sed eo quod propter sermonem generalem à perfecto aberrat. Atque in eo vis omnis æqui & boni posita est, vt correctio sit legis qua ex parte in ea aliquid desideratur propter generalem sine exceptione comprehensionem. Cur enim lege non caueantur omnia, hæc etiam causa est, quòd de quibusdam omnino lex ferri non potest. Quocirca decretis populi-ve scitis opus est. Incertæ enim rei ac infinitæ, incerta semper & infinita quærenda regula est, vt Lesbiæ structuræ plumbea norma solet accõmodari. Vt enim pro varia lapidis figura mutatur, nec manet regula: sic rebus vt quæque interueniunt, accommodata esse debent decreta. Ac iam quidem illud perspicuum est, quid sit æquum &

11. cap: Hic est 4. tractatus, et 3. pars principalis huius libri secundum nonnullos. At secundum alios est 2. cap: huius 3. tractatus; sed quicquid sit Philo: docet in eo de iustitia metaphorice dicta. Nam iustitia et iniustitia, dicuntur aut proprie, ut quae sunt inter diversos homines: aut improprie, ut quae sunt unius hominis ad seipsum. Dividitur hoc capitulum in 3. partes. In prima declarat quod nemo sibi iniuriam facit, ex quo emanet solutio dubitationis motae

bonum, quidque ius, & quo iure sit præstantius. Ex quo etiam apparet, quis sit æquus & bonus vir. Nam qui cõsulto & obfirmato animi iudicio hæc sequitur, geritque omnia, quique non est in malam partem iudex durior, sed de summo iure decedit, etiam si habeat legis præsidium, is æquus & bonus est habendus. Et huiusmodi habitus æquitas bonitásve nominatur, quæ eadem iustitia quædam est, non alius animi habitus.

11. De facere iniuria

CAP. XI.

Iniuria fit a volente in volente

Ex ijs quæ dicta sunt, perspicuum est, vtrum quis sibi ipse iniuriam facere, nécne potest. Ea enim iusta sunt habenda, quæ in omni virtute lege sunt constituta. Vt non iubet lex mortem sibi quenquam consciscere: quæ verò non iubet, ea profectò vetat. Præterea cùm quis contra leges nocet cuipiam non lacessitus, is sponte sua infert iniuriam: hoc verò est sponte facere, si sciat & cui iniuriam faciat, & quomodo. Qui autem ira incitatus se ipse interimit, is sponte contra legem rectam facit, quod lex non permittit. Infert igitur iniuriam. Sed cui tandem? An reipublicæ, non sibi? quandoquidem sponte sua mortem perfert: nemo autem sua sponte accipit iniuriam. Quapropter multa etiã à repub. constituta est, & ignominia quædam comparata in eum qui se ipse interfecerit: tanquam violarit rempub. Iam verò in eo iniuriarum genere, ex quo iniustus modò quis habetur, non omnino improbus, fieri nõ potest vt sibi quis faciat iniuriam (est enim hoc genus ab illo diuersum: quandoquidem vir iniustus certo quodam genere improbus sit, vt ignauus, ac non vt is qui omni scelere sit contaminatus) in illo inquam iniuriarum genere non facit sibi

quispiam

quiſpiam iniuriam , alioqui ſimul eidem & adimeretur idem & adderetur: quod fieri non poteſt: ſed inter plures iuris & iniuriæ neceſſe eſt ſemper eſſe cõmunionem. Præterea iniuriam facit quiſque, cùm & ſponte lædit, & cõſulto, & prior: nam qui ab altero iniuria affectus, par refert, is iniuriam minimè facere videtur. At qui ſibi ipſe faciat iniuriam, ſimul eadem & faciat & patiatur. Præterea fieret alicui ſua volũtate iniuria. Ad hæc nemo quẽquam afficit iniuria, quin illa iniuria vno quodam genere ex iis quæ ſingulatim appellantur ſuo quodam nomine, contineatur. Atqui nemo vxori ſuæ ſtuprum inferre dicitur, nemo parietem ſuum perfodere, nemo ſua furari. Poſtremò, vt rem vno verbo finiam, hoc ipſum ſibi aliquem facere iniuriã, dilui ac refelli poteſt ex ea definitione quæ tradita eſt de accipienda ſponte iniuria. Illud autem etiam perſpicuum eſt, cùm vtraque mala ſint, facere ſcilicet iniuriam & accipere (hoc enim eſt plus, illud minus obtinere, quàm quod medio continetur: quod eſt veluti in medicina ſalubre, in gymnaſtica id quo bona corporis habitudo continetur) tum verò deterius eſſe facere iniuriam. Etenim facere iniuriam, cum ſcelere coniunctum eſſe, & vitio dandum eſſe dicebamus: cum ſcelere inquam vel ſummo & abſoluto, vel ei proximo: neque enim quicquid voluntarium eſt, omne cum iniuſtitia coniunctum eſt. At verò iniuriã accipere, ſcelere vacat & iniuſtitia. Eſt igitur per ſe leuius malum, iniuriam accipere, quàm inferre: ex accidente nihil prohibet eſſe grauius. Verùm quod tale eſt, omnis ars negligit. Veluti grauiorem eſſe morbum pleuritidem ſtatuit, quàm pedis offenſionem: quanquam

2 pars huius cap: et locus proprie vbi philo: videtur cõparare ad inuicẽ agere et pati iniuriã sicut fecit in extremis aliarum virtutũ.

poßit hæc fortuito maior existere. Vt si quempiam acciderit ob pedis offensionẽ cecidisse, & in manus hostium venisse, & interfectum esse. Porrò autem per similitudinem & translationem quandam, ius quoddam esse dicitur, nõ nobis in nos ipsos, sed aliquarum partium in alias nostri partes: neque id ex omnis iuris similitudine ducitur, sed ex herili aut domestico. His enim ipsis rationibus differt pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est. In quæ intuentibus, videbitur posse iniustitia in seipsum locũ habere, quòd in iis partibus contra suas appetitiones aliquid perferre, vsuuenire potest: quare inter eas, vt inter eam quæ imperet, & eam quæ obtemperet, iuris cuiusdam esse cõmunionem. Ac de iustitia quidem, cæterísque virtutibus, quæ ad mores pertinent, hoc modo explicatum sit.

3. pars In qua philo: declarat iustitiã illas quas per translationẽ et similitudinẽ dicitur. per quas non potest quis sibi ipsi facere proprie iniuriã.

Alioqui simul eidem & adimeretur idem & adderetur.] Qui hoc modo iniustus est, is vt suprà ostendit πλεονέκτης est: ergo si à se iniuriam pateretur, idem qui plus habet, minus haberet.

Posteaquã philo: de vnaquaque virtute morali diligentissime docuit, nunc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cũ in definitione virtutis superius assignata pars vna atque vltima relinqueretur, necessario hoc in loco declaranda erat. verũ cũ hoc dependere videatur ex cognitione virtutũ intellectiuarũ, ostendit latissime vnamquamque virtutẽ intellectiuã in hoc 6. lib: incipiendo primo a potentijs animæ quæ sunt principia operationũ nostrarũ, et resumendo breuiter diuisiones iã ~~breuiter~~ antea allatas. Diuiditur hic lib: in 4 tractatus. In primo determinat de partibus animæ quæ sunt principia nostrarũ operationũ. In 2. de virtutibus intellectiuis. In 3. de quibusdã habitibus quæ videntur habere ~~quandã~~ similitudinẽ cũ ipsa Prudentia. In 4. mouet et soluit quasdã quæstiones circa sapientiã et prudentiã. primus tractatus diuiditur in 2. cap. In primo proponit intentionem ~~[illegible]~~ suã veluti exordiũ quoddã et affert diuisionẽ potentiarũ animæ. primũ cap diuiditur in 2. partes. In prima philo proponit intentionẽ suã.

Aristotelis Ethicorum

LIBER SEXTVS.

CAP. I.

De recta ratione, duplici virtute, et partibus animæ.

Voniam autem suprà à nobis dictum est, medium tenendum esse, non exuperantiam & defectionem: medium porrò est, vt recta ratio præscribit: de hoc ipso sequitur vt disseramus. Est enim in omnibus quos dixi habitibus, haud secus quàm in aliis, scopus quidam propositus: quem is intuens, qui ratione ducitur ad agendum, aut contentionem aut remissionem adhibet: ac terminus quidam est mediocritatum, quas nos inter nimium & parum sitas ex rectæ rationis præscripto diximus: Quæ vera est illa quidem oratio, sed parum aperta & explicata. Etenim in aliis studiis, in quibus cernitur scientia, hoc verè licet dicere, non plus minúsve laboris, quàm sat sit, suscipiendum esse, nec laborem etiam & industriam remittendam: sed modum in iis tenendum esse, & omnia conuenienter rectè rationi facienda. Verùm qui hoc solùm teneat, nihilo sit doctior futurus. Non magis quàm si dum quæruntur quænam corpori alimenta sint exhibenda, aliquis respondeat, ea omnia quæ medicina iubeat, atque is qui sit ea præditus. Quapropter & in habitibus animi non solùm oportet id verè dictum esse, sed explicatum etiam quænam sit recta ratio, & quis eius terminus. Animi igitur virtutes

T ij

Argumentum libri sexti.

Sextus hic de recta ratione, de duplici virtute, de partibus animæ, et de principiis agendi, de electione, de quinque habitu intellectus, de scientia, de arte, de prudentia et quid sit: de intellectu, de sapientia, de partibus prudentiæ, de bona consultatione, de sagacitate, de sententia, ad quid sapientia et prudentia prosit, de insita virtute, de coniunctione virtutum ac prudentiæ.

1. ars. In qua philosophus postea quam præmisit intentionem suam, veluti exordium quoddam, nunc repetit divisionem illam factam in extremo 2. lib: de ipsis virtutibus, ut ostenditur quod relinquitur tractare de virtutibus intellectivis, et ut resumat distinctionem potentiarum animi. Ex quibus distinguuntur habitus intellectivi et percipiantur species rectæ rationis.

diuisimus, aliásque morum esse diximus, alias rationis cogitationísve. Ac de iis quidem, quæ ad mores pertinent, disseruimus. Nunc de cæteris dicemus, cùm pauca de animo dixerimus. Suprà dictum est duas esse partes animi: vnam rationis participem, expertem alteram. Nunc eodem modo pars ea quæ compos est rationis, distribuenda est. Atque nobis illud initio subiiciẽdum, duas esse rationis participes. Vnam, qua res contemplamur eas, quarum principia secus euenire non possunt. Alteram, qua ea quæ possunt. Ad ea enim quæ genere differunt, intelligenda, partes animi genere differentes rectè attribuuntur: siquidem eis rerum inest cognitio similitudine quadam & conuenientia. Appelletur autem altera vis sciendi: ratiocinandi colligendíque altera: quoniam deliberare & ratiocinari idem valent. nemo verò de iis consultat, quæ secus accidere non possunt. Est igitur ratiocinãdi facultas, vna quædam pars illius partis animi quæ rationis particeps dicitur. Videndum ergo est, quis tandem sit vtriusque optimus habitus: quoniam in eo vtriusque virtus cernitur. Virtus autem ad suũ quæque opus officiúmque accommodatur.

Καὶ τούτου τίς ὁ ὅρος.] ὅρος hic nõ significat ὁρισμὸν, hoc est definitionem quid res sit explicantem, alioqui Arist. inani repetitione vteretur. Sed postquam dixit explicandum esse quæ sit recta ratio, hoc subiicit, explicandum etiam esse quis sit terminus ac modus, quem præscribit in singulis actionibus recta ratio.

2. De principijs agendi.

CAP. II.

Diuiditur hoc cap: in tres partes. In prima ostendit id quod dictũ est, scilicet quot sunt principia humanarũ actionũ.

A sensu initiũ, ab appetitu progressũ, ab intellectu terminũ & progressione perfectionem oes actionis mentis et virtute; sunt

Sunt autem in animo tria, quæ in actione ac veritate dominãtur, Sensus, mens, appetitus: quorum sensus nullius est initium actionis. Quod ex eo intelligitur, quia belluæ sunt illæ quidem sensus participes, actionis non sunt. Quòd autem sunt in mentis actione affirmatio & negatio, hoc

ſunt in appetitu adeptio & fuga. Quare quoniam virtus quæ ad mores pertinet, habitus eſt agendi conſilio conſtans: agendi autem conſilium appetitio eſt, quam antegreſſa eſt deliberatio: neceſſe eſt ob eam cauſam & veram eſſe rationem, & rectum appetitum: ſi quidem probum ſit agendi inſtitutum: ac eadem quæ ratio iudicarit, appetitionem perſequi. Atque illa quidem eſt mentis actio, & veritas quæ ad actionem pertinet. At verò mentis eius quæ cognitione cernitur, non actione aut effectione, omnis eſt in falſo & vero poſita præſtantia & vitioſitas. Omnis enim cogitandi facultatis hoc opus proprium eſt. Illius verò rationis cogitationiſve quæ ad agendum pertinet, propria eſt appetitioni rectæ congruens veritas. Eſt igitur conſilium, agendive propoſitum, omnis actionis principium, vt ex quo motio naſcitur, non vt finis, & id cuius gratia res agitur. Conſilij autem principium, appetitio eſt, atque ea ratio quæ ad finem aliquem pertinet. Quocirca nec ſine mente & cogitatione, nec ſine appetitione quæ moribus ſit confirmata, eſſe agendi propoſitum vllo modo poteſt. Sublatis enim mentis actione & more, rectè factis & contrariis inter actiones humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ipſa mentis actio cogitatióve commouet, niſi ea quæ ad finem ſpectat, & ad res agendas pertinet. Nam ei etiam, quæ in faciendo accupata eſt, hæc imperat. Alicuius enim gratia faciunt omnes, qui opus aliquod effectũ reddere volunt: nec finis in eo ſtatuitur omnino, quod ſub effectionem cadit, ſed ipſum aliò ſemper refertur, éſtque ſemper alicuius, id quod effectum eſt. At quod ſub actionem cadit, non item. Hic enim non alius finis ſpectatur,

2 pars. In qua declarat mentē actiuā et intellectiuā et speculatiuā, et ostēdit quomodo istæ mentes siue intellectus conueniunt et quomodo differunt.

3 pars. In qua ex superioribus dictis ostendit quomodo [illegible] et mens actiua et appetitus [illegible] ad actiones humanas.

quàm ipſa recta actio: appetitio autem eſt ipſius finis. Quapropter ipſum agendi conſilium, aut mens eſt atque ratio appetens, aut appetitio à mente & ratione profecta. Atque illud principium eſt, à quo homo maximè eſt homo. Eorum verò quæ præterita ſunt, omnino nihil conſilio ſuſcipitur. Veluti nemo conſiliũ capit Ilium expugnaſſe. Neque enim quiſquam de præteritis deliberat, ſed de futuris, iíſque adeò quæ fieri poſſunt. Quod autem factum eſt, ac præteriit, non poteſt eſſe non factum. Itaque præclarè hoc Agatho:

Tantùm dei illud eſt negatum numini,
Quæ facta ſunt ſemel, non facta reddere.

Vtriuſque ergo partis ratione vtentis & cogitatione proprium opus eſt veritas. Vnde fit vt quibus habitibus vtraque pars verum maximè enunciat, virtutes ſint vtriuſque habendæ. De quibus repetito altiùs principio diſſeremus.

b *Nec ſine appetitione quæ ſit moribus confirmata.*] In quibuſdam codicibus reperitur ἕξεως, ſed magis cum ſuperioribus cõuenit ὀρέξεως, ſi ſpectemus quomodo hæc concluſio ex ſuprà dictis colligitur.

CAP. III.

Sint igitur quinque numero, quibus animus verum enunciat, vel affirmando vel negando, Ars, ſcientia, prudẽtia, ſapientia, intelligentia. Fieri enim poteſt vel etiam falſum exiſtimatione & opinione dicatur. Ac ſciẽtia quidem quid ſit, hinc perſpicuum eſt (ſi accuratè ac ſubtiliter rem exquirere, non conſectari ſimilitudines placet) quòd omnes exiſtimamus, quæ ſcimus, ſecus euenire non poſſe. Quæ autem aliter poſſunt, ea cùm abſunt à contemplatione, & deſierunt animo cerni & conſyderari, ſint, nécne ſint, incertũ eſt. Quod ergo ſub ſcientiam cadit, id omne neceſſarium eſt, & ea re æternum. Quæ enim ſunt planè & ſimplici-

ter necessaria, sunt sempiterna omnia. Quæ autem æterna sunt, eadem nec oriri nec interire possunt. Præterea sciẽtia omnis doceri videtur posse, & quicquid sub scientiam cadit, perdisci. Atqui ex anteceptis animo rei informationibus (quemadmodum in Analyticis docuimus) omnis doctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione comparatur. Ac inductione quidem principia & res vniuersæ colligũtur. Ratiocinatio verò à rebus generalibus et vniuersis progreditur. Sunt ergo principia, ex quibus constat ratiocinatio: quæ eadem concludi ratiocinatione non possunt. Ergo inductione possunt. Est igitur scientia, habitus demonstratiuus, & cætera omnia quæ in Analyticis in definitione adiecimus. Cùm enim assentitur quisque certo quodã modo, habétque penitus cognita principia, tum scire rẽ dicitur. Etenim si ea non habeat magis cognita quàm conclusionem, incertam ac fortuitam habebit scientiam. Ac de scientia quidem sic dictum sit.

Scientia est habitus demonstratiuus quo percipimus conclusiones necessarias per causas suas veras primas immediatas, et notiores et priores ipsis conclusionibus./

CAP. IIII. De arte./

Diuiditur hoc cap. in 4. partes. In prima parte ostendit duos esse habitus, qui versantur circa quæ possunt aliter se habere: quorũ vnus est principiũ agendi, id est prudentia, alter principiũ faciendi, id est ars.

Quod autem aliter cadere potest, eius est aliquid quod sub effectionem, & aliquid quod sub actionẽ cadit. Estque aliud effectio, aliud actio. Quorum probatio etiam ex disputationibus ἐξωτερικοῖς petenda est. Itaque habitus etiam is, qui in agendo cum ratione positus est, ab eo differt, qui ratione adhibita in efficiendo occupatus est: & neuter ab altero continetur. Neque enim actio effectio est, neque effectio est actio. Et quoniam architectura, quædam ars est, nec aliud omnino quàm habitus quidam cũ ratione efficiens: neque ars vlla est quæ nõ sit habitus in faciendo cum ratione positus: neque habitus huiusmodi vllus, qui ars nõ

Ars est habitus, [illegible] vera cũ ratione efficiendi/

2. pars. In qua ostendit illũ habitũ qui est principiũ ~~agendi~~ faciendi esse ipsam artẽ, et ipsã artẽ nihil aliud esse quã habitũ cũ ratione vera factiuũ, nec habitũ cũ ratione vera factiuũ esse aliud quã arte: et sic definitionẽ conuerti cũ suo definito.

In 3 parte philo: ostendit quo modo ars versatur circa sua materia, et primo tangit tria ex parte artis. Et duo postea ex parte materiae.

ſit, efficitur vt ars & habitus cum ratione vera in faciẽdo
3. par. poſitus idem ſint. Porrò ars omnis in ortu verſatur, ídque vnum molitur & ſpectat, quemadmodum efficiatur quicque eorum quæ & eſſe & nõ eſſe poſſunt: quorúmque principium ſitum eſt in eo qui facit, non in eo quod efficitur.
In qua philo: ostendit quo pacto ars per sua materia differat ab aliis habitibus intellectivis. 4 pars Nõ enim tractat ars ea, quæ ſunt vel fiunt neceſſario, nec in iis quæ ſunt, ſecundum naturam verſatur. Continent enim principium hæc in ſeipſis. Quoniam autem effectio & actio inter ſe diuerſæ ſunt, neceſſe eſt artem effectionis eſſe, non actionis. Quodam etiam modo in eiſdem rebus ars & fortuna verſatur, vt placet Agathoni,

" Fortuna chara eſt arti, ars fortunæ quoque.

Eſt igitur ars, habitus, vt dictuus eſt, aliquid vera cum ratione efficiendi. Inertia contrà, habitus cum ratione falſa faciendi quippiam, quod aliter euenire poteſt.

Dividitur hoc cap in 3 partes. In prima ostendit quid est prudentia. Habitus ex operationibus recognoscuntur, sic in hoc loco prudens ex operib;

De prudentia. CAP. V.

Prudentia verò quid ſit, ita intelligemus, ſi quos nominamus prudentes, cognorimus. Ac prudentes quidem videntur eſſe, qui rectè conſiliũ in iis capere poßint quæ ſibi bona atque vtilia ſunt, nõ id quidem in parte aliqua, veluti quæ ad valetudinem aut vires, ſed omnino ad bene viuendi rationem. Quod ex eo velut ſigno intelligi poteſt, quia prudentes in re aliqua dicimus, cùm rationem bene ineunt, quo ad bonum aliquem finem perueniãt in iis quidem quæ artĩ non efficiuntur. Quocirca prudens omnino erit qui in conſilij capiendi deliberatione plurimum valet. Porrò autem nemo deliberat de iis quæ aliter euenire non poſſunt, neque de iis quæ à ſe præſtari nõ poſſunt. Itaque ſi ſcientia omnis demõſtratione acquiritur, demõſtratio autem

tem

tem ad ea nulla adhibetur, quorũ principia secus possunt euenire (ea enim omnia etiam euenire aliter queunt) quæ autem necessario eueniunt, non cadunt in deliberationem: efficitur vt nec scientia, nec ars poßit esse prudẽtia. Scientia quidem, quia quod subiectum est sub actionem, aliter euenire potest. Ars verò, quia alius actioni, alius effectioni finis est propositus. Relinquitur ergo, vt sit habitus verus cum ratione agẽdi in iis quæ hominibus bona sunt & mala. Nam effectioni alius est quidam propositus finis: actioni non item. Est enim ipsa honesta actio, finis. Ob eámque causam Periclem cæterósque tales homines prudentes existimamus, quòd suæ aliorũque vtilitati consulere possunt. Ex hoc porrò genere esse & rei familiaris, & Reipub. administrandæ peritos homines arbitramur. Vnde etiam σωφροσύνη Græco nomine (Latini temperantiam vocant) sic appellata est, ὡς σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est, quasi conseruatrix prudentiæ. Conseruat autem hanc ipsam illa animi comprehensionem. Neque enim omnem animi comprehensionem labefactat, neque peruertit voluptas aut dolor, vt hanc, Triangulum duobus rectis pares angulos habere, sed eas duntaxat, quæ in eo quod sub actionem cadit, versantur. Rerum enim agendarum principia sunt, ipsi fines quorum causa res aguntur. Cuius autem à voluptate aut dolore corruptus est, & deprauatus animus, ei statim principium non apparet, neque ei videntur huius causa, & propter hoc expetenda gerendáque omnia. Est enim in vitio magna vis ad labefactandum principium. Quapropter necesse est prudentiam habitum esse vera cũ ratione in bonorum humanorum actione versantem. Sed

prudentia quid sit.

2 pars. In qua declarat differentiam inter artem et scientiam et prudentiam.

Ars indiget virtute ad perficiendum suum opus, et præcipue virtute iustitiæ

eſt arti ſua quædam virtus : prudentia non eſt. Et qui in arte ſua ſponte aberrarit, præſtantior eſt, in prudentia minus: quemadmodum etiam in virtutibus cõtingit. Perſpi-

3. pars. cuum eſt igitur virtutem eam eſſe, non artem. Cúmque animi partes duæ ſint rationis participes, erit ipſa prudentia alterius virtus: nempe eius in qua ineſt opinãdi facultas. In iis enim quæ ſecus cadere poſſunt, & opinio verſatur & prudentia. Neque verò eſt tantùm habitus cum ratione coniunctus: ídque poteſt ex eo intelligi, quod huiuſmodi habitus obliuione deletur, prudentia non deletur.

In qua philo: declarat subiectum in quo est ipsa prudentia.

6. De intellectu.

CAP. VI.

Diuiditur hoc cap. in 2. partes. In prima affert quasdam conclusiones negatiuas quibus distinguit hunc habitum a cæteris habitibus mentis.

Quoniam autem ſcientia, rerum eſt vniuerſarum comprehenſio, earúmque, quæ ſunt neceſſariæ: quoniãque principia quædam ſunt eorum quæ demonſtratione concluduntur, atque adeò omnis ſcientiæ (ratione enim progreditur omnis ſcientia) profectò neceſſe eſt principiũ eius rei quæ ſub ſcientiam ſubiecta eſt, neque ſcientia, neque arte, neque prudentia comprehendi. Nam quod ſcientia comprehenditur, demonſtratione cõcluditur. Illæ verò in iis rebus verſantur, quæ aliter euenire poſſunt. Nec ſapientia ergo eſt quæ in iis principiis cernitur: quandoquidem in non-

2. pars. nullis rebus vtitur ſapiens demonſtratione. Si ergo ſcientia, prudentia, ſapientia & intelligentia eæ res ſunt, quibus verum enunciamus, nec vnquam mentimur, in iis rebus quæ vel poſſunt, vel non poſſunt aliter cadere: eorum autem trium nulli principiorum cognitio tribuatur (tria dico, ſcientiam, ſapientiam & prudentiam) relinquitur vt principiorum intelligentia ſit.

In qua affert conclusionem illam affirmatiuam quod principiorum est intellectus habitus

Intelligentia est habitus perceptiuus principiorum, quorum cognitio vel ex cognitione tantum terminorum sine discursu, aut cum discursu imperceptibili, vt sunt communia principia, vel ex sensu, vel experientia vel aliter ortum habet.

[Div]iditur hoc cap. 2. in partes. In prima ostendit quid sit sapientia simpliciter dicta

CAP. VII. De sapientia.

Sapientiam verò in ipsis quidem artibus, iis tribuere solemus qui in quaque arte excellunt maximè. Vt Phidiam sapientem lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem, nominamus. In quo sapientiæ nomine nihil aliud significamus, quàm artis virtutem & excellentiam. Verùm quosdam omnino sapientes esse existimamus, non aliqua ex parte, nec aliqua alia in re sapientes, vt loquitur Homerus in Margite,

A diis nec fossor factus, nec durus arator,
Nec re alia sapiens.

Quapropter perspicuum est omnium scientiarum accuratissimam ac certissimam esse sapientiam. Ergo sapientis est non solùm ea intelligere quæ ex principiis concluduntur, sed etiam principiorum veritatem exquirere, ac de iis verè loqui: vt sit sapientia, intelligentia & scientia: atque adeò scientia quæ velut capitis locum obtinens, in iis versatur quæ sunt in rerum natura præstantissima. Absurda enim est illius sententia qui ciuilem scientiam, aut prudentiam omnium optimam esse existimet: nisi homo dicatur res præstantissima omniũ quæ in mundo sunt. Quòd si salubre & bonum hominibus aliud est atque piscibus: album autem & rectũ idem est semper: certè omnes idem semper esse constituent, quod sapientis nomine appellatur: quòd verò prudentis nomine dicitur, aliud atque aliud. Quicquid enim est quod rectè rebus rationibúsque suis consulit, & singula quæ ad se pertinent, rectè prospicit, id omnes prudentis nomine appellant: ac prudẽti hæc vna datur velut prouincia, vt illa ipsa rectè prospiciat. Idcirco belluas etiam

Sapientia quid sit.

2. pars. In qua declarat et probat rationibus quod sapientia non sit prudentia nec ciuilis facultas.

Notandum quod multum interest inter sapientiam et prudentiam, tamen est etiam aliqua similitudo quia sicut se habet sapientia respectu omnium scientiarum sic prudentia respectu virtutum moralium.

quasdam prudentes esse dicunt: eas scilicet omnes quæ videntur vi quadam præditæ ea prouidendi quæ ad suam
3. vitam tuendam pertinent. Ciuilem igitur scientiam non esse idem quod sapientiam perspicuum est. Nam si eam sapientiam statuant, quæ suis cuiusque emolumentis vtilitatibúsque seruiat, multæ sunt futuræ sapientiæ. Neque enim vna eadémque in commodis procurandis occupata est omnium animãtium, sed alia atque alia in vnoquoque genere. Nisi fortè vna etiam medicina sit omnium rerum. Neque verò quòd homo præstãtißimum esse omnium animaliũ dicatur, quicquam interest. Sunt enim homine alia multò diuiniora naturâ: quo in genere sunt ea quæ maximè collucent, ex quibus constat mundus. Ex iis ergo quæ dicta sunt, apparet sapientiam esse & scientiam & in-
4. telligentiam eorum quæ sunt naturâ præstantißima. Quocirca Anaxagoram, Thaletem, cæterósque tales sapientes nominant, prudentes non item: cùm eos cernant quæ ipsis vtilia sunt ignorare. Quos eosdẽ tenere ac scire aiunt
* res singulares & eximias illas quidem & admirabiles & arduas & diuinas, sed inutiles, quòd ea non quærant quæ hominibus bona sunt. At prudentia in bonis humanis occupata est, iísque omnibus quæ in deliberationem cadunt.
5. Prudentis enim maximè propriũ munus esse dicimus bene deliberare. De iis autem nemo deliberat, quæ secus cadere non possunt: neque de iis quæ ad finem aliquem non referuntur, atque hunc bonum quoddam quod sub actionem cadat. Omnino autem ac simpliciter is consultus homo est, qui ratione potest, quod homini in rebus agendis sit opti-
6 mum, exquirere. Neque verò in vniuersis modò rebus pru-

dentia versatur, sed notæ etiam esse debent res singulæ: quippe cùm in agendo posita sit. In rebus autem singulis omnis actio consistit. Vnde etiam fit, vt ad res agendas nonnulli sint inscij, scientibus instructiores: vt cæteris etiam in rebus vsuperiti. Nam qui sciat carnes leues esse ad concoquendum faciles & salubres, is si quæ sint leues ignoret, nunquam bonam valetudinem efficiet: sed is potius qui auium carnes leues esse & salubres intelligat. Est autem in agendo sita prudentia. Vtraque igitur habenda cognitio est, aut hæc potius. Est verò & hîc quoque quædam quasi architectonice, hoc est, princeps quædam scientia & veluti dominatum ac principatum obtinens.

Quicquid enim est quod rectè rebus rationibúsque suis consulit.] Doctorum hic omnium iudicium appello, num huius loci veram ac germanam reddidi sententiam: quam non satis videntur alij assecuti. porrò verba greca sic legenda sunt, τὸ γὰρ περὶ αὐτὸ ἕκαστα εὖ θεωροῦν. quæ habent illam sententiam quam expressi.

Diuiditur hoc cap: in 3. partes. In prima igitur dicit philo: quod ciuilis facultas et prudentia est idem habitus re et subiecto, non tamen sunt idem ratione, sed differunt. nam talis habitus dicitur prudentia ea ratione qua est principium agendi bona ad seipsum. ciuilis vero scientia ea ratione qua est principium agendi bona erga plures, praesertim in Republica

CAP. VIII. De partibus Prudentiae

Sunt autem ciuilis scientia & prudentia idem habitus: iis tamen non est eadem essentia. Eius verò quæ in publicis rebus versatur, vna pars quæ quasi architectonice prudentia est, legum ferendarum facultas dicitur: altera quæ in singulis rebus versatur, commune ciuilis scientiæ nomen obtinet: cuius omne opus est in agendo & consultando. Nam quæ publicæ statuuntur decreta quasi extremæ res quædam, in rebus agendis numerantur. Itaque hos aiunt solos administrare Rempub. quòd quasi operarij, soli rem gerant. Videtur autem etiam ea potissimùm esse prudentia, quasi vbi sibi quisque, rebúsque suis consulit. Atque illa iam commune nomen prudentiæ obtinuit. Aliarum autem vna est quæ ratio rei familiaris, alia quæ legum feren-

darum facultas, alia ciuilis facultas dicitur. Atque huius alia pars ad deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidem cognitionis in eo quoddam est, vt sibi rebúsque suis sciat quisque consulere. Verùm huius multæ sunt differentiæ. Ac videtur sanè is demum prudens qui sibi sapit, ac rebus rationibúsque suis prospicit, in iisque curandis occupatus est. Qui verò in Republ. versantur, πολυπράγμονες, *id est, negotiosi & curiosi dicuntur. Vnde Euripides,*

2 pars. In qua philo: affert quandã cõmunẽ opinionẽ vulgi circa prudentiã, deinde eã refellit.

Quî namque prudens sim? licebat cui procul
Negotiis remoto, sic numerarier
In militum turba reliqua, sortem parem
Vt obtinerem vel cum sapientissimo?

Et illud,

Nam curiosos atque agentes plurima
Odere diui.--

Consulunt enim omnes suæ quisque vtilitati: ídque se vnũ agere putant oportere. Qua ex opinione natum est illud de prudentibus. Quanquam suis rebus quisque consulere, sublata rei familiaris disciplina & reipub. fortasse non possit. Iam verò sua cuique res quemadmodum administranda sit, incertum est: ídque cuique est, etiam atque etiam considerandum. Cui rei hoc satis signi est, quòd & geometræ, adeóque mathematici adolescentes fiunt, rerúmque huiusmodi sapientiam consequuntur, prudentes non fiunt. Hoc causæ est, quòd in rebus singulis prudentia cernitur, quarum cognitio vsu comparatur & experientia. At vsu peritus non est adolescens: facit enim diuturnitas temporis experientiam. Nam & hoc quærat aliquis, quid sit causæ

cur puer mathematicus effici poteſt, ſapiens vel phyſicus non poteſt? An quòd illa abſtractione conſtant, horum verò ab experientia principia oriũtur? Et quòd hæc nõ quaſi ſibi certa credunt, ſed quaſi hiſtoriam recitant adoleſcentes, illorum non ſunt obſcuræ definitiones. Præterea in cõſultando peccatur vel in rebus ſingulis, vel vniuerſis. Aut enim omnes aquas graues, inſalubres eſſe neſciunt, aut hãc vel illam grauem eſſe. Prudentiam autem non eſſe ſcientiam hinc perſpici poteſt, quòd hæc rerum, vt dixi, extremarum eſt. Quod enim ſub actionem cadit, ex eo genere eſt. Itaque locum ex aduerſo intelligentiæ ſibi deſumpſit. Intelligentia enim eſt rerum extremarum, quarum nulla eſt probatio: hæc verò rerum extremarum eſt, quarum non eſt ſcientia, ſed ſenſus: non is quidem qui in rebus ſuis ac propriis verſatur, ſed is quo triangulum ſentimus in mathematicis eſſe in extremo: quoniam illic quoque conſiſtitur. Sed tamen in hoc ſenſus potius cernitur, quàm prudẽtia: illius, aliud genus eſt.

3. pars. In qua philo: posteaquam diuisit prudentiam in membra sua, vsum est sibi necessarium afferre differentiam inter scientiam et prudentiam, inter intelligentiam et prudentiam.

Et illud, Nam curioſos.] τοὺς γὰρ περιοσοὺς καὶ τι πράσσοντας πλέον, hic verſus cur ſit ab Argyropylo omiſſus, neſcio: hoc ego affirmo aut alterius eſſe poëtæ, aut ſi eiuſdẽ eſt Euripidis, non eſſe ex eodem loco deſumptum. Nam ſuperiorum verſuum tertius totus non eſt ab Ariſt. citatus, vt ex Plutarcho apparet in opuſculo περὶ τοῦ ἀνεπιφθόνως ἑαυτὸν ἐπαινεῖν, quo in loco tertius verſus integer ſic legitur, ἴσον μετασχεῖν τῷ σοφωτάτῳ τύχης, ſed Ariſt. quaſi notiſsimos verſus totos citare non curauit, vt etiam in hoc verſu ad perfectam ſententiam addendum eſt id quod Ariſt. ſuppreſsit, & ab Euſtratio ſuppletur θεοὶ μισοῦσιν, Ego igitur, vt perfectam ſententiam redderem, adieci quæ eb Ariſt. ſuppreſſa erant: & vt ſignificarem aut diuerſos authores, aut aliunde ab eodem authore deſumptos verſus, addidi illa verba, Et illud.

CAP. IX. De bona consultatione

Hic est 3. tractatus huius libri. Diuiditur in tria capita. In prima docet quid sit bona consultatio. Primum cap. diuiditur in 3. partes. In prima declarat quid est bona deliberatio.

Diſcrepat autem à deliberando quærere: quoniã quiſquis deliberat, quærit. Verùm de εὐβουλίᾳ, *hoc eſt bona deliberatione, & bene ineundi conſilij ratione intelligen-*

dum est, quidnam sit. Vtrum scientia aliqua, an opinio, an bona coniectura, an aliud aliquod genus. At scientiam quidem non esse hinc perspici potest, quòd homines de iis non quærunt, quæ sciunt. At bona deliberatio, quædam est deliberatio: & quisquis deliberat, quærit, ac ratiocinatur. Nec verò recta coniectura esse potest: quoniam recta coniectura fit & celeriter & sine ratione. Ad deliberandum autem multum temporis sumitur: atque adeò celeriter aiunt esse agenda quæ deliberauimus, lente deliberandum. Iam aliud sagacitas est, aliud bona deliberatio. Nam sagacitas est recta quædam coniectura. Neque ergo opi-

2. pars. nio est bona deliberatio. Sed quoniam qui malè deliberat,

In qua patet quod bona consultatio est rectitudo quaedam ex parte generis.

peccat: qui verò bene, idem rectè deliberat, perspicuum est

3. pars. bonam deliberationem esse rectum quiddam: non scientiæ

In qua Philo: quaerit definitiones ponendas in eius definitiones.

tamen neque opinionis. Nã in scientia non spectatur quid rectum, cùm ne prauum quidem. Et opinionis rectitudo, veritas est. Præterea iam definitum est & decretum, id omne de quo est opinio. At sine ratione ac velut subductione, non est bona deliberatio. Quo fit vt cogitatione sit inferior: nondũ enim est enunciatio. Etenim opinio nõ quæstio est, sed iam pronunciatum aliquod. Qui autem deliberat, siue bene, siue malè id faciat, is quærit aliquid & ratiocinatur: sed bona deliberatio, est rectitudo quædam deliberationis. Quocirca primùm quærendum est quid sit deliberatio, & qua in re versetur. Quoniam autem rectitudo multifariam dicitur, perspicuum est, bonam deliberationem non esse id omne quod rectum sit. Nam impotentes & improbi homines quod sibi suaue & iucũdum proposuerunt, ratiocinatione consequi possunt: quare rectè cos

consilium

consilium cepisse verum est: sed magnum tamen aliquod malum acceperunt. Atqui in bonis bene deliberasse numeratur. Talis igitur deliberationis rectitudo, bona deliberatio est, quæ scilicet ad bonum aliquod pertinet. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ratione collectum obtineri: atque ad id quod faciendum sit, non qua ratione æquum est, sed falsa via media perueniri. Bona igitur deliberatio esse nullo modo potest, qua ad id quidem peruenitur quod oportet, sed non qua ratione oportuit. Præterea accidere potest, vt alius deliberādi longo tempore adhibito, id quod velit consequatur, alius celeriter eodem perueniat. Quare nondum erit illa quam dixi bona deliberatio: sed recta via & ratio deliberandi, quæ ad id quod vtile sit, ídque adeò quod oportet spectans, eò perducit, & quomodo, & quanto tempore oportet. Iam verò licet & simpliciter bene deliberare, & ad hunc vel illum finem. Ac simpliciter quidē & genere ipso erit bona deliberatio, quæ ad finem omnino ac simpliciter bonum dirigitur: quæ autē ad finem certum quendam spectat, ea quod ad illud quidem attinet, bona: at non simpliciter bona deliberatio erit dicenda. Quòd si prudentis est, bona consilia inire, bona deliberatio sit necesse est recta via & ratio, quæ singulis in rebus quid vtile sit, spectans, ad eum finē perducit, cuius sit vera existimatio in prudentia.

Nam impotentes & improbi homines quod sibi suaue & iucundum proposuerunt.] In Græcis codicibus legitur ὁ προτίθεται ἰδεῖν. At ego vel repugnantibus omnibus quæ mihi videre contigit exemplaribus, contendo legendum esse, ὁ προτίθεται ἡδύ. atque ita interpretatus sum: meámque opinor docti omnes sententiā probabunt, si attentius hunc locum considerauerint.

Diuiditur hoc cap: in 2 partes. In prima ostendit quid nō sit perspicatia./

CAP. X. De sagacitate

Est autem perspicacia & habitudo, ex quibus perspi-

caces & hebetes nominantur. Nec omnino idem perſpicacia eſt, quod ſcientia vel opinio, (omnes enim perſpicaces eſſent) nec vna aliqua ſingularum ſcientiarum: vt nec medicina. In rebus enim ſalubribus verſaretur. nec geometria, quæ magnitudines tractat. Neque enim in rebus cernitur perſpicacia quæ æternæ ſunt & immutabiles: nc in iis quidem quæ quomodocunque gignuntur: ſed in iis quæ dubiæ & incertæ alicui, dignæque deliberatione eſſe videantur. Quocirca in iiſdem rebus, quibus prudentia verſatur. Non tamen idem eſt perſpicacia quod prudentia. Præcipit enim prudentia: quippe cùm finis eius ſit, præſcribere quid agere aut non agere oporteat. At perſpicacia in iudicando tantùm poſita eſt. Nam Græcis idem valet σύνεσις & εὐσυνεσία, *hoc eſt, perſpicaciæ nomine tantundem dicimus, quàm cùm appellamur veram rectámque perſpicientiam: nam &* συνετοὶ & εὐσυνετοὶ *pro eodem accipiuntur, hoc eſt perſpicaces, & præſtantes perſpicacitate. Nec verò eſſe perſpicacem, eſt eſſe prudentem, aut acquirere prudentiam, ſed vt omnes qui diſcunt, tum perſpicere aliquid dicuntur, cùm ſcientia vtuntur: ſic cùm adhibetur opinio & ſententia ad ea indicanda quæ prudentiæ ſubiecta ſunt alio loquente: adeóque ad præclarè iudicandum (quoniam bene & præclare idem valent) tum illud idem verbum perſpiciendi vſurpatur. Hinc natnm eſt nomen* τῆς συνέσεως, *id eſt, perſpicaciæ, ex qua perſpicaces nominantur, & perſpicientes ex ea quæ in diſcendo conſiſtit. Sæpe enim* τὸ μανθάνειν συνιέναι, *id eſt, diſcendi pro intelligendi ac perſpiciendi verbo vtimur.*

2. pars. In qua declarat quid ipsa perspicacia sit.

Diuiditur hoc cap. in 2. partes in prima [illegible] quid sit [illegible], et affert [illegible] eius.

CAP. XI. De sententia.

Quæ autem γνώμη, *hoc est, sententia vocatur, ex qua* εὐγνώμονες, *id est, bene sentientes & sententia præditi appellantur: est rectum iudicium æqui & boni viri, cuius rei hoc iudicium est, quòd virum probum* συγγνωμονικόν, *hoc est, ad ignoscendum propensum facilémque dicimus: ipsámque probitatem æquúmve & bonum nihil aliud esse, quàm in quibusdam* συγγνώμην ἔχειν, *id est, veniam dare & ignoscere. Atqui* συγγνώμη, *id est, venia, recta est in iudicando eo quod æquum sit, & bonum:* γνώμη, *id est, sententia. Sed ea demum recta est, quæ vera. Omnes porrò hi habitus non immeritò eodem pertinent & contendunt. Nam cùm & sententiam, & perspicaciam, & prudentiam, & intelligentiam iisdem attribuimus, tum eos & sententiæ valere facultate, ac mente & intelligentia, prudentes & perspicaces esse dicimus. Omnes enim hæ facul-tates rerum extremarum sunt & singularium. Atque ex eo quidem, quòd quis aptus est ad iudicandum de iis in quibus cernitur prudens, perspicax vocatur, &* εὐγνώμων *[illegible]* συγγνώμων, *hoc est, bene sentiens aut ignoscens, & ad veniam dandam procliuis. Commune enim est omnium bonorum æquum & bonũ, qua quidem ratione alienæ vtilitatis procuratio spectatur. Res autem agendæ sunt in singulis rebus extremísque omnium, quæ debent esse prudenti cognitæ. In iisque quæ sub actionem cadunt, & perspicientia & sententia cernitur: quæ eadem extrema sunt. Et intelligentia extremorum est vtrinque. Etenim primorum terminorum, quíque principiorum locum obtinent, & rerum extremarum, est intelligentia, non ratio,*

2. pars in qua comparat dictos habitus inter se: scilicet sententiã, perspicatiã et prudentiã, tũ etiã intelligentiã qui sumitur hic pro habitu principiorũ aut [illegible] notorũ.

Atque illa quidem intelligentia quæ ad demonstrationes accommodatur, eorum est terminorum qui & primi sunt & immutabiles. Altera autem quæ ad res agendas pertinet, est rei extremæ, & quæ potest aliter euenire, atque in enunciationis alio genere cernitur. Sunt enim hæc principia illius cognitionis, quæ est ipsius finis. A rerum enim singularum cognitione, vniuersarum cognitio ducitur. Illarum igitur sensus est habendus, qui idem est intelligentia. Quapropter hæc etiam nobis videntur insita naturâ. Cúmque sit sapiens nemo naturâ, tamen inesse naturâ hominibus & sententiam, & perspicaciam, & intelligentiam, hinc potest intelligi, quòd has facultates sequi ætates & cũ ætate accedere arbitramur, cùm scilicet ita loquimur, hæc iam ætas valet mente & intelligentia: hæc ætas iam bene sentit: quasi natura sit eorum causa. Itaque & principium est intelligentia & finis. Ex iis enim oriuntur demõstrationes, de iísque conficiuntur. Quare non secus debent omnes vsu peritorum maiorúmque natu, aut prudentum fidem habere & animum applicare pronunciatis ac sententiis, iis etiam quibus probandis nulla subiicitur ratio, quam iis quæ sunt demonstratione conclusæ. Nam quoniam vsu & experientia quasi aspectum quendam sunt adepti, facilè principia cernunt. Ac sapientia quidem quid sit, quídque prudentia, quibúsque in rebus versentur: & vtranque in alia atque alia parte animi sitam esse, satis dictum sit.

Et intelligentia vtrinque extremorum est, &c.] Est & alius similis locus cap. 8. ex quibus duobus locis intelligi potest quid sibi velit Arist. cap. 3. lib. 1. de Demõstratione, vbi ita scribit, καὶ οὐ μόνον ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης εἶναί τινά φαμεν, ᾗ τοὺς ὅρους γνωρίζομεν, quem hoc locum ita interpretatus sum, vt illic idem dicat Arist. quod hic, nempe intelligentiã esse qua extrema cuiusque sciẽtiæ, hoc est prima principia cognoscimus. Errant ergo qui existimãt Arist. illic velle principia ex cognitione terminorum, id est verborum ex quibus constant intelligi:

Hic est 4. et ultimus tractatus huius libri. [illegible] dividitur hic tractatus in 2 cap: primum cap. dividitur in 2 partes. in prima parte Phil. proponit [illegible], scilicet quod dubitanti et quidnam profit. et utiles sunt sapientia et prudentia in vita [illegible].

quæ est vulgò recepta illius loci interpretatio: falsa tamen. Nã cùm intelligentiam velit Arist. esse habitum principiorum, illum habitum dicit multis in locis comparari partim sensũ, partim inductione, partim experientia: nusquam cognitionem significationis verborum, ex quibus prima principia constant, vnam esse rationem, dicit cognoscendi principia. Hæc à me scribuntur, quia audio meam illius loci interpretationem à quibusdam esse reprehensam.

CAP. XII. De utilitate sapientiae atque prudentiae.

Sed de iis quærat aliquis, quam tandem vtilitatem habeant? Nam sapientia nulla in re versatur earum quæ hominem possunt beatum efficere, cùm præsertim nulla in re quæ ortum agnoscat, versetur. At in prudentia illud quidem inesse verum est, sed quam tandem ad rem ea sit opus? Siquidem res tractat prudentia iustas & honestas, quæque homini bonæ sunt: quas gerere eius est qui iam bonus vir sit. Nunc verò nihilo ad agendum aptiores paratioresque venimus, cùm eas tenemus ac scimus: siquidem virtutes sint habitus: vt nec si cognoscamus res salubres, & quæ ad firmam corporis constitutionem valent, non eas quidem quæ quòd sint sanitatis & bonæ habitudinis efficientia, ita dicuntur, sed quæ in habitu cernuntur. Neque enim præditi & instructi medicina & gymnastice, ad agendum sumus paratiores, hoc est: nihilo propterea sumus meliore corporis aut valetudine aut habitudine. Quòd si non ob has causas prudentia requiratur, sed vt boni efficiamur, profectò vsus illius iis quidẽ qui iam virtute præditi sunt, nullus est futurus. Atqui ne iis quidem, qui non sunt præditi, desyderanda videtur: quoniam nihil intererit, ipsi ne eam habeant, an aliis qui ea sint præditi, obtemperent. Hoc enim satis sit nobis, non secus, quàm in curanda valetudine. Neque enim medicinam discimus ipsi, cùm valere volumus. Ad hæc absurdum sit, cùm sapientia sit

melior ac præſtantior prudentia, eā tamen quoddam habere maius illa imperium. Nam quæ operi manum admouet, illa imperat præſcribítque omnia. Quibus argumētis nobis occurrēdum eſt: adhuc enim de iis ſolùm dubitantes diſputauimus. 2 pars Ac primùm quidē hoc dicimus, quia vtraque virtus eſt vtriuſque partis animi, eas neceſſariò eſſe propter ſe expetendas, etiam ſi neutra quicquam efficiat. Deinde efficiunt illæ quidem, non vt medicina ſanitatem: ſed vt ſanitas ea quæ ſunt bonæ cōſtitutionis corporis propria, ſic efficit beatitudinem ſapientia. Quoniam enim vniuerſæ pars eſt virtutis, poſſeßione vſuque efficit beatum. Præterea prudentia, & ea virtus, quæ in moribus conſiſtit, officium reddunt omni ex parte abſolutum. Propoſitū enim virtus rectum efficit: ea quæ ad illud ipſum propoſitum ſpectāt, prudētia. Quartæ autem parti animi, cui ineſt vis alendi, nulla talis virtus attributa eſt: cùm præſertim agamus, vel nō agamus, non ſit in ea ſitum. De eo autem quod obiectum eſt, nos nulla ex parte ad res honeſtas & iuſtas agendas paratiores fieri prudentia: paulò altius repetendum videtur, ſumpto inde initio. Vt enim aliquos dicimus nondum iuſtos eſſe qui res iuſtas faciant, quales ij ſunt qui quod leges iubent, vel inuiti faciunt, vel per imprudentiam, vel propter aliud quiduis, non propter ſe, etiam ſi ea agant quidem quæ agenda ſunt, & quæ agere eū oporteat qui ſit virtute præditus: ſic contrà (vt par eſt) fieri poteſt vt quis ita animo affectus agat ſingula, vt planè bonus ſit cenſendus: nempe ſi agat cōſilio adhibito, eorúmque cauſa quæ agantur. Ac cōſilium quidem agendi. virtus rectum efficit. quod autem illius cauſa agi ſolet, hoc iam in virtute non eſt, ſed in alia

In qua solvit 2 primas dubitationes, tertiam vero quaestionem differt in fine sequentis cap. ut ibi patebit

vi & facultate positum. De quibus singulis attentè perquisitis differendum nobis est apertius. Est igitur facultas quædam, quam ingenij acumen & solertiam vocant: quæ eiusmodi est, ea vt agere poßit & adipisci, quæ ad propositum scopum pertinent. Ac si scopus quidem honestus est, laudanda: sin malus, calliditas versutiáque est nominãda. Itaque prudentes, eosdem cautos, callidos, versutósque dicimus. Neque verò hæc vis idem valet quod prudẽtia, tametsi sine illa vi esse nullo modo poßit. Habitus autẽ huic quasi oculo animi innascitur, nõ sine virtute, vt diximus: ídque hinc perspici potest, quòd rerum, quæ sub actionem cadunt, principium, ratiocinationes continent: talem scilicet finem, & id quod est optimum, quale id cunque sit (sit enim verbi causa quod occurrerit) talis aũt finis, nisi ei qui sit virtute præditus, apparet nemini. Peruertit enim iudicium vitiositas: principiorúmque inducit errorẽ eorũ vnde actiones & officia proficiscuntur. Ex quo perspicuum est, non posse quenquam prudentem esse, qui bonus non sit.

Quod rerum quæ sub actionem cadunt principia ratiocinationes continent: talem scilicet finem] Huius loci hic est sensus, quem non videntur satis assecuti alij interpretes. Vult Arist. ostendere, non posse prudẽtiam esse sine virtute hoc modo. Tota vis prudentiæ est in ratiocinando de rebus agendis. Atqui non possunt ratiocinationes fieri sine principijs. Ergo necesse est ratiocinationes prudẽtis hominis continere rerum agendarum principium. Porrò huiusmodi principium est talis quidam finis, idque adeò quod est optimum. At sibi talem finem proponere qui optimus sit nemo potest, nisi qui sit virtute præditus. Necesse igitur est virtute præditum esse eum qui probè sit ratiocinaturus de rebus agendis: quod est prudentem esse.

De natura vi virtute virtutũ ac prudentiæ connexione.

CAP. XIII.

Hoc cap. diuiditur in tres partes. In prima parte probat quod virtus moralis non po- est esse sine prudentia.

Quocirca hîc rursum de virtute nobis considerandum est. Quandoquidem quam habet rationem prudentia ad ingenij acumen & solertiam, cui similis est, non eadẽ: habet eandem vera virtus & quæ propriè sic dicitur ad eam

virtutem quæ innata est nobis. Omnibus enim à natura videtur quodã modo tributi cuiusque generis mores. Natura enim & iusti, & temperãtes, & fortes gignimur: reliquarúmque virtutũ principia & semina, simul atque in lucem æditi sumus, continemus in nobis. Sed tamen aliud quoddã genus quærimus, quo quis propriè bonus esse dicitur: & quæ ex eo genere sunt, aliter inesse. Nam & pueris & belluis à natura tributi sunt habitus, qui sine intelligẽtia & ratione obesse videntur. Veruntamen eatenus valere aspectu vidẽtur, quòd quemadmodum robusto corpori contingit, vt si moueatur absque oculorum sensu, grauiter offendat hoc ipso, quod caret aspectu: sic res hic se habet. Quòd si intelligentiæ splendor accesserit, iam agendo magnopere excellit: habitúsque prioris illius similitudinẽ referẽs, tum denique virtutis nomẽ propriè, veréque obtinebit. Quocirca quemadmodum duæ sunt species quæ insunt in ẽa animi parte, in qua sedes est opinionis, solertia & prudentia: sic duæ sunt in ea quæ sedes est morum, virtus ingenita, & vera virtus: quarũ quæ propriè virtus vocatur, esse sine prudẽtia nullo modo potest. Itaque omnes virtutes prudentias appellant. In quo Socrates partim rectè quærebat, partim errabat. Nam quòd virtutes omnes prudẽtias putauit esse, errauit: quòd autẽ eas non sine prudentia esse cẽsuit, præclarè dixit. Quod ex eo velut signo intelligi potest, quia nunc omnes q̃ui virtutem definiunt, cùm habitũ eam esse dixerunt, & in quibus cernatur, tum adiungunt qui rectæ rationi sit consentaneus. Atqui ea demum recta ratio est, quæ prudentiæ cõgruit. Ergo hoc omnes quodam modo diuinare & augurari videntur, habitum eum virtutem

virtutũ oĩũ semina, simul atq; in lucẽ æditi sumus, continemus in nobis

tutem

tutem esse qui prudentia dirigatur. Sed tamen parua facienda mutatio est. Neque enim solùm virtus est habitus qui secundum rectam rationem sit, sed qui est cum recta ratione. Recta autem in huiusmodi rebus ratio prudentia est. Socrates ergo virtutes omnes, rationes esse putabat: vt qui omnes sciẽtias esse affirmaret. Nos eas nõ rationes, sed cũ ratione esse dicimus. Perspicuũ igitur est, ex iis quæ dicta sunt, nec quenquã verè ac propriè probum hominẽ esse posse absque prudentia, nec quẽquam prudentem absque virtute morali. Sed hinc etiam dilui ac dissolui potest ratio, quã quis adferre disputãdo possit, dicens seiungi ac separari virtutes posse. Neque enim idẽ est ad omnes accipiendas aptissimus: quare hanc iam, illam nondum erit assecutus. Nam in iis quidẽ virtutibus quæ naturales sunt, hoc potest vsuuenire: in iis autem, ex quibus verè ac simpliciter vir bonus nominatur, non potest. Etenim si prudẽtia vna adsit, iam continuò vnà cum ea omnes aderunt. Illud quoque planum est, etiam si in actione non cerneretur, ad agendúmque non adhiberetur, eam tamen desiderandam esse hoc ipso, quòd partis animi virtus est: & quod sine prudentia atque virtute propositum rectum esse nõ possit. Nam & hæc vt finem, & illa vt ea quæ ad finem spectant, agamus, efficit. Nec verò imperium habet in sapiẽtiam, nec partis est melioris: quemadmodum nec medicina sanitati dominatur. Non enim ea vtitur quidẽ, sed vt in ciuitate adsit, prouidet. Ita illius causa imperat, non illi. Iã simile hoc est, vt si quis ciuilem scientiam imperare dicat diis, quòd de iis præcipiat omnibus, quæ ad Rempublicam pertinent.

virtus qui ... [handwritten marginal note]

2. pars. In qua soluit argumentationem et obiectionẽ nonnullorũ. [handwritten marginal note]

3. pars. In qua philosophus breuiter repetit solutiones illas duas factas in primo cap: huius tractatus: et etiã affert tertiã solutionẽ, quã in hunc locũ distulerat. [handwritten marginal note]

ARISTOTELIS DE
moribus ad Nicomachum
LIBER SEPTIMVS.

CAP. I.

De heroica virtute continentia, et ea[illegible] oppositis.

HIS expositis, aliud faciamus dicendi initium. Eorum quæ in moribus fugienda sunt, tria es se genera, vitiositatem, impotentiam, & feritatem: quorum perspicuum est, quæ sint duorum contraria: alterum enim virtutem, alterum vocamu continentiam. Immanitati autem ac feritati licet eam virtutem ponere contrariam, maximè quæ supra nos est quæ eadem heroica ac diuina virtus dicitur: vt Homeru Priamum de Hectore loquentem inducit, quoniam excellenti virtute esset,

Non hic mortale est, sed diuûm semine natus.

Itaque si, vt aiunt, ex hominibus propter excellentiā præstantiámque virtutis, efficiuntur dij, profectò ea potissimū erit animi affectio quæ feritati contraria est. Etenim vt bestiarū nullum vitium est, nulláque virtus, sic nec dei: sed in hoc quippiam virtute præstabilius, illarum aliud quoddam genus à vitio. Et quoniam rarò contingit, vt aliquis homo sit diuinus, quemadmodum Lacones solēt appellare hominem diuinum eum, cuius excellentem virtutē admirantur: sic in specie humana rarò aliquis summa quadā feritate præditus cernitur. Sed id maximè inter Barbaros existit: in nonnullis etiam ex morbis & membrorum de-

bilitationibus oritur. Eos etiam homines qui alios vitiis flagitiísque superant, hac infamia notamus. Sed de hac quidem animi affectione postea mentionem aliquam faciemus: de vitiositate suprà diximus. hic locus postulat, vt de incontinentia & mollitie & luxu dicamus: itémque de continentia & constantia. Neque enim de iis vt de habitibus, qui idem sint quod virtus atque vitium: neque vt de genere differentibus existimare debemus. Verùm oportet, quemadmodum in aliis facimus, ita hîc primum adferre ea quæ iis habitibus conuenire perspiciuntur, & in vtranque partem disputare, tum deinde ad docendum venire: ea præsertim omnia quæ de iis animi affectibus probabilia feruntur: aut certè plurima, & quæ præcipua sunt. Nam si ea dissoluantur quæ difficultatem habent, & relinquantur probabilia, satis erit à nobis explicatum.

2. pars. In qua aggreditur declarationem harum dispositionum, quae nec virtus aut vitium proprie sunt quamvis non multum ab eis.

Ac illud quidem primùm videtur, continentiam & constantiam in bonis esse & laudabilibus: impotentiam & mollitiem in malis & vituperandis. 1. primo *Tum eundem esse continentem & eum qui permaneat in sententia: incontinentem & eum qui desistat à sententia & rationis iudicio.* 2 *Et impotens quæ mala sunt, sciens mala esse, agit tamen victus perturbatione. At continens, quoniam malas esse cupiditates intelligit, eas ratione ductus non sequitur.* 3. *Et temperantem quidem, continentem & constantem appellant: talem autem hominem alij temperantem omnem esse aiunt, alij negant. Itémque intemperantem pro incontinenti, & incontinentem confuse ponunt pro intemperanti. Alij eos aiunt esse inter se diuersos.* 4 *Prudentem verò interdum negant impotentem effici posse, in-* 5.

terdum eos qui ſint prudentes & ſolertes, acutiue homi-
6 nes, impotentes putant. Præterea dicuntur & iræ impo-
tentes, & honoris & lucri. Atque hæc quidem ſunt qua
feruntur, hominúmque ſermone de his dici ſolent.

b De continente et incontinente.

Diuid itur hoc cap: in 6 partes. In prima incipit quaerere dubitando circa 3 opinionē.

CAP. II.

Sed hoc quærat aliquis, quo modo rectè quis ſentiens ab animi libidine vincatur, & incontinēter viuat? Scien ti quidem id accidere poſſe negant nonnulli. Abſurdun nanque ſit Socratis ſententia, cùm in aliquo eſt ſcientia, a liud quiddam vincere ac trahere eum quaſi mancipium Socrates enim nullam eſſe impotentiam, omnino cum ra tione pugnans, oſtendere conabatur. Neminem enim pu tabat, qui rectè exiſtimaret, contra id quod optimum iu dicaſſet, quicquam eſſe geſturum: ſed per ignorationem, o mnem facere, qui ita faceret. Atque ea quidem quæ per ſpicua ſunt, hæc in controuerſiam reuocat oratio: quæren dúmque nobis eſt, ſi hæc animi perturbatio ab ignoratio ne naſcatur, quis eius ignorationis ſit modus. Nam illu quidem planum eſt, hominem impotentem non putare qu agat eſſe agenda, priuſquam ſit in perturbatione. Sun verò nonnulli qui hæc partim concedant, partim non con cedant. Nam & nihil eſſe ſcientia firmius fatentur: & neminem facere contra id quod melius eſſe opinatur, non fatentur. Ob eámque cauſam impotentem hominem aiun non ſcientia quidem, ſed opinione præditum, vinci à vo luptatibus. Atqui ſi opinio quidem inſit, ac non ſcientia nec firma & vehemens exiſtimatio ſit quæ obſiſtat, ſe leuis & infirma, vt iis contingit qui ambigunt, diſtra huntúrque variis ſententiis, profectò venia danda eſt, ſ

aduersus vehementes cupiditates in tali sententia non permaneat. At improbati non est ignoscendum, neque vlli eorum quæ vituperanda sunt. An prudentia est quæ obsistit, cùm sit potentissima? At hoc absurdum est. Sic enim vnus & idem simul prudens & incontinēs est futurus. Atqui nemo dicat, prudentis esse sua sponte agere quæ sint flagitiosissima. Præterea suprà docuimus, qui prudēs sit, eum, quoniam in extremis, hoc est singulis rebus cerneretur, ad agendum esse paratum: & cæteris virtutibus omnibus instructum ac ornatum esse. Iam verò, si in eo continens sit positus, quòd cupiditatibus agitetur & vehementibus & malis, profectò temperatus nemo futurus est continens, neque continens vllus moderatus. Neque enim cupiditates vehementes, neque malæ solent existere in temperante. Atqui ita rem habere oportet. Etenim si bonæ atque honestæ sint cupiditates, vitiosum necesse est esse eum habitum, qui impedimento sit, quo minus eas sequamur. Ita non esset in bonis omnis continentia. Quòd si infirmæ sint, nec improbæ, nihil in eo splendidum ac gloriosum erit: sin improbæ & imbecillæ, nihil magna laude dignum. Iam si nos, vt in omni opinione persistamus, impellit continentia, mala sit aliqua continentia necesse est: veluti si in falsa opinione nos retineat. Et si de omni opinione impotētia deducat, aliqua bona sit futura incontinentia: qualis est illa Neoptolemi Sophoclei, in Philoctete: Est enim iure laudandus, quòd iis minimè steterit, quæ Vlysses ei persuaserat, quia illi graue esset mentiri. Præterea Sophistarum ratio fallax ancipitem curam adfert cogitandi. Nam quia volunt ea potissimum suis reprehensionibus efficere, quæ sint præter

2 pars. In qua philo. affert quæstionē circa 5. sententiā, et opinionē supra allatā, non enī servit ordinē quē tenuit in illis proponendis, sed ut sibi opportunū videtur.

3. pars. In qua philo. arguit contra 4. opinione.

4. pars In qua Philo. arguit contra secundā opinē.

communem hominum opinionem, quò videantur cùm id assecuti fuerint, argutiores, quæ conficitur ratiocinatio, dubitationem adfert. Vincta est enim mens quodam modo, cùm non vult illa quidem consistere, quia minus probet quod sit conclusum: sed tamen progredi longius non potest hoc ipso, quòd rationem nequeat dissoluere. Porrò autem potest quadam ratione accidere, vt imprudentia cum impotentia coniuncta, virtus sit. Contrà enim facit ac sentit propter impotentiam. Per imperitiam autem & imprudentiam existimat, quæ bona sunt, mala esse, & nec agenda esse. Quare quæ bona sunt, faciet, non quæ mala.

5. pars.

Hæc in parte philo: affert dubitatione circa prima opinone.

Philo in hac parte facit istā determinationē, disserendo et disputando non autē asserendo.

Præterea qui agit & persequitur ea quæ voluptatem adferunt consultò, & hoc ipso, quod sibi ita persuasit, melior videatur eo qui non de industria, sed ob impotentiam id faciat, quo facilius curari potest, si animum tantùm contrà inducat. At verò impotēs is est, in quem quadrare posse videtur id prouerbium,

Cùm præfocat guttur aqua, quid bibere attinet?

Etenim si persuasione animi ea faceret quæ facit, profectò statim dissuasus à sententia desisteret. Nunc absque vlla persuasione, nihilominus ita agit.

6 pars

In qua affert dubitationē circa 6 opinionē.

Denique si in rebus omnibus versatur cōtinentia & incontinentia, quis tandē est simpliciter impotens, cùm præsertim nemo omni genere impotentiæ sit cōstrictus. Atqui nōnullos absolutè ac simplicites impotentes vocamus. Atque ea quidē quæ hoc loco dubitationem adferunt, talia sunt. Quorū alia tollenda sunt, alia relinquēda. Dubitationis enim dissolutio, inuentio est.

3. Quonā pacto continentes agunt.

CAP. III.

Diuiditur hoc cap: in 3. partes. In prima præmittit ordinē de quibus dicturus est.

Ac primùm quidem illud videndum est, vtrum scien-

tiam habeant impotentes, nécne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus homo impotens & continens ponendus ſit: vtrum, inquam, in omni voluptate & dolore, an in certis quibuſdam? Et continentes & cõſtantes, vtrum ijdem ſint, ánne diuerſi? Itémque de cæteris quæ ſunt huic diſputationi coniuncta. Exordium autem hinc capiat diſputatio, vtrum continens homo & impotens ex iis ſtatuantur diuerſi, in quibus verſantur, an ex eo, quemadmodum in iis ſpectentur. Hoc dico, vtrum impotens homo, ex eo ſolùm, quòd in his vel illis cernatur, intelligatur impotens, nécne: ſed potius ex eo quod ſic in iis verſetur: an ne hoc quidem, ſed potius ex vtroque. Deinde quærendum eſt, vtrum in omnibus cõtinentia & incontinentia nécne verſentur. Neque enim cernitur in omnibus is qui abſolutè eſt impotens, ſed in quibus intemperans: nõ quòd in iis ſimpliciter & quomodocunque verſatur (eſſet enim idem intemperantia quod impotentia) ſed quòd certo quodãmodo ſit affectus. Nam intẽperans conſulto trahitur, quòd ſemper præſentẽ voluptatem putet ſequi oportere. Impotens non putat, cùm interim perſequatur. Nam 2. pars. In qua sumit rationē illā priscorū. *quòd aiunt quidam, veram quidem eſſe opinionẽ, ſed non ſcientiam, præter quam agunt impotentes, id profectò ad rationem nihil intereſt. Sunt enim quidam eorum qui ſunt in opinione, qui non pendent animi, ſed certò ſe rem ſcire exiſtimãt. Ita ſi ij qui ſunt in opinione potius, quã qui rem ſciunt, contrà ac ſentiunt, faciunt propter leuem & imbecillam aſſenſionem, nihil inter ſcientiã intererit & opinionem. Nonnulli enim ſunt qui non minus habent fidei his quæ opinantur, quàm alij iis quæ ſciunt. id quod Heracli-*

3. pars. In qua incipit philo: soluere dubitationẽ quã mouit in principio cap: praecedentis.

tus indicat. Sed quoniam dupliciter aliquid ſcire dicimus (nam & is in quo ſcientia eſt, nec ea vtitur: & is qui vtitur, ſcire dicuntur) permultum intereſt, ísne qui præditus eſt ſciẽtia, nec contemplatur & conſiderat, ea quæ non ſunt facienda faciat: an is qui præditus eſt, atque contemplatur & conſiderat. Hoc enim abſurdum videatur, illud non item: nempe ſi agat tum, cùm vſum non exerit ſcientia, & cùm non conſiderat. Iam verò cùm ſint propoſitionum duo genera, nihil prohibet, eum, qui vtrũque genus teneat, contrà ac ſciat, facere, ſi ea vtatur quæ eſt de toto genere, nõ ea quæ de parte enunciat: quæ enim ſub actionem cadunt, in rebus ſingulis numerantur. Atque etiam eius quod vniuerſum ac generale eſt, ſunt quædam differentiæ: nã aliud in ſeipſo vertitur, aliud in rebus. Veluti omni homini ſicca prodeſſe, & hunc eſſe hominem: vel ſiccum eſſe hoc, vel illud. Verùm taléne hoc ſit, aut non habet ſcientiam, aut ea vſum non exerit. Tanta igitur ex iis generibus exiſtet diſſimilitudo & differentia, vt impotentem ſic ſcire nõ ſit abſurdum, alio modo admirabile. Præterea ſcientiam habere in hominibus, ſuas habet quaſdam differentias, ab iis etiã diuerſas, quas modò commemoraui. Nam ex eo, quòd tenetur animo comprehenſa, vſus autem eius non adhibetur, adeò diſsimilem habitum cernimus, vt & habere quodam modo, & quodam modo non habere videatur: vt videre eſt in dormientibus, furioſis & violentis. Atqui eodem modo, quo illi, affecti omnes ſunt qui in aliqua ſunt animi perturbatione. Nam & ab ira, & à Veneris cupiditate, & à quibuſdã eius generis non ſolùm animi perturbãtur, ſed etiam corpora: nonnulli etiam ad inſaniam adiguntur,

Perſpicuum

Perſpicuum igitur eſt, ita, vt illi ſunt, affectos eſſe impotentes. Nec verò verbo ſententiáſque proferre quæ ſint propriæ ſcientiæ, ſatis habet argumenti, quenquam conuenienter ſcientiæ agere, & vſum ſcientiæ adhibere. Nam & qui illis perturbationibus æſtuant, demõſtrationes, & carmina Empedoclis proferunt: & qui primùm diſcunt, orationes illi quidem connectunt, ſed non intelligunt. Debent enim hæc animo penitus inſidere: quod vt fiat, tempore opus eſt. Quocirca qualis hiſtrionum, talis iudicanda eſt impotentium oratio. Iam verò hoc etiam modo ex natura cauſam intueri licet, quòd cùm opinionũ aliæ in vniuerſis rebus, aliæ in ſingulis, quarum ſenſus dominus eſt, cernantur: ſi ex iis fiat vna, neceſſe eſt in hoc quidem genere animum, id, quod ex illis cõcluditur, decernere & affirmare: in rebus verò quæ effectioni ſubiectæ ſunt, ſtatim ſe applicare ad faciendum. Vt ſi quod dulce eſt, omne guſtandum: hoc autem dulce eſt, quod ſit vna quædam rerum ſingularum: neceſſe eſt eum ſimul agere qui poſsit, nec prohibeatur. Cùm ergo ineſt generis vniuerſi opinio quæ guſtare vetat: alia autem dulcia eſſe ſuauia omnia: tum verò hoc dulce eſſe: profectò hæc actum exerit, quæ tum fortè erat cupiditas. Ergo illa hoc fugiendum monet: cupiditas contrà ad ſe rapit: vt quæ poteſt omnes animi partes commouere. Quo fit, vt à ratione quodam modo & opinione naſcatur incontinentia: non ea quidem per ſe contraria, ſed ex accidente. Non enim rectæ rationi opinio contraria eſt, ſed cupiditas. Quocirca non ſunt belluæ impotentes, propterea quòd rerum vniuerſarum non habent comprehenſionem: ſed rerum modò ſingularum viſis & recordatione

mouentur. Quemadmodum autem deleta ignoratione ad ſcientiam reuocetur impotens, eadem ratio eſt & ebrioſorum & dormientium communis, non huius perturbationis propria: quæ ab iis petenda eſt, qui naturas rerum inueſtigant. Quoniam autem extrema enunciatio eſt eius quod ſub ſenſum cadit opinatio, actionúmque domina eſt, eam aut non habet is qui in perturbatione eſt, aut ſic certè eam habet, vt ſic haberi non ſit ſcire, ſed more vinolentorum Empedoclis carmina recitare. Et quoniam non ſunt de toto genere extremæ enunciationes, neque ſub ſcientiam æquè cadunt vt vniuerſæ: illud profectò quod Socrates quærebat, contingere non immeritò videtur. Neque enim tum cùm adeſt, quæ verè ac propriè ſcientia dicitur, animi perturbatio naſcitur, aut ea à perturbatione conuellitur ac diſtrahitur, ſed cum ea adeſt quæ ſenſu percipitur. Ac hominem quidem ſcientem ac non ſcientem incontinenter viuere, quóque modo quis in ſcientia poßit eſſe impotens, ſit dictum ſatis.

Profectò hæc exequitur.] In Græco codice legendum eſt δὴ pro δὲ, vt ſit, αὐτὴ δὴ ἐνεργεῖ.

Diuiditur hoc cap. in 4 partes. In prima parte videtur proponere has quaestiones.

A. Circa quos continens et incontinens versatur.

CAP. IIII.

Deinceps dicendum eſt, vtrum ſit aliquis ſimpliciter impotens, an aliqua ex parte omnes habeantur: tum ſi eſt 2. pars. *aliquis, qualibus in rebus verſetur. Illud igitur perſpicuũ eſt, continentes & conſtantes, itémque incontinentes &* 3. pars. *molles homines in voluptatibus doloribúſque verſari. Eorum autem quæ voluptatem efficiũt, alia ſunt neceſſaria, alia propter ſe ſunt illa quidẽ expetenda, ſed in iis perfruẽdis modus excedi poteſt. Neceſſaria ſunt quæ ad corpus*

In qua incipit declarare illas duas quaestiones

In qua primo dividit materiã circa quã in genere versatur incontinens. deinde ex divisione illa venatur incõtinentẽ et continentẽ simpliciter.

pertinent: quo ex genere ſunt ea omnia quæ ad victum, & quæ ad vſum venereorum referũtur: & huius generis cætera ad corpus pertinẽtia, in quibus temperantiam, & intemperantiam locauimus. Alia non ſunt illa quidem neceſſaria, ſed per ſe expetenda: vt victoria, honor, opes, & quæ bona ſunt & iucunda eiuſdem generis. Ac eos quidẽ, qui in iis perfruendis contra rectæ rationis, quæ ineſt in ipſis, præſcriptum, modum ſuperãt, non ſimpliciter impotẽtes vocamus, ſed cũ adiunctione, pecuniarum, quæſtus, gloriæ, & animi impotentes: ſimpliciter impotentes nunquam: quaſi ſint ab illis diuerſi, & ex ſimilitudine ita nominẽtur. Qualis fuit ἄνθρωπος *nomine, qui ludis Olympicis victor fuit: in quo à propria ratione paulum admodum differebat communis* ἀνθρώπου *ratio: ſed tamen diuerſa erat. Illud verò ita ſe habere, vt dixi, hinc perſpici poteſt, quòd impotentia vituperatur, non vt peccatum tantùm, ſed vt vitium quoddam, ídque aut ſimpliciter, aut quadã ex parte: quod illorum contingit nemini. Eorum autem qui ſe corporis voluptatibus perfruendis dedunt, iis in quibus temperantem & intemperantem verſari dicimus, qui non conſilio ac de induſtria, ſed præter inſtitutum ſuſceptúmque conſilium immoderatas voluptates ſequitur, doloréſque nimios fugit, vt famis, ſitis, caloris & frigoris, eorúmque omnium quæ in tactu & guſtu cõſiſtunt, is non cum adiunctione, vt cùm impotẽtem iræ dicimus, ſed abſolutè impotens nominatur. Quod ex eo velut ſigno intelligi poteſt, quia in his eiſdem intemperantes dicuntur, in illis nequaquam. Ob eámque cauſam in eodem impotẽtem & intemperantem, continentémque & temperatum ponimus: illorum verò neminem:*

quòd in iisdem quodam modo voluptatibus & doloribus cernantur. Ac in iisdem quidem illi versantur, sed non eodem modo: sed illi consultò, hi consultò. Itaque potius intemperantem appellari licet eum qui nulla aut certè leui cupiditate incitatus, immodicas sequitur voluptates, aut mediocres dolores fugit: quàm eum qui idem faciat, magnis & vehementibus cupiditatibus impulsus. Quid enim ille faciat, si iuuenilis libido exarserit, & in rerum necessaria-
4 pars. *rum indigentia vehemens ægritudo? Sed quoniam cupidi-*
in qua philo. addit aliud mẽbrũ quia superior diuisio videbatur diminuta ad præsens propositũ *tates & voluptates quædam sunt in rebus genere ipso honestis & bonis: ex iis enim quæ delectant, quædam sunt suapte natura expetenda, alia his contraria, nonnulla media, quemadmodum suprà diuisimus: vt pecuniæ, quæstus, victoria, gloria: in omnibus certè quæ sunt illius generis, & mediis: nõ quia eorũ studio, cupiditate & amore tenentur homines, vituperantur, sed quòd certo quodam modo, hoc est, quia modum transeunt ac superant. Itaque omnes vituperantur qui præter rationem ac modum aut vincuntur eorũ aliquo, quæ suapte natura honesta sunt & bona, aut eadem sequuntur, veluti qui nimium gloriæ student, aut plus æquo sunt liberorum ac parentum studiosi (nam & hæc in bonis sunt, & qui ea studiose colunt atque obseruant, laudãtur: sed tamen in iis quoque est nimiũ quiddam, si quis, vt Niobe, vel cum diis pugnet: aut quemadmodum Satyrus ille qui* φιλοπάτωρ, *id est, amans patris cognominatus est, insano amore afficiatur in patrem: nimiũ enim insanire videbatur.) Improbitas igitur in iis nulla est: propterea quòd (vt dixi) vnumquodque eorum in iis est quæ natura sunt propter se expetenda: sed eorum nimiæ*

ac immodicæ cupiditates, prauæ ſunt & fugiendæ. Itémque ne impotentia quidem eſt in illis. Eſt enim non modò fugienda, ſed etiam vituperanda impotentia. Verùm ob ſimilitudinem perturbationis cum adiunctione, vnicuique nomen impotentiæ attribuunt: vt cùm malum medicum, malúmque hiſtrionem appellant, quem ſimpliciter malum nunquam dicerent. Vt igitur hic malus dicitur, non quod ſit vitium vnumquodque eorum, ſed quia quadam proportione eſt ſimile: ſic illic etiam exiſtimanda eſt ea ſolùm continentia & impotentia quæ in iiſdem quibus temperātia & intemperantia verſatur: per ſimilitudinem autem idem illud de ira dicimus. Idcirco cum adiunctione impotentem iræ dicimus, ſicuti honoris & quæſtus.

Διὸ ὅσοι μὲν παρὰ τὸν λόγον.] Hic repetendum eſt ex proximo verbum ψέγονται: vt ſit ſenſus, διὸ ψέγονται ὅσοι, alioqui videbitur eſſe ἀνακόλουθον.

CAP. V.

Quod circa delectabilia praeter natura non ſit incontinentia et eius duae ſint ſpecies.

Quoniam autem aliqua ſunt iucunda naturâ, quorum alia ſunt ſimpliciter talia, alia pro animantium hominúmque genere: alia non naturâ & per ſe, verùm alia ex affectis morbo aliquo partibus, quædam cōſuetudine, nonnulla vitioſa deprauatáque naturâ fiunt iucunda: licet etiam in horum ſingulis perſimiles habitus cernere. Ac belluinos quidem dico, qualis fuit eius mulieris, quam inciſis grauidis mulieribus fœtus deuorare aiunt ſolitam: aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontum quoſdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne veſci confirmant, alios commodare vltrò citróque liberos ad epulandum, aut quod ferunt de Phalaride. Atque hæ quidem ſunt ferinæ ac belluinæ affectiones. Aliæ ex morbis furiáque naſcun-

Dividitur hoc cap: in 2 partes In prima [illegible]

tur, vt in illo qui matrem mactauit & comedit: & in eo qui conserui iecur. Aliæ habent nescio quid morbosum: aut verò consuetudine gignuntur, vt pilorum euulsiones, & erosiones vnguium, carbonum etiã escus & terræ. Præterea libidinosorum cum maribus concubitus. Aliis enim naturâ, aliis consuetudine eueniũt, vt si qui ita assuescant, à pueris. Ac eorum quidem, quibus earum affectionum causa est naturâ, neminem impotẽtem solemus dicere: vt nec mulieres, quòd in re venerea non incubent, sed succubent. Quod idem in iis est dicendum qui ex consuetudine ita affecti sunt, vt qui morbo sunt correpti. Vt igitur immanitas & belluina affectio, sic singulæ hæ animi affectiones sunt extra vitij metas. His verò affectũ aliquem, vincere aut vinci: nõ est ea simplex absolutáque cõtinentia aut incontinentia, sed quædam par ac similis: non secus quàm si quis sit hoc eodem modo immani iracundia præditus. Is enim huius quidem perturbationis impotens dicitur, at non simpliciter impotẽs. Omnis enim perinsignis & supra modum excellens vitiositas, amentia, timiditas, intemperantia & sæuitia, vel feritati vel morbo tribuenda. Qui enim naturâ est eiusmodi, vt metuat omnia, etiam si mus strepitum edat, ferina quadam timiditate timidus est habendus. Alius quidem felem per morbũ timebat. Et ex iis quidem qui amẽtes sunt, qui à natura sunt rationis expertes, & solo sensu viuunt, immanes quidem, belluarúmque similes habendi sunt, vt quædam gentes barbaræ hinc procul habitantes. At qui ex morbo vt comitiali, vel furia, morbosi. Potest autem quis interdum horum aliquo affectu solùm incitari, neque vincetur. Vt si Phalaris pueri aut ad vorã-

2. pars. In qua declarat quomodo incontinentia seu continentia propria et quomodũ quid esse possit circa voluptates tales quæ excedunt hũanã naturã, vt sunt imanes.

dum, aut ad nefandam venerem cupidus, ſe coërceat & contineat. Fieri etiam poteſt, vt quis vincatur à perturbatione, non ſolùm ſit in ea. Quemadmodum igitur improbitas ea quæ non excedit naturam humanam, ſimpliciter improbitas dicitur: alia cum adiunctione, ferina aut morboſa improbitas dicitur, nõ ſimpliciter improbitas: ſic perſpicuum eſt, impotẽtiam eſſe aliam belluinam, aliam morboſam: ſimpliciter autem ita dici eam ſolam quæ humanæ intemperantiæ congruit.

CAP. VI.

De incontinentia iræ voluptatu differentys et vitio humano.

[illegible] in prima propone[illegible] incontinentiam cupiditatis quã iræ, et [illegible] turpe et [illegible] rationi [illegible]

Illud ergo iam quidem perſpicuum eſt, continentiam & impotẽtiam in iis tantùm verſari, in quibus temperãtia ſit & intemperantia: aliúdque earum eſſe genus in aliis rebus, quod per tranſlationem non abſolutè dicatur. Nũc oſtẽdamus iræ, quàm cupiditatum minus turpem eſſe impotentiam. Ira enim parêre illa quidem videtur quodam modo rationi, ſed non attentè eam audit more miniſtrorum præcelerum, qui antequam omnia quæ iubẽtur audierint, abeunt, deinde in officio præſtando peccant: & ritu canum qui priuſquam conſiderarint, ſítne amicus qui pulſauit, allatrant. Sic ira feruore ac repẽtino naturæ motu incitata, audit illa quidem rationem, ſed mandato non planè intellecto, ad vltionem ſe conuertit. Cùm enim ratio vel viſio contumeliam aut contemptum ſubeſſe declarauit, hæc tanquam ſit collectum ratiocinatione, huic tali bellum eſſe inferendum, repentè excandeſcit. At verò cupiditas, ſi tantùm ratio vel ſenſus dixerit hoc vel illud eſſe ſuaue, inflammata rapitur ad id perfruendum. Ita quodam modo ſequitur rationem ira, cupiditas minimè.

Est igitur turpior cupiditas: quandoquidem impotẽs animi quodam modo à ratione vincitur: alius non à ratione,
2 *sed à cupiditate. Iam verò ei potius ignoscendum est, qui appetitiones sequitur naturales, quãdoquidem hac ratione ignoscitur etiam cupiditatibus, quæ omnibus communes sunt, & quatenus sunt communes. At iracundia & acerbitas magis naturalis est, quàm cupiditates eæ quæ in exuperatione cernuntur, & quæ sunt minus necessariæ. Vt ille qui, quòd patrem suum verberaret, hanc in defensione sua rationem attulit: hunc, suum: & illum, superiorem verberasse: productóque filio, hic etiam, inquit, vbi adoleuerit, me verberabit: est enim hoc nobis gẽtile & hæreditariũ. Et ille, qui cùm à filio traheretur, eum iussit ad fores consistere: à se enim ad eum locum patrem esse tra-*
3 *ctum. Præterea quo quisque maiore fraude & ex insidiis agit, eò iniustior est. Iracundus autem nõ est insidiosus, nec insidiosa iracundia, sed aperta. At cupiditas est insidiatrix, iuxta id quod de Venere fertur. Cyprigenam enim insidiosam vocat Homerus, balthеúmque ei tribuit, in quo doli essent,*

Qua fraude omnes vel prudentes decipiuntur.

Itaque si iniustior est, & turpior erit hæc impotẽtia, quàm quæ in ira cernitur: atque illa ipsa est quæ simpliciter im-
4 *potentia vocatur, & quodam modo malitia est. Præterea nemo dolens libidini paret. At qui per iram facit, omnis dolens facit: qui verò libidini obsequitur, libenter & cum voluptate facit. Si igitur quibus rebus iustius offendimur, eæ sunt iniustiores, profectò impotentia cupiditatum erit huiusmodi. Neque enim in ira inest per libidinem facta*

iniuria

iniuria. Ergo hoc iam perspicuum est, impotẽtiam cupiditatum, iræ esse impotentia turpiorem: in iísque voluptatibus & cupiditatibus esse continentiam & incontinentiam, quæ ad corpus pertinent. Intelligẽdæ autem sunt harum ipsarum differentiæ. Alia enim sunt, vt initio diximus, humanæ & naturales & genere & magnitudine: aliæ belluinæ: quædam ex oblæso ac debilitato principio, morbísque gignuntur: quarum in primo genere duntaxat sunt temperantia & intemperantia. Itaque nec temperantes belluas dicimus, nec intemperantes, nisi per metaphoram: etiamsi aliud animãtium genus alij præstet petulantia, salacitate, & voracitate. Neque enim in belluis est vllum agendi cõsilium, aut vlla ratio, sed de naturæ statu dimotæ sunt, haud secus, quàm homines furiosi. Minus autẽ mala est feritas, quàm molitia, sed terribilior tamen. Neque enim in illis quod est optimũ, deprauatum ac corruptum est, vt in homine, sed ab eo discessum est, adeóque iam non inest. Perinde igitur est, ac si inanimum cum animante conferas, vtrum sit peius. Semper enim minor est prauitas eius quod principio caret, mens autem principiũ est. Planè igitur simile est, vt si quis iniustitiam cum iniusto homine compararet: quorum vtrunque suo quodam modo vtroque peius est. Nam homo malus plura infinitis partibus mala intulerit, quàm fera.

CAP. VII.

De continente, incõtinente, constanti et molli.

In quibus autem voluptatibus quæ ad tactum gustatúmque pertinent, ac doloribus, cupiditatibus & fugis cõsistere temperantiam & intemperantiam suprà exposuimus, in iis potest quispiam ita animo affectus esse, vt ab iis

vincatur, quæ etiam plerique ſuperãt: poteſt etiam ea vincere, à quibus plerique vincantur. Horum qui in voluptatibus quidem ita animo affecti ſunt, ille impotens, hic continens nominatur. In doloribus verò hic mollis & delicatus, ille conſtans & patiens. Sunt autem quaſi medij inter hæc habitus multitudinis: quanquam magis ad vitioſos deflectere videantur. Quoniam autem voluptates aliæ ſunt neceſſariæ, aliæ non neceſſariæ, & vſque ad certum quendam modum perfruendæ, exuperationes & defectiones non probandæ: quod idem de cupiditatibus & doloribus dicendum: qui immoderatas voluptates, aut immoderatè ac ſupra modũ perſequitur, ſi id facit certo animi iudicio ac velut de induſtria, propter ipſas, non propter aliud quicquam ex iis conſequens, is intemperans habendus eſt. Quem quoniam neceſſe eſt facti non pœnitere, idcirco eſt inſanabilis. Nam qui nulla ducuntur pœnitentia, inſanabiles ſunt. Qui autem deficit à modo perfruendæ Voluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius eſt, temperans nominatur. Eadem ratio eſt eius qui dolores corporis fugit, non quia vincitur, ſed certo animi iudicio & cõſulto. Eorum autem qui non conſilio ducuntur, & certo agendi propoſito, alius voluptate rapitur, alius fuga moleſtiæ, quæ ineſt in cupiditate. Ita ſunt inter ſe diuerſi. Sed nemo eſt cui non multò deterior videatur, qui nulla aut leui cupiditate impulſus, turpe aliquid faciat, quàm qui vehementi: & qui nulla ira incitatus pulſet aliquem, quàm qui idem iratus faceret. Quid enim facturus fuiſſe videatur, ſi fuiſſet in perturbatione? Quapropter peior eſt impotente intemperans. Eorum verò, quos ſuprà dixi, alius

mollis potius, alius impotens appellatur. Contrarius autem est & continens impotenti, & molli ac delicato constans & patiens. Constantia enim & patientia est in resistendo, continentia in vincendo. Aliud autem est resistere, aliud vincere: vt aliud non vinci, aliud vincere. Quare optabilior est continentia, quàm constantia. Qui autem animo deficit in iis rebus, quibus plerique & obsistere possunt & obsistunt, is mollis & delicatus habendus est: (deliciæ enim quædam animi mollities est) vt si quis vestem trahat, ne quam in ea tollenda suscipiat molestiam. Et qui imitatur ac fingit ægrum, non se miserum esse putat, cùm sit misero similis. Similis est ratio continentiæ & incontinentiæ. Neque enim mirum sit aliquem esse, qui à vehemẽtibus & præmagnis voluptatibus, doloribúsque vincatur: quinetiã venia danda est, si quis obsistens vincatur, vt Theodectæ Philoctetes ictus à vipera: vel Carcini Cercyon in Alope: & vt homines qui tenere risum conati, vniuersum effundunt, quod Xenophanto accidit. Sed si quis iis succumbat, quibus plerique possunt obsistere, id denique sit mirum, præsertim si neque natura totius generis, neque morbo impeditus non possit obsistere. Qualis est in Scytharum regibus mollities, propter genus: & qualis est mulierum ad viros differentia. Videtur autem etiam is qui ad ludum propensior est, intemperans esse: quem tamen verius est mollem esse. Ludus enim remissio ac relaxatio est, si quidem requies. Ex eorum autem numero qui in hoc modum superant, est παιδιώδης, hoc est ludibundus. Porrò autem impotentia alia ex temeritate, alia ex imbecillitate gignitur. Alij enim postquam consultarunt, non ser-

2. pars. In qua Philo: diuidit impotentia in 2 species.

uant tamen, neque tenent id quod ſtatuerant, victi à perturbatione. Alij quia nullum inerunt conſilium, à perturbatione rapiūtur. Nonnulli enim ſunt qui quemadmodum qui ſe prius ad titillationem confirmarunt, non titillātur: ſic cùm præſenſerunt ac præuiderunt, excitarúntque ſe ac rationem, nunquam à perturbatione vincuntur, ſiue ſuaue ac iucundum ſit, quod obiicitur, ſiue aſpectum ac moleſtum. Maximè autem, acutorum & atra bili hominum eſt temeraria & præceps impotentia: quoniam illi propter celeritatem, hi propter vehementiam, rationem non expectant, hoc ipſo quòd viſionem & ſpeciem obiectam animo facilè ſequantur.

Hoc cap: diuiditur in 2 partes. In prima parte philos. incipit ostendere differentiam inter impotentem et intemperantem et probat intemperantem esse deteriorem impotente 3 rationibus.

1. Discrimen incontinentis ab intemperato.

CAP. VIII.

Quoniam autem factorum ſuorum, vt dixi, non pœnitet intemperantem, quippe qui permaneat in propoſito ſuſceptóque conſilio: impotentem verò quodam modo pœnitet, idcirco non ita eſt, vt quærendo diſputauimus: ſed cōtrà, hic ſanabilis eſt, ille inſanabilis. Similis enim eſt improbitas morbis intercuti & tabi, impotentia morbis comitialibus: nam illa eſt aſsidua, hæc non aſsidua eſt malitia. Omninóque ex alio genere eſt impotentia, ex alio vitium. Vitium enim omne ſuæ culpæ ignarum eſt, non eſt ignara impotentia. Atque horum ipſorum meliores ij ſunt qui præcipites habent mentis impetus, quàm ij in quibus eſt ratio, neque in ea permanent. Hi enim à minore perturbatione vincuntur, & non inconſultò, vt illi alteri. Eſt enim impotens iis ſimilis hominibus qui & citò, & pauculo vino, atque adeò pauciore, quàm plerique, inebriantur. Ac impotentiam non eſſe vitium, niſi fortè aliqua ex

parte, hinc perspici potest, quòd illa non est cum certo agendi consilio coniuncta, vitium coniunctum est. Veruntamen actionibus similes sunt. Quale est illud Demodoci in Milesios. Milesij non sunt insipientes illi quidem, sed talia faciunt qualia insipientes. Et impotentes, non sunt iniusti, faciunt, tamen quæ iniusta sunt. Quoniam autem hic eiusmodi est, qui, tametsi non sibi ita persuasit, immoderatas quasdam, & præter rectam rationem corporis voluptates persequatur: ille autem ita animum induxit, quòd sit eiusmodi qui eas sequatur: ille facilè desistet de sententia, hic non facilè. Nam & virtus agendi principium conseruat, & vitium labefactat atque peruertit. In actionibus autem ipse finis principium est, vt in mathematicis, hypotheses. Neque igitur illic principia adhibita ad docendum ratione probantur, neque hîc: sed virtus vel quæ insita est naturâ, vel à more profecta, bene sentiendi de principio auctor est. Ergo temperans huiusmodi est: cui contrarius est intemperans. Est verò etiam aliquis qui propter perturbationem à recta ratione descíscit: quem vt ne agat ex rationis rectæ præscriptione, impellit perturbatio: eadem tamen non adeò superat, vt ei certum sit ac destinatum, eius generis voluptates effusè sequi oportere. Hic impotens est. Qui melior est intemperante: nec planè improbus. Saluum enim in eo & integrum est principium, quo nihil in nobis est præstantius. Huic autem contrarius est continens, qui permanet in sententia, à qua eum nulla potest dimouere perturbatio. Ex quo perspicuum, hunc bonum habitum esse, illum malum.

2. pars. In qua solutio afferatur alia parte quaestionis quae supra attingebatur in fine 2. cap. huius tractatus

In hoc cap: solvit dubitationẽ allatã in 2 cap: contra opinionẽ priscorũ, qui dicebant continen[tem] esse perseverantẽ ... sententia suæ opinione. Incontinente vero ... hanc difficultatem ... solveres, videtur Philos. Dividitur hoc cap: in 3 partes. In prima solvit ha... ...nẽ.

9 De continentis et pertinacis convenientia et differentia

CAP. IX.

Vtrum ergo continens est qui in quauis ratione permanet, & in quolibet proposito, an is demum qui in recto & honesto? Et impotens vtrum is qui non in qualibet ratione & proposito permaneat, an is demum qui in falsa ratione & non recto consilio, vt initio à nobis quæsitum est? An per aliud & ex accidente in quauis, per se autem in vera ratione & recto consilio ille permanet, hic non permanet? Si quis enim hoc propter illud expetit, aut sequitur, per se quidem hoc persequitur & expetit, ex accidẽte illud superius. Simpliciter autem & absolutè dicimus esse id quod est propter se. Ita in qualibet hic sententia permanet quodam modo, ille ab eadem abducitur, at simpliciter in vera. Sunt autem nonnulli qui in sententia permanent, quos pertinaces appellant, quales sunt ij qui desistunt ægrè à sententia, nec facilè dissuaderi possunt. Hi simile quiddam habent continenti, vt prodigus liberali, audax forti, sed in multis ab eo diuersi sunt. Nam continens perturbatione & cupiditate non mutat sententiam: cùm alioqui, si ita res ferat, facilè desistat à sentẽtia. Illi verò ne ratione quidem oblata non mutant sententiam: cùm alioqui se vltrò cupiditatibus offerant plerique, & inflammati voluptate rapiantur. Pertinaces autem sunt ij qui appellantur ἰδιογνώμονες *id est, qui suas quasdam habent sibi opiniones ac sententias, & indocti, & agrestes. Ac illi quidem* ἰδιογνώμονες, *huiusmodi existunt voluptate & molestia inducti. Voluptatem enim ex victoria percipiunt, si non dimoueantur de sententia: & molestè ferunt, si sua quasi decreta tollantur & infirmentur. Quare sunt illi quidem incontinenti,*

quàm continenti similiores. Sunt etiam qui non stant in eo quod statuerunt, neque id tamen per impotentiam, vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus, qui propter voluptatem quidem, sed eam honestam, non permansit in sententia. Nam verum dicere, illi honestum erat: ad mentiendum autem erat ab Vlysse inductus ac persuasus. Neque enim qui voluptatis causa aliquid agunt, omnes continuò vel intemperantes, vel improbi, vel impotentes sunt habendi, sed qui turpi voluptate ducuntur. Quoniam autem est aliquis eiusmodi, qui minus quàm oportet, corporis voluptatibus oblectetur, quíque sit eiusmodi, vt non permaneat in vera ratione: fit vt inter illum ipsum & impotentem, medium locum obtineat continens. Nam & propter maiorem, quàm oportet, voluptatis oblectationem, non seruat rationem impotens: hic verò quia minus, quàm par sit, oblectetur. Continens verò sic suum iudicium retinet ac rationem, vt à neutro se patiatur deijci. Quod si in bonis est continentia, ambas necesse est cõtrarias animi affectiones esse in malis: sicuti etiam videntur. Sed quia altera in paucis, atque raro reperitur, idcirco vt temperantia tantùm intemperantiæ aduersari videtur, sic continentia impotentiæ. Et quoniam multa dicuntur per similitudinem, cõtinentia quoque temperantis habitum similitudine quadam consecuta est. Vt enim continens, sic temperans eiusmodi est, qui nihil quod rationi sit contrarium faciat, propter eas quæ ad corpus pertinent voluptates. Sed hoc interest, quòd in illo insunt, in hoc nullæ sunt prauæ cupiditates. Et quòd hic eiusmodi est, qui nulla præter rationem capiatur voluptate: capitur autem ille quidem,

2. pars. In qua ostendit quomodo continentia subijt ratione [illegible] et [illegible] inter duo extrema, quorum non sunt vitia tamen sunt propinqua vitio: ut continentia [illegible] propinqua virtuti, etsi non sit propria virtus.

3 pars. In qua ostendit non [illegible] ratione appellari, quaedam eodem nomine, cum similitudinem habeant.

sed non perducitur. Similes etiam sunt inter se intemperãs & impotens, cùm sint diuersi: quoniam vterque voluptates corporis sequitur: sed ille putat persequendas esse, hic non putat.

Cùm alioqui si ita res ferat desistat facilè à sententia.] Iam suprà admonui huius particulæ ἐπεὶ eam sæpe vim esse vt idem significet, quod alioqui Latinè, quod qui nesciunt, permultos locos malè vertunt.

Et quoniam multa dicuntur per similitudinem.] Mendum est in multis exemplaribus Græcis, in quibus legitur καὶ ἡ ἐγκράτεια ἡ τοῦ σώφρονος cùm legendum sit, καὶ ἡ ἐγκράτεια τῇ τοῦ σώφρονος. vt intelligatur τῇ ἕξει. Reddit autem rationẽ cur à multis confundantur, & pro eodem accipiantur continentia & temperantia, vt initio libri dixerat.

Diuiditur hoc cap: in 3. partes. In prima probat quod prudens non est impotens nec impotens prudens. vt quidam priorum dicere videbantur: ut antea dictum est in 1. cap: et in 5. ordine eiusdem, et contra hoc in 2. cap: disseruisset et hic iam alias soluisset.

10 quod prudentia et incontinentia in eodem simul non sunt.

CAP. X.

Neque verò vnus, idémque vnà prudens esse potest & impotens. Nam qui prudens sit, eundem etiam moribus omni virtute ornatis & instructis esse ostendimus. Præterea non ex eo solùm prudens est, quòd sciat quid agendum sit, sed ex eo etiam quòd vsu rerum agendarũ valeat. At impotens vsu rerum agendarum non valet, neque est ad rerum actionem idoneus. Acutum certè ac solertem hominem nihil prohibet impotentem esse. Ideóque videntur etiam nonnulli prudentes esse impotentes: propterea quòd, vt superiore libro ostendimus, inter solertiam & prudentiam ita intersit. Ac sunt illi quidem finitimi, quòd ad rationem attinet: quòd verò ad agendi consilium, longè diuersi.

2. pars. In qua resumit dubitationẽ quandam.

Nec verò impotens ita affectus est animo, vt qui scit & contẽplatur, sed vt dormientes & ebrij. Idémque sponte agit (scit enim quodam modo & quid, & cuius rei causa agat) sed minimè improbus est: probum enim est in eo agendi consilium ac propositum. Itaque est veluti semiimprobus. Neque verò est iniustus, vt qui non fraude & veluti dolo adhibito agat. Impotentium enim alij non perstant

perſtat in eo quod deliberatione ſtatutum ſit. Alij qui ſunt melancholici, ne deliberant quidem omnino. Similis eſt igitur impotens ciuitati quæ ſtatuit illa quidem præclarè omnia, legéſque habet bonas & ſalutares, ſed earum nulla vtitur. Id quod Anaxandrides facetè dixit,

Vult ciuitas leges, quas non ſeruat tamen.

Improbus autem ei, quæ ſeruat illa quidē leges, ſed malas & pernicioſas. Porrò autem in eo quod multitudinis habitum excedit, omnis & continentia & incōtinentia cernitur. Nam continens magis, incontinens minus in recta ratione perſtat, quàm vires ferant plurimorum. Eorum autem impotentia facilius ſanari poteſt qui atra bili tenē-tur, quàm eorum qui inito rectè conſilio nō ſtāt in eo quod ſit iudicatum. Et ij qui conſuetudine, quàm qui natura impotentiam compararunt. Eſt enim facilius conſuetudinem mutare, quàm naturam: quippe cùm propterea difficilè conſuetudo mutetur, quòd ad naturam proximè accedat. Id quod etiam Euenus ait,

Conſuetudo quidem non fit, niſi tempore multo:
At fiet natura homini, ſi longius ibit.

Ac continentia quidem quid ſit, quid impotentia, quid cōſtantia & mollities, quámque inter ſe rationem habeant hi habitus, dictum eſt.

3. pars. In qua philo. cōparat 2. species incontinentiæ inter se. Incontinens est aut temerarius aut mi[illegible]

CAP. XI. De voluptate.

De voluptate autem & dolore diſputare philoſophi eſt, eius qui ciuilem ſcientiam profitetur. Is enim eſt velut magiſter & architectus illius finis bonorum omnium, quem intuentes alia in bonis, alia in malis ſimpliciter eſſe cenſemus. Iam verò cùm virtutes & vitia quæ ad mores perti-

nent, in voluptate ac dolore cerni posuerimus, hæc nobis de voluptate & dolore etiã necessario suscipienda disputatio

3 est. Et sanè plerique fœlicitatem cum voluptate coniunctã esse affirmant. Itaque μακάριον, id est beatum, ἀπὸ τοῦ χαίρειν

2. pars. nominarunt. Sunt igitur qui nullam voluptatem bonum esse censent: neque per se, neque ex accidente: quòd non idem sit bonum & voluptas. Alij nonnullas in bonis numerant, multas in malis. Tertia etiam est sententia eorum qui asserunt, & si omnes in bonis sint, tamen non posse vo-

In qua incipit afferre opiniones priorum de voluptate, et sequitur ordinem suum quo plerumque utitur.

3. pars luptatem summum bonum esse. Omnino quidem non esse bonum voluptatem propterea dicũt, quòd voluptas omnis sit ortus quidam ad naturam pertinens, quẽ sensus percipit. Neque enim ex eodem genere sunt ortus & finis, vt

In qua Philo: incipit afferre rationes illius primae opinionis, quae sunt sex, quibus probant quod nulla voluptas est bonum.

2 nulla ædificatio est ipsa domus. Præterea cùm voluptates

3 fugit temperans: tum prudens non id quod voluptatem ef-

4 ficit, sed indolentiam sequitur. Iam verò impedimento est voluptas, quo minus sapias: eóque magis, quo maior est, vt Veneris. Qui enim in ea sit, nihil agitare mente, nihil ra-

5 tione explicare, nihil cogitatione consequi posse. Præterea

6 nulla ars est voluptatis. At omne bonum, est artis opus. Postremò voluptates & pueri persequuntur & belluæ. Sed non omnes esse in bonis alij propterea dicunt, quòd aliquæ sunt obscœnæ, & quæ vt probra obijciuntur: & quòd nocent. Quædam enim eorum quæ nos voluptate afficiunt, morbo adferunt. Non esse autem in voluptate summum bonum, quòd voluptas non sit finis, sed ortus. Atque hæc ferè sunt quæ de voluptate afferuntur.

CAP. XII.

12. Improbatio rationum de voluptate.

Hoc cap: dividitur in 2 partes. In prima incipit Philo: distinguendo voluptates arguere contra primam opinionem.

Ex iis verò non effici, vt voluptas ne sit bonum, neque

ſummum bonum, ex his intelligi poteſt. Primùm, quia bonum dupliciter dicitur: alterum, quod ſimpliciter ac per ſe bonum ſit: alterum, quod alicui bonum ſit: efficitur vt etiam eandem diuiſionem naturæ & habitus conſequantur. Quare etiam motiones & ortus eandem admittent diuiſionem. Et quæ malæ videntur, aliæ ſimpliciter malæ, alicui non malæ ſunt, ſed expetendæ. Quædam verò nec certo quidam, ſed aliquando & perexiguo tempore, expetendæ non item. Atque hæ non ſunt voluptates, ſed videntur: omnes ſcilicet eæ quæ cum dolore coniunctæ ſunt, & medendi cauſa adhibentur: quales ſunt ægrotorum. Deinde cùm bonorum aliud actu cernatur, aliud habitu: quæ voluptates ad conſtitutionem habitus naturalis pertinent, ex accidente ſuaues ac iucundæ ſunt, non per ſe. quoniam actus in cupiditatibus ſunt deficientis non ſine moleſtia habitus atque naturæ: cùm alioqui ſint & quædam voluptates quæ dolore & cupiditate vacant, quales ſunt quæ in contemplando percipiuntur, tum cùm natura nihil deſiderat. Quod ex eo velut ſigno perſpici poteſt, quia non iiſdem rebus voluptatem parientibus delectantur homines, cùm natura expleta eſt & ſatiata, & cùm adhuc expletur. Sed cùm iam contenta eſt, iis quæ ſimpliciter ac per ſe ſunt iucunda: cùm adhuc expletur, nec contenta eſt, etiam contrariis. Etenim acidis & amaris tũ delectari ſolent: quorũ nihil natura gratum eſt, nec ſimpliciter iucundum. Quare ne voluptates quidem. Vt enim quæ iucunda ſunt, inter ſe affecta ſunt: ſic eæ etiam quæ ex illis percipiuntur voluptates. Neque verò aliud quidpiam neceſſe eſt melius eſſe voluptate, vt nonnulli aſſerunt: finem

ſcilicet ortu eſſe præſtantiorem. Neque enim voluptates ortus ſunt, neque omnes cum ortu coniunctæ, ſed actus potius & finis: nec gignendo eueniunt, ſed vtendo. Neque eſt omnium alius finis quidam quo referantur, ſed earũ modo, quæ ad perfectionem naturæ perducunt. Itaque illud nõ eſt præclarè dictum, voluptatem eſſe ortum quendam quẽ ſenſus percipiat: ſed definienda potius fuit, actum eſſe habitus qui ſecundum naturam eſt: & pro illo, quem ſenſus percipit, non impeditus. Sed ortus quidam videtur eſſe id quod eſt verè ac propriè bonum: quia actum, quẽdam ortum eſſe putet, cùm tamen reuera ſit alud.

3. pars. In qua philo: ſumit 2. opinionẽ priſcorũ, quæ poſita fuit ſuperius inter primã et tertiã

Quod verò aiunt malas eſſe, propterea quod morbos pariant nonnullæ res quæ voluptatem efficiunt: idem valet contra ſalubria, quorũ quædã rei numariæ obſunt. Ergo hac quidem ex parte, vtraque mala ſunt. Verùm ex hoc profectò non ſunt mala æſtimanda: quoniam contemplatio etiã rerum nocet interdum valetudini.

4. pars. In qua philo: arguit contra vnã rationẽ quæ 4. in ordine illius priæ opinionis.

Neque verò prudentiam aut vllum habitum impedit quæ ex quoque habitu proficiſcitur voluptas, ſed quæ ſunt alienæ. Quinetiam quæ ex diſcendo & contemplando capiuntur voluptates, hoc præſtãt, vt magis ac magis diſcamus ac contemplemur.

5. pars. In qua ſoluit aliã rationẽ primæ opinionis, quæ ratio fuit 5. in ordine.

Quòd autem afferunt voluptatem nullius artis opus eſſe, id non immeritò accidit. Neque enim vllius alterius actus ars eſt, ſed potius facultatis ac poteſtatis. Quanquã voluptatis videntur eſſe vnguentaria & culinaria.

6 pars. In qua philo: ſoluit ſecundã rationẽ et 3. et 6. illius primæ opinionis.

Quod verò aiunt temperantẽ fugere voluptates: prudentémque ſequi indolentiam, non voluptatem: tum pueros & belluas voluptatem perſequi: hæc vna ratione omnia diſſoluũtur. Quia enim diximus, quomodo ſimpliciter bonæ, & quomodo non bonæ ſunt omnes

voluptates: has pueri ac belluæ sequuntur: prudens autem earum indolentiam, quæ cum cupiditate & dolore ac molestia coniunctæ sunt, quæ eadem ad corpus pertinent (hæ enim sunt ex eo genere) & intẽperans eas nimias, ex quibus intemperans nominatus est. Quapropter eas fugit temperans. Alioqui sunt & temperantis suæ quædam voluptates.

Actus enim in cupiditatibus.] Vbi legitur hic, ἔστι δ' ἡ ἐνέργεια, ego ex lib. 6. ad Eudemum lego ὅτι αἱ ἐνέργειαι, quæ est vera lectio.

Sed ortus quidem videtur esse id propriè.] In Græcis exemplaribus multis non legitur ὅτι, sed ὅ,τι, & rectè: atque ego sic reddidi.

CAP. XIII.

At verò hoc inter omnes constat, dolorem malum esse atque fugiendum. Nam alius absolutè malum est, alius quadam ex parte, nempe quia impedimento est. Quod autem ei contrarium est quod fugiendum sit, qua fugiendum est atque malum, omne in bonum est. Est igitur bonum voluptas. Neque enim ita procedit refutatio, vt dissoluebat Speusippus: Vt maior res minori contraria est & pari, ita voluptatem dolori esse contrarium. Neque enim dicas voluptatem, idem quod malum quoddam esse. Nec certè quicquam prohibet: quin sit aliqua voluptas summum bonum, tametsi nonnullæ numerentur in malis: vt nihil vetat aliquam scientiam esse optimam, etiam si malæ sunt & perniciosæ aliquæ. Quin potius si ab vnoquoque habitu proficiscantur sui quidam liberi ac minimè impediti actus: siue in omnium actu sit beatitudo, siue in eorũ aliquo, si modò non sit impeditus, eum profectò necesse est maximè expeti. Atqui hoc ipsum est voluptas: Ita erit summum bonũ quædam voluptas, etiamsi multæ sint in malis, atque adeò,

si ita vis, in malis simpliciter. Ob eámque causam, beatam vitam, etiam iucundam & suauem ducunt omnes. Et voluptatem certè cum beatitudine non iniuria connectunt, & veluti in beatitudine implicant. Nullus enim actus perfectus est, si impeditus sit. Beatitudo autem vndique perfectum quiddam & absolutum ponitur. Quocirca corporis bonis & externis, adeóque fortuna ipsa eget beatus, vt ne eius actiones impediri poßint. Qui autem beatum eum dicunt, qui rota torqueatur, maximísque opprimatur calamitatibus, dum modò vir bonus sit: siue sponte sua, siue inuiti ita loquantur, nihil dicunt. Quoniam autem fortuna indiget, idcirco videtur quibusdam εὐδαιμονία, *id est, fœlicitas idem esse quod* εὐτυχία, *id est, secunda fortuna. At non ita est. quandoquidem etiam hæc si est immoderata & immensa, impedimento est beatæ vitæ: nec iam fortaßis prosperitatem ac secundam fortunam appellari æquum est. Est enim eius à beata vita modus terminúsque petendus. Quod verò omnes & belluæ & homines sequuntur voluptatem, id quoque argumento est, eam esse summum bonum.*

Fama etenim vana esse nequit, quam multa per orbem
Turba hominum celebrat.

Sed quoniam eadem neque est, neque videtur natura optima, nec habitus optimus, idcirco nō eandem omnes sequuntur voluptatem: sed tamen voluptatem omnes. Fortasse etiam sequuntur omnes non quam putant, aut quam ipsi potißimùm probarent, sed eandem. Est enim natura diuinum quiddam insitum omnibus. Sed nominis hæreditatem sibi vendicarunt ad corpus pertinentes voluptates,

propterea quòd sæpissimè iis se dedunt homines, & earum omnes sunt participes. Quoniã ergo hæ solæ notæ sunt, idcirco eas solas esse putant. Illud quoque perspicuum est, nisi sit & voluptas bonum & actus, non iucundè viuere beatum. Quamobrem enim eam desideret, si non sit in bonis? Quinetiam euenire poterit, vt iniucundè, & cum dolore viuat. Neque enim dolor malum est, nec bonum, nisi etiã voluptas. Cur ergo eum fugiat? Neque igitur iucundior ac suauior sit vita hominis virtute præditi, nisi etiã eius sint operationes huiusmodi.

3. pars. In qua affert vnã rationẽ ad probandã aliquã voluptatẽ esse bonũ, ex qua deducuntur 2. argumentationes ducentes ad impossibilia

CAP. XIIII.

De corporeis voluptatibus.

De iis porrò voluptatibus, quæ ad corpus pertinent, iam differendũ est nobis, præsertim cùm dicamus nonnullas voluptates esse valde expetẽdas, vt quæ honestæ sunt: at non quæ ad corpus pertinent, & in quibus versatur intemperans. Quid ergo est, quòd his contrarij dolores mali sunt ac molesti? malo enim quod aduersatur bonum est. An ita bonæ sunt necessariæ voluptates, quia quod est non malũ, bonum est? An ad certum vsque terminum & modum bonæ sunt? Nam quibus in habitibus, motionibúsque transire modum, in eo quod melius sit, non licet: nec in voluptate quæ in illis inest, licet: in quibus verò licet, & in voluptate. Atqui in bonis corporis est aliquid nimium: ac malus ea re quisque est, quia sequitur nimias voluptates, nõ quia necessarias. Omnes enim modo quodã & epulis delectantur, & vino & Venere: sed non omnes, vt ratio postulat. Contrà fit in dolore. Neque enim quod hîc nimium est, fugit, sed omnino dolorem fugit quisque: non enim cõtrarius est dolor ei quod nimium est, sed ei qui quod immoderatum

Diuiditur hoc cap: in 3 partes. In prima philo: affert vnã dubitationem de voluptate corporis et eã soluit.

2. pars In qua assignat causam cur voluptates corporis magis expetibiles videantur, quam aliæ, cum tamen non sint expetendæ.

est ac nimium, persequitur. Quoniam autem nõ solùm verum dicendum est, sed causa etiam adferenda, cur quicque falsum sit (hoc enim plurimùm confert ad fidẽ faciendam. Cùm enim apparuerit consentaneum id, propter quod verum esse visum est, quod minimè verum est: tum id efficit vt vero magis assentiamur.) Itaque afferẽda ratio est, cur voluptates corporis magis expetẽdæ vidẽtur. Ac primùm quidem certè, quòd depellit atque excutit dolorem, & propter dolores nimios, voluptatem quasi medicinã quandam sequuntur, voluptatem inquam immodicam, atque omnino eam quæ ad corpus pertinet. Vehementes autem solent existere omnes quæ adhibentur curationes, ideóque expetuntur, propterea quòd ad contrarium compositæ & collatæ maiorem sui speciem exhibent. Non igitur bonũ videtur esse voluptas. His duabus de causis, vt dictũ est, quòd aliæ sunt actiones deprauatæ naturæ, aut ab ipso statim ortu, vt belluarum: aut cõsuetudine, vt hominum flagitiosorum. Aliæ sunt velut medicinæ quædam, quia scilicet eorum sunt qui aliquid desiderãt, quibúsque aliquid deficit, & melius est adesse, quàm gigni. Hæ verò quoniam tum existunt, cùm expletur ac perficitur naturæ desiderium, idcirco ex accidente bonæ sunt. Iam verò expetuntur ab iis qui aliis oblectari nõ possunt, hoc ipso quòd sunt vehemẽtes & validæ. Itaque earum velut sitim quandam sibi ipsi cõciliant & comparant. Quæ si non noceant, caret reprehensione. sin noceant, est in vitio. Neque enim suppetunt alia quibus oblectentur. Ac verò neutro modo affici, vt scilicet neque in dolore sis, neque in voluptate, plerisque molestũ est, ídque ob suam cuiusque naturã. Sunt enim in

perpetuo

perpetuo labore animantia: vt etiam testantur qui de rerum natura habentur sermones: qui cernere & audire nō sine molestia esse confirmant, sed aßiduitate quotidiana, vt aiunt, & consuetudine sentiendi assueuimus. Itémque in adolescentia homines ita affecti sunt propter accretionem, vt vinolenti: atque adeò hilaris & iucunda est adolescentia. At verò qui bili atra naturâ abundant, ij semper requirunt, desiderántque medicinam: quòd eorum corpus continenter, aßiduéque pungatur, propter suam temperationem: & vehementes semper habent appetitiones. Atqui expellit voluptas dolorem, tum ea quæ contraria est, tum quæuis alia, si modò sit vehemens. Atque ob eas causas homines intemperantes fiunt & flagitiosi. Quæ autem vacant dolore voluptates, earum nullæ sunt exuperantiæ. Quo ex genere sunt quæ ex iis gignuntur, quæ habent suapte natura, non autem aduentitiam oblectationem. Dico autem aduentitiam habere iucunditatem ea, quæ medicinam faciunt, quæque curationis causa adhibentur. Nam quod accidit, vt naturæ desiderio, quasi adhibita medicina subueniatur, cooperante eo, quod in nobis adhuc sanum est, nutriendi principio, idcirco efficere videntur voluptatem. Ea verò suapte natura voluptate afficiunt, quæ eiusmodi, hoc est, nihil desiderantis naturæ, actionem perficiunt & absoluunt. Res autem nulla, nos semper eadem delectat, quòd non est natura nostra simplex, habétque in se quiddam admixtum dispar sui ac dißimile, quo eam interire necesse sit. Ita si quid agit pars altera, id continuò à natura alterius sit alienum. Sin quando ad æqualitatem pars vtraque reuocetur, nec

3. pars. In qua [illegible] declarare videtur illius dubitationis veritatē quæ quæritur quæ voluptas sit potior [illegible] animi an corporis, et probat quod voluptates mentis sunt præstabiliores voluptatibus corporis.

iucundum videtur quod agitur, neque molestum. Nam si natura simplex sit alicuius, eâdem semper ex actione summam capiet voluptatem. Quapropter semper vna Deus, eáque simplici voluptate perfruitur. Neque enim motionis tantummodo est actus, sed etium immobilitatis & quietis: & magis est in quiete voluptas, quàm in motu. Fit autem nescio quo vitio hominum, vt, iuxta sententiam poëtæ, rerum omnium nihil iucundius mutatione, nihil suauius esse videatur. Vt enim homo mutabilis & inconstans est qui est improbus, sic natura quæ mutationem desiderat. Neque enim simplex est, neque proba. Dictum est de continentia & incontinentia, de voluptate & dolore, tum quid sit eorum vnumquodque, tum quomodo eorum aliqua in bonis sint, alia in malis. Superest vt de amicitia dicamus.

Dimiditur hic liber in 3 tractatus. In prima considerat amicitia quae est inter aequales; In secunda amicitia quae est inter inaequales. In 3. affert querelas quae oriri solent inter amicos. primus tractatus dimiditur in 6 cap: Primum cap: dimiditur in 2 partes, in prima ostendit quod consideratio de amicitia ad moralem philosophum pertinet, et hoc probat 6. rationibus.

ARISTOTELIS DE moribus ad Nicomachum

LIBER OCTAVVS.

CAP. I.

De amicitia.

SEquitur vt deinceps de amicitia dicendum esse videatur. Nam aut virtus est quædam, aut 1 *cum virtute coniuncta. Et præterea ad vsum* 2 *vitæ est necessaria maximè. Quis enim est qui velit absque amicis vitam degere, in summa etiam omnium bonorum abundantia? Etenim vt quisque maximè opibus, imperio, & potentia excellit, ita amicis maximè indigere videtur. Quis enim esset tantus fructus in huiusmodi prosperitate, sublata benignitate ac beneficentia, quæ & in amicos extat maximè, & ibi amplissimis laudibus afficitur? Aut quo tandem modo sine amicis custodiri conseruaríque possit? Quantò enim amplior est, tantò periculis maioribus obiecta est. In paupertate etiam, cæterísque asperis rebus, amicos vnicum ac singulare perfugium esse existimant. Iam & adolescentes in officio retinent amici: & senibus ad obsequium præstò sunt, eásque vitæ actiones fungendas, quibus propter imbecillitatem deesse coguntur: & constanti ætati comites se ad præclara honestáque facinora præbent. Etenim*

Si simul ire parent bini, --- *& maiora mente agitare, & plura conficere possunt. Ac natura quidem videtur* 3

Argumentum octavi libri.

Octavus hic De amicitia. de speciebus amicitiae. de amicitia in excellentia. de speciebus reip: de amicitia regia. de paterna. de oeconomica. de fraterna. de sodalitia. de filiali. de duplici iusto. de compensanda amicitia. de abdicatione.

esse amicitia inter natos & parentes: quod non solùm in hominibus animaduerti potest, sed in auibus etiam, & plurimis animalibus: tum verò inter omnia quæ quodam velut gentilitatis iure ac societate sunt inter se coniuncta: sed hoc in hominibus est multò euidentius. Vnde ita laudibus eos afficimus qui hominum generi consulunt, vt φιλανθρώπους *Græcè, id est, hominum amantes, appellemus. Cernere etiam licet in peregrinationibus, quàm sit omnis*
4. *homo homini propinquus & amicus. Videtur autem etiam ciuitates continere amicitia: & maiore, quàm iustitia in studio esse legumlatoribus. Amicitiæ enim est similis concordia: hanc verò maximè appetunt illi: & seditionem*
5. *quæ inimicitia est, omni ratione exterminant. Et si amicitia quidem inter omnes esset, nihil esset quòd iustitiam desiderarent. At si iusti essent, tamen accessionem amicitiæ requirerent. Et profectò inter omnia iura, quod præstantissimum est & maximè ius, id amicitia contineri videtur.*
6. *Neque verò res est solùm necessaria, sed honesta etiam atque præclara. Nam & eos laudamus qui amicos diligunt: & amicorum multitudo, præclarum quiddam videtur. Vt id quoque accedat, quod nonnulli etiam viros bo-*
2. pars. *nos eosdem amicos putant. Sed de ea multa sunt quæ ambigi, & in controuersiam vocari solent. Alij enim eam similitudinem quandam esse statuunt, & amicos, similes esse. Ex quo prouerbia facta sint, Pares cum paribus, &, Graculus cũ graculo. & cætera generis eiusdẽ. Alij contrà, qui similes sint esse inimicos, & ita animatos esse inter se, vt figuli. Atque horum causas lõgius, & magis ad naturã accommodatè, petunt. Euripides, quidem, cùm ita scribit,*

In qua philo: more suo incipit afferre opiniones priscoru de ipsa amicitia, et refellere ea quæ ipsi sibi videntur, et ea quæ recte dicta eruere postea ad suã sententiã

Cùm ſicca tellus eſt, tunc imbrem ipſa expetit:
Cœlúmque ſanctum, cúm refertum eſt imbribus,
Delabi aridæ telluris in ſinum petit.

Heraclitus verò cùm ait, Contrarium vtile, & ex rebus diſparibus ac diſsimilibus pulcherrimum concentum fieri: &, Diſcordia omnia effici. His cùm multi alij, tum Empedocles aduerſatur. Nam ſimile appetere ſimile. Quæſtiones igitur naturales, quoniam non ſunt huius diſputationis, omittamus: eas verò quæ naturam humanam, quæque ad mortes perturbationéſque pertinent, tractemus, veluti, Vtrum inter omnes locum habeat amicitia, an inter malos eſſe non poſsit. &, Num ſit vnũ tantùm genus amicitiæ, an plura. Qui enim vnum eſſe putant, ex eo quod acceſsionem & deceſsionem admittat, non ſatis firmo argumento nituntur. Acceſsionem enim & deceſsionem multa recipiunt quæ ſpecie differunt, de quibus ſuprà diximus.

Seditionem quæ inimicitia eſt.] καὶ τὴν στάσιν ἐχθρὰν οὖσαν. Hic ἐχθρὰ non eſt adiectiuum, ſed ſubſtantiuum idem ſignificans quod inimicitia. Quò magis mirũ eſt Argyropylum, & alios quoſdam interpretes hoc non vidiſſe.

Diuiditur hoc cap: in 2. partes. In prima inveſtigat genus ponendũ in definitione amicitiæ quod eſt bene vo. [illegible]

CAP. II. De amabili.

Hæc autem fortaſſe planius intelligentur, ſi quid ſit amabile cognouerimus. Neque enim amari omnia videntur, ſed ea demum quæ amabilia ſunt, cuiuſmodi ſunt bona, iucunda, & vtilia. Vtilia autem videntur, ex quibus bonum aliquod perſpicitur, aut voluptas comparatur. Quare in eo quod amabile eſt, vel bonum, vel iucundum, vt fines quoſdam ſpectamus. Sed vtrum id quiſque diligat, quod verè bonum eſt, an quod ſibi eſt bonum, quæſtio eſt. Hæc enim interdum inter ſe diſcrepant. Idémque de iucundis rebus quæri poteſt. Videtur autem &

quisque amare quod sibi bonum est: & id quidem simpliciter amabile esse, quod verè ac simpliciter bonum est: vnicuique verò, quod cuique bonum sit. Quod autē cuique reuera bonum sit, non id quisque diligit, sed quod esse videatur, neque id quicquam refert: quoniam erit amabile quod bonum esse videtur. 2. pars. Cùm autē ab illis tribus omnes causæ diligendi proficiscātur, in eorum dilectione, quæ inanimata sunt, nomen amicitiæ locum non potest habere. Neque enim est in illis mutuus amor: nec vllum eorum bonis affici volumus. Ridiculum enim sit, si quem dicamus velle, vinum bonis affici, sed integrum modò ac saluum omnes volunt, ad suos vsus. Atqui omnes aiunt oportere amicū velle bonis affici: atque id illius causa. Qui autē ita aliis benignè volunt, eos beneuolos appellāt, si idem ab illis vicissim non fiat. Beneuolentiam enim in iis, inter quos est mutua affectio, amicitiam esse dicunt. Sed nunquid eò addendum est, si nō sit occulta? multi enim propter probitatis aut vtilitatis opinionem, etiam eos, quos nunquam viderunt, beneuolentia complectuntur: fieríque potest vt vicissim illorum aliquis in hunc sit eodem modo animatus. Beneuolentia igitur inter se illi quidem coniuncti videntur esse. Sed quonam modo eos amicos quis dixerit, cùm quemadmodum inter se animati sunt, ignorent? Amicos ergo oportet & mutua se beneuolētia complecti, & se velle vltrò citróque bonis affici, cùm id non ignorent, ídque propter vnum aliquid eorum quæ dicta sunt.

In qua differentias ponendas in definitione amicitiæ ostendit quæ sunt duæ, scilicet mutua et non latens siue occulta.

CAP. III.

3. De speciebus amicitiæ.

Diuiditur hoc cap. in 2. partes. In prima declarat 2. species amicitiæ, quarum vna est ad vtilitatem, alia ob voluptatem.

Quæ quoniam inter se specie differunt, dilectiones quoque & amicitiæ different. Tria enim sunt amicitiæ

genera, quæ rebus amabilibus pari numero respondent. Est enim suus in vnoquoque genere mutuus amor, haud obscurus, neque incognitus. Et qui inter se diligunt, alteri alteros bonis affici volunt, hoc ipso quòd diligunt. Atque illi quidem qui vtilitatis causa inter se amant, non propter se amant, sed qua bonum aliquid ipsis vtrinque redit. Eadémque est ratio eorum qui amicitias colunt propter voluptatem. Non enim facetos ac festiuos homines propterea diligũt, quia hac quadam qualitate affecti sunt, sed quia ipsos delectant. Ergo qui vtilitatis causa amant, propter sua ipsorum commoda diligunt: & qui ob voluptatem amant, propter suam ipsorum voluptatem amant: nec quẽ amant, qua is ipse est, amant, sed qua vtilis est aut iucundus. Sunt igitur hæ amicitiæ ex accidente: quoniam non idcirco qui diligitur, colitur, quia is ipse est, sed quia aut vtilitatem aliquam suppeditat, aut voluptatem. Quocirca facilè tales amicitiæ dissoluuntur: quippe cùm similes ij minus permaneant. Etenim si iam amplius non sint voluptati vel vtilitati, amare desistunt. At vtilitas non permanet, aliásque aliæ solet existere. Quare eo quod amicitiam constituerat sublato, amicitia etiam dirimitur: quasi esset cum illis rebus cõtracta amicitia. Hoc autem genus amicitiæ maximè in senibus cernitur (non enim id ætatis homines voluptatem sequuntur, sed vtilitatem) tum verò in iis qui constanti sunt ætate, atque etiam in adolescentibus, quotquot sunt qui vtilitatis studio ducuntur. Cúmque non admodum eiusmodi homines familiaritate & vitæ consuetudine consociantur (interdum enim ne iucundos quidem se præbent) tum ne hanc

quidem vitæ consuetudinem desiderant, nisi inde fructus vtilitásque capiatur. manent enim iucundi tantisper, dum sperant se aliquem fructum esse facturos. Atque ad hoc genus quidem hospitalitatem referunt. At verò iuuenum amicitia voluptatis causa fere constituta esse videtur. Cùm enim animi perturbationibus ducantur, in iísque vitam degant, tum ex quo capiant voluptatem, quódque præsens sit, id omne vel studiosissimè persequuntur. Et quia mutata ætate alia existunt, quibus oblectentur, idcirco repentè & amici fiunt, & ab amicitia desistunt. Nam eorum amicitia vna cum voluptate mutatur: huiusmodi autem voluptatis cita est ac repentina mutatio. Atque etiam adolescentes ad insanum amorem propensi sunt. Nam & ex perturbatione, & propter voluptatem, insani amoris vehementia existit. Itaque & citò diligunt, & ab amore desistunt, sæpe eodem die mutata sententia. Hi vnà versari totos dies cupiunt, & vitæ societate coniungi, quòd isto modo eis adsint omnia, quæ ab amicitia expectant. At perfecta amicitia est, qua viri boni & virtute partes inter se coniuncti sunt. Hi enim vltrò citróque bonis pariter se affici volunt, quâ boni sunt. Boni autem sunt per se. Qui autem amicis benignè volunt illorum ipsorum causa, ij maximè amici habendi sunt. Sunt enim per se ita affecti animo, non per aliud, & ex accidente. Manebit igitur maximè horum amicitia, quandiu scilicet boni erunt. At virtus stabilis, constans, ac permanens res est. Atque etiam simpliciter vterque bonus est & amico. Viri enim boni & simpliciter boni sunt, & vicissim inter se vtiles: itémque iucundi. Qui enim verè boni sunt, ijdem & simpliciter

2 pars. In qua declarat aliā speciē, quæ est ob bonitatē, vbi consistit propriè dicta. amicitia enī aliter est per accidens.

iucundi

iucundæ actiones, & quæ sunt eiusdem modi. At bonorum sunt eiusdem modi, vel similes actiones. Porro autem firma ac stabilis est non sine causa hæc amicitia. Concurrũt enim in ea omnia quæ amicis inesse debent. Omnis enim amicitia vel ad bonum dirigitur, vel ad voluptatẽ: ídque aut simpliciter, ac per se, aut eius quo cum intercedit nobis amicitia. Et omnis quadam inter amicos paritate & similitudine constat: quæ huic per se insunt omnia. In hac enim cum sint reliqua similia, tũ id adest quod per se ac simpliciter bonum est, & quod simpliciter iucundum: quibus nihil amabilius reperiri potest. Et amare igitur in illis maximè viget, & amicitia, eáque optima. Iure autem rarum est maximè istud genus amicitiæ, quandoquidem hominum huius generis magna est penuria: & præterea tempore ac consuetudine opus est. Verum enim est prouerbium, Multos modios salis simul edendos esse, vt inter se norint. Neque verò probari, & in amicitiã recipi possunt, nec amici esse, priusquam habeant quasi signa quædam & notas quibus vterque alterum amabilem esse cognoscat, fidésque vltrò citróque perspecta sit. Qui verò cito amicitiæ officia vicissim inter se præstant, volunt illi quidem esse amici, nec sunt tamen: nisi sint digni amicitia, itaque iudicẽt de se mutuo, exploratúmque habeant. Repentè igitur amicitiæ volũtas nascitur, amicitia non item. Atque hæc quidem amicitia & tempore, & cæteris rebus perfecta est: Et hæc omnia atque adeò similia præstantur vltrò citróque officia: quod potißimum in amicis requiritur.

Tum verò homines corroboratis.] καὶ τῶν ἐν ἀκμῇ καὶ νέων, hic repetendum est ex proximo, ἐν τοῖς, vt quemadmodum dixerat ἐν τοῖς πρεσβύταις, ita hic intelligatur καὶ ἐν τοῖς τῶν ἐν ἀκμῇ καὶ νέων ὅσοι, &c.

Dividitur hoc cap: in 2 partes. In prima affert in quibus similitudinem habere videntur illae duae amicitia cum amicitia perfecta.

Viciβimque reddit parem voluntatem & iucunditatem.] In quibusdam codicibus est εἴδει, sed malo cum aliis legere ἡδεῖ: his enim duobus complexus est omnia quæ ab amicis in amicos referuntur officia. Nam in verbo voluntatis complexus est honestatis & vtilitatis officia.

4 Quod studiosa amicitia proprie dicatur amicitia, aliae vero per accidens

CAP. IIII.

Quæ autem iucunditatis causa conflatur, huius præ se fert similitudinem. Boni etenim viciβim se inter se oblectant. Itémque ea quæ vtilitatibus colitur: siquidem qui boni sunt, tales se alter alteri præbēt. Tum verò istæ amicitiæ permanent diutiβimè, cùm ab amicis paria vtrinque præstantur ac suppeditantur. Veluti si par vtrinque voluptas præbeatur: non si ita solùm, sed si etiam ab eadem re proficiscatur. Vt inter festiuos ac facetos homines accidit: non vt in amatore & amasio. Neque enim iisdē oblectantur isti, sed ille amore huius, hic amatoris obsequio & obseruantia. Desinente autem ætatis flore, interdum etiam euanescit amicitia, cùm alteri tunc non sit iucunda facies, alter non amplius ab altero colatur. Rursum autem plerique in amicitia permanent, si moribus similes consuetudine adiuncta, mores cōsentientes inter se diligant. Qui autem in cupidineis amoribus non voluptatem, sed vtilitates permutant, & minus diligunt, & minus diu permanent in amore. Qui verò amici sunt spe quæstus & emolumenti, eorum amicitiam vtilitas commutata dissoluit: quippe qui non se inter se amarent, sed vtilitatem & fructum.

2. pars. In qua philo: ostendit dissimilitudinem quam habent et quomodo differunt ab illa propria amicitia

Ac voluptatis quidem & vtilitatis causa comparatæ amicitiæ, & malis inter malos, & probis cum improbis, & neutris cum quolibet, intercedere possunt. At perspicuum est, solos viros bonos propter se amicos esse. Mali enim seipsis non oblectantur, nisi quid extet emolu-

menti. Porrò autem ſola bonorum amicitia criminationibus caret. Non enim facile eſt criminibus aliquem oblatis credere de eo quem ipſe diu probauit atque perſpexit. Præterea & fides inter eos viget: nec vllus relinquitur iniuriæ locus: cæteráque hîc adſunt omnia quæ in vera amicitia poſtulantur. In aliis autem ſocietatibus nihil prohibet hæc talia exiſtere. Quoniam enim homines, eos etiam amicos appellant qui ſe vtilitatis cauſa inter ſe diligunt, vt ciuitates: in quibus ſocietates iniri videntur vtilitatis cauſa: itémque eos qui voluptatis cauſa inter ſe amant, vt faciũt pueri: certè hos tales nos quoque amicos appellemus. Verùm amicitiæ etiam plura genera eſſe dicamus. Ac primùm quidem & propriè eam quæ inter bonos eſt, quâ boni ſunt: reliquas ex ſimilitudine. Amici enim hoc ipſo ſunt, quòd boni aliquid, & ſimile quidpiã hîc reperitur. Etenim quod iucundum eſt, bonum quidpiam eſt iis quibus res iucũdæ cordi ſunt. Neque verò hæ ferè amicitiæ copulatæ reperiuntur in quoquam, nec iidem vtilitatis cauſa & voluptatis amici fieri ſolent: quod non admodum conuenire in vnum & connecti ſolent, quæ non per ſe, ſed aliena vi & ex accidente conſtãt. Cúmque in has ſpecies diſtributa ſit amicitia, improbi quidem amici eſſe poterunt voluptatis cauſa aut vtilitatis: vt qui hac ex parte veris amicis ſimiles ſint: at boni per ſe ac propter ſe amici ſunt, nempe quâ boni. Hi ergo ſimpliciter amici ſunt, illi ex accidente, & quia his ſunt ſimiles.

CAP. V.

Qui dicendi amici, et qui ad amicitiam apti.

Vt autem in virtutibus alij ex habitu boni nominãtur, alij ex actu & effectu, ſic in amicitia. Alij enim vitæ conſuetudinem & familiaritatem adhibentes, & ſe vltrò ci-

tróque oblectant, & vtilitates suppeditant. Alij dormientes, aut locorum interuallo disiuncti, non vtuntur amicitiæ officiis illi quidem, sed ita tamen sunt affecti animo, vt amicorum munere fungi poßint. Neque enim locorum interualla funditus amicitiam tollunt, sed officia & actionem. Quòd si sit diuturna absentia, amicitiæ quoque obliuionem adferre atque efficere videtur ipsa absentia. Ex quo factum est prouerbium,

Sæpe perisse amor est per longa silentia visus.

Sed nec senes, nec seueri idonei ad amicitiam videntur: quippe cùm in iis sit parum iucunditatis: & nemo poßit cum eo, qui grauis ac molestus sit, familiaritatem contrahere, nec cum eo in quo nihil est iucunditatis. Nam & molestiam natura fugit, & iucunditatem expetit maximè. Qui autem alteri alteris probati sunt, nec vitæ consuetudine & familiaritate vtuntur, beneuolis sunt, quàm amicis similiores. Nihil enim est tam amicorum proprium, quàm vitæ societas & communio. Vtilitatem enim expetunt inopes: consuetudinem vitæ, etiam beati: quandoquidem eos solitarios esse minimè conuenit. Atqui vnà vitam degere non possunt qui nec iucundi sunt, neque iisdem rebus delectantur: quod sodalitas maximè videtur continere. Ergo amicitia est ea maximè, quemadmodum sæpe dixi, quæ est inter bonos. Est enim amabile & optabile simpliciter, ac per se bonum est, aut iucundum: cuique autem quod sibi quisque tales esse arbitratur. At probus probo vtriusque causa est amabilis. Sed amor dilectióve perturbationi similior est, amicitia habitui: quoniam amor etiam est erga inanimata. At redamare non est sine agendi con-

2 pars. In qua probat amicitiã esse potius habitũ quã affectũ, amorẽ potius affectũ.

filio: ab habitu autem proficiscitur omne agendi consilium. Bonis quoque affici volunt quos amant, illorum causa: nõ perturbatione, sed animi affectu & habitu. Et quibus amici chari sunt, iij sua ipsorum bona diligũt. Cùm enim vir bonus, amicus sit alicui, tum in bonis eius cui est amicus, ducitur. Quocirca vterque quod sibi bono est, amat: vicissimq́ue reddit parem & voluntatem & suauitatem: quãdoquidem amicitia, quædam æqualitas dicitur. Hæc igitur in amicitia proborum insunt maximè.

CAP. VI.

In qua amicitia plures possunt esse amici

Diuiditur hoc cap: in 4 partes. In prima Philoso: comparando amicitia ad subiecta sua vt ostendat qui homines sunt proprie apti ad amicitiã, et qui non sint pr[illegible]ie apti, probat hanc cõclusionẽ, quod senes et morosi non sunt apti ad amicitia./

Inter seueros autem & senes eò rarius amicitia intercedit, quò morosiores sunt & difficiliores, minúsque delectantur vitæ communione & cõsuetudine. Nam & amicitiæ sunt hæc propria maximè, & illius hæc efficientia sunt. Itaque amicitiam citò adolescentes instituunt, senes non item. Neque enim eos charos habere possunt, quibus non delectantur. Quod idem in seueris ac tristibus dicendum. Et quanquam hi tales homines beneuolentia inter se coniunguntur: quippe qui & vicißim se inter bonis affici velint, & cùm opus est, officiosi sunt & iuuant: tamen amicitia inter eos locum non habet: quòd vnà familiariter versari nequeant, nec alter altero oblectatur. Quæ in amicitia maximè locum habere oportet. Sed cum multis perfecta amicitia esse non potest, sicuti fieri nequit, vt insano amore vnà plures colantur. Est enim hoc in quadam excellentia & exuperatione positum. Quod verò tale est, cum vno natura intercedere solet. Eidem porrò simul multos valde probari ac summè placere, non facile est: vt nec fortasse bonum esse. Experiundum etiam est, & consuetudo

2. pars. In qua determinat de multitudine amicorum comparando amicitiã ad sua subiecta

adiungenda : quod perdifficile eſt. Vtilitatis ſanè cauſa & voluptatis, vt quis multis placeat, vſuuenire poteſt : quòd & huius generis multi ſint, & breui tempore poßint, quæ huc pertinent, omnia ſuppetere. Horum autem generum magis illa nomen videtur obtinere amicitiæ, quæ delectatione & iucunditate vitæ dirigitur, cùm eadem vtrinque extabant officia, & alter altero delectatur, aut iiſdem rebus mouentur, quales ſunt iuuenum amicitiæ. Habent enim eiuſmodi amicitiæ ingenuum ac liberale aliquid, magis quàm aliæ. At verò quæ emolumentis & fructibus colitur, amicitia eſt hominum propria forenſium ac ſordidorum. Et beati quidem vtiles amicos non deſiderant, iucundos deſiderant. Viuere enim cum aliquibus cupiunt. Et moleſtias ferunt illi haud longo tempore: perpetuò verò, ne ipſa quidem bona ſi moleſtiam afferant, nemo perferre poßit. Itaque amicos ſuaues ac iucundos quærunt, ac fortaſſe & bonos quærere oportuit: vt qui & per ſe tales ſunt, & ipſis etiã amicis tales. Sic enim eis ea ſuppetent omnia, quæ amicis adeſſe debent.

3. pars. In qua philo: de amicis distribuit, qui ad diversa officia deputatur respectu unius amici.

Qui verò potentia & imperio valent, ij amicis diſtinctis ac diſparibus vtuntur. Ex aliis enim vtilitates percipiunt, ex aliis voluptatem : quæ duo non ferè in eodem reperiuntur. Neque enim eos quærunt qui ſint ſuaues & iucundi cum virtute, neque eos qui ſint ad res honeſtas vtiles : ſed in illis hoc ſolùm requirunt, vt faceti ac feſtiui ſint, vt qui iucunditatis ſtudio teneantur: in his, vt apti ac ſolertes ſint ad exequenda imperata. Atqui non magnopere ſolent hæc in eodem ineſſe. Dictum eſt, virum quidem bonum, eundem ſimul vtilem & iucũdum eſſe: ſed qui huiuſmodi eſt, non fit amicus opibus & poten-

tia ſuperiori, niſi & virtute ille ſuperetur. Sin minus, non fit qui inferior erat proportione æqualis. Illius verò generis non admodũ multi ſolent exiſtere. Ergo in æqualitate hæ de quibus dixi amicitiæ cernuntur. nam eadẽ ab vtriſque extant in alterum, & ſibi ea viciſsim optant: aut verò aliud cum alio, vt voluptatem vtilitate commutant. Hoc verò etiam dictum eſt, eas nõ æquè eſſe amicitias, nec diu permanere. Porrò autem videntur ex ſimilitudine & diſſimilitudine eiuſdem rei, & eſſe amicitiæ, & non eſſe. Videntur enim amicitiæ, propter ſimilitudinem quam habent cum ea quæ virtute dirigitur. Cùm enim iucunditas in vna, in altera inſit vtilitas, vtraque hæc inſunt in illa. Quia verò illa criminationibus caret, ſtabiliſque ac firma eſt, hæ autem decidunt celeriter, aliiſque multis differunt, non videntur rurſus amicitiæ, propter diſsimilitudinẽ quæ iis eſt cum illa.

Aparis in qua philo: concludendo ostendit species istas amicitiæ consistere in quadã æqualitate.

Quæ in amicitia maximè locum habere oportet.] In Græcis codicibus multis legitur ἃ δὴ, cùm legendum ſit ἃ δεῖ.

Eſt hominum propria forenſium ac ſordidorum.] ἀγοραῖοι contrarij ſunt ἐλευθέριοι paſsim apud Ariſt. Ergo vt illi Latinè appellantur liberales & ingenui, ita hi ſordidi appellandi ſunt: & vt Cic. ſæpe appellat, forenſes homines. Quod vocabulum propius accedit ad ſignificationem τῶν ἀγοραίων: ſic enim appellati ſunt ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς.

CAP. VII.

De amicitia in excellentia

Eſt verò & aliud genus amicitiæ, quod in excellentia & præſtantia cernitur: qualis eſt patri cum liberis, omninóque ſeniori cum iuniore: itémque viro cum vxore, & cui eſt in alios imperium cum iis quibus præſit. Quæ etiam differunt inter ſe. Non enim eadem eſt parentibus cum liberis, & iis qui præſunt aliis, cum iis qui in eorum ſunt imperio. Sed nec patris cum filio eadem eſt, quæ filij cum patre, nec eadem viro cum vxore, vxoríque cũ viro.

Hic est 2. tractatus huius libri: in quo considerat de amicitiis quæ fiunt inter homines inæquales, et in excellentia existunt. Dividitur hic tractatus in 6 cap: Primum cap: dividitur in tres partes. In prima affert intentione sua, ostendendo aliquas esse amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu.

2. pars in qua philo: ostendit quomodo pacto amicitiae istae quae [illegible] consistere in excellentia, durare [illegible] permanere possint.

Est enim horum cuique virtus diuersa, diuersum officium. Sunt verò & causæ diligendi diuersæ. Vnde efficitur vt & diuersi sint amores, & diuersæ amicitiæ. Nec eadem profectò vtrique ab altero officia tribuuntur, nec id quidē æquum sit postulare. Cùm verò ea tribuunt liberi parentibus, quæ debent procreatoribus: parentes vicißim liberis, quæ debēt ex se natis: tum inter eos stabilis & proba amicitia existet. Debet autē ex proportione in omnibus amicitiis quæ in excellentia sunt, charitas existere. Veluti maior ei charitas debetur qui melior est, quàm ipse alteri debeat, magísque amari debet, quàm amare. quod idem in eo dicendum, qui vtilior sit: eodémque modo in singulis aliis. Quando enim charitas dilectióve pro dignitate præstatur, tum existit quodam modo æqualitas: quæ sanè propria est amicitiæ. Sed non eodem se habere modo videtur æqualitas in iure reddēdo & in amicitia. Est enim in iuris æqualitate primo loco eius, quod pro dignitate cuique tribuitur, habenda ratio: secundo, vt tantundem vnus auferat atque alter. At in amicitia contrà, primum locum quantitatis: secundum dignitatis æqualitas tenet. Quod ex eo perspici potest, quia si magna existat inter aliquos virtutis, vel vitij, vel facultatum, vel alicuius alterius distantia, non iam in amicitia permanent, nec dignos quidem se iudicant. Quod in diis est euidentißimum. Hi enim bonis omnibus longè plurimùm excellunt. Id quoque etiam in regibus cernere licet: quorum amicitia his multò inferiores homines se indignos putant. Et viles, nihilíque homines se indignos censent, qui optimis viris aut sapiētißimis sint amici. Atque in iis quidem terminus certus constitui non potest,

potest, quatenus hîc progrediendum sit, vt amicitia instituti & conseruari poßit. Nam multa quidem certè eximi possunt, & adhuc constabit amicitia. At si magna sit distantia, vt Dei, non iam manet amicitia. Ex quo existit quæstio, num aliquando amici velint suos amicos bonis quàm maximis affici, vt Deos esse. Neque enim iam sibi amici futuri sunt, quare nec in suis bonis numerari: nā in bonis amicorum amici numerantur. Quòd si præclarè illud dictum est, suum quémque amicum bonis affici velle illius causa, profectò permaneat oportet amicitia, qualiscunque ille futurus sit. Ipsi sanè vt homini maxima bona ille quidem optabit, sed fortasse non omnia. Se enim quisque maximè vult bonis affici.

Quod amicitia magis consistat in amari quā amare.

CAP. VIII.

Diuiditur hoc cap: in 3 partes. In prima vult comparare inter se amari et honorari.

Sed plerique videntur diligi malle, quàm diligere, propter ambitionem. Itaque multi cupidi assentatorum reperiuntur. Est enim amicus inferior assentator omnis, aut certè talem se simulat, séque magis diligere, quàm diligatur. Hoc autem ipsum diligi haud procul abest ab eo, quod est honore affici, cuius certè cupiditate multi inflammantur. Neque verò honorem propter se expetunt, sed ex accidente. Plerique enim gaudent se à viris potentioribus honore affici, quòd sperant, si qua re egeant, fore vt ab iis consequantur. Interim verò quasi nota & argumento accipiendi beneficij, honore lætantur. Alij cùm à probis & doctis hominibus honorem sibi tribui cupiunt, suam de seipsis confirmare volunt opinionē. Gaudent igitur se bonos esse, credentes eorum iudicio qui de se ita loquuntur. At charos esse ac diligi propter se gaudent. Vnde videri poßit

melius esse, quàm honore affici: atque per se expetenda esse amicitia. Porrò ipsa in eo magis est, vt ames, quàm vt ameris. Quod ipsum matres declarant, quæ hoc ipso quod amant, magnam capiunt voluptatem: nonnullæ enim ne dant quidem alteri nutriendos suos liberos, atque eos quidem vltrò ac sponte diligunt, nec ab iis vicißitudinem amoris postulant, si fieri vtrunque non poßit: satísque sibi fieri putant, si præclarè cum illis agi perspiciant. Quinetiam eos diligunt, quanuis non poßint matri propter ignorantiam tribuere quæ debent. Cúmque in eo magis cernatur amicitia vt amemus, iique homines laudentur, quibus chari sunt amici, consentaneum est, amicorum virtutem esse, ipsum amare. Quare qui hoc faciunt pro dignitate, amici stabiles constantésque sunt habendi: eorúmque firma ac stabilis amicitia est. Isto verò modo etiam qui dispares sunt, maximè sint amici. Ita enim exæquantur: æqualitas autem & similitudo quædam, amicitia est. Et maximè quidem eorum similitudo, qui virtute similes sunt. Hi enim cùm per se stabiles sint & constantes, eiusdem modi etiam se inter se præbent. Nec aut flagitia desiderant, aut ministri eorum sunt: quinetiam ea potius arcent & reprimunt. Probos enim nec ipsos peccare decet, nec amicos sinere, vt administri sint flagitiorum. At verò improbi & flagitiosi, cùm nihil firmum, nihil stabile & constans habeant (nam ne sui quidem similes permanent) tum breui tempore amicitias colunt, vicißim sese suis flagitiis & improbitate oblectantes: illi autem qui vtilitatibus amicitias dirigunt, quíque voluptate, diutius colunt amicitias. Nam amici sunt tandiu, quandiu alter alteri

2.pars.

In qua primo comparat amare et amari [illegible] esse, id est amatorem amore activum et [illegible]ssivum, quorum utrum pertinet ad amicitiam; deinde ostendit quomodo conservatur amicitia amore activo.

voluptates & vtilitates ſuppeditant. Ex contrariis verò ea maximè conſtare videtur amicitia, quæ vtilitatis cauſa comparatur, vt egens locupleti, docto inſcius. Qua enim re eget quiſque, eam cùm ſibi dari cupit, aliam dat viciſſim. Quod ad genus trahere ac transferre licet amatorem & amaſium, formoſum ac deformem. Quocirca ridiculi interdum videtur amatores, qui ſuo in amaſios ſuos amori, illorum erga ſe amorem æquum cenſent pariter reſpondere: & tantundem amari poſtulant, quantum amãt. Qui ſanè ſi pariter digni amore ſunt, fortaſsis æquum poſtulant. Sin nihil tale habeant, ſit ridiculum. Fortaſſe autem nec contrariũ appetit per ſe contrarium, ſed ex accidente. Verùm medij eſt appetitio, quandoquidem id eſt quod bonum eſt. Vt ſicco non eſt ea appetitio, vt id fiat quod humidum eſt, ſed ad medium peruenire: quod idem in calido & cæteris dicendum. Sed hæc quidem, quoniam non ſunt huius diſputationis, miſſa faciamus.

Alij cùm à probis & doctis honorem.] εἰδὼς contrarium eſt ἀμαθεῖ, vt ex verbis Ariſt. paulò pòſt ſequẽtibus apparet, ἐξ ἐναντίων δὲ μάλιστα μὲν δοκεῖ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον γίγνεσθαι φιλία, οἷον πένης πλουσίῳ, ἀμαθὴς εἰδότι. Ne quis exiſtimet ex loco Ariſt. quinto cap. lib. 1. in quo videtur idem dicere quod hic, εἰδότας hic ſignificare eos quibus noti ſumus.

CAP. IX.

Videntur porrò, vt initio diximus, circa eadem verſari, & inter eoſdem eſſe ius atque amicitia. In omni enim ſocietate ius quoddam intercedere videtur: & amicitia quidem certè. Itaque tanquam amicos appellant eos quibuſcũ nauigant & militant. Itémque eos omnes quibuſcum aliam quãdam ineunt ſocietatem: & quatenus homines inter ſe communione aliqua cõſociati ſunt, eatenus amicitia inter eos conſtat. Nam & iuri inter eos eatenus locus eſt.

Ac rectè profectò ait prouerbium, Amicorum omnia communia: quandoquidem in communione consistit amicitia. Sunt autem fratrum & sodalium communia omnia, certa & separata reliquorum: & aliis quidem plura, aliis pauciora. Nam & amicitiarum aliæ magis, aliæ minus sunt amicitiæ. Sed & iura inter se discrepant. Neque enim eadem sunt parentibus cum liberis, quæ fratribus inter ipsos: nec inter sodales eadem quæ inter ciues. Similitérque in aliis amicis. Sunt igitur & aliæ atque aliæ iniuriæ his omnibus inter ipsos, atque hæ pro amicorum gradibus accessionem capiunt: Vt socio grauius est adimere pecuniam, quàm ciui: & fratri non opitulari, quàm externo: & patrem verberare, quàm quemuis alium. Ius autem vnà cũ amicitia augeri solet: quippe cùm inter eosdem consistant, & æquè latè pateant. Sunt autem omnes societates velut quædam partes ciuilis societatis. Conueniunt enim homines emolimenti alicuius causa, & vt aliquid suppeditent quod ad vitæ vsum cultúmque pertineat. Et sanè societatem ciuilem iam ab initio vtilitas & coniunxit & continet. Hoc enim legumlatores spectant: & id demum ius esse dicunt, quod publicè prodest. Cæteræ igitur societates suam quæque vtilitatem exoptant: vt nautæ eam quæ nauigationi proposita est ad conficiendas pecunias, aut huius generis aliud quippiam: & commilitones eam quam spectat res bellica, siue pecuniarum, siue victoriæ, siue alicuius vrbis potiundæ cupiditate ducantur. Itémque tribules & populares. Quamquam nonnullæ societates voluptatis causa constitui videntur, vt epulonum & eorum qui symbolas ad conuiuia conferunt: Hæ enim sacrificij

2. pars. In qua philos[ophus] declarat omnes alias societates similes esse partibus societatis ciuilis, et ad eã reduci tanquã partes ad suũ totũ: et primo ostendit quomodo conueniunt, deinde in quo differunt.

causa & conuictus fieri solent. Omnes porrò hæ ciuili subiectæ videntur. Non enim ciuilis consociatio id quod in præsens prodest, sed quod in omnem vitam spectat atque expedit. Qui verò sacra faciunt, atque in iis conuentus, ij cum diis honorem tribuunt, tum sibi ipsi cessationem suauem & iucundam comparant. Constat enim prisca sacrificia & cõuentus olim fieri solitos, posteaquam fruges collectæ erant, vt primitias quasdam. Nam id maximè temporis cessabant. Hoc igitur apparet, omnes societates partes esse ciuilis. Societates verò cuiusque generis, sui etiam generis amicitiæ consequuntur.

De speciebus reip:

Diuiditur hoc cap: in 2. partes. In prima distinguit species rei ...

CAP. X.

Rei autem publicæ tria sunt genera, totidémque ab illis defectiones & veluti egreßiones, quasi earum euersiones & pernicies. Sunt autem Respub. hæ, regia potestas, optimatum principatus, & tertia quæ ex censu nominatur, quam aptè τιμοκρατίαν, hoc est, ex censu potestatem appellari licet: quam eandem plerique communi nomine rempub. solent appellare. Harum optima est regnum, deterrima, timocratia. Defectio à regia potestate, tyrannis dicitur. In vtrisque enim vnus præest, sed tamen inter eas permultum interest: Tyrannus enim suis, rex eorum quibus præest commodis, vtilitatíque seruit. Neque enim rex habendus est qui se ipse non est contentus, quíque bonis omnibus minus excellit. Qui verò talis est, is cùm nullo egebit, tum rationem nullam ducet commodorum suorum, sed eorum quibus imperat. Nam qui talis non sit, eum sorte delectum quendam potius, quàm regem appellare conuenit. Huic aduersatur tyrannis: si quidem sibi suísque ra-

tionibus consulit. Quo magis perspicuum est, eam esse deterrimam. Quod enim rei optimæ contrarium est, idem pessimum est. Ex regali autem potestate in tyrannidem respub. delabitur. Vitium enim singularis principatus est tyrannis: & rex vitiosus ac deprauatus, tyrannus efficitur. Ex eo autem reip. statu qui est in potestate optimorum, in eum fit mutatio, in quo pauci præsunt: ídque culpa & vitio principum, qui res ciuitatis non distribuunt pro dignitate: sibíque vel omnia, vel maxima commoda sumunt, & magistratus semper ad eosdem deferunt, quòd plurimi faciãt diuitias. Ita pro optimis & æquissimis pauci, iíque vitiosi, imperant. Quæ verò ex censu potestas nominata est, in populare conuertitur. Sunt enim hæ finitimæ. Nam ea quoque quæ est ex censu potestas, est multitudinis: & pares sunt qui censi sunt. Sed quoniam popularis potestas paulùm à specie Reip. discedit, minimè vitiosa est. Ac Reip. quidem status hoc ferè pacto mutari solent: quòd sic & minimum & facillimè transmutantur. Earum autem similitudinem & quasi exempla licet in familia cernere. Nam quæ patris est cum liberis societas, regni speciem præ se fert. Patri enim curæ sunt sui liberi. Vnde etiam Homerus Iouem patrem appellat. Debet enim regia potestas paternum imperium referre. Quod quidem apud Persas in tyrannidem versum est. Liberis enim suis quasi seruis vtuntur. Est etiam domini in seruos tyrannicum imperiũ: quippe in quo domini vtilitas agitur. Atque hoc quidem iustum est, ac rectum imperium: illud Persicum, iniustum ac peruersum. Diuersi enim diuersa habent imperia. Viri autem cum vxore societas præ se fert quandam optima-

2. pars
In qua Philo. asserere videtur aliquas societates in re familiari similes illis tribus rectis et non rectis speciebus gubernandæ./

tum potestatem. Nam pro dignitate vir imperat, & in iis rebus quæ viro dignæ sunt: quæ autem fœminã decent, eas illi tribuit. Quòd si in omnibus præsit vir ac dominetur, in paucorum dominatum sit mutatio: quoniam præter dignitatem suam facit, & non quatenus est præstantior. Verùm interdum vsuuenit, vt dominentur vxores, cùm amplum habent patrimonium. Non igitur tum imperia virtuti deferuntur, sed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in paucorum dominatu. At timocratiæ similitudinem refert, quæ fratribus inter ipsos coniunctio est. Sunt enim pares, nisi quoad sunt dispari ætate. Itaque si magna sit ætatis distantia, nõ iam amicitia fraterna constituitur. Sed in iis maximè familiis viget popularis potestas, quæ vel domino carent, quòd ibi omnes ex æquo imperant: vel in quibus est imbecillus dominus, & licentia concessa omnibus.

CAP. XI. De amicitia regia, paterna œconomica et fraterna.

Diuiditur hoc cap. in 2. partes. In prima ostendit quomodo amicitia est in societatibus rectis.

In quoque autem Reip. genere eatenus amicitia locum habere cernitur, quatenus iuri in iis locus est. Regis quidẽ cum iis quibus imperat amicitia, in excellentia quadã beneficiorum consistit. Bene enim de suis meretur. Siquidem cùm bonus sit, id magna diligentia procurabit, vt sint quã beatißimi, quẽadmodum pastori oues curæ esse solent. Vnde etiam Homerus Agamemnonem pastorem populorum vocauit. Quo etiã in genere est paterna amicitia, sed magnitudine beneficiorum præstat. Pater enim est qui, quod omnium maximum censetur, filiis vt sint causa est, & alimenti & eruditionis. Quæ eadem etiam tribuuntur maioribus. Naturâ enim præest & pater liberis, & progenitores nepotibus, et rex iis apud quos regnat. Hæ autẽ ami-

citiæ etiam in excellentia quadam præstantiáque cernuntur. Ideóque parentes iusta veneratione prosequimur. Et ius ergo inter eos intercedit, non vt eadem vtrinque præstentur, sed vt pro cuiusque dignitate: præsertim cùm hoc etiam modo inter eos locum habeat amicitia. Eadem autem amicitia est viro cum vxore, quæ est in potestate optimorum. Virtutis enim habetur ratio, & optimo cuique semper maxima quæque bona, & cuique pro dignitate tribuuntur. Quæ eadem est in eo iuris ratio & sententia. At verò fratrum inter ipsos amicitia similis est sodalium amicitiæ. Sunt enim pares & coætanei: cuiusmodi in hominibus, ijdem ferè mores sunt, eadem studia, ijdem affectus. Huic autem finitima ea est quæ viget in censuum potestate. Pares enim ciues esse volunt, ac probi: vicißimque imperare, & id æqualiter. Eodem ergo modo se habet & eorũ amicitia. Sed in corruptis Rebuspublicis quæque de recto statu discesserũt, vt iura minus habent loci, sic etiam amicitiæ: atque in ea quæ est peßima, minimum. In tyrannide enim aut nullus, aut certè perexiguus locus est amicitiæ. Inter quos enim nihil commune est principi cum eo cui præest, inter eos nulla potest intercedere amicitia: quandò ne ius quidem, nisi fortè quale est artifici cum instrumento, & animo cum corpore, & hero cum seruo. Hæc enim iuuari & commodis quibusdam affici, ab iis qui illis vtũtur, possunt: at amicitia nulla potest intercedere, nec ius vllum cum rebus inanimis: sed nec cum equo quidem aut boue, immò verò ne cum seruo quidem, qua seruus est. Nulla est enim nobis cum illo communio: cùm præsertim seruus instrumentum sit animatum,

[Handwritten margin note:] 2. pars In qua philo: ostendit quomodo se habet amicitia in transgressionibus sodalium ...

matum,

matum, & instrumentum sit seruus inanimatus. Qua igitur seruus, nulla est nobis cum eo amicitia, sed qua homo. Omni enim homini cum iis omnibus videtur iuris quædam societas esse, inter quos poßit esse legis conuentorúmque communio. Ita etiam amicitia, quatenus homo est. In tyrannide autem exigua est amicitiæ, iurísque communio: in statu populari, maxima. Multa enim sunt inter homines æquales communia.

CAP. XII.

De amicitia sodalitia et filiali.

Diuiditur hoc cap[itulu]m 3 partes: In prima distinguit amicitia consanguinea et sodalitia a cæteris amicitiis, quia ciues et tribules et similes ut etiam sunt hospites, videntur habere societates constantes pactionibus; consanguinea vero et sodalitia non eodem pacto.

In societate igitur & communione, vt diximus, omnis amicitia consistit. Verùm hinc eam, quæ est inter cognatos, & quæ est inter sodales, excludere liceat. Quæ autem ciuibus, tribulibus, & hominibus vnà nauigantibus inter ipsos est amicitia, quæque sunt eius generis, eæ socialibus sunt similiores: quippe quæ quodam velut pacto constare videantur. Quibus etiam hospitalem adscribere licet. Cognatorum autem & sanguine propinquorũ apparet multiplicem esse amicitiã, quæ omnis à paterna pendeat. Nam & parentes charos habent liberos, tanquam aliquid sui: liberi verò suos parentes, tanquam aliquid illorum. Atqui magis sciunt parentes quos procrearũt, quàm nati se ab illis procreatos: cõiunctiúsque ac propinquius est quod procreatum est ab aliquo ei quod procreauit, quàm idipsum quod generauit ei quod procreatum est. Quicquid enim est quod ab alio profectũ est, ei propinquum & familiare est, vnde natũ est, vt dens, aut pilus, & quiduis aliud, ei quod habet ipsum: illorum autẽ nihil ei vnde ortum est, aut certè minus: ídque progressu temporis. Nam parentibus quidem liberi simul ac orti sunt, chari sunt: at liberis parẽtes,

2 pars. In qua incipit determinare de amicitia quæ est inter cognatos et propinquos, afferendo nonnullas considerationes de ipsa.

non nisi progrediente ætate, cùm intelligẽtia & sensu iam valent. Ex quibus perspicuum est etiam, quid causæ sit, cur in matribus maior sensus amoris soleat existere. Parẽtes igitur suos liberos vt seipsos amant. Nam cùm sint orti ex iis, quasi alteri ijdem censentur, ob seiunctionem. Natis verò parẽtes chari sunt: vt ab illis procreati. Fratres verò idcirco inter se diligunt, quòd ex ijsdem orti sunt parentibus. Nam illud ipsum, quòd ab ijsdẽ parẽtibus orti sunt, illos inter se vnit, ac velut eosdem efficit. Idcirco eundem sanguinẽ, eandémque stirpem, cæteráque generis eiusdem, prædicant. Sunt igitur in diuisis etiam seiunctísque rebus, quodam modo idem. Magnum verò est etiam ad amicitiã momentũ, vnà esse educatos, & ætate æquales esse. Nam vt prouerbio fertur, æqualis æqualem delectat: & vitæ consuetudine ac familiaritate fiunt sodales. Quocirca sodalium amicitiæ, fraterna similis est. Patrueles autem, reliquíque cognati ob eam etiam causam coniuncti inter se copulatíque sunt, quòd scilicet ex eisdem nati sunt. Alijque eorũ propinquiores sunt, alij alieniores, quòd vel propius parentem & generis authorem attingant, vel ab eo absint longius. Quæ autem est natis cum parentibus amicitia, & hominibus cum diis, ea constituta est, tanquam cum bono atque præstanti. Optimè enim de nobis meriti sunt, nósque maximis benificiis affecerunt: præsertim cùm & vt simus, & vt nutriamur, causæ sint, & vt erudiamur procreati. Accedit etiam huc suauitas quædam maior, atque vtilitas, quàm in alienorum amicitia: quo vitæ inter eos arctior est communio. Insunt etiam in fraterna amicitia, eadem omnia quæ in sodalium: ac multò etiam magis in

probis & omnino similibus: quo coniunctiores sunt, arctiúsque se inter se ab ineunte ætate diligunt: quóque moribus sunt similiores ij, qui ab iisdem procreati sunt, vnà educati, eadem disciplina eruditi atque instituti: quibus etiam accedit comprobatio diuturna, maximum & arctissimum vinculum. Porrò eadem proportione insunt in reliquis cognatis ea omnia quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter virum & vxorem natura peperisse amicitiam videtur. Homo enim naturâ est ad coniugium propensior, quàm ad ciuilem societatem: quo prior est domus, magísque necessaria, quàm ciuitas: & quo est animãtibus procreatio communior. Ac bestiarum quidem societas eatenus modò progreditur: homines verò non procreãdi modò causa vnã in domum conueniunt, sed eorum etiam parandorum quæ ad vsum vitæ pertinent. Statim enim dispertita sunt officia: suntque alia viri, alia vxoris propria. Prosunt vterque alteri, atque vicißim opitulantur, sua in cõmune conferentes: ob eámque causam & vtilitas quædam in hac tali amicitia, atque suauitas inesse videtur. Qui si probitatem ad eam attulerint, virtute constituta videri potest. Est enim vtriusque virtus propria, qua se oblectare poßint. Et quoniam nati liberi vinculum quoddam videntur, idcirco qui liberis carent, facilius dissociantur. Nam liberi commune sunt vtriusque bonum: quod verò commune est, omne coniungit & continet. Quomodo autem vita degenda sit viro cum vxore, omninóque amico cum amico, hoc quærere nihil aliud sit, quàm quid inter eos iuris intercedere debeat. Neque enim idem ius est amico cum amico, & cum extero, & sodali, & condiscipulo.

3. pars. in qua declarat amicitiã coniugalẽ, quæ etsi non sit ex eodẽ sanguine ut superiores, tamen natura videtur constare.

Hec est 3 tractatus huius libri. Diuiditur autem hic tractatus in 2 cap: Primum cap: diuiditur in 4. partes
In prima parte Philo: docet narrando quo pacto in amicitiis possunt euitari querelæ.

De duplici iusto et de compensanda amicitia.

CAP. XIII.

Cùm autem tria ſint (vt initio dixi) amicitiæ genera, & in vnoquoque genere aliĳ ſint amici in æqualitate conſtituti, aliĳ in quadam excellentia. (Nam & qui pariter boni ſunt, fiunt amici, & melior deteriori: eodémque modo qui inter ſe ſunt ſuaues & iucundi: & vtiles commodis inter ſe emolumentíſque conferendis, partim æquales, partim differentes) illi quidem qui æquales ſunt, pares eſſe debent in amore, cæteríſque rebus. Qui verò impares ſunt, iis proportione præſtãtiæ reſpondendum eſt. 2. pars *Exiſtunt autem criminationes & querelæ in amicitia, quæ fructibus dirigitur vel ſola, vel maximè: nec ſine cauſa. Nam qui virtutem in conciliandis amicitiis ſequuntur, viciſſim de ſe inter ſe benemereri contendunt: hoc enim virtutis & amicitiæ eſt proprium. Et quia certatim id contendunt, ac velut de eo inter ſe decertant, ea re nec criminationes incidunt, nec pugnæ. Neque enim eo quiſquam offenditur, cui charus ſit, quíque de ſe bene mereatur: quinetiam ſi gratus eſt, ei refert gratiam, viciſſímque benemeretur. Qui verò benemerendo ſuperior eſt, quia conſequitur quod volebat, nunquam de amico conqueretur. Vterque enim quod bonum eſt, expetit. Ne in iis quidem ferrè quæ voluptatis cauſa comparantur, incidunt. Si enim familiaris vitæ conſuetudo, id eſt, quo oblectantur, ſimul vtrique id contingit quod cupit. Et ridiculus ſanè videatur, ſi quis eum accuſet cuius conſuetudine minus delectetur: cùm liceat ab eius abeſſe conſuetudine.* 3. pars *At verò quas amicitias vtilitas conſtituit, eæ plenæ ſunt obiurgationum & querelarũ. Nam qui ſpe emolumenti vſu & conſuetudine implicati ſunt,*

In qua Philo: ostendit et dicit, quod in amicitiis ob vtilitatem contractis, fiunt querelæ vel tantum, vel vt plurimum in illis, in studiosis amicitiis non fiunt.

In qua Philo: quod in amicitiis ob vtilitatem fiunt querelæ, et primo declarat quod fiunt, deinde causas ostendit quibus oriuntur, deinde docet quomodo euitari possunt.

ſemper plura deſiderant, ſempérque ſe minus habere putant, quàm par ſit: queruntúrque ſe non tam multa conſequi, quãta requirunt, cùm digni ſint. Qui autẽ benignè faciunt, non poſſunt tam multa ſuppeditare, quàm ſunt multa, quibus egent, qui accipiunt. Sed videtur vt ius duplex eſt, alterum non ſcriptum, alterum legitimum: ſic amicitiã, quæ vtilitatis cauſa comparatur, duplicem eſſe: vnámque moribus, alteram legibus conſtare. Oriuntur ergo querelæ tum maximè, quando non eadem amicitia obligatio diſſoluitur, qua contraxerunt. Ac ea quidem amicitia, quam legalem diximus, certa obligatione & veluti conſtitutis verbis cõſtat: & alia ſordida eſt, cùm de manu in manum res traditur: alia liberalior & honeſtior, cùm ad tempus differtur, ſed pactione adhibita quid pro quo reddendum ſit. Certum in hac quidem eſt quid debeatur, non dubium, ſed moram & cunctationem benignam & amicam habet. Itaque de iis apud quoſdam nullæ dãtur actiones, nulla iudicia: ſed æqui boni conſulere cenſent oportere eos qui fidem alterius ſecuti, rem cum ipſo contraxerunt. At verò quæ moribus conſtat, certa obligatione & verbis conſtitutis, ac velut dicta lege non conſtat: ſed tanquam amico donatur, aut alij qualicunque. Par autem aut plus eo exigit, quaſi non dederit beneficium, ſed fœneratus ſit, vtendúmve dederit. Quòd ſi tum vt contraxerat, ita illi non ſoluatur obligatio, exiſtit criminatio. Hoc verò ita vſuuenit, proptèrea quòd omnes, vel certè quamplurimi volunt ipſi quidem res honeſtas, ſed tamen vtilitatem & fructum anteponunt. Porrò autem honeſtum eſt benefacere, vt gratiam nõ exigas: at beneficiis affici, vtile & fructuo-

Hic docet quo [illegible] possint tales [illegible]

sum. Referenda est quidem certè par gratia, si modò, possis: ídque vltrò ac sponte (neque enim amicum oportet inuitum facere) quasi iam inde ab initio peccarit, acceperítque ab eo beneficium, vnde minus debuit: non enim ab amico, neque ab eo qui ob hanc causam contulerit. Perinde igitur ac si certis verbis concepta esset obligatio, eum par est, qui beneficium accepit, reddere: ac fateri, si modò poßit, referendam sibi esse gratiam. Nam si minus poßit, ne is quidem qui dedit, reposcat. Quare si poßis, reddendum est beneficium. Atque etiam in primis quis beneficium confert, & quid inde expectet, considerandum, vt his conditionibus beneficio se affici patiatur, aut non patiatur. Sed hoc habet dubitationem, vtrum referēdæ gratiæ officium, eius qui accepit emolumento & fructu ponderādum sit, an eius qui beneficium dedit. Nam cùm beneficiis afficiuntur homines, extenuandorum meritorum causa, eiusmodi se à beneficis accepisse prædicant, quæ & illis exigua erant, & ab aliis accipere licebat. Illi cōtrà, quæ & maxima deferre potuerint, & quæ aliunde non potuissent accipere: ídque rebus eorū asperis, aut vrgentibus alioqui negotiis. Nónne si amicitiam quidem vtilitas constituit, fructus quem ex beneficio tulit, is cui delatum est, mensura esse debet, vt ex eo beneficij magnitudo ponderetur? Hic enim indigebat, ei opitulatur alter, parem aliquando gratiam accepturus. Quoniam ergo tantum fuit subsidium, quanta in altero secuta est vtilitas, idcirco tantum etiam reddendum, quantum ad se peruenisse comperit: aut plus eo etiam: hoc enim est multò præclarius. In amicitiis autem quas virtus contrahit, quoniam nullæ obiurgationes existūt, officium æsti-

4. pars. In qua philo: movit quæstionem quandam et eam soluit

mandum eſt ex eius qui contulit agendi conſilio atque propoſito. Virtutis enim ac moru͂ præcipua vis in agendi conſilio ac propoſito conſiſtit.

De querelis amicitiæ in excellentia et abdicatione.

CAP. XIIII.

Diuiditur hoc cap: in 3 partes. In p[rima] Philo: affert controversiã eorũ qui sunt in amicitia secundũ excellentiã.

Atque etiam in amicitiis, in quibus excellentiæ quædam ſunt, diſſidia & querelæ incidunt. Nam vterque plus ſibi tribui poſtulat: hoc verò cùm ſit, amicitia diſſoluitur. Qui nanque melior eſt, ſibi plus tribui æquum cenſet (bono enim plus tribui æquitas iubet.) Itémque is qui vtilior eſt. Eum enim qui ſit inutilis, paria emolumenta conſequi negant oportere: alioqui famulatu͂ fieri non amicitiam, niſi pro dignitate officiorum ea co͂ſtabunt quæ ſunt amicitiæ propria. Arbitrantur enim, vt in ſocietate pecuniarum plura accipiunt qui plura co͂tulerunt, ſic in amicitia oportere. At inops & deterior, contrà. Boni enim amici eſſe ſubuenire egentibus. Quis enim fructus, inquiunt, quæ vtilitas manet eum qui viro bono aut pote͂ti ſit amicus, ſi quidem nihil ſit conſecuturus? In quo vterque rectè videtur poſtulare, æquúmque repoſcere: plúſque adeò tribuendum eſt vtrique ex iis rebus quæ vigent in amicitia, ſed non eiuſdem rei: ſed ei qui præſtantior ſit, plus honoris: inopi, plus emolumenti. Virtutis enim ac beneficentiæ præmium, eſt honos & gloria: inopiæ & indigentiæ ſubſidium eſt, quæſtus lucrúmve. Hoc verò ſic ſe habere etiam in rebuſpub. perſpicitur. Neque enim honos habetur ei qui in Rempub. nihil boni confert. Quod enim commune eſt & publicum, datur ei qui de Repub. bene meretur. Honor autem communis, res eſt & publica. Neque enim fieri poteſt, vt quis ſimul à Repub. locupletetur,

2. pars. In qua allatis querelis i[llorum] in æqualiu[m], et rationibus vtriusq[ue] partis, nunc videtur declarare veritatẽ, et postea redigere eos ad concordiã.

& gloriam consequatur. Quoniam enim nemo potest, vt omni ex parte iacturam faciat, sustinere, suámque conditionem vndique deteriorem fieri: qui rei numariæ iacturã facit, habétque deteriorem hac ex parte conditionem, ei honorem tribuunt: ei verò qui se vult muneribus affici, pecunias. Quod enim cuique tribuitur pro dignitate, id exæquat (vt dixi) & conseruat amicitiam. Illo sanè modo iis agendum est, vnáque versandum iis qui impares sunt. Et cui vel ad opes adiumentum allatum est, vel ad virtutem, is honorem debet reddere, id scilicet reddens quod suæ facultatis est. Exigit enim & postulat amicitia, non quo quisque dignus est, et quod pro dignitate debetur, sed quod tuæ facultatis est, quódque præstare poßis. Neque enim illud fieri poßit in omnibus: veluti in iis honoribus, qui diis debentur & parentibus. Nemo enim est qui pro dignitate eos poßit venerari: & tamen qui eos quocunque officio & obseruatione potest, colit, is vir pius habetur. Idcirco filio non videtur concessum, vt patrem abdicet atque ableget, patri licet filium abdicare. Cùm enim debitor sit filius, eum oportet reddere & obligationem dissoluere: qui si omnia efficiat, nullam tamen partem videatur illius meritorum assecutus. Quare semper debitor est, & illius beneficiis obligatus. Quibus autem debetur, iis licet suos debitores dimittere, quare & patri. His adde, quòd nemo fortasse sit qui velit vnquam abs se alienare, nisi eũ qui insigni quadam improbitate sit præditus. Nam præter naturalẽ amicitiam, humanum est, subsidium non aspernari. Illi verò quia improbus & flagitiosus est, cauendum est, aut non laborandum certè, vt opituletur & subsidio sit. Plerique

3. pars.

In qua philo: affert sententiã suæ correlatiuã obortã ex supra dictis.

enim

enim beneficiis affici volunt, ipsi conferre, vt rem minimè fructuosum, fugiunt. Ac de iis quidem hactenus.

Ei verò qui se muneribus vult affici.]Tametsi in Græcis codicibus, quos viderim, legatur ἀδωροδόκῳ, sententia tamen postulat, vt legatur δωροδόκῳ, vt eum significet qui se vult muneribus affici.

ARISTOTELIS DE moribus ad Nicomachum

LIBER NONVS.

CAP. I.

IN omnibus autem amicitiis specie dissimilibus proportio, vt dictum est, & exæquat amicitias & conseruat: vt etiã in ciuili, sutori pro calceis, & textori, cæterísque omnibus extat remuneratio pro dignitate. Atque hîc quidem numus comparatus est quasi rerum omnium mensura communis: ad quem sanè referuntur, ex eóque ponderantur, æstimantúrque omnia. At in amatorum amicitia interdum amator queritur sibi in amore parem non esse eum quem supra modum amet, cùm in eo nihil fortasse sit amabile. Sæpe etiam amasius conqueritur de amatore, quòd cùm antea promitteret omnia, nunc nihil præstet. Qualia solent tum maximè euenire, cùm ille voluptatis causa amasium colit, hic vtilitatis gratia amatorem: nec vtrique illa adsunt. Quoniam enim his de causis amicitia constituta erat, dissociatio & distractio sequitur, cùm ea non extant, vnde erant pro-

fectæ causæ diligendi. Neque enim se inter se diligebant, sed ea quæ vtrinque extabant ac suppetebant. Quæ quoniam infirma sunt, nec stabilia, etiam amicitiæ sunt eiusmodi. At verò amicitia quam morum similitudo bonorum comparauit, quoniam propter se est, permanet, vt dixi. Sed amici dißident inter se tum, cùm alia atque optabant, eis obueniunt. Nam perinde est, ac si nihil tibi obueniat, cùm id tibi non obuenit quod cupias. Quale est illud quod fertur de quodam citharœdo, cui cùm quispiam pollicitus esset, quò melius caneret, eò se maiorem mercedem esse daturum, ísque postridie promissam mercedem exigeret: eum alius respondit cum voluptate compensasse voluptatem. Ac si hoc quidem vterque volebat, satis vterque habuit: sin hic voluptatem quam ceperit petebat, ille quæstum aucupabatur quo caruit, non rectè, neque præclarè ad societatem accidit. Quo enim quisque eget, ad id etiam attentus est: ídque vt assequatur, hæc daturus est quæ habet.

In qua philo: afferre videtur 2. par: remedia talium querelarum quæ fiunt in huiusmodi amicitiis: sed primo affert dubitatione et soluit.

Vtrum autem eius sit precium rei præscribere qui dat, an eius qui accipit, quæstio est? Qui enim dat, hoc illi permittere videtur. Quod aiunt Protagoram facere solitum: qui cùm docuisset quidlibet, iubebat eum æstimare qui didicisset, quanti faceret eam, quam adeptus erat scientiam, ac tantundem auferebat. In quibusdam verò eius generis satis est nonnullis illud,

Merces digna viro.---

Hæc est sententia Hesiodi, et videtur innui quod merces sit statuenda ab eo qui suscipit.

Qui verò argento antè accepto, nihil deinde præstant eorum quæ professi sunt, propter promissorum magnitudinem, iure ac merito in reprehensionem incurrunt. Neque enim exoluunt, quod promiserunt. Quod tamen coguntur

fortasse Sophistæ facere, quia nemo alioqui esset qui pro iis quæ sciunt illi, vellet argentum dare. Ac isti quidem quoniam non ea perficiunt in quæ mercedem acceperunt, iure culpantur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit, ij quidem qui vltrò per se ac sponte sua bene merentur, omni, vt dixi, reprehensione carent. Talis enim est quam virtus contraxit, amicitia. Atque facienda est consultò remuneratio, & gratia vltrò ac sponte sua referenda. Hoc enim amici est atque virtutis proprium. Similis etiam videtur esse ratio eorum, inter quos est philosophiæ communicatio. Neque enim aut rei tantæ dignitas pecunia æstimatur, aut vllum precium tanti momenti & ponderis potest existere: sed fortasse vt erga deos & parentes, ita hîc satis sit præstare quod quisque efficere possit. At si non vltrò ac sponte sua dederit, sed spe mercedis, & aliquid inde expectans, eam maximè remunerationem esse oportet, quæ vtrique videatur esse pro dignitate. Quòd si id minus fiat, non solùm necesse est, verùm etiam iustum, eum, qui prior accepit, quantum reddendum sit, præscribere. Etenim si quantam hic vtilitatem ceperit, quantíque fecerit voluptatem, quam habuit tantundem ille vicissim sit consecutus, ab hoc dignam beneficio mercedem iustúmque precium acceperit. Id enim in rebus etiam venalibus factitari videmus. Et nonnullis in locis leges sunt quæ ex pactis voluntariis actionem dari vetant: quòd eum deceat, cui habita sit fides, ita obligatione liberari, sicuti cum eo alius contraxit. Cui enim commissum quid atque permissum est, eum iustius esse arbitrantur precium rei constituere, quàm eum qui permiserit.

Multa enim ſunt quæ non pariter ab iis æſtimantur qui habent, atque ab iis qui accipere volunt. Sua enim cuique, & quæ quiſque dat, magni precij videntur: attamen compenſatio tanta ſequi debet, quantum præſcripſerint ij qui acceperunt. Nec fortè eſt tanti res æſtimanda, quanti tum eſſe videtur, cùm eam quis habet, ſed quanti antè quàm haberet, æſtimabat.

Quid singulis pro dignitate sunt beneficia rependenda

CAP. II.

Diuiditur hoc cap: in 2. partes. In prima affert 5. dubitationes.

Verùm hæc quoque dubitationem afferunt, Vtrum patri omnia ſint tribuenda, eíque parendum in omnibus: An verò cùm quis ægrotat, medico parendum? Et cùm imperator deligendus, is demum qui laude rei bellicæ valeat plurimum, eſt noſtro ſuffragio creandus? Simili modo, amicóne potius, an bono viro ſubueniēdum? Et vtrum ei, qui de nobis benemeritus eſt, referenda ſit potius gratia, quàm dandum ſodali beneficium, ſi vtrunque non poſſis?

2. pars In qua dubitationes soluit.

Ac horum quidem omnium haud facilis eſt, ſubtilis, ac perfecta terminatio: præſertim cùm multæ ac variæ incurrant differentiæ, magnitudinis & paruitatis, honeſtatis & neceſſitatis. Hoc tamen non eſt obſcurum, non eſſe eidē omnia tribuenda officia. Potiúſque referenda ferè eſt gratia cui debeas, quàm à ſodalibus ineunda: ſicuti mutuum etiam reddendum eſt potius cui debetur, quàm ſodali dandum beneficium. Quanquam hoc fortaſſe non ſemper ſit ſeruandum. Verbi gratia, in eo qui à quoquam redemptus eſt à prædonibus. quid enim? nónne vtique ab eo qui liberarit, ſit redimendus, qualiſcunque etiam ſit? Quod ſi captus ille quidem non ſit, ſed repetat tamen quod pro te ſolutum eſt, Num ei reddendum, an potius pater liberandus?

Videatur enim vel ſeipſo potius pater eſſe redimendus. Ergo, vt dixi, in vniuerſum ac generaliter, debitum reddendum eſt. At ſi vt alteri des, honeſti aut neceßitatis ratio vincat, eſt ad hæc ipſa declinandum, vt ſcilicet des potius, quàm reddas. Incidunt enim huiuſmodi tempora, cùm beneficium quo prouocati ab altero ſumus, reddere æquum non ſit. Vt ſi virum bonum eſſe ſciat, in quem beneficium ſit collaturus, improbum contrà eum cui ſit referendum. Sed nec interdum ei qui mutuum dederit, vicißim eſt dandum mutuum. Ille enim ſe exiſtimans recepturũ quod dat, mutuum dedit viro bono, hic ab improbo non ſperat ſe eſſe recepturum. Ergo ſiue ita eſt reuera, non eſt par dignitas: ſeu non ita eſt, ſed putant tamen ita eſſe, nihil abſurdè facere videantur. Vt ergo ſæpe dixi, quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, eodem ſe modo habet, quod quidem attinet ad definiendum de iis aliquid, ac pro certe conſtituendum, quo res in quibus verſantur. Atque illud quidem minimè obſcurum eſt, non eadem omnibus reddenda eſſe, nec patri quidem omnia, vt nec Ioui immolantur omnia. Quoniam autem alia parentibus, alia fratribus, alia ſodalibus, alia beneficis tribuenda ſunt, ſuũ cuique ac proprium, quódque deceat, tribuendum eſt. Quod etiam homines facere conſpiciuntur. Solent enim ad nuptias cognatos inuitare: quibus quoniam genus commune eſt, idcirco quæ genus attingunt, ſunt illis inter ipſos officia communia. Ob eandem quoque cauſam cognatis & propinquis maximè incumbere exiſtimant ad exequias cohoneſtandas conuenire. Sed alimenta ſuppeditari parentibus maximè debẽt à liberis tanquam debitoribus: iiſque

adeò in rebus præclarius eſt eos iuuare qui nobis vt ſimus cauſæ ſunt, quàm nos ipſos. Atque etiam vt Diis, ſic parentibus honos tribuendus: nec omnis quidem parentibus. Neque enim patri & matri idem tribuendus: nec rurſus qui ſapienti aut imperatori debetur honor, is eſt patri tribuendus: ſed patri is qui patrem deceat, itémque matri qui matrem. Omni etiam ſeni honos tribuendus eſt, is qui ætatem illam decet, aſſurgendo, decedendo de ſede, aliíſque generis eiuſdem. Cum ſodalibus & fratribus, libertas, & rerum omnium communitas vigere debet. Cognatis verò atque tribulibus, ciuibus, itémque reliquis omnibus ſemper enitendum eſt, vt ſuum cuique tribuatur. Et quæ cuique conueniant, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate, ex virtute aut vſu erunt iudicanda. Atque in iis quidem, in quibus eſt generis ſimilitudo, facilius eſt iudicium: in quibus eſt generis diuerſitas, difficilius. Non tamen ob eam quidem cauſam deſiſtendum eſt, ſed quoad fieri poterit, facienda eſt omnium diſtinctio.

Quando ſolvenda amicitia.

CAP. III.

Diuiditur hoc cap: in 2 partes. In prima loquitur de amicitiis quae ſunt diſſoluendae ob vtilitatē et voluptatē

De diſſoluendis autē aut retinendis amicitiis hoc quæri poteſt, Vtrum diſcendēdum ſit ab amicis qui non permanent, ſui ſimiles? An ab iis quidem qui amicitias vtilitatibus & voluptate dirigunt, cùm hæc non amplius eis adſunt, non eſt alienum diſcedere? Hæc enim ipſa amabant: quibus ſublatis illud conſentaneum eſt, vt etiam amicitia tollatur. Querela autem non iniuſta orietur, ſi quis vtilitatem aut voluptatem quærens diligat, ſéque in amicitia bonos mores ſimulet ſecutū. Nam, initio vt dixi, multa amicorum diſsidia fiunt, cùm non ita, vt putarant, ſunt amici.

Ac tum quidem, cùm quispiam falsus est opinione, quòd alterum putaret ductum moribus se diligere, cùm nihil alius tale præ se ferret, se ipse accusare debet. Sin autem illius simulatione deceptus est, eum æquum est accusari qui fraude egerit: vel multò etiam magis, quàm eos qui numos adulterant, quo in re præstantiore dolus malus intercessit. Sed si tanquam bonum virum receperit aliquis, malus autem factus sit, aut verò ita videtur, Etiámne diligendus sit quæritur? An hoc fieri nullo pacto potest? Siquidem non sunt amore digna omnia, sed bona sola. Non igitur est amandus improbus, neque æquum sit. Nam mali cupidũ, amatorémve esse non oportet: nec verò similem fieri homini improbo. Atqui similem simili amicum esse, dictum est suprà. Sed vtrum statim ac repentè præcidendæ amicitiæ? 2. *An non cum omnibus? sed cum iis quorum improbitati nullum remedium inueniri potest. Iis verò qui corrigi possunt, eò magis quoddam adiumentum adferendum est ad mores, quàm ad opes, quo hoc melius est, & amicitiæ magis proprium. Nec quicquam alienum facere videatur qui amicitiam dissoluerit: quippe cùm non huic erat amicus, qua talis est. Quia ergo immutatum eum ad meliorem mẽtem reuocare non potest, ab eius amicitia abscedit. Sin hic permanet sui similis, ille multò melior est factus,* 3 *longéque virtute excellit, Vtrum eo amico etiamnum vti debet, an id fieri non poßit? Id verò in magna distantia est maximè perspicuum: vt in iis amicitiis, quæ ab ineunte ætate cõtractæ sunt. Etenim si ille, puer mentis agitatione permaneat, hic autem vir sit quàm optimus, quî fieri potest vt sint amici, cùm iam non sint illis grata eadem, nec oble-*

2. pars in qua primo videtur afferre adubitationes siue questiones circa amicitias quæ sunt ob virtute conjunctæ et eas deinde soluere.

ctentur ijsdem rebus, nec offendantur? Neque enim hæc in se mutuò conferent officia, sine quibus amici esse nullo modo possunt: quandoquidem vita victúsque communis non potest inter eos intercedere. Sed de his iam diximus.

4 Vtrum verò erga eum nō alio modo se gerere debet, quàm si nunquam amicus fuisset, an prioris consuetudinis valere debet recordatio? Et sicuti amicis potius gratificari putamus oportere, quā exteris, ita veteri amicitiæ aliquid tribuendum est, nisi propter singularem quandam improbitatem facta sit distractio.

Quæ opera amicitiæ et quod non sunt pravorum.

CAP. IIII.

Diuiditur hoc cap: in 3. partes. In prima dicit Philo: quod operationes et officia amicitiæ quæ seruanda sunt erga amicos, originem habent ex iis quæ quisque sibi facit, et tribuet. Amicus enim dicitur alter ipse.

Quæ autem ab amicis in amicos proficiscuntur officia, quibúsque amicitiæ fines & termini constituti sunt, ab iis profecta videntur, quæ sibi quenque præstare conspicimus.

Affert hic Philo: quibus definiri videtur amicitia. Complures enim priscorum definientes amicum, tribuere ei videbantur illa tria quæ colliguntur ex definitionibus illorum, scilicet beneficentia, benevolentia, et concordia.

Ponunt enim amicum eum qui velit alterum bonis affici, & ipse afficiat, aut certè iis quæ bona videantur, illius causa: aut eum qui velit saluum & incolumen amicum, eúmque manere in vita ipsius causa. Quo sunt animo matres erga liberos: & amicorum ij qui ab suis amicis offensi sunt. Alij amicum eum statuunt, qui vita victúque communi cum alio coniunctus est, quíque eadem studia sequatur: aut eum qui pariter & rebus aduersis amici doleat, & gaudeat secundis. Quod idem in matribus contingit maximè. Horum verò aliquo etiam amicitiam definiunt ac determinant.

2. pars. In qua Philo: ostendit quomodo ista quæ tribuuntur amicis se habent ad virum bonum, et quomodo vir bonus hæc sibi ipsi tribuit, et videtur 2. inuenire conclusiones.

Atqui hæc omnia virum bonum sibi ipsi optare ac præstare cernimus: cæteros autem quā bonos se existimant. Est enim virtus & vir bonus velut mensura (vt dixi) rerum omnium. Nam & secum ipse consentit, & ijsdem rebus totus eius animus mouetur, omnibúsque

animi

animi partibus appetit eadem. Est igitur etiam is qui se iis quæ verè bona sunt, aut videantur, velit affici: eáque in se ipse præstat. est enim viri boni quod bonum sit gerere, in eóque elaborare, ídque suiipsius causa. Siquidem mentis gratia, quæ id ipsum est, quod quisque maximè esse videtur. Atque etiam manere vult in vita, ac saluus esse: eámque maximè partem vult sibi incolumen, quæ valet prudentia, & qua sapit. Bonum enim est viro bono, esse. Et se verò quisque vult iis quæ sibi bona sunt affici. Quòd si alius fieret, atque est, nemo esset qui omnia optaret in illo inesse, in quod esset mutatum. Est enim etiam nunc in deo bonum, sed quod idem ipsum est, quod semper est. At mens sua quisque est, vel certè maximè. Iam verò qui talis est, secum ipse vult viuere. Id enim facit libẽter & cum voluptate. Nam & rerum gestarum suaues sunt memoriæ, & futurarum spes bonæ: quæ autem tales sunt, iucundæ & cum voluptate coniunctæ sunt. Accedit etiam, quòd mens eius abundat perceptorum copia. Et quoniam ijsdem rebus semper, & omni ex parte oblectatur & offenditur, ac non aliàs aliis, fit vt doleat gaudeátque rebus suis vnà secum maximè. Is enim est quem nullius, propè dixerim, rei pœnitet. Ergo quia hæc omnia viro bono in seipsum officia extant, in amicum autem non alio animo est, quàm in seipsum: (est enim amicus tanquam alter idẽ) hinc fit vt in eorum aliquo videatur vis amicitiæ consistere, atque illi esse amici, in quibus hæc insunt. Vtrum autẽ secum cuiquam sit amicitia, nécne sit, omittamus hoc quidem tempore quærere. Verùm ea ex parte putandum est amicitiam constare, qua eorũ quæ dixi, aut duo adsunt,

aut etiam plura: vel ex eo quòd singularis & excellens amicitia ei similis dici solet, quæ secum cuique est. At enim videntur quæ dicta sunt, adesse permultis etiam improbis. Num ergo eorum ea ex parte participes sunt, quatenus sibi placent ipsi, séque probos putant? quandoquidem nemini hæc insunt eorum qui insigniter improbi ac nefarij sunt: quin nec videntur ne vlli quidem malorum adesse. A se enim dißident ipsi, secúmque discordant: atque alia concupiscunt, alia volunt ritu impotentium. Iis enim quæ sibi ipsi bona esse statuerunt, ea quæ iucunda sunt, cum suo etiam damno coniuncta, anteponunt. Alij rursus per timiditatem atque ignauiam ab iis rebus gerendis recedunt, quas ipsi sibi optimas esse arbitrantur. Qui verò multa & grauia scelera perpetrarunt, etiam improbitatis suæ conscientia se oderunt ipsi, ac vitam fugiunt, atque adeò mortem sibi consciscunt. Improbi etiam alios quibuscum versentur, requirunt, se fugiunt ipsi. Multa enim cùm soli sunt, & acerba atque horrenda recordantur, & alia eiusdem generis expectant: cùm sunt cum aliis, obliuione obruunt. Et quoniam in iis nihil est amabile, nullā reperiunt diligēdi sui rationem. Nec igitur qui tales sunt, secum vnà lætari possunt, nec dolere. Eorum enim animus à se ipse dißidet, & velut seditionibus agitatur, aliásque propter improbitatem se dolet à quibusdam rebus abstinere, aliàs gaudet: atque pars altera huc trahit, & illuc altera, animum velut distrahentes ac dißipantes. Qui tametsi dolere simul & lætari non poßit, at paulò pòst certè molestè fert se voluptatem cepisse, & sibi ea vellet non fuisse voluptati. Pœnitentiæ enim pleni sunt improbi. Nō

3. pars

In qua philo: competunt hominibus qui non sunt studiosi

igitur in se amicè animati sunt improbi, quòd in eis nihil sit dignum amicitia. Quòd si ita affectum esse valde miserum est, fugienda improbitas est omni animi contentione, dandáque opera vt probi simus. Sic enim & in nos ipsi amico animo affecti erimus, & aliis amici efficiemur.

CAP. V. De benevolentia

Dividitur hoc cap: in 3 partes. In prima parte incipit docere ostendere primo: quid non sit benevolentia.

Beneuolentia autem quanquam amicitiæ sit similis, non tamen idem est quod amicitia. Nam beneuolentia etiam cum iis cõiuncti sumus qui nobis sunt ignoti, eadémque occulta esse potest: quorum neutrum in amicitiam cadit, quod etiam suprà diximus. Nec verò idem est beneuolentia quod amor dilectióve. Neque enim contentionem admittit, neque appetitionem, quæ amorem consequuntur. Præterea consuetudine amor suscipitur: beneuolentia etiam repentè ac subitò: quemadmodum in certantibus contingit. Nam in eos beneuoli sunt, idémque quod illi volunt, hi optant, cùm interim nullo eis adiumento sint. Nam & repentè, vt dixi, beneuoli fiunt, & leuiter diligunt. Videatur ergo amicitiæ principium esse beneuolentia, quemadmodum venerei amoris, ea voluptas quæ ex sensu oculorum aspectúque capitur. Etenim nemo amore capitur, nisi qui in forma spectanda attentior fuerit. Et quẽ forma delectat, non cõtinuò amore capitur, sed tum denique cùm & absentis desiderio tenetur, & præsentiam concupiscit. Sic sane inter nullos amicitia intercedere potest, qui nõ antè coniũcti sint beneuolentia. At qui beneuolentia coniuncti sunt, non ij cõtinuò etiã amãt. Eos enim dũtaxat volũt bonis affici, quibus sunt beneuoli, nec eos tamen vllis officiis adiuuẽt, nec vllã propter eos molestiã su-

2 pars. In qua ostendit quid sit benevolentia.

scipiãt. Quocirca eã translato nomine otiosam amicitiã licet dicere: eámque tempore confirmatã cùm auxit cõsuetudo, tum amicitia efficitur: sed non quæ vtilitatis, aut voluptatis causa conciliatur: quandoquidẽ eorũ causa nemo cũ alio beneuolẽtia coniungitur. Nam qui beneficiũ accepit, si pro beneficio accepto eum qui contulit beneuolẽtia complectitur, is quod iure debet, facit. At verò qui alterum vult bene rem gerere, spe subsidij quod ab illo expectet, non illi beneuolus, sed sibi potius videtur: sicuti nec amicus habendus alteri, si eum fructus cuiusdam causa colat & obseruet. Omnino autem beneuolentia ob virtutem & probitatem quandam nascitur, si quæ significatio honestatis, fortitudinis, aut alicuius eiusdem generis in altero eluceat: quemadmodum in certantibus fieri solere diximus.

3. pars.

In qua philo: declarat cuiusnã amicitiæ beneuolentia non dicatur esse principiũ, et cuius dicatur.

De concordia

CAP. VI.

Diuiditur hoc cap: in 4. partes. In prima igitur ostendit philo: circa quod et cuius non dicitur esse concordia.

Atque etiam concordia ad amicitiam pertinere videtur. Quocirca nõ est idem quod consensus opinionũ. Nam hic inter eos etiam esse potest qui inter se ignoti sunt. Nec concordes eos dicimus qui de quauis re idem sentiunt, vt qui de rebus cælestibus: quippe cùm de iis idem sentire non pertineat ad amicitiam, nihilque amicitiæ officia attingat. Sed ciuitates in concordia esse tum dicuntur, cùm de iis quæ publicè vtilia sunt, vnum idémque sentiunt, eadémque ineunt consilia: quódque publicè placuerit, exequuntur. Ergo in agendis rebus, quæ graues & magnæ sunt, quæque contingere possunt vel vtrisque vel omnibus, concordia consistit. Veluti ciuitates cõcordes sunt, cum placet omnibus magistratus delectu creari, aut ineundam cum Lacedæmoniis societatem, aut Pittacum imperare, si etiam ipse velit. At

2. pars

In qua philo: ostendit circa quæ dicitur esse concordia, et declarat ~~cir~~ quod versatur circa ea quæ aguntur vel agi a nobis possunt.

verò cùm seipsum vterque, vt illi in Phœnißis, regnare vult, tum seditio nascitur. Non enim vnum, idémque cogitare vtrunque, quale id cunque sit, cõcordare est, sed idem de eadem re. Vt cùm populus & optimates volunt optimos præesse Reipub. sic enim omnes assequuntur quod optant. Ciuium porrò inter se amicitia, concordia videtur, vt etiam perhibetur. Cernitur enim illa in iis quæ publicè vtilia sunt, iisque adeò quæ ad vitæ vsum pertinent. Talis verò est inter bonos concordia. Ii enim per eã, quam semper retinent constantiam, vnum, idémque & ipsi secum & cũ aliis sentiunt: præsertim cùm eorum perstent voluntates, non more Euripi fluant ac refluãt: volúntque ea quæ iusta sunt & vtilia: quorum in Rempub. conferendorum cupiditate ducuntur. At verò improbi nisi ad breue & exiguum tempus cõcordes esse non possunt, sicuti etiam amici esse solent, cùm in emolumentis se velint semper esse potiores: in laboribus autem & publicis oneribus ac muneribus inferiores, minúsque grauatos. Quæ cùm sibi quisque exoptat, proximum quemque obseruat, ac veluti in eũ inquirit, atque arcet: interim perit quod erat cõmune, cùm nemo tueatur. Ex quo nascuntur seditiones: dum alteri alteris necesßitatem afferunt, ipsi fungi iusto officio nolunt.

3. pars in qua ostendit Philo: quomodo concordia se habet ad amicitiã similẽ, et dicit quod videtur esse idẽ: sed tamẽ est differentia, quia vbicunque est amicitia ciuilis, est concordia, sed non e contra.

4 pars in qua Philo: determinat de subiecto concordiæ, cuius descriptio ex dictis philo: colligi potest, quod concordia est consensio de rebus agendis magnis, quæ vtrisque inesse possunt, et de eodẽ.

CAP. VII. De beneficentia.

Benefici autem eos videntur vehementius amare, in quos beneficia contulerunt, quàm ÿ qui acceperunt eos qui dederunt. Quòd sane quasi præter rationẽ ita fiat, dignum videtur de quo quæratur. Ac compluribus quidem hoc ita videtur vsuuenire, quòd illi debent, his debetur. Vt igitur in mutatione debitores periisse eos volunt, quorum æs con-

Diuiditur hoc cap: in 3. partes. prima præmittendo sua intentione, dicit philo: quod ÿ qui conferunt beneficia, videntur magis amare sibi obligatos quã amentur ab eis: et quærit vnde causa sit huius rei quæ videtur præter ratione.

2. pars in qua philo: affert rationẽ quã adducebant nonnulli ad hoc propositũ.

traxerunt: ſalus contrà debitorum curæ eſt creditoribus. ſic qui bene meriti ſunt, eos ſaluos eſſe velle in quos beneficiũ collocarunt, quaſi gratiam dati beneficij accepturi: illis curæ nõ eſſe vt gratiam referant. Et Epicharmus quidem fortè dicat ex malignæ affectionis obſeruatione hãc eorũ ortam eſſe orationem: quæ tamen humana eſt. Sunt enim plerique immemores beneficij: propenſioréſque ſunt homines ad accipiendum beneficium, quàm ad benemerendum. Sed cauſa à natura potius profecta videtur: quæ nihil ſimile habeat ei quæ adfertur de creditore. Nullus enim eſt amoris erga illos affectus: ſed volunt ſaluos eſſe, vt ſuum recipiãt. At benemeriti eos diligunt, & charos habent, apud quos beneficia collocarunt, etiamſi nihil in præſens ex iis emolumenti percipiãt, nec ſint percepturi in poſterum. Quod etiã in artificibus contingit. Omnibus enim ſua chariora ſunt opera, quàm ipſi eſſent ſuis operibus, ſi animata fierẽt. Sed neſcio quo pacto hoc in poëtis magis cernitur, quibus ſua opera præter modum chara ſunt, ea vt tanquam liberos ament. Huic eſt ſimilis cauſa beneficiorum. Nam quod alius beneficium accepit, eſt ipſorum opus: & ea re id eis charius eſt, quàm operi ſuus auctor atque effector. Huius verò hæc cauſa eſt, quòd eſſe, omnibus optabile eſt & gratũ. Sumus autem ipſo quodam actu (nam viuendo & agendo) qui ergo fecit opus actu, hoc ipſo eſt quodam modo. Ergo opus diligit, quia ei gratum eſt, eſſe: hoc verò naturale eſt. Nam quod poteſtate eſt, id opus ipſo actu exhibet & oſtendit, & vt actu ſit, efficit. Adde quod ei qui beneficium contulit, pulchrum honeſtúmque eſt id quod egit: quo ſit vt eo delectetur, in quo illud ipſum ineſt. At qui beneficium accepit,

3. pars. In qua philo: primo soluit rationē allatā illorū priscorū, deinde affert sententiā suā.

nihil rei præclaræ habet in eo qui dedit, ſed fructum modò & emolumentum: quod & minus iucũdum eſt, & minus amabile, quàm quod honeſtum eſt. Porrò cùm voluptatem adferat rei præſentis, actus: & rei futuræ, ſpes, & rei præteritæ, memoria: tum verò ipſe vigẽs actus, id eſt ſanè quod eſt ſuauiſsimum, itémque maximè amabile. Ergo ei qui benemeritus eſt, ſui operis permanet ſtabilis, certáque poſſeſsio. Eſt enim id quod honeſtum eſt, diuturnum. At ei qui accepit, vtilitas facilè perit ac decidit. Et honeſtarum rerum memoria iucunda eſt: vtilium, non ita multum, aut multò certè minus. Contráque eſt in expectatione. Et amare quidem actioni eſt perſimile, amari autem perpeſsioni. Qui ergo in actione occupati ſunt, eos comitatur amare, eáque illos ſequuntur omnia quæ ad amicitiam pertinent. Iã verò ea ſunt omnibus chariora, quæ labore parta ſunt: vt etiam pecuniæ iis chariores ſunt qui quæſierunt, quàm qui acceperunt. Atqui accipere beneficium, nullius negotij eſt: dare arduum ac difficile. Ob eámque cauſam liberi chariores ſunt matribus, quàm patribus: quòd partus iis difficilior ſit, & quòd ſuos eſſe certius ſciãt. Quod idem ad beneficos videtur eſſe accommodatum.

Qui ergo ſunt in actione occupati] τοῖς ὑπάρχουσι δὴ περὶ τὴν πρᾶξιν. Sic legendum eſt, non δέ: atque ita facilè eſt ſententiam Ariſt. aſſequi.

CAP. VIII. De amatore sui

Sed vtrum ſe quiſque maximè diligere debeat, an alium aliquem, quæſtio eſt? Culpantur enim qui ſunt ſui amantiſsimi, eóſque φιλαύτους, *id eſt, amantes ſui, probri loco appellant. Videntúrque mali homines quæ faciunt, ſuam ob cauſam facere omnia: atque eò magis, quò ſunt ſceleratio-*

res. Iis ergo id vitio datur, quòd sibi tantùm consulunt. Boni autem ob honestatem: quóque sunt meliores, eò magis propter honestatem agunt & amici causa, vt etiam suas res rationésque prætermittant. A qua oratione facta dissentiunt: nec sine causa. Aiunt enim diligendum eum maximè, qui sit maximè amicus. Is autem maximè amicus est, qui cùm velit quempiam maximè bonis affici, id vult illius causa, atque adeò si nemo etiam sit resciturus. Hæc verò sibi quisque exoptat maximè: & cætera profectò omnia quibus amicus definitur. Docuimus enim amicitiæ officia à suiipsius charitate ad alios peruenire. Atque in eo etiam cõsentiunt prouerbia huiusmodi: Vnus animus: Amicorum omnia communia: Amicitia, æqualitas: Genu quàm tibia est propius. Hæc enim omnia in officiis in seipsum, & charitate maximè cernuntur. Sibi enim quisque charus est maximè. Se ergo quisque maximè diligere debet. Iure autem hoc venit in dubium, vtris tandem rationibus sit assentiendum, præsertim cùm vtræque sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines & quasi termini veritatis, vt quatenus, & qua in parte veræ sint, adhibita distinctione intelligatur. Si igitur intelligamus quid vtræque rationes φίλαυτον, *id est, quod sibi charum est, appellent, fortasse id planum fiet. Qui ergo hoc ipsum vitio vertunt, & vt probrum obijciunt,* φιλαύτους, *id est, amantes sui appellant eos qui penitus suas cogitationes & studia in pecunias, honores, & corporis voluptates ita collocant, vt meliorẽ horum partem semper à se velint esse. Plerique enim hæc ita expetunt, iísque student, quasi in eis sit summum bonum.*

[Handwritten marginal note:] 2. pars. In qua Philo: determinat questionẽ distinguendo qualiter aliquis dicatur amatorẽ sui secundũ vtramq; partẽ obiectionis: quo cognito fit manifestũ id quod querebatur. Nã amator sui vno modo sumitur ex parte eius appetitus sensitiui: alio modo ex parte rationis, et partis rationalis; sicut Plato duplicẽ esse hominẽ dixit, internũ et externũ. Internũ appellat eũ qui viuit ratione atq; intellectu: externũ vero qui viuit appetitu sensitiuo.

Itaque

Itaque de iis digladiari atque dimicare ſolent. Qui ergo iſtis in rebus potiorem ſemper partem ad ſe transferri volunt, ij cupiditatibus, omninóque perturbationibus, eíque parti animi, quæ eſt expers rationis, obſequũtur: cuiuſmodi ſunt οἱ πολλοί, id eſt, plerique & vulgus. Vnde etiam ipſa appellatio ducta eſt ἀπὸ τοῦ πολλοῦ, id eſt, à multitudine, quæ ipſa vitioſa & deprauata eſt. Iure igitur vt probrum obijcitur, iis qui ita ſe ipſi diligunt. Nec verò dubium eſt, quin eos qui hæc talia ſibi illo modo tribuũt, vulgus ſoleat appellare φιλαύτους. Si quis enim vnus ex omnibus maximam operam eò cõferat, vt iuſtè aut modeſtè facta ſequatur, aut quæuis alia quæ virtutibus congruant, iſque vtique ſibi ſemper honeſtatẽ vendicarit, hunc nemo φίλαυτον dixerit, hunc nemo reprehendat. Atqui hic potius vir, φίλαυτος eſſe videri debeat. Nam & pulcherrima quæque atque optima ſibi aſſumit: & ei parti ſui, in qua ineſt principatus, obſequitur, parétque in omnibus. Vt autem ciuitas id maximè eſſe videtur, quod in ea primas partes & principem locum obtinet, idémque in omni alio quod ex multis partibus cõflatum eſt, vſuueniat: ſic etiam homo id eſt, maximè, quod in eo principatum obtinet. Et amans ergo ſui is eſt maximè, cui illud ipſum eſt chariſſimũ, quíque illi gratificatur. Et ſanè ἐγκρατὴς & ἀκρατὴς, (id eſt, continens & incontinens,) Græcis ex eo habent appellationem, quòd mens in eis κρατεῖ ἢ μὴ κρατεῖ, id eſt, vincat aut non vincat, quaſi mens ſua ſit quiſque: ipſíque ea nos geſſiſſe videmur, ac ſponte noſtra, quæ ratione duce geſſimus. Illud igitur minimè dubium eſt, ſuam quenque noſtrûm mentem eſſe maximè, eámque à bono viro maximè diligi

3. pars in qua ostendit amatorẽ esse laudandũ qui se amat secundũ mentẽ et ratione.

Quapropter idem φίλαυτος, erit maximè, ſed alio, quàm quod vitio datur, genere: à quo tantũ abeſt & diſtat, quã-tùm vita rationi conſentanea ei præſtat quæ perturbationibus ſeruiat: quantúmque intereſt inter honeſti appetitionem, eiúſque quod ſpeciem habeat vtilitatis. Ergo ij omnes qui ſingulari quodam tenentur honeſtarum actionum ſtudio, in commẽdatione omnium laudéque verſantur. Quòd ſi omnes ad honeſtatẽ & res præclariſsimas gerendas quaſi certatim contenderent, & publicè omnes quæ commodo eſſent reip. & priuatim ſinguli maxima bona adipiſcerentur: ſiquidem virtus huiuſmodi quædam res eſt. Quare vir bonus φίλαυτος eſſe debet, hoc eſt amans ſui: quippe qui & ſibi præclaris actionibus proderit, & cæteros iuuabit. At non debet improbus; ſiquidem & ſibi nocebit & proximis, prauis cupiditatibus obſequens. Atque in improbis quidem quæ agunt ipſi, ab iis diſcrepant quæ agere debent. Probi autem quæ debent, eadem agunt. Omnis enim mens quod ſibi optimum eſt, eligit: at vir bonus menti obtemperat. Eſt verò & id veriſsimum quod de viro bono dici ſolet, eum & multa amicorum cauſa gerere & patriæ, &, ſi opus erit, mortem etiam oppetere. Pecunias enim, honores, & omnino cætera bona, de quibus homines inter ſe digladiari ſolent, contemnet, ac pro nihilo putabit, dum ſibi honeſtatem retineat. Breui enim tempore ſummam malit, quàm longo leuem percipere voluptatem: & vnum annũ præclarè viuere, quàm multos vulgariter: & vnam actionem præclarã atque magnam, multis ac paruis anteponet. Quod iis profectò accidit, qui pro amicis & pro patria mortem non dubitant oppetere. Illi ergo ſibi ipſis expetunt

magnum decus. Iidémque pecuniarum iacturam facilè ferent, quo maiores opes amici cõsequantur. Sic enim amico extat pecunia, ipsi decus atque honestatis splendor. Ita sibi potiora bona retinet ac vẽdicat. Eadem honorum & imperiorum ratio est. Hæc enim omnia amico concedet atque relinquet: ex quo decus sibi laudémque comparabit. Meritò igitur vir bonus ac virtute præditus censetur, qui rebus omnibus antefert honestatem. At certè accidere potest, vt amico rerum actione concessa, pulchrius sit, eũ amico præclaræ actionis causam extitisse, quàm si ipse gereret. In omnibus igitur laudabilibus vir bonus conspicitur, plus sibi honestatis assumere. Atque hoc quidem modo, vt dictum est, decet φίλαυτον *esse, id est, amantem sui: quomodo solent plerique, & vulgus, non decet.*

De amicis felicis et quibus indigeat.

CAP. IX.

Diuiditur hoc cap: in 2 partes. In prima philo: proponendo dubitationē, incipit arguere pro negatiua parte.

Hoc etiam de beato quæri solet, vtrum amicis, nécne ei sit opus? Beatos enim, eósque omnes qui se ipsi cõtenti sunt, amicorum præsidia negant requirere. Nã omnibus eos bonis abundare. Cùm igitur seipsi contenti sint, nullo egere. Amicum porrò cùm quasi alter idem sit, quod quisque minus per se poßit, suppeditare. Vnde illud,

Quid est opus amicis, quando Deus fauet? Euripidis

hic arguit pro parte affirmatiua

Sed absurdo persimile sit, cùm bona omnia beatis attribuamus, amicos denegare: quibus nihil in bonis externis maius, nihil melius reperiri potest. Quòd si amici est benemereri potius, quàm accipere beneficiũ, & boni viri atq; adeò virtutis est benignè facere: pulchrius autem est de amicis benemereri, quàm de alienis, certè bonus ac virtute præditus, de quibus benemereatur, requiret. Quocirca quæri

ſolet vtrum rebus aduerſis magis, quàm proſperis deſiderentur amici: quaſi calamitoſi, qui opem ferant: qui proſpera fortuna vtantur: de quibus benemereantur, requirant. Atque etiam illud fortaßis alienum ſit, beatum conſtituere ſolitarium: præſertim cùm nemo velit in ſumma ſolitudine omnibus opibus circunfluere & copiis. Eſt enim homo ad ciuilem congregationem, & vitæ coniunctionem natus. Hoc igitur etiam beato conuenit. Iis enim præditus atque ornatus eſt quæ naturâ bona ſunt. Atqui hoc perſpicuum eſt, cum amicis & bonis melius eſſe, quàm cum alienis & quibuſlibet, verſari. Eſt igitur amicis opus beato.

2 pars. In qua philo: quæstionē, et primo quibusdā rationibus moralibus deinde quibusdā naturalibus

Quid ergo eſt quod dicunt priores illi? Et qua ex parte vera eſt eorum oratio? An quod vulgus amicos putat eos demum qui vtiles ſunt, & ex quibus fructum capiunt? cuius certè generis amicos non requiret beatus: quippe qui ſit omnibus bonis abunde munitus. Sed nec eos qui voluptatis cauſa parantur, niſi paulùm admodum. Quoniam enim vita ei ſua per ſe ſuauis eſt & iucunda, nihil aduentitia & aſcititia voluptate indiget. Quia verò amicos eiuſmodi non deſiderat, continuò videtur nullos omnino requirere. Quod fortaſſe verum non eſt. Initio enim dixi, beatitudinem eſſe actum operationémve quandam. Perſpicuum autem eſt actum eſſe ex genere rerum quæ fiunt, non quæ ſunt & conſtant ritu alicuius rei quam poßideas. Quòd ſi beatum eſſe in viuendo & operando conſiſtit, boni autē viri per ſe bona eſt atque iucunda actio, vt initio dictum eſt: id autem quod cuique proprium atque accommodatum eſt, in rebus iucundis cenſetur: cernere autem proximum quē que magis, quàm nos ipſos poſſumus, illorúmque actio-

nes magis consyderare quàm nostras: bonorum verò, qui amici sint, actiones, bonis sunt iucundæ, præsertim cùm vtraque iis insint quæ natura iucunda sunt: efficitur vt beati amicos eius generis desiderent necessario: siquidem intueri exoptat actiones & probas & sibi familiares ac proprias. Cuius generis sunt viri boni, qui amicus nobis sit, actiones. Huc accedit, quòd beatum iucundè viuere putant oportere. At in solitudine agenti, vita molesta est atque acerba. Nec enim facile est solum ac per se, continuè in rerum actione versari: cum aliis, & apud alios, multò facilius. Futura est igitur ita denique operatio magis assidua, ea quæ est per se iucunda: quod inesse debet in beato. Nam vir bonus, quâ bonus est, virtutis actionibus delectatur, vitiosis offenditur: sicuti musicus bonis modulis demulcetur, prauis offenditur. Iam verò ex vita, victúque communi cum bonis, exercitatio quædam virtutis comparatur: Vt etiam inquit Theognis, cùm ita scribit,

Virtutem à iustis disces: at vita malorum hæc verba infra cap. xij huius citantur.
Peruertet mentis vel bona cuncta tuæ.

Quòd si magis accommodatè ad naturam spectare velimus, videbitur vir bonus naturâ expetendus amicus esse viro bono. Quod enim naturâ bonum est, id diximus viro bono per se bono esse ac voluptati. Atqui vita in animantibus sentiendi facultate definitur, in hominibus facultate sensus aut intelligentiæ. Porrò autem facultas in actum erumpit: ídque adeò quod præcipuum est, in actu consistit. Viuere autem propriè nihil aliud esse videtur, quàm sentire aut intelligere. Atqui viuere in iis est quæ per se bona sunt ac iucunda. Nam definitum certúmque est: quòd verò

certum ac finitum est, de natura est ipsius boni. Quod autem natura bonum est, omne viro probo bonum est. Quocirca omnibus suaue ac iucūdum esse videtur, viuere. Sed non est hîc sumenda vita vitiosa & deprauata, neque doloribus confecta. Vt enim quæ insunt in tali vita, sic ipsa incerta infinitáque est. Quod ex iis, quæ postea de dolore dicam, erit multò euidentius. Quòd si viuere bonum est, & iucundum: quod hinc perspici potest, quia cùm omnes, tum vel maximè boni ac beati eius cupiditate ducuntur. Nam ex his expetenda maximè vita, & illorū vita beatissima. Qui autem videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & qui ambulat, se ambulare, itémque in cæteris quiddā est quod nos sentit in actu esse & operari. Ergo sentire possumus nos sentire, & mente concipere nos intelligere. Illud autem sentire in nobis esse alicuius rei sensum, & intelligere quod sit in nobis intelligentia, est quod simus percipere. Nam, esse, vel sentire est, vel intelligere. Atqui sentire se quenque viuere, in iis est quæ per se iucunda sunt. Vita enim, naturæ bonum est. At sentire sibi aliquid adesse quod bonum sit, suaue est & iucundum. Viuere igitur cùm omnibus expetendum est, tum maximè bonis: quod eis, esse, & bonū est & iucundum. quòd enim sensum sibi adesse eius quod per se bonum est, sentiunt, delectantur. Quemadmodum porrò in se vir bonus, sic in amicum affectus est. Est enim amicus alter idem. Vt igitur suus cuique status expetendus est, sic aut pari ratione, status amici expetendus. Status autem suus cuique ob eam causam optabilis est, quia ipsum sentiat sibi bono esse: qualis sensus per se ipse est iucundus. Amicum ergo necesse est

etiam vt esse sentiat. Quod vita victúsque communis, sermonúmque ac consiliorum omnium efficiet societas & communio. In iis enim rebus ponenda est vitæ hominum inter ipsos coniunctio, non vt pecudum in pastu cibóque communi. Quòd si esse, & in vita manere beato per se optabile est, propterea quòd id in iis sit quæ natura bona sunt atque iucunda, in eodem autem genere est amici status: fit vt amicus in iis numeretur quæ beato expetenda sint. Quod autem ei optabile est, ei adesse debet, aut hac parte aliquid ei deerit. Amicos igitur viros bonos, qui futurus est beatus, desiderabit.

CAP. X.

Sed vtrum quamplurimi sint amici parandi, an quemadmodum in hospitalitate rectè dici videtur,

Tu neque multorum, sed nec sis nullius hospes:

sic deceat in amicitia nec omnino carere amicis, neque multitudinem amicorum nimiam sibi adiũgere? Ac in iis quidem qui vtilitatis causa amicitias colunt, quod dictum est, admodum valere videatur. Difficile enim est multis vicißim opem ferre ac suppeditare: neque ad id agendũ satis magnas opes & facultates habeant. Quare plures quàm res familiaris patiatur superuacanei sint, afferantque impedimentum ad vitã honestè degendam. Nihil igitur his opus est. Et sanè qui voluptatis causa amicitias instituũt, satis etiam habent, si huius generis paucos habeãt amicos, sicuti in deliciis condimentum. At bonos viros ac virtute præditos, an quamplurimos sibi amicos adiungere debent? an vt ciuitatis, sic multitudinis amicorum certus est modus? Neque enim ex decem hominibus constat ciuitas, nec

ſi ad centum millia excreuerint, etiámnum ciuitas eſt: numerúſque fortè non eſt vnus quidam & certus, ſed omnis qui inter certos aliquos ac definitos conſtitutus eſt. Ergo amicorum quoque multitudo quædam certa eſt, ac definita. Ac fortaſſe ita definiri amicorum numerus poßit, vt nõ plures ſint, quàm quibuſcum liceat vitam familiariter traducere. Nam id amicitiæ maximè proprium videbatur. Nec verò dubium eſt fieri non poſſe, vt quiſquam vitæ ſocietate cum multis coniunctus ſit, ac multis ſe tribuat atque impertiat. Iam verò illos etiam oportet eſſe inter ſe amicitia coniunctos, ſi id futurum ſit, vt omnes conſuetudine ac familiaritate conſociati ſint: hoc verò inter multos reperiri operoſum eſt. Difficile etiam eſt & rebus proſperis gaudere, & aduerſas grauiter cum multis ferre, vt ſe ad eorum ſenſum affectúmque accommodet. Ita enim euenire poſſe conſentaneum eſt, vt ſimul cum vno voluptate afficiatur, doleátque cum altero. Quapropter fortè hîc præclarè agetur, ſi non quamplurimos amicos quæramus, ſed tantum certè numerum, quantus ſatis ſit ad vitæ ſimul degendæ inſtitutum. Neque enim fieri videtur poſſe, vt quiſquam ſit multis valde amicus: ideóque ne amore quidem plures proſequi poſſunt, qui inſano amore amant. Eſt enim huiuſmodi amor velut ſuprema quædam ac nimia amicitia: quod in comparatione vnius tantùm cum vno cernitur. Quare ſi qua ſit magna & vehemens amicitia, ea cum paucis intercedat neceſſe eſt. Quod etiam rerum vſu, ac reipſa experimur. Neque enim inter multos ea iungitur, qnæ ſodalibus inter ipſos eſt amicitia. Et quæ fama celebres ſunt amicitiæ, eæ inter duos ſunt omnes.

Qui

Qui verò multitudinem sibi adiungunt amicorum, quíque se familiariter gerunt cum omnibus, iis amici nemini videntur, nisi more ciuili: quales homines obsequiosos & blandos vocant. Ac vni quidem qui etiam ex genere horum obsequiosorum ac blandorum hominum non sit, sed qui verè sit bonus, amicitia cum multis ciuilis illa quidem intercedere potest: amicitia autem quam virtus contrahit & conciliat, quæque amicis inter amicos propter se comparatur, non potest. Sed præclarè agitur, si paucos huius generis reperiamus.

CAP. XI.

In qua fortuna sunt habendi amici

Atque etiam hoc quæri solet, vtrum rebus secundis magis, an aduersis amici desiderentur. Nam in vtroque genere fortunæ quæruntur. Qui enim aduersa fortuna vtuntur, opis indigent: & qui secunda, conuictores requirunt, & quibus benignè faciant: alios enim volunt beneficiis demereri. Ac rebus quidem aduersis amicos habere magis necessarium est, ideóque tum desiderantur ex quibus fructus percipi possit: in rebus verò prosperis, pulchrius & honestius. Itaque tum viros probos sibi quærunt: quòd eos beneficiis afficere optabilius sit. & cum eis vitam degere. Suauis enim est ipsa amicorum præsentia, & in prosperis rebus & in aduersis. Mœrores enim & luctus facit amicitia communicans partiensque leuiores. Quocirca id ambigi potest, vtrum doloris quasi oneris socij sint amici, an non ita sit, sed eorum iucunda præsentia, & communicati doloris cogitatio, minorem facit ægritudinem. Sed vtrum ob eas causas, an ob rem aliquam aliã leuetur eorum dolor, omittamus exponere: illud certè quod dixi, vsu-

Diuiditur hoc cap: in 3. partes. In prima philo: proponit quæstionẽ

2. pars. In qua philo: ostendit præsentiã amicorũ esse suave in quacunque conditione, seu prospera seu aduersa

uenire videmus. Porrò eorum præsentia nescio quo pacto mixta & minimè simplex videtur. Nam amici aspectus ipse suauis est, ei præsertim qui in miseriis & calamitatibus versetur: in eóque ad depellendum dolorem subsidium quoddam est paratum. Amicus enim si qua valet dexteritate, & ingenio, & aspectu, & sermone, consolandi vim habet. Nam cùm eius habeat mores cognitos, tum quibus rebus delectetur & offendatur, intelligit: porrò sentire amicum suis incommodis dolere molestum est. Omnes enim cauent, ne amicis causas doloris adferant. Ideóque qui sunt magno fortíque animo præditi, dant operam ne amici in partem veniant doloris sui: ac nisi sit nimia eorum indolentia, non possunt æquo animo ferre, si qua illos ægritudine vrgeri videant. Omninóque eos respuunt, qui socios se præbent lamentorum: propterea quòd ne ipsi quidem propensi sunt ad lamentandum. At verò mulierculæ, similésque muliercularum viri, eorum potissimum consuetudine delectantur, qui socios se præbent gemitus & lacrymarum: eósque vt amicos, & doloris socios diligunt. Sed par est scilicet in omni re optimum quemque imitari. In rebus autem prosperis cùm iucundam vitæ consuetudinem habet amicorum præsentia, tum verò suauem cogitationem,

3 pars. quòd iis ipsis rebus prosperis lætentur. Itaque vltrò ac cupidè ad societatem & communionem prosperitatum amici vocandi esse videantur (nam pulchrum est benignitate vti haud grauatè) ad societatem verò calamitatum,

In qua philo: affert quaedā praecepta seruanda tā in prosperis quā in aduersis erga amicos, et primo ex parte eorū qui vocant amicos ad se, affert tria documenta

2 timidè ac raro. Sunt enim quàm parcissimè mala amicis communicanda. Vnde illud, Satis est, quòd ego miser
3 sum. Tum autem vocandi sunt maximè, cùm leui susce-

pta moleſtia profuturi ſunt plurimùm. Contrà verò decet fortaſſe amicum venire ad amicum aduerſa afflictatum fortuna, non vocatum & vltrò, ſiquidem amici eſt benemereri, de iis præſertim ac maximè qui opis indigeant, & qui non rogarint: nam in vtroque præclarius ac ſuauius eſt. Ad eos verò quæ in proſperitate ſunt fortu- 2
næ, vt eis quidem adiumento ſis, vltrò & alacriter eundum eſt (nam iis etiam in rebus neceſſaria eſt amicorum opera) vt verò beneficium accipias, ſenſim id timidéque faciendum. Neque enim honeſtum eſt, vltrò paratum eſſe 3
ad vtilitatem ab altero capiendam. Sed tamen vitanda eſt forſitan in reſpuendo beneficio offenſionis & acerbitatis opinio. Id enim interdum ſanè vſuuenit. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, in omnibus rebus amicorum expetendam præſentiam.

CAP. XII.

Sed vtrum vt in venereis amoribus ipſe conſpectus gratiſsimus eſt, quíque amant ſenſum hunc præ cæteris expetunt, quaſi in eo potiſsimum amor conſiſtat, indéque naſcatur, ſic amici vitam victúmque communem maximè exoptant? Nam communicatio & ſocietas quædam eſt amicitia: & quo modo in ſe quiſque affectus eſt, eodem erga amicum. Atqui ſuus cuique de ſuo ſtatu ac de ſuo (vt ſic dicam) eſſe, ſenſus optabilis eſt: & de amici igitur. Eius autem ſenſus actus operatióve in vita victúque cõmuni conſiſtit. Iure igitur vitæ ſocietatem expetunt. Atque in quo quiſque ſtatum & ſuum (vt ſic dicam) eſſe ponit, & cuius gratia viuere expetit, in eo vitam volunt cum amicis conſumere. Quocirca alij vnà compotant, alij

vnà se talorum ludo oblectant: nonnulli se exercent vnà, ac venantur, aut verò vnà philosophantur: in iisque totos dies conterunt, quæ quisque in vita maximè adamat. Quia enim viuere cum amicis vnà cupiunt, ea faciunt ipsi, earúmque rerum communione iunguntur, in quibus consuetudinem vitæ putant consistere. Quapropter improborum vitiosa est ac deprauata amicitia. Cùm enim instabiles inconstantésque sint, rerum malarum ineunt societatem: similésque ac pares inter se cùm fiant, improbi efficiuntur. At verò proborum, proba est amicitia: quæ vsu & consuetudine augetur & confirmatur. Quinetiam videntur progressum in virtute facere, officiis & emendatione communi. Alter enim ab altero ea exprimit quæ grata sunt. Hinc illud, Theognidis,

Virtutem ex iustis discis.—

Ac de amicitia quidem hactenus. Sequitur vt de voluptate disseramus.

3. pars. In qua philo. affert quadã corrolaria siue sententias o[illegible] [illegible] so-cutione.

Liber x. diuiditur in 2 tractatus. In primo ostendit et docet de voluptate et dolore: de voluptate quæ præcipue annexa est felicitati. In 2. de felicitate primo in genere deinde eã diuidit in actiuã et contemplatiuã. Quod in 7. lib: loquutus est philo. de voluptate nemo perturbari debet. quod et nunc de ea loquatur, quia diuerso modo, et diuersa ratione hic ipsã consideret. Ibi enim eã præcipue considerabat vt est materia continentiæ et incontinentiæ, constanti et impotentis, et similium, et ob hanc causã consideratio sua magna ex parte versari videbatur circa voluptates corporeas. In hoc vero ex actiuis de ea [illegible] considerando illã præcipue quæ est felicitati coniuncta, atque ita annexa vt doctrina vnius secũ trahat considerationẽ alterius. Primus tractus diuiditur in [illegible] cap: primũ autẽ cap: diuiditur in 3 partes, secundũ in 3 rationes quibus ostendit ad moralẽ philo: pertinere considerare de voluptate

ARISTOTELIS DE moribus ad Nicomachum

LIBER DECIMVS.

CAP. I.

De voluptate.

HIS expositis consequens fortasse sit de voluptate disserere: quandoquidem generi nostro maximè familiaris est & coniuncta. Itaque ad pueros instituendos voluptate & dolore quasi gubernaculo vtuntur. In eo etiam vis maxima esse videtur ad virtutẽ morum, si gaudeamus quibus oportet, eáque oderimus quæ odio habenda sunt. Patent enim ista per omnem vitam latißimè, in iisque magnum momẽtum, vísque magna est ad virtutem & beatam vitam. Nam & quæ iucunda sunt, omnes sequuntur: & quæ molesta, declinant ac fugiunt. Quæ cùm ita sint, tum verò non sit vel hoc nomine prætermittenda hæc disputatio, quòd magnam ea quæ ab Eudoxo dicuntur, adferunt dubitationem. Alij enim voluptatem summum bonum esse dicunt: alij contrà valde magnum malum. Atque horum alij ita dicunt, quòd eam vtique huiusmodi esse credant: alij, quòd ita denique melius putãt actum iri cum vita nostra, si voluptas, quanquam non sit, tamen ponatur in malis. Procliues enim ad eam esse plerosque, ac seruire voluptatibus. Itaque deducẽdos esse in contrariam partem. Sic enim peruenturos ad medium. Sed hæc nequaquam rectè dicuntur.

Omnis enim quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, minorem, quàm facta ipsa, habent authoritatem. Cùm igitur dicta ab iis discrepant, quæ perspicua sunt sensibus, tum præter id quòd contemptui habentur, veritatem ipsam tollunt funditus. Nam qui voluptatem vituperat, is siquando eam appetere deprehēdatur, ad eam declinare videbitur, quasi non sit ex illo genere omnis voluptas. Neque enim multitudinis est discernere. Ergo veri sermones non solùm ad cognoscendum, verùm etiam ad viuendum valere plurimùm videntur. Cùm enim factis congruunt, comprobantur. Ideóque eos adhortantur, à quibus intelliguntur, vt vitam ad eos quasi ad normam dirigant. Sed de his satis. Nunc ea explicanda sunt, quæ de voluptate feruntur.

2. Opinio Eudoxi de voluptate.

CAP. II.

Diuiditur hoc cap: in 2. partes. In prima affert dicta opinione et rationes eiusdē, et assumit quibus ille Eudoxus probat suum propositum de voluptate.

Eudoxus quidem voluptatem summum bonum esse dicebat, quòd omnia videret eam appetere, & quæ ratione vterentur, & quæ essent rationis expertia. In omnibus autem rebus quod expetendum sit, bonum esse: adeóque optimum ac præstantißimum esse, quod maximè optabile sit. Quòd verò ad idem omnia feruntur, argumento esse, id summum esse omnibus bonum. Nam singula quæque quod sibi bonum sit reperire, haud secus quàm cibū. Quod igitur omnibus bonum sit, quódque omnia expetant, id summum bonum esse. Quæ eius rationes comprobatæ sunt, non sua vi solùm & pondere, sed multò magis virtute ipsius & moribus. Præstanti enim ac singulari habitus est temperantia. Non igitur tanquam voluptatis amans hac vti oratione videbatur, sed quòd reuera ita se res haberet.

Nec verò ex contrario minus idem hoc perspicuum fieri 2
putabat. Dolorem enim omnibus per se esse fugiendum:
itémque expetendum contrarium. Maximè autem expe- 3
tendum esse, quòd rei nullius causa expetimus qualis esset vel omnium consensu voluptas. Neminem enim quærere, quamobrem quis voluptate afficiatur, quasi per se & propter se sit voluptas expetenda. Quæ si ad bonum quoduis 4
addatur, veluti ad iustè & modestè facta, magis id expetendum sua accessione efficere. Atqui bonorum amplificatio & incremeutum, nisi ab iis quæ etiam bona sint, fieri non potest. Verùm hæc quidem ratio voluptatem in bonis esse ostendit, sed non magis quàm aliud quiduis. Quicquid enim bonum est, omne coniunctum cum alio optabilius est, & magis expetendum, quàm ipsum separatim. Qua etiam ratione Plato refellit hanc sententiam, quæ voluptatem asserit esse summum bonum. Magis enim expetendam vitam iucundam cum prudentia coniunctam, quàm absque prudentia. Quòd si melior sit coniuncta & cum alio mista voluptas, non esse in ea summum bonum. Nullius enim accessione boni summum bonum magis expetendum effici posse. Illud verò perspicuum est, non posse aliud quicquam summum bonum esse, quod coniunctum cum alio, quod per se bonum sit, magis expetendum & optabilius existat. Quid ergo illud tandem est quod huiusmodi sit, quo & nos quidem participes simus? tale enim quæritur. Nam qui negant bonum id esse, quod omnes appetant, ij nihil quicquam dicunt. Quod enim videturr omnibus id esse dicimus. Nec qui tollet hanc persuasionem, aliquid verisimilius adferat. Et enim si sola mentis exper-

2 pars [illegible] rationes quasdam illis rationibus adversantes, et dicebant voluptatem non esse summum bonum.

tia eas expeterent, aliqua eſſet eorum oratio. Sin ea etiam quæ prudentia vtuntur, quid eſt quod poßint dicere? Quinetiã corruptis & deprauatis fortaſſe à natura quædam boni particula tributa eſt, præſtãtior & melior quàm ſint ipſa per ſe, quæ bonum naturæ accommodatum expetit. Sed nec refutatio vera videtur illius rationis quæ de contrario adfertur. Negant enim ſi dolor malum ſit, cõtinuò ſequi vt voluptas ſit bonum. Malum enim malo eſſe contrarium, & neutri vtrunque. Quod cùm dicunt, non malè illi quidem dicunt, ſed quæ tamen verè locum habere in iis nõ poſſunt, de quibus agitur. Si enim vtraque ſint in malis, fugienda etiam eſſe oportet vtraque: ſin neutra, neutrum, aut ſimiliter. Nunc conſtat homines fugere alterum vt malum, alterum ſequi vt bonum. Ita ergo ſunt inter ſe contraria.

3. Dicentium voluptatem non esse bonum, confutatio, etsi non omnis expetibilis sit

CAP. III.

Diuiditur hoc cap: in 2. partes. In prima affert opiniones Platonicorum et rationes eorundem, quibus probabant voluptatem non esse bonum

Neque verò ſi voluptas non eſt in genere qualitatum, idcirco in bonis non eſt: quippe cùm nec virtutis actiones
ratio 2 *qualitates ſint, nec fælicitas. Contendunt autem bonum certum eſſe & finitum, voluptatem infinitam & incertam, propterea quòd acceßionem & deceßionem admittit. Atqui ſi ex eo quòd eſt voluptate affici, id iudicant, idem valebit in iuſtitia cæteríſque virtutibus omnibus, in quibus contentionem & remißionem manifeſtò admittunt qui ex iis quales cognominantur: vnde fit vt pari ratione ipſæ virtutes acceßionem capere dicantur & remiſſionẽ. Alij enim aliis ſunt & iuſtiores & fortiores. Et poteſt aliquis iuſtè agere, & temperanter magis & minus. Sin ipſis in voluptatibus id velint ineſſe, ſatis explicatè*

nunquam

nunquam cauſam adferant, cur ſint aliæ immixtæ & ſimplices, aliæ mixtæ & coniunctæ. Quid verò prohibet, vt ſanitas quæ certa eſt & finita, contentionem tamen admittit & ſummißionem, ſic maiorem fieri & minorem voluptatem? Non enim vel omnium eſt eadem temperatio, vel aliqua vna ſemper in eodem ſtatu, ſed eſt quatenus remiſſa adhuc permanet, differtque intentione & remißione: quod idem in voluptate poteſt contingere. Præ- 3
terea cùm ſummum bonum perfectum quiddam & abſolutum ponant, motiones autem & ortus imperfectos, voluptatem motum ortúmque eſſe oſtendere conãtur. Quod nec videntur rectè dicere, nec voluptas eſſe motus. Propria enim eſt omnis motionis velocitas & tarditas: & ſi non per ſe, veluti ei quæ mundo attributa eſt, at certè per comparationem ad aliud. At neutrum horum voluptati accidit. Fieri enim poteſt vt quemadmodum ad irã, ſic aliquis citò ad voluptatem ſit incitatus: vt autem in voluptate ſit celeriter, non poteſt, ne facta quidem cum alio comparatione. At celeriter ambulare & creſcere poteſt, & ſi qua ſunt eiuſdem generis. Fieri ergo poteſt vt celeriter tardéve mutemur in voluptatem: vt autem celeriter ſit in nobis actus voluptatis, id eſt, gaudeamus, & afficiamur voluptate, non poteſt. Ortus porrò quo tandem pacto futura eſt? Non enim ex re qualibet quiduis oritur, ſed occidunt in id omnia, vnde orta ſunt: & cuius ortus eſt voluptas, eius interitus erit dolor. Deinde dolorem dicũt indigentiam eſſe eius quod naturæ accommodatum eſt, voluptatem eius expletionem. Hæc verò ſunt corporis affectus. Si ergo voluptas expletio eſt eius, quod ſecũdum na-

turā ſit:in quo fuerit illa expletio, id profectò erit quòd voluptatē percipiet. Corpus ergo erit quod capiet voluptatē. At non videtur ita eſſe: non eſt igitur voluptas expletio. Verùm cùm ſit expletio, tum quis voluptate afficitur: & cùm ſecatur, dolet. Sed hæc opinio nata videtur ex iis voluptatibus & doloribus, quæ ex cibo alimentóque capiũtur. Nam qui ieiuni atque inanes fuerunt, in eóque deſiderio dolore affecti, pòſt expletione oblectantur. At non omnibus id voluptatibus contingit. Vacāt enim dolore & mathematicæ voluptates, earúmque quæ ſenſibus percipiuntur, eæ quæ ad odoratū pertinent, atque etiam acroamata & ſpectacula: multæ præterea recordationes, & ſpes, abſque vllo dolore ſuaues ſunt & iucundæ. Quæ quidem cuius tandem rei ortus ſunt futuræ? præſertim cùm nullius rei præceſſerint indigentiæ, nulla vllius rei deſideria, cuius
4 *fiant expletiones. Nam iis quidem hominibus qui obſcœnas & probro dignas voluptates adferunt, reſpondendum eſt, non eſſe illa iucunda. Non enim ſi hominibus malè affectis iucunda ea ſunt, idcirco putanda ſunt ſimpliciter iucũda, ſed his modò talibus: ſicuti ne ea quidē ſalubria ſunt quæ ægris videntur, nec dulcia, aut amara, nec rurſus alba putanda, quæ lippientibus alba videntur. Aut certè hoc modo reſpondendum ſit, voluptates quidem eſſe expetendas, ſed nō ab iis rebus profectas: vt ſunt diuitiæ optabiles, at non ex proditione: & bona valetudo expetenda, ſed tamen non ex cuiuſlibet rei eſu. Aut verò dicendum ſpecie voluptates differre. Diuerſæ enim ſunt quæ ex honeſtis rebus capiuntur ab iis quæ ex turpibus. Nec iuſti hominis voluptate affici quis poteſt, niſi idem ſit iuſtus, nec muſici*

capere voluptatem qui musicus non sit: eadémque est ratio cæterarum. Videtur autem amicus quoque, qui ab assentatore plurimùm differt, ostendere voluptatem non esse bonum, aut certè specie voluptates differre. Ille enim vt bono sit cum amico versatur, hic vt sit voluptati: atque hoc vitio datur, illud laudi ducitur: ex quo diuersa esse, ad quæ referunt suos congressus, intelligitur. Nemóque est, qui vt iis voluptatibus, quàm maximè fieri potest, perfruatur, quibus pueri ducuntur, velit in puerili mente degere omnem ætatem: neque ex turpibus factis voluptatem capere, nullo vnquam impendente doloris metu: multarum denique rerũ studio trahi solemus, etiam si nullã voluptatem adferant: vt videndi, vt recordandi, vt sciendi & virtutes comparandi. Nec sanè quicquã refert, quod necessariò voluptates ex iis consequuntur: quippe cùm ea optaremus ac sequeremur, etiamsi nulla ex iis voluptas gigneretur. Ergo illud quidem perspicuum est, nec summum bonũ voluptatem esse, nec omnem expetendam: etiam illud, per se expetendas aliquas, quæ specie inter se differunt, aut iis rebus ex quibus oriuntur. Ac de iis quidem, quæ de voluptate & dolore dicuntur, satis supérque dictum est.

CAP. IIII.

Quid non sit voluptas, et quomodo operatione perficiat.

Quid autem sit, aut quale aliquid, apertius, si paulò altius repetamus, intelligetur. Aspectus enim perfectus est quacũque temporis quo aspicimus parte. Hic enim nullius rei penuria est, quæ tẽporis successu formam eius absoluat. Huic est similis voluptas, quæ totum quippiam est semper. Nullo enim tempore quisquam ita capere voluptatem potest, vt successu temporis opus sit quo tandem eius perficia-

2 pars: In qua philo: ex ijs quæ dicta sunt affert tale conclusũ: quod voluptas non est motus nec ortus

tur ſpecies. Quare ne motus quidem eſt. Motus enim omnis in tempore fit: finémque aliquem & terminum ſpectat. Veluti motio quæ eſt in ædificando, tum perfecta abſolutáque eſt, cùm id quod exoptat effecerit. At in toto quidem tempore hoc ſic habet, id eſt motus perfectus eſt: in partibus verò temporis omnes imperfecti ſunt, differúntque ſpecie à toto motu: & illæ etiam partes inter ſe. Lapidum enim compoſitio à columnarũ erectione differt, & hæ ipſæ à templi effectione. Ac templi quidem ſtructura, vndique perfecta eſt, cùm ei nihil deſit eius quod propoſitum fuerat: crepidinum autem & laquearium, imperfecta: vtraque enim partis eſt. Specie ergo differunt: nec poteſt in vllo, niſi in toto tempore reperiri motus ſpecie perfectus. Similis eſt ratio ingreſſus & cæterarum motionum. Etenim ſi loci mutatio motus eſt alicunde aliquo, & huius profectò in ſpecie differentiæ, volatus, ingreſſus, ſaltatio, & alia eiuſdem generis. Verum non ita ſolùm reperitur in hoc motu ſpeciei diſtinctio, ſed in ipſo etiam inceſſu. Nam hinc illuc moueri non eſt idem in ſtadio, & in parte ſtadij: neque in alia atque alia parte: neque idem eſt huius & illius lineæ tranſitus. Non enim ſolùm linea pertranſitur, ſed etiam linea quæ in loco ſita eſt. At in alio loco hæc atque illa ſita eſt. Sed de motu ſanè aliis libris accuratè ac ſubtiliter diſputauimus. Illud nunc apparet, non eſſe omni tempore perfectum motum, ſed imperfecti ſunt multi, qui etiam ſpecie inter ſe differant: ſiquidem termini vnde & quo, ij ſunt qui ſpeciem conſtituunt. At verò voluptatis eſt in quolibet tempore perfecta forma. Ita perſpicuum eſt & inter ſe hæc, motum inquam & volupta-

[illegible] est perfectio formans [illegible] operationis potentiae [illegible] proveniens [illegible] dispositione [illegible], et obiecto convenienti, et optimo in suo genere.

tem, differre: & in iis esse voluptatem quæ integra totáque sint atque perfecta. Quod vel hinc quoque perspici potest, quia nihil moueri nisi in tempore potest, at voluptate affici potest: quod enim puncto temporis est, id totum quiddam est atque vniuersum. Ex quibus hoc quoque perspicuum est, non rectè ab iis motum aut ortum dici voluptatem. Neque enim hæc ipsa sunt rerum omnium, sed earum duntaxat quæ diuiduæ sunt in partes, non ipsa quædam tota. Nec enim aspectus ortus est, nec puncti nec vnitatis: nec quicquam eorum est motus aut ortus. Nec igitur voluptas est motus aut ortus: quippe quæ res est quædam tota & vniuersa. Cùm verò sensus omnis in eo suum munus exequitur quod sub ipsum cadit, tum is qui bene affectus est, in eo absolutè munus officiúmque suum tuetur, quod omnium quæ sub sensum illum subiecta sunt, est præstantißimum: siquidem tale quiddam muneris functio perfecta videtur maximè. (porrò vtrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo versatur, nihil hîc interest) in omnibus sanè optimus est actus eius quod optimè affectum est ad id quod est omnium quæ sibi subiecta sunt, præstantißimum: qui idem sit necesse est & perfectißimus & suauißimus. Est enim sua cuiusque sensus voluptas propria, itémque cogitationis & contemplationis. Ea autem plurimum habet iucunditatis, quæ est absolutißima. At ea demum est absolutißima eius quod bene affectum est ad eam rem quæ omnium optima est earum quæ sibi propositæ sunt. Perficit autem actum voluptas, sed nō ita perficit, vt res sensui subiecta, & sensus ipse, cùm bona atque integra sunt: sicuti ne valetudo quidem & medicus

3 pars in qua declarat naturam voluptatis ostendendo quid ipsa sit

eodem modo causa sunt vt bene valeamus. Quòd autem
in quoque sensu sua sit quædam voluptas, vel hinc pla-
num est, quòd spectacula & acroamata iucunda esse di-
cimus. Ac illud quidem etiam perspicuum est, ita denique
summam voluptatem futuram, si & sensus sit optimus, &
in aliqua re eius generis occupatus. Cùmque erunt eiusmo-
di, res sub sensum subiecta, & id quod sentit, semper erit
voluptas: quippe cùm præsto sit quod agat, quódque pa-
tiatur. Sed actum absoluit voluptas, non vt ingenitus qui-
dam habitus, sed vt complementum quoddam ac finis ac-
cedens: veluti hominibus qui in florenti sunt ætate, specio-
4 pars *sa forma. Quandiu porrò res sensui subiecta vel intelligi-*
gentiæ talis manet, qualis debet, itémque & quod iudi-
cat, & quod contemplatur, tandiu futura est in ipso actu
voluptas. Etenim si quod agit, quódque patitur, similia
permanent, eodémque modo inter se affecta, eadem res so-
2. *let existere natura. Quid ergo causæ est, cur nemo assiduè*
afficitur voluptate? An defatigatur? Humanæ enim res
omnes actum assiduum non possunt pati. Idcirco ne vo-
luptas quidem potest esse sempiterna: actum enim comita-
tur. Res autem quædam placent illæ quidem & delectant,
cùm nouæ sunt, sed postea non æquè: ob hanc causam. Pri-
mum enim inuitatur & allicitur animi cogitatio, atque in
eas res tota intenditur, vt aciem oculorum intendunt, qui
attentius aliquid intuentur: postea actus eiusdem modi non
consequitur, sed remißior ac negligẽtior. Ita voluptas quo-
que obscuratur. Omnes porrò voluptatem appetere ex eo
putandum est, quòd omnes etiam viuere cupiunt. Vita au-
tem actus quidam est. In iisque rebus potißimùm agendo

In qua philo: declarat causas quãdã proprietatũ quæ cõpetunt voluptati similiter quæstiones quãdã pertinentes ad declarationẽ voluptatis

quisque versatur, eásque sui facultates plurimum vult agendo esse occupatas, quas maxime adamat. Vt musicus auditu plurimum vtitur, in cantibus: discendi cupidus, mente in rerum cognitione & cõtemplatione: itémque cæteri. At voluptas, actus operationésve cõplet & absoluit, quare & vitam: cuius cupiditate omnes incẽsi sumus. Ergo voluptatem quoque expetunt, nec sine causa: quippe cùm vitam, quæ cuique optabilis est, complet ac perficit. Vtrum autem vitam ob voluptatem expetamus, an contrà voluptatem propter vitam, nunc omittamus quærere. 3.
Copulata enim hæc inter se videntur, & neutrum ab altero diuelli ac seiungi posse. Nam & voluptas sine actu non existit, & omnem actum perficit voluptas.

An in toto quidem tempore hoc sic habet.] Germanici exemplaris lectio est verissima, si legatur τοῦτο, nõ τούτῳ hoc modo: ἢ ἐν ἅπαντι δὴ τῷ χρόνῳ τοῦτο, ἐν δὲ τοῖς μέρεσι. Quid autem velit Arist. facilè est ex mea interpretatione intelligere.

In iisque rebus potissimum agendo quisque versatur.] Verba Aristot. sunt: καὶ ἕκαστος περὶ ταῦτα καὶ τούτοις ἐνεργεῖ. In quibus illud περὶ ταῦτα ad res in quibus versatur actio, referri debet: & illud καὶ τούτοις ad instrumenta actionis.

CAP. V. Quod voluptates inter se specie differant.

Diuiditur hoc capitulum 4 partes. In prima parte philo: probat voluptates differre specie ex diuersitate operationum: et probat 3 rationibus.

Ex quo videri etiam potest, voluptates specie differre. Nã quæ specie diuersa sunt, ab iis perfici & absolui arbitramur, quæ sunt specie diuersa. Constat enim sic se habere omnia, & quæ natura, & quæ arte solẽt effici. Vt animalia, & arbores, & picturas, & statuas, & domum, & vas. Patet igitur eodem modo actus specie differentes, ab iis compleri ac perfici quæ specie differant. Atqui mentis operationes à sensuum actionibus, & hæ inter se specie differunt. Quare & voluptates quæ eas complent & absoluunt. Idque ex eo etiam intelligi potest, quòd vnaquæque voluptas cum eo actu coniuncta, & quodammodo impli- 2

cata eſt, quem complet ac perficit. Auget enim, ac vegetiorem reddit operationẽ ſua natiuáque voluptas. Acrius enim ac ſubtilius iudicant exquiruntque omnia, qui rem gerunt & tractant cum voluptate. Verbi cauſa geometriæ peritiores fiunt qui rebus geometricis tractandis oblectantur, iíque melius omnia intelligunt. Itémque & muſicæ & architecturæ ſtudioſi, & cæterarum artium ſinguli artifices, ſuo quiſque operi perficiendo magnos faciunt progreſſus, cùm eo delectantur. Adaugent igitur ſtudia & operationes, ipſæ voluptates. Qui verò rem adaugent & amplificant, illi ſunt finitima ac propria. Quæ autem iis rebus quæ ſpecie differunt, finitima ac propria ſunt, ea etiam ſpecie differunt.

3. *Iam verò hinc etiam apertius hoc ipſum intelligi poteſt, quod quæ à diuerſis rebus ortæ ſunt voluptates, actionibus impedimẽto ſunt. Qui enim tibiarum cantu tenentur, non poſſunt verba, quæ interim fiunt, aduertere, ſi tibicinem modulantem audiant, quia maiorem voluptatem ex tibiarum cãtu capiant, quàm ex præſenti actione. Voluptas igitur, quam parit tibiarum numerus, eam euertit actionem quæ in oratione verſabatur. Quod idem in aliis contingit, cùm ſimul duabus rebus operam damus. Quæ enim plus habet oblectationis, excludit & excutit alteram: eóque magis quo maior eſt voluptas, adeò vt nihil iam alterius relinquatur, ac nullam omnino operam det alteri. Itaque cùm vehementer nos res quælibet delectat, non admodũ aliud agimus: ſed tum alias res agimus, cùm ex aliis leuem capimus voluptatẽ, aliáque leuiter placent. Quod iis vſuuenit, qui in theatro edunt bellaria. Id enim faciunt tum maximè, cùm imperiti ignobiléſque*

biléſque concertant. Quòd ſi voluptas propria accuratiores facit ac diuturniores, melioréſque operationes: quæ autem alienæ ſunt, corrumpunt & labefactant, perſpicuum eſt inter eas intereſſe plurimùm. Ferè enim idem faciunt alienæ voluptates, quod proprij dolores. A propriis enim doloribus tolluntur actus. Vt ſi cui iniucundum ac moleſtum eſt ſcribere, aut rationes ſubducere alteri, ille nō ſcribet, hic non ſubducet rationes, quia ſcilicet ſit eis moleſta actio. Ergo in actibus cōtrarios habent effectus, voluptates propriæ & proprij dolores. Propriæ autem ſunt, quæ actus per ſe comitātur, in ipſóque actu per ſe inſunt. Alienas verò voluptates ſimile quiddam doloris facere dictum eſt: interimunt enim atque euertunt, etſi non eodem modo. Quoniam autem actiones probitate differunt & improbitate, & aliæ expetendæ, aliæ fugiendæ, aliæ neutræ atque indifferentes ſunt, efficitur vt ſit eadem ratio in voluptatibus. Sua enim cuiuſque operationis eſt voluptas. Quæ ergo propria eſt bonæ, ea eſt proba atque honeſta: quæ malæ, improba. Nam & cupiditates quæ ſunt actionum honeſtarum, laudandæ ſunt: quæ turpium, vituperandæ. Atqui propinquiores ſunt actionibus, & coniunctiores quæ in ipſis inſunt voluptates, quàm cupiditates appetitionésve. Hæ enim ſunt ab illis diſiunctæ & temporibus & natura. Voluptates autem ita propè accedunt ad actiones, adeóque indiſtinctæ ſunt, vt idémne ſit voluptas quod actus, ambigatur. Non tamen rectè videatur voluptas eſſe ipſa mentis actio, aut ipſe ſenſus. Id enim abſurdum ſit. Sed quia non ſeparantur, idem videntur eſſe nonnullis. Vt igitur ſunt inter ſe diuerſi actus, ita voluptates.

2: pars in qua oſtendit voluptatem differre ex parte probitatis et improbitatis 2 rationibus.

2.

[illegible] cupiditates antecedant operationes et tempore et natura; tempore, quia cupimus aliquid operari [illegible] priusquam illud operemur: Natura quia operatio videtur esse actus perfecti et constituti, cupi[illegible] [illegible] imperfecti.

3. pars. In qua philo: ostendit diuersitatẽ voluptatũ ex [illegible] puritatis et impuritatis operationũ.

4. pars. In qua philo: ostendit voluptates inter se differre specie ex diuersitate [illegible] [illegible] [illegible] percipiuntur.

Differt autem visus à tactu puritate, & à gustatu auditus & odoratus: quare & similiter different inter se horũ sensuum voluptates, tum verò & ab iis quæ mentis sunt propriæ, & inter se vtræque. Porrò autem vt est suum cuique animanti munus officiúmque, sic sua cuique animaliũ voluptas videtur esse attributa: ea scilicet quæ propriam cuiusque operationẽ comitatur. Id quod singula spectanti videbitur. Alia est enim voluptas equi, alia canis, alia hominis. Verúmque est illud Heracliti, Asinos stramen malle, quàm aurum. Est enim asinis pabulum auro suauius. Atque hæ quidem quæ propriæ sunt eorum quæ specie differunt, diuersæ etiam sunt specie: quæ autem eorum sunt quæ eadem sunt, eas consentaneum est non esse differentes. Quanquam in hominibus magna est earũ distinctio. Eadem enim res alios offendit, alios delectat: nonnullísque molesta atque odiosa est, aliis suauis & optãda. Quod etiam in rebus dulcibus contingit. Non enim eadem videntur dulcia iis, qui febri affictantur, & bene valenti: neque idem calidum ei qui imbecilla & infirma est valetudine, & ei qui habet corpus bene constitutum: similitérque fit in cæteris. In quibus omnibus id videtur verum, quod viro bono, ac virtute prædito videtur. Quòd si præclarè ac verè dicitur, quemadmodum & videtur, éstque rerum omnium mensura & norma, virtus ac vir bonus, qua talis est: voluptates profectò eæ verè habendæ sunt, quæ huic videntur: & iucunda ea, quibus hic gaudet. Quæ autem ei grauia sunt & molesta, ea si cui suauia videantur, nihil mirum. Multæ enim sunt hominum corruptiones, multæ pernicies & pestes. Neque ea sunt iucũda,

ſed his modò, & ita affectis iucunda. Ergo eas quidem, quas obſcœnas & turpes eſſe conſtat, perſpicuum eſt non eſſe nominādas voluptates, niſi hominum deprauatorum. Sed eorum quæ probæ & honeſta videntur, quæ tandem, qualíſue hominis propria voluptas habēda eſt? An id perſpici poteſt ex actionibus? eas enim voluptates conſequuntur. Siue ergo vna, ſiue plures habendæ ſunt perfecti ac beati viri actiones, profectò quæ has complebūt & abſoluent, eæ propriæ & verè dicentur hominis voluptates, cæteræ ſecundum locum, ídque multifariam, vt etiam actiones, obtinebunt.

CAP. VI. De felicitate.

Reliquum eſt, quoniam de iis diſſeruimus quæ ad virtutes, amicitias & voluptates pertinebant, latiori ſpecie, non ad tenue elimata oratione de beatitudine dicamus: præſertim cùm in ea rerum humanarū finem vltimúmque ponamus. Quòd ſi quæ ſuprà dicta ſunt, paulò altius repetamus, breuior futura eſt oratio. Habitum quidem eam eſſe negauimus, quia dormienti per omne tempus ætatis, & qui vitam plantarum degeret, adeſſe poſſet, eíque adeò qui in maximis calamitatibus & miſeriis verſaretur. Quæ ſi minus probantur, potiúſque in quodam actu ponenda eſt, vt ſuprà docuimus: actus autem alij ſunt neceſſarij, & propter aliud expetendi, alij per ſe: perſpicuum eſt fœlicitatem in eorum aliquo eſſe ponendam, qui per ſe expetendi ſunt, non propter aliud. Nihil enim beata vita deſiderat, nihil requirit, nullo eget, ſed ſeipſa contenta eſt. Sunt verò per ſe expetendi, à quibus nihil præter ipſum actum petitur, ex quo genere videntur virtuti conſentaneæ actiones.

 fœlicitas quid sit: est operatio per se expetibilis secundum virtutem.

(Nam quæ honesta sunt, quæque virtuti congruunt agere, in illis ducitur quæ propter se expetenda sunt) atque etiã eæ quæ gratæ sunt & iucũdæ ludorum oblectationes. Neque enim propter aliud expetuntur. Læduntur enim ab iis potius, quàm iuuantur, adeò vt nec corporum, nec rei familiaris rationem habeant: & confugiunt ad hæc vitæ instituta plerique eorum qui beati putantur. Itaque apud tyrãnos honorati sunt ij qui in rebus & institutis huiusmodi festiuos se facetósque præbent. Quarum enim rerum cupiditate illi incensi sunt, in iis se iucundos præbent isti: quales illi homines requirunt maximè. Atque hæc ipsa quidem videntur beatæ vitæ propria esse, propterea quòd homines principatu, imperio, & potestate præditi, iis rebus plurimũ operæ tribuunt, & iis perfruendis plurimum occupantur. Sed fortaßis ex iis non æquum est sumere argumentum. Neque enim in potentia & imperio virtus & mens, à quibus bonæ & honestæ operationes proficiscuntur, positæ sunt. Nec si, propterea quòd nullam partem liquidæ voluptatis & liberæ vnquam gustarunt, se corporis voluptatibus dedant, idcirco eæ putandæ sunt optabiliores. Nam pueri etiam quæ apud ipsos sunt in honore & precio, optima existimant. Consentaneum est igitur, vt alia pueris, alia viris in precio sunt: sic improbis alia esse, quàm probis. Quare ea demum (vt sæpe dixi) habenda sunt honorata & iucunda, quæ viro bono ac virtute prædito huiusmodi videbuntur. Porrò ea demum est vnicuique maximè expetẽda actio, quæ à suo cuiusque habitu ducitur. Et bono igitur viro ea quæ è virtute est. Non est igitur in lusu beata

2 vita. Nam absurdum sit profectò finem rerum omnium in

ostendit idẽ hic philo: licet felicitatẽ non consistere in ludo et ioco, vt supra etiã declaravit, sed ibi ... fellendo opinionẽ, iudiciũ, et argumentũ illud imperitæ multitudinis hic id ipsũ probat 6: rationibus

*ludo ponere, tótque ac tantas res gerere, tot vitæ pericula
adire, tanta mala per omne tempus ætatis perferre, ob eam
vnã causam vt poßis ludere. Omnia enim, pene dixerim,
excepta beata vita, propter aliud expetimus. Est enim ea
finis & extremum omnium. Multum porrò studij curæque
ponere, & laborem ferre vt ludas, stultum quiddam &
nimium puerile est. At ludere, vt res serias gerere poßis,* 3
*Anacharsidis sententia æquum est. Quoniam enim ludus
requieti & cessationi similis est, quoniámque laborem con-
tinẽter ferre minimè possumus, cessatione & requiete opus
est. Non est igitur in otio & cessatione finis positus, quippe
quæ ad actionem operationémve referatur. Sed beata vita* 4
*ea est quæ ex virtute degitur, quæ eadem profectò seria est,
non in ludo posita. Res porrò serias meliores censemus ridi-
culis, & quæ cum lusu & iocis cõiunctæ sunt: & melioris
semper partis atque hominis, meliorem grauiorémque ac
magis seriam actionem. Quòd si melioris, actus est præstan-* 5
*tior, eum iam necesse est magis esse ad beatam vitã accom-
modatum. Voluptatibus etiam corporis frui quiuis potest,* 6
*etiam mancipium, non minus quàm vir optimus. At bea-
titudinem mancipio nemo tribuat, quando ne vita quidem
vitalis ei iure tribui poßit. Non enim in talibus vitæ de-
gendæ rationibus fœlicitas, sed in virtute consentaneis (vt
antè dixi) actionibus officiísque consistit.*

Quod si optimè cuiusque partis.] In Græco codice, vbi legitur ἡ δὲ τοῦ βελτίονος, legendum est εἰ δέ.

Quando ne vita quidem vitalis.] Εἰ μὴ καὶ βίου. Ego hic nihil subaudiendũ existimo: sed cùm aliud sit ζωὴ, aliud βίος, vt omnibus linguæ Græcæ peritis manifestum est, Arist. vult βίον mancipiis tribui non posse, tametsi ζωὴ his conueniat. Nam βίος vitæ genus & viuendi rationem significat: quod non magis in mancipia cadit, quàm in bestias. Hoc ergo vult Arist. fœlicitatem mancipiis tribui non posse, nisi etiam eis attribuere velimus vitæ quoddam institutum, quam ergo vitam vitalem appellaui.

De felicitate contemplativa

Dividit hoc capitulum in 4 partes. In prima dicit quod si beatitudo: ut est in textu.

CAP. VII.

Quòd si beatitudo, est actio virtutis, consentaneum est, vt sit eius potissimum virtutis actio, quæ est præstantissima: quam eandem necesse est eius partis esse, quæ in homine optima est, siue ea quidem mens est, siue aliud quippiam, quod lege naturæ imperare debet ac regere, notitiámque in se rerum honestarum ac diuinarum continere: seu diuina quædam res etiam ipsa est, seu in nobis ea nihil est diuinius: in eius certè actione virtuti propriæ consentanea, completa & absoluta beatitudo ponetur: quam eandem actionem in cognitione & contemplatione consistere dictũ est. Atque id videri potest, & superioribus respondere & conspirare cum veritate. Omnium enim actionum nulla est hac præstantior, nulla melior. Nam & mente nihil melius in nobis est, & eorum quæ cognitioni subiecta sunt, nihil præstantius iis, in quibus mens ipsa versatur. Tum ista actione nulla est magis continua, nulla magis perpe-

In qua philosophus probat quod summa et perfectissima beatitudo humana est operatio mentis idest ipsa contemplativa: et hoc ostendit 6 rationibus.

2 tua. Nam cõtemplari magis continẽter, quàm aliud quid-
3 uis agere possumus. Præterea voluptatem putamus implicari & admisceri debere cum beatitudine. Atqui omnium actionum quæ à virtute manant, nulla est iucundior omnium consensu, nulla suauior ea quæ à sapientia proficiscitur. Itaque mirabiles quasdam sapientia, puritate & stabilitate habet voluptates. Verùm id quoque consentaneum est, doctos quàm dubitantes & inscios iucundiorem
4 vitam traducere. Illa etiam quæ fertur satis ampla, & se ipsa contenta rerum abundantia, in contemplandi actione maximè reperitur. Omnium enim rerum quæ ad vitam degendam sunt necessariæ, & sapiens vir & iustus, &

cæteri omnes indigēt. Sed hæc ſi talibus hominibus abunde ſuppetāt, adhuc tamen vir iuſtus, apud quos & quibuſcum res iuſtas tractet, deſiderabit: itémque moderatus & fortis & cæteri. At verò ſapiens etiā ſolus poteſt in rerum cognitione verſari, eóque magis, quo erit maiore ſapientia ornatus & inſtructus. Cui quanquam fortaßis melius eſt, quibuſcum actiones ſuas communicet, præſto eſſe, tamen ſe ipſe eſt contentus maximè. Videtur etiam hæc actio ſola propter ſe diligi: quippe ex qua præter contemplationem ipſam nihil redeat: ab rebus verò agendis, præter actionem plus minúſve conſequimur. Beatitudo etiam in tranquillo 6
quodam otio videtur conſiſtere. Negotia enim ſuſcipimus, vt in otio ſimus, & bella gerimus ob eam cauſam, vt in pace viuamus. Ac virtutum quidem actus earum quæ in rebus agendis cernuntur, in ciuilibus aut bellicis rebus, poſiti ſunt. Quæ verò in his verſantur actiones, negotioſæ videntur. Ac bellicæ quidem omnino. Nemo enim bellum ob eam vnam cauſam vt bellum gerat, gerere inſtituit, aut bellicum apparatum inſtruere. Crudelis enim videatur omnino, ac planè ſceleratus, ſi quis amicos ſibi hoſtes faciat, vt pugna edatur, fiantque cædes. Eſt verò etiā negotioſum munus eius qui in reipub. luce verſatur: eíque præter reip. adminiſtrationem, propoſita ſunt imperia & honores: aut certè ipſam beatam vitam ſibi procurat & ciuibus, aliam à ciuili: quam etiam quærimus, tanquam ab illa diuerſam: vt per ſe planum ac perſpicuum eſt. Quòd ſi inter omnes virtutis actiones, bellicæ et ciuiles multò præſtant & pulchritudine & magnitudine, hæ autem negotioſæ ſunt, finémque aliquem ſpectāt, nec propter ſe expec-

3 pars. In qua concludit quod operatio contemplatiua est perfecta beatitudo siue felicitas hominis congregando breviter rationes supra allatas, et incipiendo ab ultimo.

tuntur: mentis verò actio, & studio longè antecellere videatur, vt quæ in rerum contemplatione consistat, & præter se finem sibi nullum proponit, & propriam habet sibíque familiarem voluptatem, quæ sanè actioni magnam facit accessionem: tum verò & illa seipsa contenta rerum abundantia, & otium, & vacuitas defatigationis, quantum natura humana patitur, cætera denique omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipsa actione cõtineantur, hanc profectò vndique perfectam beatitudinem hominis esse necesse est, si perfecta & absoluta vitæ longitudo accesserit. Nihil enim in beata vita non perfectum potest existere. Quæ talis vita profectò melior sit, quàm hominis natura ferat. Eam enim vitã deget nõ qua homo est, sed qua in eo diuinum quiddam inclusum est: quod quantò præstat ei quod cõcretum est, tantò eius actio ei quæ à cæteris virtutibus proficiscitur, antecellit. Vt igitur diuinum quiddã mens est cum homine comparata, sic vita ei congruens & consentanea diuina est ad humanam. Omnes porrò debemus, non vt hortantur quidam, humana sapere ac spectare, cùm homines simus, & mortalia, cùm mortales: sed, quoad possumus, niti ad immortalitatem, omniáque perficere, vt vitã ex eo degamus, quo nihil est in nobis præstantius. Etsi enim mole exiguum est, at vi certè & dignitate multũ rebus omnibus antecellit. Quinetiam videtur quisque illud ipsum esse: siquidem id sit quod in nobis est optimum, quódque principatum obtinet. Quò indignius sit, non suam quémque vitam sequi, sed alienam. Quódque suprà dictum est, nunc bene conueniet, nempe quod cuique propriè accõmodatum sit à natura, id cuique esse & opti-

mũm

4. pars. In qua philo: posteaquã declaravit contemplationẽ sũmã et perfectissimã esse hoĩs beatitudinẽ, nunc idẽ confirmando et ulterius afferendo, dicit quod talis ita contemplativa est potior ea quæ est secundũ homine. Est eñ præstabilior quã activa: et cũ ambæ competunt homini, cõpetunt per diversa principia quorũ aliud est activũ, aliud contemplativũ.

mum & ſuauißimum. Et vita igitur homini eſt ſuauißima quæ mente excolenda traducitur: ſiquidem eſt homo hæc pars maximè.

CAP. VIII.

De felicitate activa, ac precipuo munere actionis.

[illegible]

Eſt igitur hæc vita etiam beatißima. Secundo verò loco beatitudinis ea vita, quæ reliquis virtutibus cõuenienter ducitur: illarum enim actiones, ſunt humanæ. Nam & iuſtitiæ & fortitudinis, cæterarúmque virtutum muneribus, officiíſque nos inter nos fungimur, cùm in rebus contrahendis, omni rerum vſu, actionibus omnis generis, denique animi perturbationibus, ſuum cuique decorum tribuimus: quæ ad naturam humanam perſpicuum eſt omnia pertinere, immò verò quædam etiã à corpore profecta videntur accidere: magnúmque adeò commercium cum perturbationibus moralis virtus habere. Copulata verò eſt & connexa prudentia cum virtute morali, & hæc ipſa cum prudentia. Nam & prudentiæ initia manant à virtutibus morum: & quicquid in eis eſt rectũ, id omne prudentia dirigitur. Quòd ſi hæ ipſæ perturbationibus cohærent, in eo toto, quòd ex anima & corpore concretum eſt, ſitæ ſint neceſſe eſt. At huius compoſiti ac concreti virtutes, humanæ ſunt: quare & vita quæ ad eas dirigitur ac beatitudo ipſa, humana erit. At verò quæ mentis eſt propria, ab illo ſeparata eſt. Nam de ea hactenus dictum ſit: quoniã de ea ſubtilius diſputare maioris negotij ſit, quàm quod ſuſcepimus. Sed paulum admodum hæc externa bona & affluentiam, aut minus certè quàm moralis, videtur requirere. Nam vt rerum ad viuẽdum neceſſarium vſum vtraque requirat, ídque ſi ita vis ex æquo (quanquã ma-

ior quædam ei qui in Reip. administratione versatur, ad res corporis, cæterásque eiusdem generis procurandas adhibetur diligentia) nam id parum refert: in officiis tamen & actionibus præstandis, plurimùm intererit. Nam & liberali, ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus erit: & iusto quidē certè ad remunerationes. Incertæ enim sunt voluntates hominum: multíque cùm iusti non sint, præ se ferunt iustitiæ speciem, & se velle iustè agere, probè simulant. Forti verò, vires sunt necessariæ, si quidem virtute aliquid gerere velit: & temperanti, licentia. Quomodo enim perspici poterit, vtrum talis sit, an aliorum quispiam? Vtrum autem agendi cōsilium, primáque susceptio plus in virtute possit, an ipsæ actiones, quasi in vtroque consistat, quæstio est. Illud certè perspicuum est in vtroque perfectionem & quasi summam consistere. Atqui ad præstandas actiones, multa desiderantur, eóque plura, quò maiores & clariores sunt. At homo qui in rerum cognitione versatur, res eiusmodi ad hoc quidem munus fungendum, nihil requirit: quinetiam contemplationem (penè dicam) impediunt. Sed tamen quâ homo est, vitæque vsu cum multis implicatur, eâ officia cætera virtutis sequitur & facit. Quo fit vt huiusmodi rebus ei opus sit, vt humaniter vitam degere possit.
3 *Quòd verò perfecta, & omnibus numeris absoluta fœlicitas, in quadam contemplādi operatione consistat, hinc etiam perspici potest. Deos enim maximè beatos ac fœlices esse existimamus. Quas verò iis actiones tribuamus? Num iustitiæ? At nónne ridiculi videbuntur, si & res cōtrahant, & deposita reddant, cæteráque faciant eiusdem generis? An fortes dicemus, vt scilicet res asperas*

perferant, periculáque adeant ob eam cauſam, quia honeſtum eſt? Num liberales? At cui largientur? Abſurdum etiam videatur ſi numos, aut tale aliquid habeant. An verò temperantes? At quî eſſe poſſunt? An non laus ſit importuna, & minimè ferenda prauis eos vacare cupiditatibus? Denique ſi per omnia actionum officiorúmque genera expatiemur, perexiguam ſanè laudem, & deorum maieſtate indignam continere videbuntur. Attamen eos viuere omnes exiſtimant: ergo & aliquid operari. Non enim par eſt, eos tanquam Endymionem, dormientes facere. Sublata igitur agendi, ac multò etiam magis, faciendi ratione, quid tandem viuenti deo præter contemplationem relinquitur? Itaque præſtans beatitudine dei operatio, in contemplatione conſiſtat neceſſe eſt. Ac proinde hominum operatio vt quæque ad hanc proximè accedit, ita eſt
beatiſſima. Idque ex ea velut nota intelligi poteſt, quòd 4.
cætera animalia ſunt omnia expertia beatitudinis, cùm ſint huius generis actu omni ex parte priuata. Etenim deorum vniuerſa eſt beata vita, hominum verò, quatenus in ea elucet quædam eius actus ſimilitudo. At ex cæteris animantium generibus nullum beatitudinem conſequitur: quod cognitionis & contemplationis nullo modo ſit particeps. Quàm ergo latè patet contemplatio, tam etiam beatitudo: & quò maior aliquibus ineſt cognitio & contemplatio, eò ampliorem fœlicitatem conſequuntur: neque id ex accidente & aliena vi, ſed per ipſam contemplationem. Eſt enim ipſa per ſe plena dignitatis, & omni veneratione proſequenda. Quare fœlicitas erit contemplatio quædam. Sed commodis tamen externis, cùm homo ſit,

3.- pars. in qua philo: oſtendit quomodo felix contemplatiuus ſe habet ad ex[terna] bona.

beatus indigebit. Neque enim ipsa per se satis valet humana natura ad rerum contemplationem: sed etiam opus est & corpus valere ac vigere, alimentáque necessaria, reliquúmque vitæ cultum suppetere. Nec si beatus sine bonis externis esse nemo potest, idcirco putandum est multis & magnis homini felici opus esse. Non enim in nimia quadã rerum omnium abundantia & affluentia, sacietas & seipsa contẽta rerũ copia, posita est, neque ipsa actio. Possunt enim ij etiam qui terra maríque non imperant, res gerere & magnas & præclaras. Etenim cui adsint modicæ opes ac moderatæ, potest ea efficere, & præstare omnia quæ virtuti congruunt: ídque planè ac perspicuè cernere licet. Priuati enim homines nihilominus, ac multò etiam magis æquitatem colunt, quàm ij qui potentia & imperia excellunt. Satis igitur est tantum opum suppetere, quantum scilicet ad virtutis actionem sufficiunt. Erit enim haud dubiè vita beata eius qui virtutem colet, atque exercebit. Et Solon quidem beatos rectè profectò eos dixit, qui moderatis externis copiis res gessissent quàm illustrissimas, & temperatè moderatéque vixissent. Fieri enim potest, vt qui mediocres opes habeant, ea agant quæ agenda sint. Anaxagoras quoque nec diuitem, nec potentem fœlicem iudicabat, cùm negaret sibi mirum visum iri, si ipse multitudini (quæ ex bonis externis, quorum solũ sensum habet, homines iudicat) ineptus ac stultus videretur. Cum rationibus igitur nostris sapientum quoque sententiæ congruunt. Quæ magnam quandam habent illæ quidem authoritatem ad fidem faciendam: sed tamen cum de agendis rebus quæritur, tum ex factis & vitæ ratione, in quibus eorum vis

præcipua cernitur, veritas iudicatur. Spectanda igitur ita sunt antedicta omnia, vt ad facta & vitæ rationem conferantur: quæ si cum factis cõsentiant, comprobare: sin discrepant, verba modò existimare debemus. Porrò vt quisque mentẽ, vitæ actionísque ducem maximè sequitur, eámque colit, éstque optimè animo constitutus, ita est Deo charißimus. Etenim si dij res curãt humanas, sicuti curare videntur: profectò illud quoque consentaneum est, eos re delectari optima, & quæ generis societate cum ipsis sit coniunctissima: cuius generis est mens: iísque adeò hominibus, qui eam ipsam rem ament & colant, beneficia reddere, gratiámque referre, quòd eas res curent, quas ipsi charas habent, rectéque ac præclarè facta sequantur. Nec verò dubium est, quin hæc ipsa insint omnia sapienti. Ergo Deo charißimus est. Hunc verò etiam beatißimum esse par est. Quare sapiens hoc etiam nomine, maximè est beatus futurus.

3. pars in qua philo: ostendit quomodo contemplatiuus felix se habeat ad essentias seperatas.

Hæ igitur tales.] In Græco codice legẽdũ est, ἱκανὸν δὴ, non vt legitur ἱκανὸν δὲ. Ad finem libri deest in multis exemplaribus verbum σώζει, in illis verbis τὰ ποῖα φθείρει τὰς πόλεις, καὶ τὰ ποῖα σώζει ἐν ἑκάστοις τῶν πολιτειῶν. Quorum verborũ est is sensus quem reddidi.

CAP. IX. Peroratio operis.

Diuiditur hoc capi: in 3. partes. In prima ostendit philo: quod non sufficit cognoscere hæc præcepta, sed oportet deducere in actũ et exequi.

Sed quoniam de iis ac de virtutibus, itémque de amicitia & de voluptate satis multa dicta sunt, ad res velut primis lineis informandas, & pingui quadam Minerua exprimendas, quæret aliquis, num ad exitum perductum sit nostrum institutum? an, vt fertur, cùm res agendæ traduntur, non est finis in contemplatione & cognitione positus, sed in actione potius earum? Ergo nec virtutem quidẽ satis est habere cognitam: sed danda opera est, vt & eam habere & exercere, ad vsúmque adhibere poßimus, aut si

quo alio modo efficimur boni. Ac ſi verba quidem ſatis eſſent ad probos efficiendos, iure profectò Theognidis ſententia, A nobis multa ac præmia magna ferent, eáque ſibi quenque parare oporteret. Nunc verò valere illa quidem videntur ad hortandos excitandóſque adoleſcentes, liberali ingenio præditos: eóſque adeò qui ingenuis ſunt moribus, quíque verè honeſtatis ſtudio ducuntur, faciles ac velut ductiles ad virtutem reddendos: pleróſque tamen non poſſe ad honeſtatem, verámque probitatem traducere. Neque enim pudore ſolent retineri, ſed metu: nec deterret eos à vita facinoroſa ipſa turpitudo, ſed pœna. Cùm enim in vita animi perturbationibus obediant, ſuas quiſque ac familiares ſibi voluptates perſequuntur, eáque omnia ex quibus oriuntur: fugiúntque dolores contrarios. Honeſti autem veræque voluptatis, quam nunquam deguſtarunt, ne notiones quidem vllas habent animo defixas. Hos ergo tales homines, quæ tandem vis orationis poſsit à peruerſa vita ad rectam honeſtámque deducere? Non enim poteſt, aut nō facilè poteſt, ſi quid eſt penitus inſitum moribus atque inueteratum, id oratio euellere. Sed præclarè nobiſcum agitur profectò, ſi iis omnibus adhibitis, quibus probi videmur fieri poſſe, virtutis compotes efficiamur. Bonos autem fieri alij natura putant, alij cōſuetudine, alij doctrina. Ac illud quidem perſpicuum eſt, quod hîc naturæ eſt, non eſſe illud in noſtra poteſtate ſitū, ſed à diuina quadam cauſa iis ſuppeditari qui verè ſint fortunati. Orationis autem & doctrinæ vis nequaquam idem apud omnes valet, ſed debet antè, vt humus quæ ſemen fortuna eſt, ſic auditoris animus quibuſdam moribus excoli, vt rectè gaudere poſsit

atque aspernari. Nõ enim audiat intelligátve orationem dehortantis is qui pareat perturbationibus, ex iisque vitam degat. Eum porrò qui ita sit affectus, quo tandem modo de sententia deducere possis? Denique non orationi obtemperare videtur perturbatio, sed nisi vi coacta, cedere non solet. Oportet igitur mores virtuti accommodatos, quodam modo antè inesse, quibus & honestatem amet, & turpitudine offendatur. Difficile autem est à puero rectam vitæ viam ad virtutem ferentem assequi, nisi his talibus legibus sis educatus. Nam cùm plerisque moderatè & constanter viuere molestum est, tum adolescentibus maximè. Itaque præscribi educatio & studia debent legibus. Nihil enim molestiæ adferent, si consuetudo adhibeatur. Nec verò fortasse satis sit adolescentes educatione rationéque viuendi recta diligenter esse institutos, sed quoniam oportet confirmatis iam ætatibus in iis ipsis studiis versari, ad eáque adiungere consuetudinem: idcirco in iis quoque, legibus opus est, omninóque per omne tempus ætatis, plerique enim vi ac necessitate potius quàm ratione, & pœna magis, quàm honestate ad officium impelluntur. Quocirca latores legum putant nonnulli debere adhortari & incitare ad virtutem honestatis gratia: quòd consuetudine imprimis sint probi obtemperaturi: in eos autem qui parere nolint, nec bona indole præditi sint, pœnas & supplicia cõstituere. At eos qui sanari nullo modo possunt, planè exterminare. Nam bonum virum & qui vitam ad honestatem dirigat, rationi obediturum: improbum verò qui voluptatis cupiditate incendatur, tanquam iumentum, dolore coërcendum esse. Quapropter dolores etiam aiunt

eiuſmodi extare oportere, qui volptatibus, quibus dediti ſunt, maximè repugnent. Si quis igitur bonus futurus eſt, primùm, vt dixi, rectè educari debet atque aſſueſcere: deinde honeſtis ſtudiis ætatẽ conterere: quæque flagitioſa ſunt, nec inuitus, nec ſua ſponte admittere. Quæ quidem omnia ita fient denique, ſi quis vitæ ducem rationem quandam & mentem ſequatur, & cui vis ad cogendum inſit, rectã præſcriptionem. Ac patrium quidem imperium nec cogit, nec vim aut neceßitatem adfert: neque cuiuſquam hominis vnius omnino, niſi qui rex ſit, aut ſimili aliqua poteſtate præditus. At verò lex vim habet ad cogendum idoneã: quæ ipſa, ratio quædam eſt à prudentia quadam & mente profecta. Et homines quidem in eorum odium incurrunt, quorum obſiſtunt cupiditatibus, etiam ſi rectè id facere videantur. At lex non eſt inuiſa, non grauis, non moleſta, cũ bonum æquúmque decernit. In ſola autem Lacedæmoniorum ciuitate, ac paucis aliis, legiſlatori curæ fuit educationis ac diſciplinæ ratio. In plurimis hæc neglecta ſunt omnia, in quibus pro ſua quiſque voluntate vitam agit:

2. pars. In qua philo: cũ antea oſtenderit ad bonã inſtitutionẽ neceſſariã eſſe legẽ provenientẽ ab aliqua prudẽtia: nunc ſerio et ordine declarat oportere hominẽ eniti vt aptius euadat ferendas leges et quomodo hoc fieri poſſit oſtendit./

Cyclopice, vxorémque regens, liberóſque gubernans.

Ergo omnium rerum nihil eſt melius, nihil præſtantius, quàm ſi recta diſciplina publicè ſanciatur, quam omnes ſequi poßint. Quæ ſi publicè negligatur, tum decere videatur, vt priuatim quiſque ſuis liberis atque amicis adiumẽto ſit ad virtutem comparandam, aut certè velit, & hoc conſilium ineat. Quæ omnino facultas in eo maximè, ex iis quæ dicta ſunt, ineſſe videatur qui legum ferendarum peritia valebit. A lege enim publicæ ſcilicet diſciplinæ proficiſcuntur: bonæ verò atque honeſtæ, ſunt quæ bonis

legibus

legibus continentur. Quæ vtrum ſcriptæ ſint, an non ſcriptæ, nihil referre videtur: nec vtrũ vnus, an multi his inſtituantur: ſicuti nec in muſica, nec in gymnaſtice, aliíſque ſtudiis. Quemadmodum enim in Repub. ius legitimũ, & quod moribus receptũ eſt: ſic domi priuatim paterna præcepta, & paterni mores atque inſtituta, valét: eóque magis, quod generis inter eos, & beneficiorũ intercedit communio. Amorem enim natura liberorum erga parẽtes iam antè conciliat, adeóque faciliorem parẽdi voluntatẽ. Iam verò ſingulæ inſtitutiones à cõmunibus differũt haud ſecus, quàm in medicina. Nam generatim omni homini qui febri iactatur, prodeſt inedia & quies: at alicui forſan nõ prodeſt. Nec certè ludimagiſter pugilibus omnibus idem genus pugnæ præſcribit. Singulæ autem res ita demum accuratius tractari videbuntur, ſi propria ſingulis diligentia adhibeatur. Sic enim quiſque quod ſibi operæ precium ſit, melius aſſequetur. Sed ita denique ſummam curam & diligentiã rebus ſingulis & medicus, & gymnaſtes, & quiuis alius adhibiturus eſt, ſi genus totum ſciat: omnibus ſcilicet hoc prodeſſe, vel talibus. Scientiæ enim dicuntur, & ſunt eius quod cõmune ac generale eſt. Veruntamẽ nihil fortè prohibet rectè rem aliquam vnam curari & adminiſtrari ab eo qui ſit ille quidem inſcius, ſed tamen accuratè notauerit & obſeruarit ea qua valet experientia, quæ quãque rem cõſequuntur: ſicuti etiam ſunt quidam medici qui ſibi ſunt optimi, & tamen alteri nullã ferre opem poſſunt. Nihilominus tamen ad res vniuerſas progredi fortaſſe debet, eáſque tenere quoad fieri poterit, is qui ſe volet eſſe artificem & rerum cognitione præditum. In iis enim ſciẽtias

diximus consistere. Ei quoque fortasse qui volet suo studio & diligentia siue multos, siue paucos meliores efficere, dãda opera est vt legum condendarum facultate instructus sit: si quidem legibus boni efficiamur. Quempiam enim, eúmque adeò qui tibi sit propositus, præclarè conformare, & rectè affectum reddere non est cuiuslibet: sed si quis hoc potest, profectò peritus & doctus id quod in medicina videre licet, reliquísque omnibus, in quibus diligẽtiæ & prudentiæ locus est.

3. pars
In qua philo: posteaquã ostendit bonã educationẽ magnopere conferre ad acquirendas virtutes, et ad ipsã institutionẽ requiri bonas leges atq; ideo oportere rẽ cũ aptũ esse ad ferendas leges: nunc declarare intendit quomodo talis potest evadere aptus, et videtur movere questionẽ, deinde ea solvere; postremo pollicere se modũ traditurũ, quod facit postea in libr. politicorũ.

Nunquid ergo id nunc exquirendum est, vnde, aut quo tandem modo rationem condendarum legũ quis assequi poßit? An vt in cæteris fit, ab iis qui Rempub. tractant, id petendum est? pars enim ciuilis prudentia videbatur. An non idem cernitur in ciuili scientia quod in reliquis scientiis & facultatibus? In aliis enim eosdem cõstat & ipsas facultates tradere, & earũ munus officiúmque præstare: vt medici & pictores faciunt. At Reip. administrandæ præcepta se profitentur Sophistæ esse docturos: quorum nemo ea ipsa gerere instituit, sed in eorũ actione versantur, qui Remp. gerũt: qui hoc ipsum sua quadam naturæ facultate & experientia præstare potius vidẽtur, quàm consilio atque ratione. Neque enim aut hæc mandant literis, aut de iis disserunt: etsi id præstantius sit profectò, quàm vel iudiciales orationes, vel conciones. Nec verò ciuili scientia erudiũt suos liberos, aut alios quosdam suos amicos: quod tamen consentaneum erat, si id facere potuissent. Non enim aut Reip. quicquam melius hac vi & facultate relinquere, aut quicquam sibi melius hac ipsa optare potuissent: quare nec iis quoque quos charißimos habẽt: Non tamen videtur parum adiuuare experientia: alioqui

ciuilis

ciuilis prudentiæ consuetudo & vsus, non faceret eos ad Remp. gerendam paratiores & instructiores. Quocirca qui Reip. administrandæ rationem scire cupiunt, iis necessaria experientia est. Qui autem sophistæ hanc profitentur scientiam, procul admodum ab eo absunt, vt doceāt: quippe qui omnino nec qualis ipsa res sit, nec qualibus in rebus versetur, sciant. alioqui nunquam eam, eandem cum rhetorica, aut etiam deteriorem esse statuissent: nec facilè esse putassent, leges ferre, ei qui probatas hominum opinione leges coaceruasset: quod ei tum eligere liceret. quasi verò delectus non sit intelligentiæ: ac rectè iudicare non sit maximum. quod in musicis animaduerti potest. Qui enim in rebus singulis experientia valent, ij rectè de operibus iudicant: quibúsque rebus, & quemadmodum perficiantur quæ oportet effici, intelligunt: & quæ quibus congruant. At imperiti satis habēt, dum non fiat manifestum, recténe opus factum sit, an perperam, quod in pictura cōtingit. Leges porrò sunt veluti opera ciuilia. Quo igitur pacto quisquam per eas scientia legum ferendarū erit instructus? aut quæ sint optimæ, iudicabit? Nam ne medicinæ quidem satis videntur periti fieri ex medicorum scriptis: etiamsi non solùm curationes conentur tradere, sed etiam quo modo curari ægri debeant, & quemadmodum sint adhibendæ curationes, suis cuiusque expositis affectionibus. Quæ vsu peritis adiumento esse ac prodesse videntur, inscijs non item. Ita fortassis legum ac Rerumpub. collectio magno iis vsui erit qui cognoscere & iudicare possunt, quid in iis rectum sit, aut contrarium, aut quæ quibus cōueniant. Qui autem ea persequi volent absque animi affectu, rectè quidem de iis iu-

dicare, nisi fortuito, non continget: quin tamen ad ea tractanda perspicaciores fiant, negari fortasse nõ potest. Quoniam igitur superiores, quæ ad legum ferẽdarum rationem pertinent, inuestigare prætermiserunt, melius est fortasse nos de iis magis ac magis considerare atque tractare, omninóque de Repub. vt quæ in rebus humanis versatur philosophia, à nobis, quoad eius fieri poterit, vndiq; suis partibus omnibus perfecta absolutáque videatur. Ac primum quidem si quid à maioribus singulatim rectè traditum sit, id persequi conabimur: deinde ex iis rebus publicis quas collegerimus, quæ res euertant ciuitates & quæ conseruent, in quoque genere Reipub. perspiciemus: & quas ob causas aliæ rectè, aliæ contrà administrentur. His enim cognitis, maximè fortaßis intelligemus & quis omnium sit optimus Reipub. status, quemadmodum singulæ constitutæ sint, & quibus legibus ac moribus vtantur. Ergo dicere incipiamus.

FINIS.

